ISSN (PRINT) 2307-2318 ISSN (ONLINE) 2707-9899

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ЕКОНОМІКА і ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ

ECONOMICS AND ORGANIZATION OF MANAGEMENT

ЖУРНАЛ

Засновано у 2007 р.

Випуск № 2 (50) • 2023

Вінниця • 2023

УДК 338.24(045)
З а с н о в н и к : Донецький національний університет імені Василя Стуса
В и д а в е ц ь : Донецький національний університет імені Василя Стуса
Друкується за рішенням Вченої Ради ДонНУ імені Василя Стуса (протокол № 10 від 30.06.2023 р.)

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я:
Козловський С. В. – д-р екон. н., професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса (головний редактор)
Антонюк Л. Л. – д-р екон. н., професор, проректор з наукової роботи Київського національного університету імені Вадима Гетьмана
Безгін К. С. – д-р екон. н., професор, професор кафедри менеджменту та поведінкової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса (заступник головного редактора)
Брич В. Я. – д-р екон. н., професор, директор Навчально-наукового інституту інноваційних освітніх технологій Західноукраїнського національного університету
Дороніна О. А. – д-р екон. н., професор, завідувач кафедри менеджменту та поведінкової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса
Житар М. О. – д-р. екон. н., доцент, проректор з науково-педагогічної роботи Міжнародного європейського університету
Іонін Є. Є. – д-р екон. н., професор, завідувач кафедри обліку, аналізу та аудиту Донецького національного університету імені Василя Стуса
Лактіонова О. А. – д-р екон. н., професор, державний експерт експертної групи з питань вищої освіти і освіти дорослих директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України
Левченко О. М. – д-р екон. н., професор, проректор з наукової роботи Центральноукраїнського національного технічного університету
Лісогор Л. С. – д-р екон. н., професор, головний науковий співробітник відділу соціальної політики Національного інституту стратегічних досліджень
Орєхова Т. В. – д-р екон. н., професор, декан економічного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса
Міщук Г. Ю. – д-р екон. н., професор, завідувач кафедри трудових ресурсів і підприємництва Національного університету водного господарства та природокористування
Савченко М. В. – д-р екон. н., професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса
Ушенко Н. В. – д-р екон. н., професор, професор кафедри фінансів та економіки Київського університету імені Бориса Грінченка
Хаджинов І. В. – д-р екон. н., професор, ректор Донецького національного університету імені Василя Стуса
Шаульська Л. В. – д-р екон. н., професор, професор кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Захарієв А. (Zahariev A.) – доктор з економіки, професор, декан факультета, Господарська академія імені Д. А. Ценова (Болгарія)
Польовчик Я. (Polowczyk J.) – доктор наук з управління, професор Університету економіки і бізнесу (Польща)
Москардіні А. (Moscardini A.) – доктор математики, професор Університету Нортумбрії (Велика Британія)
Шолтес М. (Šoltés M.) – доктор філософії, декан економічного факультету Кошицького технічного університету (Словаччина)
Рязанов М. Р. – аспірант (технічний секретар редакційної колегії)

Засновано у 2007 р., свідоцтво КВ № 22679-12579ПР. Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з економічних наук наказом Міністерства освіти і науки України № 241 від 09.03.2016 р.
Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. науковому фаховому журналу «Економіка і організація управління» присвоєно **категорію «Б».**

Періодичність видання: 4 рази на рік.

Адреса редакції: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21 e-mail: ecoman-period.div@donnu.edu.ua
Офіційний сайт: http://jeou.donnu.edu.ua/index
Електронна версія журналу в Національній бібліотеці ім. В.І. Вернадського: http://nbuv.gov.ua/j-tit/oieu
ISSN (Print) 2307-2318 ISSN (online) 2707-9899
© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2023

ЗМІСТ

Дороніна О.А. 5
РОЗВИТОК ДОСЛІДНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МОЛОДІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Манн Р.В. 14
ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ У ВИРОБНИЦТВО ДЛЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Савченко М.В., Біла І.В. 23
РОЗВИТОК СВІТОВОГО РИНКУ НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Сегеда С.А. 31
ІНВЕСТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ

Шаульська Л.В., Щерб І.Н. 43
ЛЮДИНООРІЄНТОВАНА МОДЕЛЬ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ РИЗИКІВ ТА КОНФЛІКТІВ У СОЦІАЛЬНІЙ, ТРУДОВІЙ, ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ СФЕРАХ

Карпенко А.В., Карпенко Н.В. 61
МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ ЯК ОСОБЛИВОЮ ФОРМОЮ БІЗНЕС-СПІЛЬНОТ

Ji Zhi, V. Lymar 76
INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS OF CHINA AND THE USA IN THE CONTEXT OF THE STRUGGLE FOR GLOBAL LEADERSHIP

Волкова В.В., Волкова Н.І. 86
РОЗВИТОК СИСТЕМИ СТРАХУВАННЯ КРЕДИТНИХ РИЗИКІВ БАНКІВ

Дідович І.І., Полякова Ю.В., Атаманчук З.А, Макогін З.Я. 96
ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСПОРТУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Миценко В.І. 106
ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГІВ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ

Таранич А.В. 116
АЛЬТЕРНАТИВНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИХ СУСПІЛЬСТВ В УМОВАХ НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Юрчишена Л.В. 130
МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗРОБКИ МОДЕЛІ РОЗРАХУНКУ ПОВНОЇ ВАРТОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Якушев О.В. 142
ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ ЯК ВАЖІЛЬ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІТ-СФЕРИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Бурлака О.С. 151
УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ В ГАЛУЗІ ІТ

Момот С.В. 160
СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ ЯК ВАЖІЛЬ ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ КРИЗ

Томчук О.В.
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ЗНАНЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРАТЕГІЇ ЇЇ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 171

Алярова А.В. 179
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОЄКТУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ МЕНЕДЖМЕНТУ ПЕРСОНАЛУ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Демченко К.О. 188
ОЦІНКА ПОКАЗНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Захарова О.В., Настенко О.Р. 195
РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ АКТИВІЗАЦІЮ ПАРТНЕРСТВА БІЗНЕСУ ТА ОСВІТИ

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.1

УДК 330.14:378.1
JEL: A22, D 24, J 24

Дороніна О.А.,
доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та поведінкової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса,
ORCID: 0000-0001-7430-4881
o.doronina@donnu.edu.ua

РОЗВИТОК ДОСЛІДНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МОЛОДІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню потенціалу формування інтелектуального капіталу на основі дослідницьких компетентностей молоді та розробці механізму їх розвитку в освітньому середовищі. На основі узагальнення навичок майбутнього згенеровано дослідницькі компетентності, що формують інтелектуальний капітал молоді та будуть затребувані на ринку праці. Запропоновано розділити їх на три базові групи: інтелектуальні, організаційно-технологічні, соціально-комунікативні. З метою формування зазначених груп компетентностей у молоді розроблено відповідний механізм, що реалізуватиметься в освітньому середовищі та спрямований на формування інтелектуального капіталу молоді за рахунок набуття нею дослідницьких компетентностей, які будуть затребувані ринком праці в майбутньому та визначатимуть конкурентоспроможність їх власників.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, людський капітал, конкурентоспроможність, дослідницькі компетентності, молодь, освітнє середовище

Рис. – 1, Табл. – 1, Літ. – 11

Doronina Olha
Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Management and Behavioral Economics, Vasyl Stus Donetsk National University

DEVELOPMENT OF RESEARCH COMPETENCES OF YOUTH IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS A MEANS OF INTELLECTUAL CAPITAL FORMATION

The article is devoted to the theoretical substantiation of the potential for the formation of intellectual capital based on the research competencies of youth and the development of the mechanism of their development in the educational environment. Based on the generalization of future skills, research competences that form the intellectual capital of youth and will be in demand on the labor market have been generated. It is proposed to divide them into three basic groups: intellectual, organizational-technological, social-communicative. In order to form the specified groups of competences among young people, an appropriate mechanism has been developed. It will be implemented in the educational environment and is aimed at forming the intellectual capital of youth at the expense of their acquisition of research competences, which will be in demand in the labor market in the future and will provide the competitiveness of their owners.

Keywords: intellectual capital, human capital, competitiveness, research competences, youth, educational environment

Fig. – 1, Table – 1, Lit. – 11

Постановка проблеми. Інтелектуальний капітал є однією з важливих детермінант розвитку економіки знань та засобом забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та національних економік. На індивідуальному рівні (рівні людського потенціалу), він забезпечує високу конкурентоспроможність його власника на ринку праці, гідний рівень умов та оплати праці через здатність виконувати інноваційну працю, створювати нові знання та унікальні продукти. Зазначені обставини обумовлюють важливість виявлення та практичного впровадження дієвих засобів формування інтелектуального капіталу, напрацювання відповідних управлінських заходів задля використання в діяльності суб'єктів економіки знань. Для України в умовах повномасштабної військової агресії рф ця проблематика набуває особливого сенсу, оскільки по-перше, мають місце серйозні втрати інтелектуального капіталу та його складових, що необхідно відновити, а по-друге, виникають багато проблем, вирішення яких потребує інноваційних підходів, нових знань та розробки новітніх технологій, виробів, речовин, зокрема в секторі, який забезпечує обороноспроможність країни. В такій ситуації, за наявності цілої низки чинників, що обмежують відтворення інтелектуального капіталу й ускладнюють управління ним, постає завдання пошуку відповідних засобів та шляхів формування інтелектуального капіталу. Вважаємо, що одним з таких дієвих засобів, реалізація якого є реальною й в умовах воєнного стану в Україні, може стати акцент на формуванні (нагромадженні) інтелектуального потенціалу молоді, яка є найбільш прогресивною соціальною групою суспільства, а середовищем в якому це може відбуватись має стати освітня сфера. Зазначене міркування визначило мету даного дослідження та його змістовний фокус.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багатоаспектна категорія «інтелектуальний капітал» є предметом численних досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців, що присвячені тлумаченню сутності цього поняття, його структури та взаємозв'язку з суміжними економічними категоріями, напрацюванню підходів до оцінювання інтелектуального капіталу, ролі інтелектуального капіталу в розвитку економіки знань та інноваційній діяльності, а також розробці пропозицій щодо управління інтелектуальним капіталом. Серед науковців, які вивчали ці питання – Беккер Г., Брадлі К., Брукінг Е., Едвінссон Л., Мелоун М., Стюарт Т., Уорд А., Хадсон В., Герасименко О.О., Грішнова О.А., Журавель О. В., Загородній А.Г., Ілляшенко С.М., Карпенко А.В., Кендюхов О.В., Клименко І. С., Колот А.М., Партин Г.О., Седляр Д.О., Тарануха О. М., Федулова Л.І. та інші. На методологічній основі цих досліджень та з урахуванням наукового доробку щодо механізмів формування інтелектуального капіталу на різних рівнях управління в даному дослідженні зосередимо увагу на формуванні інтелектуального капіталу в освітньому середовищі за рахунок дослідницьких компетентностей, що у сучасних умовах відіграють прогресивну роль у створенні об'єктів інтелектуальної власності та забезпеченні конкурентоспроможності.

Метою статті є теоретичне обґрунтування потенціалу формування інтелектуального капіталу на основі дослідницьких компетентностей молоді та розробка механізму їх розвитку в освітньому середовищі.

Викладення основного матеріалу. Інтелектуальний капітал та інноваційна праця виступають головними факторами економічного зростання в економіці знань, при цьому відбувається небачене зростання ролі знань, інформації, інтелекту, інновацій [8, с. 19-20]. В умовах переходу до постіндустріального суспільства, побудови економіки на інноваційній основі саме інтелектуальний капітал стає найважливішим стратегічним ресурсом: він забезпечує перехід економіки до нового технологічного укладу, сприяє впровадженню енергопрацезберігаючого типу виробництва, підвищує

продуктивність праці, формує інноваційний тип мислення та інноваційну культуру, забезпечує створення об'єктів інтелектуальної власності, генерування інновацій [9, с.17].

Науковці виділяють такі основні підходи до визначення сутності поняття «інтелектуальний капітал» [4, с.69]:

1) як актив, що володіє здатністю приносити дохід;

2) з позиції процесу, тобто його здатності до відтворення та можливості залучення в процес кругообігу, в якому здійснюється його виробниче споживання;

3) як результат, оскільки приносить позитивний економічний і соціальний ефект;

4) як систему сукупність взаємозалежних і взаємодіючих певним чином елементів з визначеними структурними зв'язками.

На основі цих підходів, Карпенко А.В. пропонує під інтелектуальним капіталом розуміти активний елемент, систему інтелектуальних цінностей (знання, навички, досвід, творчі здібності, уміння, технічні і програмні засоби, структура, інформація, засоби її необхідного захисту – інтелектуальна власність та інші нематеріальні активи), які безпосередньо приймають участь в створенні цінностей і в процесі свого відтворення забезпечують отримання певного результату та досягнення конкурентних переваг індивіду, підприємству й країні в цілому [4, с. 69]. В нашому дослідженні виходимо саме з цього тлумачення інтелектуального капіталу, оскільки в його змістовному фокусі – система інтелектуальних цінностей, що згідно висунутої гіпотези дослідження має сформуватись у індивіда на основі дослідницьких компетентностей, перш за все, в освітньому середовищі.

Наразі в економічній літературі відсутнє однозначне визначення структури інтелектуального капіталу, проте переважна більшість дослідників [4, 5, 7,11] серед його компонентів у якості важливої складової виокремлюють людський капітал, що включає рівень освіти (знання), професійну підготовку (навички, вміння, досвід роботи), стан здоров'я, володіння економічно значущою інформацією, мотивованість, мобільність працівника творчі та інтелектуальні властивості людей, їхні моральні цінності, мотивацію, культурний рівень, тощо [5, с. 41; 7, с. 33]. При цьому слід зауважити, що всі інші компоненти інтелектуального капіталу, зокрема, організаційний та клієнтський капітали є певною мірою похідним від людського капіталу, оскільки створюються з використанням його сукупних характеристик.

Найголовнішими характеристиками інтелектуального капіталу є [7, с.32]:

невичерпність, оскільки знання формуються, накопичуються та поширюються серед працівників підприємства і, отже, обсяг інтелектуального капіталу зростає;

одночасність використання – знання одночасно можуть використовувати багато працівників;

нелінійність – прибутковість інтелектуального капіталу зростає у процесі його накопичення;

невіддільність капіталу від його носія – певної людини, внаслідок чого як актив він є практично неліквідним.

Зазначені особливості визначають специфіку управління інтелектуальним капіталом, зокрема на етапі його формування. Як зазначено вище, знання є важливим компонентом інтелектуального капіталу, отже унікальність, сучасність, міждисциплінарність знань визначають його рівень та спроможність створювати нові знання. Поширеною в наукових публікаціях є думка про те, що інтелектуальний капітал – це капітал, зумовлений знаннями [7, с.32]. Вартість знання визначається ринковою вартістю рішень (технічних, соціальних, поведінкових і т.ін.), одержуваних з його допомогою. Більше дороге й конструктивне знання, що забезпечує швидке одержання практичного результату, може користуватися підвищеним попитом [6, с.860].

Освіта виступає як найважливіший засіб формування суб'єктивованого знання й поліпшення якості людського капіталу [6, с.863]. Досліджуючи питання формування інтелектуального капіталу в освітньому середовищі, визначаючи поширеність сучасного тренду навчання протягом життя та усвідомлюючи, що дослідницькі навички можуть формуватися на будь-якому з рівнів освіти, в даній роботі більш детально зупиняємось на їх розвитку у закладах вищої освіти (ЗВО). У розвинених країнах світу університети вважаються базовою ланкою економіки знань, а їх місії у першу чергу будуються на дослідженнях, які генерують знання, на викладанні, яке передає знання, і на внеску у місцевий та регіональний добробут й економічний розвиток [10, с.191]. Таким чином, середовище вищої освіти разом з іншими важливими його функціями має сприяти формуванню дослідницьких компетентностей в освітній, науковій, позанавчальній діяльності здобувачів, що будуть змінювати інтелектуальний капітал молоді та забезпечувати її конкурентоспроможність на ринку праці.

У монографічній праці д.е.н., проф. Колот А.М. та к.е.н, доц. Герасименко О.О. наголошують, що сучасне суспільство за своїми характеристиками, цінностями, рушійними силами все більше стає інформаційним, знаннєвим, інноваційним. Трудова діяльність у багатьох сферах у багатьох сферах економічної діяльності стає дедалі насиченою цими компонентами, набуває поширення «інноваційна праця» [8, с. 20]. Інноваційну працю науковці визначають як трудову діяльність, для якої характерна висока частка знаннєвої, інтелектуальної, творчої компоненти й яка здатна задовольнити суспільні потреби з більшим корисним ефектом [8, с. 22].

Спроможність працівника до інноваційної праці визначається перш за все, наявністю в нього набору унікальних компетентностей, що дозволяють йому створювати інноваційні продукти праці, продукувати нові знання та генерувати креативні ідеї. Актуальності набуває розвиток таких компетентностей у молоді, яка буде виходити на ринок праці в найближчому майбутньому або вже задіяна у сфері праці. Вважаємо, що акцент має бути на зроблений перш за все на молоді й це може бути аргументовано такими тезами:

по-перше, людський та інтелектуальний капітал представників цієї категорії перебуває на стадії формування та більш «відкритий» до такого роду впливу;

по-друге, саме молодь є найбільш прогресивною частиною суспільства та робочої сили, готовою та спроможною активно використовувати digital-технології;

по-третє, за рахунок високих амбіцій та особливого набору цінностей молодь в переважній більшості випадків є більш мотивованою порівняно з представниками інших вікових груп;

по-четверте, якщо розглядати ринок праці майбутнього (через 10-15 років), то саме ті, хто наразі відноситься до категорії «молодь» будуть представляти на ньому найбільшу за кількістю вікову групу.

по-п’яте, молодь сконцентрована в навчальних закладах різних типів, а саме навчальні заклади (освітні середовище) розглядаємо як один з найбільш прогресивних майданчиків формування інтелектуального капіталу та тих компетентностей, що на сьогодні та в майбутньому будуть формувати його «ядро».

Конкурентоспроможність людського та інтелектуального капіталів в умовах економіки знань першочергово визначається наявністю у їх власника навичок та компетентностей, що є унікальними та будуть затребувані в майбутньому.

Останніми роками міжнародні та вітчизняні експерти, аналітичні центри проводять дослідження щодо того, які навички будуть затребувані в майбутньому. Аналітичні огляди та звіти з подібних досліджень свідчать, що за останнє десятиріччя з розвитком цифрової економіки, поширенням глобальних тенденцій в сфері праці та людських ресурсів топ-лист таких навичок набуває значних змін і збагачується

навичками, які обумовлюють здатність їх власника до інноваційної праці. При цьому, переважна більшість таких навичок може бути віднесена до soft skills (універсальних навичок).

Є вагомі підстави вважати, що наступне десятиліття стане часом особливо інтенсивних змін у розвитку людського капіталу й технологій. Штучний інтелект, хмарні обчислення, Big Data, диджиталізація, роботизація, автоматизація, віртуальна та доповнена реальність – ці та інші тренди робочих місць уже визначають вимоги до навичок, кваліфікацій і професій майбутнього [1].

Зважаючи на визначені Національною економічною стратегією 2030 стратегічні цілі та завдання щодо розвитку економіки країни та людського капіталу до 2030 року, Національне агентство кваліфікацій називає 30 навичок, що будуть найважливішими для працівників майбутнього десятиліття (табл.1).

Таблиця 1 - Навички майбутнього та дослідницькі компетентності, що формують інтелектуальний капітал молоді

Найважливіші навички майбутнього десятиліття за даними Національного агентства кваліфікацій		
1. Системне мислення (здатність ідентифікувати складні системи й працювати з ними) 2. Критичне мислення 3. Підприємницьке мислення 4. Аналітичне мислення 5. Навички міжгалузеві комунікації (розуміння технологій, процесів і ринкової ситуації в різних суміжних і окремих галузях) 6. Бережливе ставлення до виробництва 7. Комерційна обізнаність 8. Управління складними автоматизованими комплексами 9. Фінансова грамотність 10. Орієнтація на клієнта, можливість працювати із запитами споживачів	11. Багатомовність і мультикультуралізм (вільне володіння англійською та іншою мовами, розуміння національно-культурного контексту країн-партнерів, розуміння специфіки роботи в галузях промисловості інших країн) 12. Лідерство, можливість працювати в команді, групі та з окремими особами 13. Розвинений естетичний смак 14. Творчість 15. Креативність 16. Цікавість 17. Ініціативність 18. Стресостійкість 19. Гнучкість 20. Пристосованість	21. Знання хмарних технологій 22. Програмування ІТ-рішень 23. Володіння навичками продажу та маркетингу 24. Володіння дистанційним інструментарієм роботи 25. Можливість управління проєктами і процесами 26. Робота зі штучним інтелектом 27. Цифрова грамотність 28. Робота із віртуальною та доповненою реальністю 29. Знання технології блокчейн 30. Уміння працювати в умовах високої невизначеності і швидкої зміни умов завдання.

Топнавички 2025 (за даними звіту Всесвітнього економічного форуму "The Future of Jobs Report "2020)	***Топнавички 2030 (за даними Організація економічного співробітництва та розвитку "Learning Compass 2030" 2019)***
Аналітичне мислення та інновації	Критичне мислення
Активне навчання та стратегії навчання	Креативне мислення
Комплексне розв'язання проблем	Уміння вчитись
Критичне мислення та аналіз	Саморегулювання (вміння керувати своєю поведінкою)
Креативність, оригінальність та ініціативність	Емпатія
Лідерство та соціальний вплив	Впевненість у собі та своїх силах

Продовження табл. 1

Використання технологій, моніторинг та контроль	Відповідальність
Дизайн технологій та програмування	Вміння працювати в команді
Витривалість, стресостійкість та гнучкість	Використання нових пристроїв інформаційних та комунікаційних технологій
Аргументування, розв'язання проблем та генерування ідей	

Дослідницькі компетентності, що формують інтелектуальний капітал молоді та будуть затребувані на ринку праці		
інтелектуальні	*організаційно-технологічні*	*соціально-комунікативні*
Креативне мислення Критичне мислення Системне мислення Аналітичне мислення Оригінальність Генерування ідей	Ініціативність Гнучкість Вміння управляти часом Уміння працювати в умовах невизначеності Відповідальність Активне навчання Digital-компетентності	Багатомовність та крос-комунікабельність Лідерство Вміння працювати в команді дослідників Стресостійкість Стійкість до критики Вміння аргументування та презентації власних ідей

Джерело: розроблено автором з використанням даних [1,3]

Дослідження «Future of Work 2030: як підготуватись до змін в Україні», що реалізовано Центром «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» (Career Hub, експертна платформа) в межах програми «Мріємо та діємо» за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) містить огляд ключових тенденцій майбутнього, бачення робочого місця — 2030, актуальні навички для роботи майбутнього та змін, яких потребує система освіти, щоб готувати молодь до працевлаштування [3, с.6]. У межах згаданого дослідження було запропоновано представникам (-цям) бізнесу та молоді розглянути перелік 10 навичок, які будуть найактуальнішими на глобальному ринку праці (виокремлених у звіті Всесвітнього економічного форуму і дослідженні Організації економічного співробітництва та розвитку), й обрати ті з них, які будуть найбільш затребуваними на ринку праці України. Топ навичка 2025 (згідно зі списком ВЕФ) з позиції молоді: витривалість, стресостійкість, гнучкість, а з позиції бізнесу – аналітичне мислення та інноваційність [3, с.70]. І молодь, і бізнес, і експерти (-ки) солідарні в тому, що топ навичкою 2030 (відповідно до списку ОЕСР) є уміння вчитись. До другого ешелону найбільш затребуваних навичок у 2030 році належать креативне мислення та вміння працювати в команді [3, с.73].

Узагальнюючі представлені в табл.1 навички майбутнього згенеруємо дослідницькі компетентності, що формують інтелектуальний капітал молоді та будуть затребувані на ринку праці. Пропонується розділити їх на три базові групи: інтелектуальні, організаційно-технологічні, соціально-комунікативні (табл.1).

З метою формування зазначених груп компетентностей у молоді пропонується відповідний механізм (рис.1), що реалізуватиметься в освітньому середовищі та спрямований на формування інтелектуального капіталу молоді за рахунок набуття нею дослідницьких компетентностей, які будуть затребувані ринком праці в майбутньому та визначатимуть конкурентоспроможність їх власників.

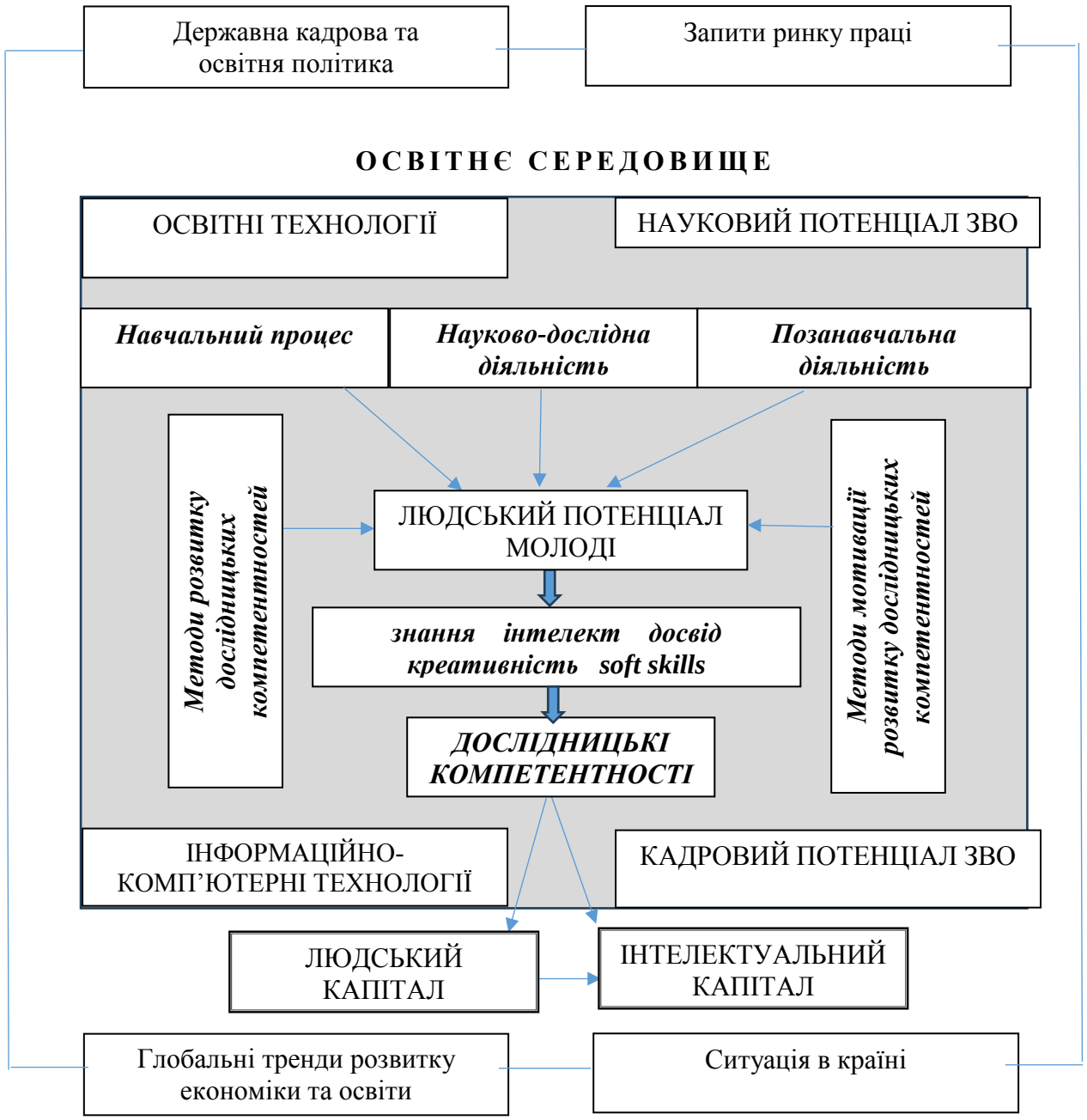

Рис.1. Механізм розвитку дослідницьких компетентностей молоді в освітньому середовищі

Освітнє середовище, на нашу думку, буде спроможним сприяти розвитку дослідницьких компетентностей молоді, коли воно має певні характеристики, основні з яких наведено на рис.1. Це - сучасні освіті технології, потужний науковий потенціал ЗВО, якісний кадровий потенціал ЗВО, прогресивні інформаційно- комп'ютерні технології та технічне забепечення процесу підготовки здобувачів. Безумовно, в умовах воєнного стану освітнє середовище має відповідати, перш за все, вимогам безпековості.

Запропонований механізм ґрунтується на поєднанні освітньої, науково-дослідної та позанавчальної діяльності. Підтримуємо висновок, що міститься у публікації Шестаковської Т.Л. та Ярового Т.С. [11, с.95] відносно того, що популяризація науки серед молоді, разом з іншими чинниками, може бути віднесена до рекомендацій з удосконалення управління інтелектуальним капіталом в Україні. Отже, науково-дослідна діяльність здобувачів ЗВО є невід'ємною умовою розвитку дослідницьких компетентностей, в той час як освітня формує перш за все знання, а в межах

позанавчальної діяльності (наприклад, участь у проєктах, участь в конференціях тощо) здобувачів швидше формуються soft skills та накопичується досвід.

У представленому механізмі фактично центральним компонентом виступають методи розвитку дослідницьких компетентностей, вони залежать від стану освітнього середовища та його характеристик, а також мають відповідати стану людського потенціалу молоді, яка здобуває освіту. В сучасних умовах рекомендовано надавати переваги інтерактивним, тренінговим методам; методам, що передбачають міждисциплінарність та кроскомунікаційність; методам, що охоплюють всі три види діяльності (освітню, науково-дослідну, позанавчальну) тощо.

Слід зазначити, що особливим елементом механізму розвитку дослідницьких компетентностей молоді в освітньому середовищі є мотиваційна складова (рис.1). У попередньому дослідженні [2, с.213] нами було виокремлено дві групи мотивів студентської молоді до наукової діяльності: зовнішні та внутрішні. Наразі очевидно, що цей перелік може бути розширений, крім того, в сучасних умовах -умовах воєнного часу значна частка молоді налаштовані на максимальну залученість у наближенні перемоги, а отже до таких мотиваційних методів може бути додано такі методи, що пов'язані із залученням молоді до вирішення нагальних суспільно важливих завдань на основі розробки інноваційних рішень, продуктів тощо.

Висновки. Управління інтелектуальним капіталом передбачає пошук дієвих засобів його формування, одним з яких вважаємо розвиток дослідницьких компетентностей молоді, що дозволить їй стати розробниками об'єктів інтелектуальної власності та інновацій в різних сферах життєдіяльності суспільства. Запропонований в результаті дослідження механізм потребує подальшого розвитку в напрямі розробки його функціональних частин, а його успішна реалізація може бути забезпечене лише за умови синергетичної взаємодії різних груп стейкхолдерів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. 30 професій і 30 навичок, які будуть актуальні через 10 років в Україні. URL: https://osvitanova.com.ua/posts/4842-30-profesii-i-30-navychok-iaki-budut-aktualni-cherez-10-rokiv-v-ukraini (дата звернення: 10.05.2023 р.).

2. Дороніна О.А. Роль наукової діяльності студента у формуванні компетенцій сучасного фахівця в сфері економіки та управління. *Економіка і організація управління.* 2017. № 4 (28). С. 207-215.

3. Зайцева-Чіпак Н. О., Саприкіна М. А., Гондюл О. Д. Future of work 2030: Як підготуватись до змін в Україні. URL: https://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2021/07/Future-of-Work-research-Ukr.pdf (дата звернення: 10.05.2023 р.).

4. Карпенко А.В. Інтелектуальні активи: етимологія поняття та місце в національній інноваційній системі. *Економіка і організація управління.* 2017. № 4 (28). С. 65-80.

5. Клименко І. С., Тарануха О. М., Журавель О. В. Інтелектуальний капітал і ринок інтелектуальної власності в умовах інформаційної економіки: проблеми ідентифікації та оцінки. *Економіка та держава.* 2021. № 5. С. 38-43.

6. Лапін О.В., Коломіна О.Б. Інтелектуальний капітал як важлива складова інноваційних ресурсів підприємства. *Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти:* монографія. Вип. 2/ за ред. д.е.н., доц. Ковтуненко К.В., д.е.н., доц. Є.І. Масленнікова. Херсон: Грінь Д.С., 2017. .С. 848-868.

7. Партин Г.О., Загородній А.Г. Інтелектуальний капітал суб'єкта господарювання: сутність, складники, методи оцінювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2022. Випуск 45. С. 30-41.

8. Праця XXI: філософія змін, виклики, вектори розвитку:монографія/ А.М.Колот, О.О.Герасименко. К.: КНЕУ імені Вадима Гетьмана, 2021. 487 с.

9. Седляр Д.О. Інтелектуальний капітал національної економіки: методичні засади вимірювання. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2014. Випуск 2. С. 17-22.

10.Слава С. Перспективи розвитку трикутника знань в Україні. *Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти:* монографія. Вип. 2/ за ред. д.е.н., доц. Ковтуненко К.В., д.е.н.,

доц. Є.І. Масленнікова. Херсон: Грінь Д.С., 2017. .С. 190-205.

11.Шестаковська Т.Л., Яровой Т.С. Управління інтелектуальним капіталом країни: світовий досвід та вітчизняні реалії. *Вчені записки Університету «КРОК»* . 2020. №3 (59). С. 89-96.

REFERENCES

1. 30 profesii i 30 navychok, yaki budut aktualni cherez 10 rokiv v Ukraini. URL: https://osvitanova.com.ua/posts/4842-30-profesii-i-30-navychok-iaki-budut-aktualni-cherez-10-rokiv-v-ukraini (data zvernennia: 10.05.2023 r.).

2. Doronina O.A. Rol naukovoi diialnosti studenta u formuvanni kompetentsii suchasnoho fakhivtsia v sferi ekonomiky ta upravlinnia. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. 2017. № 4 (28). S. 207-215.

3. Zaitseva-Chipak N. O., Saprykina M. A., Hondiul O. D. Future of work 2030: Yak pidhotuvatys do zmin v Ukraini. URL: https://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2021/07/Future-of-Work-research-Ukr.pdf (data zvernennia: 10.05.2023 r.).

4. Karpenko A.V. Intelektualni aktyvy: etymolohiia poniattia ta mistse v natsionalnii innovatsiinii systemi. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia.* 2017. № 4 (28). S. 65-80.

5. Klymenko I. S., Taranukha O. M., Zhuravel O. V. Intelektualnyi kapital i rynok intelektualnoi vlasnosti v umovakh informatsiinoi ekonomiky: problemy identyfikatsii ta otsinky. *Ekonomika ta derzhava.* 2021. № 5. S. 38-43.

6. Lapin O.V., Kolomina O.B. Intelektualnyi kapital yak vazhlyva skladova innovatsiinykh resursiv pidpryiemstva. Innovatsiina ekonomika: teoretychni ta praktychni aspekty: monohrafiia. Vyp. 2/ za red. d.e.n., dots. Kovtunenko K.V., d.e.n., dots. Ye.I. Maslennikova. Kherson: Hrin D.S., 2017. .S. 848-868.

7. Partyn H.O., Zahorodnii A.H. Intelektualnyi kapital subiekta hospodariuvannia: sutnist, skladnyky, metody otsiniuvannia. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu.* 2022. Vypusk 45. S. 30-41.

8. Pratsia XXI: filosofiia zmin, vyklyky, vektory rozvytku:monohrafiia/ A.M.Kolot, O.O.Herasymenko. K.: KNEU imeni Vadyma Hetmana, 2021. 487 s.

9. Sedliar D.O. Intelektualnyi kapital natsionalnoi ekonomiky: metodychni zasady vymiriuvannia. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky.* 2014. Vypusk 2. S. 17-22.

10.Slava S. Perspektyvy rozvytku trykutnyka znan v Ukraini. Innovatsiina ekonomika: teoretychni ta praktychni aspekty: monohrafiia. Vyp. 2/ za red. d.e.n., dots. Kovtunenko K.V., d.e.n., dots. Ye.I. Maslennikova. Kherson: Hrin D.S., 2017. .S. 190-205.

11.Shestakovska T.L., Yarovoi T.S. Upravlinnia intelektualnym kapitalom krainy: svitovyi dosvid ta vitchyzniani realii. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»* . 2020. №3 (59). S. 89-96.

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.2

УДК 658.1:075.8
JEL O31, L60, M11

Манн Р.В.
д.е.н., професор, зав. кафедри економіки та управління,
Черкаський державний технологічний університет
ORCID 0000-0003-3936-2677
e-mail: mannruslan1@gmail.com

ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ У ВИРОБНИЦТВО ДЛЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Метою статті передбачено виявлення та систематизація ключових факторів впровадження інновацій, інтенсифікації процесів технологічного оновлення у виробництво, розкриття та обґрунтування розвитку технологій для стійкого розвитку промислових підприємств на системній основі. Розкрито можливості для стійкого розвитку промислових підприємств, які вводять інновації у виробництво. Визначено, що включення новітніх інновацій в промислове виробництво призводить до підвищення прибутковості промислових підприємств. Проаналізовано технологічний розвиток, що формувався в процесі становлення різних етапів цивілізації і є фундаментальним положенням сучасних концепцій природокористування та ресурсного забезпечення. Соціально-економічні відносини ґрунтувалися на принципах капіталізації, зростання прибутку, збільшення національного багатства і кожен історичний етап, який характеризувався певними досягненнями в розвитку матеріально-технічного виробництва, відтворювався в економічних теоріях вчених, які обґрунтовували рушійні сили та проблеми шляхів економічного розвитку. Тому проблема впровадження інновацій у виробництво для стійкого розвитку промислових підприємств вимагає нових досліджень в даному напрямку.

Ключові слова: промисловість, інноваційне виробництво, індустріальна економіка, стійкий розвиток, економічна модель.

Табл. 1, Літ. 13.

Mann R.V.
Doctor of Economics, Full Professor, Head of the Department of Economics and Management,
Cherkasy State Technological University
ORCID 0000-0003-3936-2677
e-mail: mannruslan1@gmail.com

IMPLEMENTATION OF INNOVATIONS IN PRODUCTION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

The purpose of the article is to identify and systematize the key factors of innovation implementation, intensification of technological renewal processes in production, disclosure and justification of technology development for sustainable development of industrial enterprises on a systematic basis. The possibilities for sustainable development of industrial enterprises that introduce innovations into production are revealed. It is determined that the inclusion of the latest innovations in industrial production leads to an increase in the profitability of industrial enterprises. The author analyzes technological development, which was formed in the process of formation of different stages of civilization and is a fundamental provision of modern concepts

of nature management and resource provision. Socio-economic relations were based on the principles of capitalization, profit growth, and increase of national wealth, and each historical stage, characterized by certain achievements in the development of material and technical production, was reproduced in the economic theories of scientists who substantiated the driving forces and problems of economic development. Therefore, the problem of introducing innovations into production for the sustainable development of industrial enterprises requires new research in this area. The conducted research made it possible to highlight and systematize the key factors of the introduction of innovations, intensification of the processes of technological renewal in production, to reveal and substantiate the impact of technological development on the sustainable development of industrial enterprises. Thus, according to the results of our research on the theory and practice of socio-economic development of Ukraine, it should be noted that the development of the domestic economy today is inefficient, taking into account national characteristics. This requires creating the preconditions for the formation and mobilization of internal reserves for sustainable economic development and, above all, the country's existing intellectual potential, which is transformed into technological upgrades.

Keywords: industry, innovative production, industrial economy, sustainable development, economic model.

Постановка проблеми. Розвиток інновацій в промисловості призводить до змін у економічному середовищі, а саме: промислові підприємства різні за комунікаціями, направленнями, способами управління тощо. Включення новітніх інновацій в промислове виробництво призведе до підвищення прибутковості промислових підприємств, а технологічний розвиток, що формувався в процесі становлення різних етапів цивілізації і є фундаментальним положенням сучасних концепцій природокористування та ресурсного забезпечення. Впровадження інновацій у виробництво для стійкого розвитку промислових підприємств сприяє раціоналізації управлінських рішень, стимулює нові досліджень в даному напрямку у сьогоденні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням питань впровадження інновацій у виробництво для стійкого розвитку промислових підприємств займається небагато науковців. Основні економічні дослідження спрямовані на визначення загальних критеріїв чіткого розуміння економіки майбутнього та ролі нових технологічних змін в економічних процесах, під впливом яких окреслюються найважливіші орієнтири і загальні принципи. Окремі аспекти вивчалися такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як І. Гриник, М. Дорош [1-2], А. Ребенок [3], Є. Сахно [4], О. Данніков [5], Е. Лора [6], А. Тагієв, К. Накахара [7-8], Т. Алієв, Г. Бєлякова та інші [9-13]. Однак зростаюча роль технологічного розвитку в соціально-економічних процесах вимагає подальших досліджень з метою виявлення інструментів посилення технологічних змін у сферах інновацій підприємства з метою зосередження уваги на стратегії сталого розвитку. Багато наукових праць присвячено становленню інформаційних складників суспільства майбутнього, що поєднує технології, методологію обробки і зміни фундаментальних знань, а також використання новітніх технологій на різних етапах розвитку суспільства [3]. Зокрема, І. Гриник, М. Дорош та К. Накахара визначають обов'язковою функцією суспільства – інформативність, яка необхідна для навчання, формування знань, а також для створення умов успішного обміну, без різного роду кордонів [1; 7]. О. Данніков в своїх дослідженнях аналізує історичну складову інформаційних процесів та визначає, що інформаційний обмін супроводжує етапи розвитку цивілізації та набуває домінування у всіх суспільствах [5]. На думку вченого, особливості сьогодення визначають масштаби використання інформації і надають можливість розкрити інформаційну епоху, як етап глобалізації. Також О. Данніков визначив фундаментально важливим пунктом новизну суспільства, що побудовано завдяки збору, аналізу та передачі інформації як джерела продуктивності. В своїх роботах О. Данніков стверджує, що важливість інформації, знань, зміни напрямків їх використання, призводить до переважання глобальних, мережевих

структур, які змінюють колишні форми особистої та матеріальної залежності. Проблема впровадження інновацій у виробництво для стійкого розвитку промислових підприємств все частіше стає предметом наукових досліджень, особливо в умовах криз сьогодення і війни. Ці питання є актуальними і потребують подальшого аналізу і дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті передбачено виявлення та систематизація ключових факторів впровадження інновацій, інтенсифікації процесів технологічного оновлення у виробництво, розкриття та обґрунтування розвитку технологій для стійкого розвитку промислових підприємств на системній основі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в економічній науці формуються фундаментальні риси економіки майбутнього – інформаційна економіка, яка визначає зміст підходів у формуванні нової парадигми технологічного оновлення промислових підприємств і подальшого розвитку інструментарію і концепцій економіки. Сьогодні привертає увагу наукова робота Д. Белла – видатного американського соціолога, основоположника концепції постіндустріального суспільства. Це дослідження показує основні елементи і обґрунтоване розуміння процесів, які відбуваються в економіці та соціальній сфері [1]. На думку Д. Белла, основою постіндустріального суспільства є перехід від масового виробництва машин і речей (індустріалізм) до розгортання сфери послуг, що пов'язані з освітою, охороною здоров'я, науковими дослідженнями та управлінням. Так, одним з основних завдань промислових підприємств для поступового переходу до стратегії розвитку в глобальній конкуренції є технологічне оновлення на фундаменті нових знань, інтелектуальних технологій, автоматизації, робототехніки тощо. Разом з тим, трансформаційні зміни в економічно розвинених країнах підтверджують, що в сучасній практиці спостерігається тенденція до швидкого переходу від традиційно прийнятих ринкових цілей (матеріальні блага і дохід для забезпечення зростання прибутку) до створення економічних благ із збереженням природного потенціалу як регіонів, так і суспільства в цілому [10; 12].

Однак в умовах міжнародної гіперконкуренції та необхідності економічної безпеки, за рахунок прискореного економічного зростання, виникає доцільність якісної модернізації технологій на основі інновацій, цифрової економіки та розширення сфери застосування інформаційних систем і високотехнологічних процесів. Оскільки зміна технологічних систем породжує безліч новітніх економічних процесів, що вимагають теоретичних досліджень і прогнозування, впроваджуються нові поняття, які розкривають сутність технологічного оновлення економічного розвитку сьогодення. Питання методологічних та концептуальних підходів щодо забезпечення технологічного оновлення промислових підприємств є предметом багатьох дискусій і досліджень. Звертається увага на проблеми виявлення ключових позицій технологічного оновлення, обґрунтування ролі держави в технологічному розвитку, взаємозв'язку технології та інновацій тощо. Про це свідчить еволюція інноваційної теорії, яка є частиною фундаменту методології технологічного оновлення і аналіз періоду техніко-економічної парадигми економічного розвитку, в якому фактор технології розрізняється в різних моделях, концепціях і наукових ідеях.

Особливим поняттям, яке розглядає необхідність передачі виконавчої влади в руки фахівців (інженерів, організаторів виробництва, вчених, особистостей, які здатні приймати політичні рішення на основі наукових досліджень і в інтересах суспільства), є технократія – установка на метод управління технологією за допомогою самої технології, яка застосовується відповідно до рівня розвитку суспільства [5; 7]. Висновок авторів про позиції технократії полягає в тому, що вона відіграє важливу роль у соціально-економічних процесах, оскільки забезпечує реалізацію процесу управління, а інтелектуальні технології є невід'ємною частиною системи управління та національної безпеки кожної країни. Безперечним є той факт, що поєднання тенденцій розвитку науки, інновацій, технологій та інституційної підтримки їх розвитку на макрорівні є визначальним для технологічного оновлення мікрорівневих утворень.

Будь-яка країна розробляє власну концепцію свого розвитку, яка, згідно з дослідженням О. Шнипка, спирається на три основні теорії: інноваційна теорія Й. Шумпетера, новаторська теорія інституційних змін Д. Норта і загальна теорія систем [13]. Відповідно до загальної теорії систем, під інноваційною системою слід розуміти сукупність інституційних утворень, діяльність яких спрямована на відтворення знань, наукової інформації та інновацій шляхом консолідації науки, освіти, бізнесу і держави на взаємовигідній основі для підвищення економічного потенціалу країни або регіону [8]. У працях О. Шнипка розглядається роль інновацій і технологій як визначна рушійна сила в розвитку суспільно-економічних формацій. Він розкрив взаємозв'язок між інноваціями і технологічними процесами в економічних системах, розглянув основні категорії, які відтворює цей напрямок досліджень.

Щодо Національної інноваційної системи, вона визначається законодавством України як сукупність законодавчих, структурних і функціональних компонентів (інститутів), які беруть участь у створенні та застосуванні наукових знань і розширенні інноваційного процесу [5]. Таким чином, слід виділити два основних напрямки, характерні для періоду становлення інформаційного суспільства в Україні. Перший напрямок має передбачати вибір напрямків, в яких найважливіші пріоритети науково-технічного розвитку мають бути пов'язані з масштабними проривними проєктами. Другий напрямок – має забезпечити довгострокову роботу в галузі зміцнення всіх національних інноваційних підсистем, які разом утворюють життєздатну систему інноваційної діяльності [3]. Однак слід зазначити, що стосовно мікрорівня, переважна більшість дослідників повторно визнають методологію системного підходу до технологічних інновацій та їх придбання з точки зору прискорення науково-технічного прогресу принципово важливою. Це підтверджується практичними аспектами даного напрямку досліджень, оскільки технологічне оновлення визначається необхідністю впровадження системних заходів щодо використання розробок у виробництві.

Відповідно, до об'єктів технологічного оновлення відноситься результат науково-технічного прогресу: технологічне рішення, нова технологія, нове обладнання. Їх реалізація повинна бути науково обґрунтованою, з передбачуваною успішною адаптацією до вимог середовища і дотриманням термінів реалізації. Результати теоретичних досліджень дозволяють розглядати технологічне оновлення як систему (табл. 1).

Зокрема, на підприємствах щодня можуть проводитися технологічні модернізації, а технологічні зміни, що охоплюють всі інші рівні, передбачають застосування більш тривалих термінів – більше одного року. Слід також зазначити, що важливими чинниками повільних темпів технологічного оновлення промислових підприємств є нестача необхідних кадрів, фінансове, інвестиційно-інноваційне, інформаційне, нормативно-правове забезпечення. Тому ті підприємства, в яких технологічне оновлення організовано на інноваційній основі, вважаються інноваційно-орієнтованими.

Інновація полягає в генерації нової ідеї та її реалізації в новому продукті, що веде до динамічного зростання економіки і збільшення зайнятості, а також створення чистого прибутку для інноваційного комерційного підприємства.

Макрорівневий аналіз інноваційної діяльності на промислових підприємствах нашої країни має такі етапи, а саме:

1. Виконання науково-технічної роботи.
2. Тестування нових продуктів або стимулювання технологічних процесів роботи.
3. Розвиток і створення інфраструктури.
4. Навчання для розвитку інноваційної діяльності.
5. Збереження інтелектуальної власності.
6. Створення нових продуктів.

Таблиця 1 – Логічне представлення технологічного оновлення у вигляді системи

Проблемні аспекти внутрішнього і зовнішнього середовища	Технологічне оновлення інструментів	Трансформаційні процеси	Результат
Високий ступінь зносу обладнання	Заміна, капітальний ремонт, перебудова обладнання	Впровадження нових технологій, випуск нової продукції, зростання продуктивності праці	Екологічність виробництва, інноваційність, більш повне задоволення споживчого попиту, зростання прибутку
Низький рівень технологічного оновлення потенціал	Впровадження новітньої техніки та технологій	Технічний розвиток виробництва, розробка систем управління	Раціональне, екологічне виробництво, технологічні інновації, рентабельність
Брак висококваліфікованих кадрів	Підвищення кваліфікації співробітників	Стимулювання та пошук шляхів продовження освіти	Зростання людського капіталу, інтелектуалізація виробничих процесів
Низький рівень інвестиційної та інноваційної політики	Розробка політики технологічного оновлення	Автоматизація і механізація виробництва і економіка процеси, комп'ютерні технології	Раціональне, екологічне виробництво, технологічні інновації, рентабельність, інтелектуалізація виробничих процесів

Джерело: власна розробка автора

Продукцією інноваційних підприємств є: інноваційні проєкти; технологічні процеси; науково-технічні досягнення, принципово нова і вдосконалена продукція. Для того щоб розвивати макрорівень економіки, необхідно визначити його критерії. Ці критерії забезпечують ефективне спрямування на розвиток інноваційної економіки, охорону навколишнього середовища. У наукових дослідженнях економічної практики основним критерієм є валовий внутрішній продукт. Факторами створення ВВП є: якісні та кількісні вигоди від природних ресурсів; якість параметрів і обсяг основного капіталу; в рамках факторів національної економіки оптимальний поділ високої якості. Крім цих критеріїв, існують такі, на основі яких вибирається інноваційна економіка: спрямованість екологічної проблеми; продуктовий рівень інновацій; соціально-економічні відносини.

У сучасних умовах інновації розвиваються не тільки за рахунок випуску нової продукції або використання технологій, розробляється державна політика у сфері наукових інновацій за такими напрямами [8]:

визначення стратегічних напрямів освіти та розвитку державної інноваційної системи;

формування сприятливих умов фінансування інноваційних проєктів, залучення та заохочення інвестицій;

формування інформаційного банку науково-інноваційних проєктів;

інтеграційні центри науки, освіти і підприємництва, технопарки, науково-технологічні парки, технологічний інкубатор, інноваційні фонди, інновації;

створення hig-tech галузей, ринків та виходу на зовнішні ринки;

вивчення інноваційного досвіду розвитку, використання його для розробки стратегії розвитку.

Активізація інноваційної діяльності залежить від ефективності інноваційної діяльності суспільства, завдяки цьому держава повинна проводити роботу над ефективністю, а саме: формувати законодавчу базу для інноваційної діяльності, використовувати інформаційну базу, навчати персонал в сфері інноваційної діяльності. В той же час з боку держави інновації стимулюються двома методами: державним виконанням проєктів наукових досліджень і верифікацією. Особливостями цих проєктів є поділ наукових ресурсів за різними напрямами наукових досліджень залежно від державної наукової структури. У нашій країні економічний та стратегічний розвиток дає можливість використання науково-технічних змін на підприємствах країни. Вчені виділяють три види ефектів промислових підприємств, а саме [9]:

Первинний економічний ефект визначається в ході роботи з планом, тому вважається економічним ефектом.

Очікуваний економічний ефект визначається після прийняття рішень.

Фактичний ефект визначається після закінчення роботи.

Можна зробити висновок, що економічний ефект – це загальний показник прибутку і збитку. Ефективність інноваційної діяльності оцінюється конкурентоспроможністю нової продукції та її рекламою, маркетинговими рішеннями, представленістю на внутрішньому і зовнішньому ринках. В умовах ринкової економіки є необхідність у підвищенні значення ефективності використання різних робіт з метою створення інновацій. Принцип оцінки ефективності на виробництві полягає в її співвідношенні і порівнянні ефекту і витрат. Створюються технопарки, очікується впровадження різних проєктів з метою реалізації регіональних технопарків, які після формування повинні пройти випробування. Визначено основні концепції макрорівневого аналізу промислових підприємств:

сприяння інноваційному підприємництву та формуванню умов для розвитку нових видів діяльності, зміцнення передових технологій;

формування технопарків та інноваційних зон для розвитку та використання наукомісткої продукції та технологій;

організація діяльності Державного фонду розвитку інформаційних технологій інноваційного бізнесу та розвитку економічних досліджень;

сприяння розвитку інноваційного потенціалу, передбаченого Державною програмою на довгостроковий період;

формування національної інноваційної системи в Україні, отримання та розширення нових знань і технологій.

Найважливіші напрями розвитку національної економіки України та її цільові стратегічні орієнтири визначають перехід промислових підприємств до сучасних моделей управління, що об’єднують підсистеми, які забезпечують їх адаптацію в ринкових умовах. Необхідність такої адаптації суттєво впливає на стійкі конкурентні позиції підприємств і ставить технологічне оновлення як пріоритетний інструмент їх значного економічного зростання. Управління технологічним оновленням застосовує ефективні методи та інструменти, які забезпечать послідовність робіт, формування відповідних організаційних структур, що забезпечує технологічний розвиток промисловості підприємств, тому метою є формування впливів на керовану систему за допомогою системи управління.

Одним з варіантів модернізації є підтримка технологічної бази: капітальний ремонт обладнання, технічне переоснащення підприємства, заміна вживаного обладнання на нове, а також заміна окремих вузлів і деталей обладнання. Розвиток технологічної бази має включати такі варіанти технологічного оновлення, як модернізація, технічне переоснащення, реконструкція тощо. Для того щоб визначити доцільність технологічного оновлення підприємства, необхідно оцінити всі доходи і витрати в разі експлуатації старого обладнання і закупівлі нового. Суть цього методу полягає в забезпеченні рішення про заміну використовуваного обладнання на нове. З можливих варіантів придбання нового обладнання доцільно вибрати оптимальний для конкретного виду виробництва. Аналіз кожного з альтернативних варіантів оцінки якості та ефективності технологічного

оновлення підприємства повинен проводитися на етапах. Попередній аналіз – дозволяє оцінити прибуток від вибору варіанту продовження. Маркетинговий аналіз – надає оцінку попиту і можливостей збуту продукції, що випускається після модернізації. Технічний аналіз – визначає типи обладнання або технології, оптимальні для мети оновлення, з можливістю залучення експертів. Фінансово-економічний аналіз – включає аналіз основних фінансово-економічних показників за попередні кілька років та поточний фінансовий стан підприємства, прогноз витрат і прибутку, оцінку ефективності оновлення.

Висновки. Проведені дослідження дали можливість висвітлити та систематизувати ключові фактори впровадження інновацій, інтенсифікації процесів технологічного оновлення у виробництво, розкрити та обґрунтувати вплив розвитку технологій на стійкий розвиток промислових підприємств. Таким чином, за результатами наших досліджень з теорії та практики соціально-економічного розвитку України слід зазначити, що розвиток вітчизняної економіки в сьогоденні є малоефективною, з урахуванням національних особливостей. Технологічне оновлення є запорукою успішної роботи підприємств різних галузей, які пропонують ряд можливостей для досягнення ефективного розвитку і адекватного реагування на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища. У зв'язку з цим існує постійна необхідність формування ефективної методології оцінки якості та ефективності технологічних інновацій на підприємствах, враховуючи комплексність і багатогранність вивчення окреслених питань. З появою ризиків для вітчизняної промисловості, необхідні подальші дослідження щодо забезпечення їх технологічного оновлення, що підкреслює необхідність визначення найбільш ефективних методів оцінки якості та ефективності. При прийнятті рішення про технологічну модернізацію необхідно враховувати зміни всіх техніко-економічних характеристик модернізації і модернізацію в два етапи з порівнянням якості та ефективності, а саме: придбання нового та подальше використання старого обладнання і альтернативні модернізації. Структурна перебудова національної економіки, яка забезпечить її стійке зростання і сталий розвиток у найближчому майбутньому, можлива лише на інтелектуальній, економічній та організаційній основі, заснованій на високотехнологічному типі відтворення. Це вимагає створення передумов для формування та мобілізації внутрішніх резервів сталого економічного розвитку і, перш за все, наявного в країні інтелектуального потенціалу, який трансформується в технологічне оновлення.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Гриник І.В., Дорош М.С. Особливості розробки проекту при реалізації ділової стратегії підприємства. *Економіка: проблеми теорії та практики*: Зб. наук. праць. 2014. Т. III. Вип. 232. С. 773-780.

2. Дорош М.С., Ясько А.Г. Процеси взаємодії проектного та традиційного менеджменту. *Управління проектами: стан та перспективи – 2015*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (Миколаїв, 21 жовтня 2015 р.). Миколаїв, 2015. С. 141–143.

3. Ребенок А.В. Управління інвестиційним проектом як інструментом реалізації стратегії підприємства. *Актуальні проблеми економіки*: науковий економічний журнал. 2016. № 1. С. 154–159.

4. Сахно Є.Ю., Ясько А.Г. Дослідження процесу розробки стратегії проекту. *Актуальні проблеми економіки*: науковий економічний журнал. 2015. № 3. С. 85–91.

5. Данніков О.В. Оцінка факторів ситуаційного впливу на процес формування стратегій розвитку підприємства. *Вчені записки:* Зб. наук. праць. 2016. С.62–73.

6. Lora E., Pagos C. Face-to-Face with Productivity. Finance & Development. 2011. Vol. 48. № 1. P.14–21.

7. Nakahara K. Fostering and Managing Technical Innovation. A Practice of Japanese Manufacturing Company (Instructional Design), Yokohama. URL: https://jp.linkedin.com/in/koko-nakahara-cptd-016170a (дата звернення: 30.06.2023).

8. Tagiev A.G., Aslanzadeh I.A. Innovative Management. Baku, 2017. 635 p.

9. Aliyev T. Innovative development of Azerbaijani industry. Baku, 2014. 567 p.

10. Belyakova G.Ya., Chayran Yu.A. Factors influencing the development of innovative activity. Baku, 2014. 452 p.

11. State Program for Industrial Development in the Republic of Azerbaijan for 2015-2020. URL: https://www.fao.org/faolex/results/details/fr/c/LEX-FAOC175121/ (дата звернення: 30.06.2023).

12. Федулова Л.І. Сьомий технологічний уклад: міфи, реальність та перспективи. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право*. 2012. № 01(8). С. 7-17.

13. Шнипко О.С. Інноваційно-технологічне оновлення економіки як показник цивілізаційної успішності країни (компаративне співвідношення США та України). *Фінанси України*: Науково-теоретичний та інформаційно-практичний журнал. 2011. № 8. С. 3-14.

REFERENCES

1. Hrynyk, I.V., Dorosh, M.S. (2014). Osoblyvosti rozrobky proektu pry realizatsii dilovoi stratehii pidpryiemstva [Peculiarities of project development in the implementation of the business strategy of the enterprise]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky: Zbirnyk naukovykh prats - Economics: problems of theory and practice: Collection of scientific papers*, T. III, vol. 232, pp. 773- 780. (in Ukrainian).

2. Dorosh, M.S., Yasko, A.H. (2015) Protsesy vzaiemodii proektnoho ta tradytsiinoho menedzhmentu [Processes of interaction between project and traditional management]. *Upravlinnia proektamy: stan ta perspektyvy - 2015*: X Mizhnarodna naukovo-praktychna konferenciya (Mykolaiv, October 21nd, 2015). Mykolaiv. (in Ukrainian).

3. Rebenok, A.V. (2016). Upravlinnia investytsiinym proektom yak instrumentom realizatsii stratehii pidpryiemstva [Investment project management as a tool for implementing the enterprise strategy]. *Aktualni problemy ekonomiky: naukovyi ekonomichnyi zhurnal - Actual problems of economy: scientific economic journal*, № 1, pp. 154-159. (in Ukrainian).

4. Sakhno, Ye.Iu., Yasko, A.H. (2015). Doslidzhennia protsesu rozrobky stratehii proektu [Research of the process of developing a project strategy]. *Aktualni problemy ekonomiky: naukovyi ekonomichnyi zhurnal - Actual problems of economy: scientific economic journal*, № 3, pp. 85-91. (in Ukrainian).

5. Dannikov, O.V. (2016). Otsinka faktoriv sytuatsiinoho vplyvu na protses formuvannia stratehii rozvytku pidpryiemstva [Evaluation of factors of situational influence on the process of forming enterprise development strategies]. *Vcheni zapysky: zbirnyk naukovykh prats - Scientific notes: a collection of scientific papers*, vol. 2, pp. 62-73. (in Ukrainian).

6. Lora, E., Pagos, C. (2011). Face-to-Face with Productivity. *Finance & Development. Washington*, Vol. 48, № 1.

7. Nakahara, K. (2011). Fostering and Managing Technical Innovation. *A Practice of Japanese Manufacturing Company (Instructional Design)*, Yokohama, Japan. Available at: https://jp.linkedin.com/in/koko-nakahara-cptd-016170a (accessed June 30, 2023).

8. Tagiev, A. G., Aslanzadeh I. A. (2017). *Innovative Management.* Baku. (in Azerbaijan).

9. Aliyev, T. (2014). *Innovative development of Azerbaijani industry.* Baku. (in Azerbaijan).

10. Belyakova, G.Ya., Chayran, Yu.A. (2014). *Factors influencing the development of innovative activity*. Baku. (in Azerbaijan).

11. State Program for Industrial Development in the Republic of Azerbaijan for 2015–2020. Available at: https://www.fao.org/faolex/results/details/fr/c/LEX-FAOC175121/ (accessed June 30, 2023).

12. Fedulova, L.I. (2012). Somyў tekhnolohichnyў uklad: mify, realnist ta perspektyvy [The Seventh Technological Order: Myths, Reality and Prospects]. *Visnyk Natsionalnoї*

yurydychnoï akademiï Ukraïny imeni Yaroslava Mudroho. Seriia: Ekonomichna teoriia ta pravo - Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine. Series: Economic theory and law, № 01(8), pp. 7-17. (in Ukrainian).

13. Shnypko, O.S. (2011). Innovatsiĭno-tekhnolohichne onovlennia ekonomiky yak pokaznyk tsyvilizatsiĭnoï uspishnosti kraïny (komparatyvne spivvidnoshennia SShA ta Ukraïny) [Innovative and technological renewal of the economy as an indicator of civilizational success of the country (comparative ratio of the USA and Ukraine)]. *Finansy Ukraïny: Naukovo-teoretychnyi ta informatsiino-praktychnyi zhurnal - Finans Ukrainy: Scientific-theoretical and informational-practical journal*, № 8, pp. 3-14. (in Ukrainian).

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.3

УДК 339.5
JEL N70, P28, Q41, O13

Савченко М. В.
д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0002-9063-3551
m_savchenko@donnu.edu.ua

Біла І.В.
контент-менеджер
МКП-ІТА «ВІТА»
ORCID: 0000-0002-6969-7702
megairchuk@gmail.com

РОЗВИТОК СВІТОВОГО РИНКУ НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

В статті розглянуто економічні наслідки російського вторгнення в Україну, досліджуючи обсяги світової торгівлі та ціни на нафтопродукти. Проаналізовано тенденції розвитку та умови торгівлі, динаміку світової ціни на нафту. Надано прогнозні оцінки розвитку світового ринку нафтопродуктів.

Виокремлено проблеми та перспективи формування світового ринку нафтопродуктів. Обгрунтовано, що війна, яку росія розв'язала проти України, має глобальні наслідки для національних економік країн світу. Серед наслідків, які найбільше відчувають європейці, є зростання цін на енергоносії.

Визначено, що потягом багатьох років росія була найбільшим постачальником вугілля, нафти та газу в Європу. Авторами встановлено, що війна призвела до зростання цін, оскільки росія припинила постачання газу деяким державам-членам, що змусило Європу шукати резерви і змусило європейців платити більше за бензин і опалення домогосподарств. Високі ціни на енергоносії також є викликом для промисловості, яка споживає великі обсяги російського газу.

Російське вторгнення в Україну стало серйозним потрясінням для товарних ринків. Ринок нафти та нафторесурсів не став винятком. Ціни різко зросли на всі енергетичні товари та деякі продовольчі товари. Це, у свою чергу, викликало занепокоєння щодо енергетичної та продовольчої безпеки.

У відповідь на підвищення цін політики часто намагаються полегшити потреби споживачів через субсидії чи зниження податків; однак, як правило, це неефективні засоби правового захисту та можуть посилити дефіцит поставок. Минулі шоки цін на сировинні товари спричинили реакцію політики та ринку, що призвело до збільшення джерел постачання та, у випадку шоків цін на нафту, до більшої ефективності споживання та відходу від нафти. Згодом недавній стрибок цін, швидше за все, знову стимулюватиме більш ефективне споживання енергії та швидший відхід від викопного палива, особливо якщо його підтримають відповідні політичні заходи.

Ключові слова: ринок нафти та нафтопродуктів, світові тенденції, війна, імпорт, експорт, ОПЕК.

Рис. – 4, літ. – 10.

M. Savchenko
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department of International Economic Relations
Vasyl` Stus Donetsk National University
ORCID: 0000-0002-9063-3551
m_savchenko@donnu.edu.ua

I. Bila
Content manager
CUC-IT «VITA»
ORCID: 0000-0002-6969-7702
megairchuk@gmail.com

DEVELOPMENT OF THE WORLD MARKET OF OIL AND PETROLEUM PRODUCTS IN THE CONDITIONS MILITARY AGGRESSIONS OF RUSSIA AGAINST UKRAINE

This article examines the economic consequences of the Russian invasion of Ukraine, examining the volume of world trade and the prices of petroleum products. The development trends and conditions of trade, the dynamics of the world oil price are analyzed. Prognostic assessments of the development of the world market of petroleum products are provided.

The problems and prospects of the formation of the world market of petroleum products are highlighted. It is well-founded that the war that Russia launched against Ukraine has global consequences for the national economies of the countries of the world. Among the consequences that Europeans feel the most is the rise in energy prices.

It was determined that for many years Russia was the largest supplier of coal, oil and gas to Europe. The authors found that the war caused prices to rise as Russia cut gas supplies to some member states, forcing Europe to look for reserves and forcing Europeans to pay more for gasoline and household heating. High energy prices are also a challenge for industry, which consumes large volumes of Russian gas.

The Russian invasion of Ukraine was a serious shock to commodity markets. The market of oil and oil resources was no exception. Prices have risen sharply for all energy products and some food products. This, in turn, has raised concerns about energy and food security.

In response to price increases, politicians often try to ease consumer needs through subsidies or tax cuts; however, these are generally ineffective remedies and may exacerbate supply shortages. Past commodity price shocks have produced policy and market responses that have led to increased sources of supply and, in the case of oil price shocks, to greater efficiency in consumption and diversion from oil. Over time, the recent surge in prices is likely to once again stimulate more efficient energy use and a faster transition away from fossil fuels, especially if supported by appropriate policy measures.

Key words: market of oil and oil products, world trends, war, import, export, OPEC.
Fig. – 4, ref. – 10.

Постановка проблеми. Нафта та її продукція відіграють провідну роль у розвитку світової економіки. Починаючи з 1970-х років, коли нафта стала домінуючою енергетичною та стратегічною сировиною, ситуація на ринку нафти та нафтопродуктів була в центрі світової економіки та політики. Саме на цьому ринку у всьому його різноманітті та суперечностях є слабкі та сильні сторони світової економіки в цілому та результати окремих учасників. Ринок нафти - це ринок, на якому пов'язані інтереси багатьох країн.

Зважаючи на цінність нафтопродуктів у формуванні вартості кінцевих товарів виробничого і побутового використання, підтримці багатьох потреб функціонування

суспільства та забезпечення енергетичної безпеки держави, дослідження розвитку світового ринку нафти та нафтопродуктів в умовах військової агресії росії проти України є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями розробки теоретичних та практичних аспектів організації, функціонування та регулювання ринку нафти займалися відомі вчені, такі як:: Л.Ю. Гальчинський, І.А. Веременко [1], О. І. Когут [2], Р. З. Подолець [3], З. О. Луцишин [4] та ін. Однак попри наявного вагомого наукового доробку щодо енергетичної безпеки та розвитку енергетичних ринків, слід зазначити, що ринок нафти залишається малодослідженим об'єктом для вітчизняної науки у контексті нових викликів, яким стала військова агресія росії проти України.

Метою дослідження є здійснення аналізу сучасного стану світового ринку нафти і нафтопродуктів та визначення проблем та перспектив його розвитку в умовах військової агресії росії проти України.

Викладення основного матеріалу. Вторгнення росії в Україну у 2022 р. призвело до того, що ціна на нафту злетіла до понад 110 дол. за барель. Нафта є третім найбільшим експортним продуктом у світі за доходами, тому війна не могла не вплинути на неї. Історично Саудівська Аравія була лідером у світі за річним експортом нафти, але це змінилося в 2019 р., коли Об'єднані Арабські Емірати випередили її як найбільшого світового експортера нафти (рис. 1). У 2020 р. перше місце повернула Саудівська Аравія [5]. Сполучені Штати також збільшили свою частку світового експорту нафти, склавши 8,17% експорту в 2020 р. проти 5,71% у 2019 р.

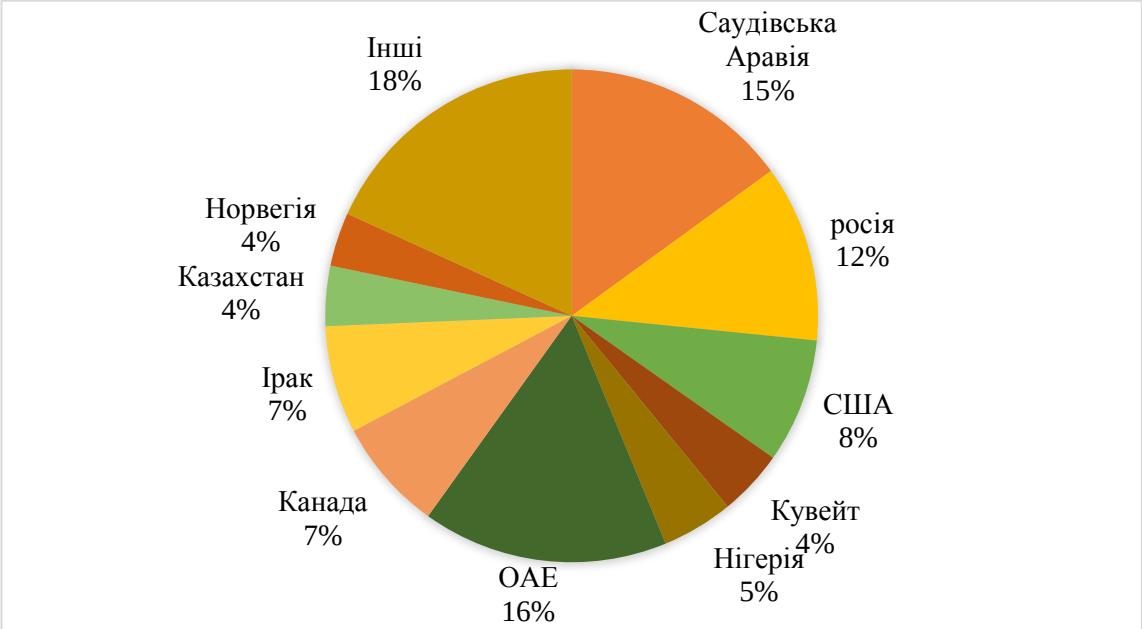

Рис. 1. Головні експортери нафти у світі від загального обсягу експорту у 2022 р.

Джерело: побудовано авторами на основі [6]

Майже рік активних бойових дій в Україні знадобився європейським країнам, щоб максимально обмежити російський експорт нафтопродуктів. Спочатку під санкції потрапила сира нафта, але 5 лютого настала черга нафтопродуктів. Це одна з головних статей доходів бюджету РФ для фінансування війни проти українців. Ембарго не позбавить країну-агресора всіх надходжень від нафтопродуктів, але істотно їх зменшить. Ця тенденція збережеться і в майбутньому. Рада ЄС ухвалила рішення про заборону імпорту російської нафти та нафтопродуктів у червні 2022 р., але воно набуло чинності не відразу. Санкції щодо нафти, відкладені на шість місяців, набудуть чинності не раніше 5

грудня 2022 р., а санкції щодо палива – 5 лютого 2023 р. Цей час дався країнам ЄС для пошуку інших постачальників.

У десятку країн світу, які видобувають найбільше нафти, входять США, Саудівська Аравія, росія, Канада, Китай, Ірак, Іран, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Бразилія та Кувейт (рис. 2). Сполучені Штати є найбільшим виробником нафти у світі з видобутком 17,9 млн барелів на день, за ними слідує Саудівська Аравія з 10,8 мільйона барелів на день. росія є третім за величиною виробником нафти з 10,7 млн барелів на день, а Канада посідає четверте місце з 5,4 млн барелів на день [7].

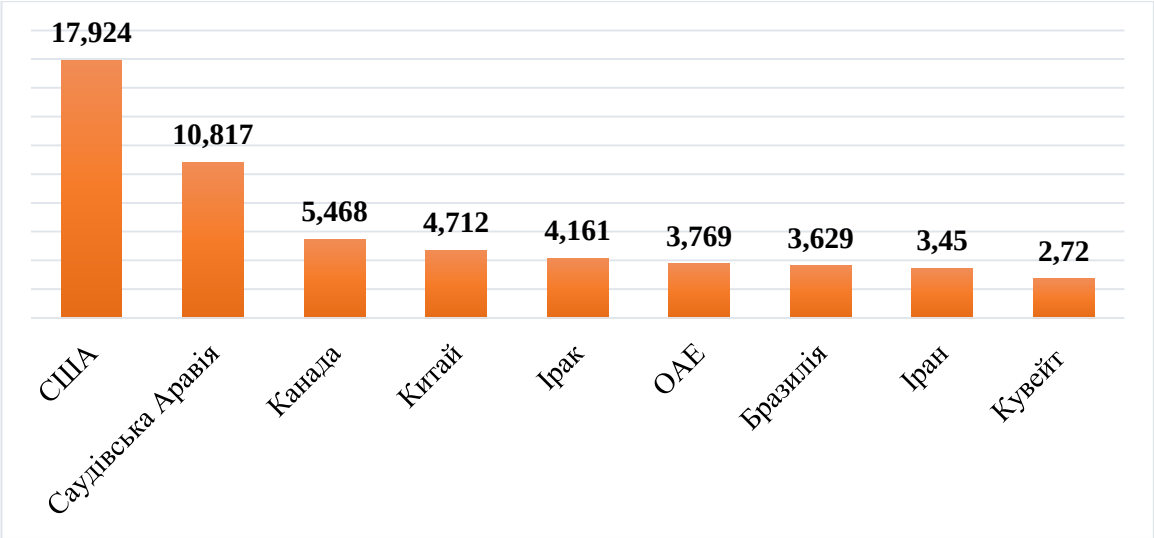

Рис. 2. Видобуток нафти по країнах світу у 2022 р., млн барелів на добу

Джерело: побудовано авторами на основі [6]

Китай посідає п'яте місце з видобутком 4,7 мільйона барелів на день, за ним йде Ірак з 4,1 млн барелів на день, тоді як ОАЕ займають сьоме місце серед країн, які видобувають найбільше нафти, з 3,7 млн барелів на день. Бразилія є восьмим за величиною виробником нафти у світі з видобутком 3,6 мільйона барелів на день, тоді як Іран посідає дев'яте місце з видобутком 3,4 млн барелів на день. Кувейт завершує першу десятку країн, які видобувають найбільше нафти, з видобутком 2,7 млн барелів на день.

До війни росія забезпечувала близько 40% імпорту нафтопродуктів у Євросоюзі. Також заборонено ввозити морем дизель, бензин, авіаційний газ (авіаційне паливо), мазут та інші нафтопродукти. Заборона поки не поширюється на всі країни ЄС. Тимчасовий виняток для тих, хто не може швидко знайти альтернативні російські джерела для імпорту російського дизельного палива та газойлю (присадки до дизеля) до кінця 2023 р. Постачання нафтопродуктів у треті країни не заборонені, але для них теж є обмеження: «стеля» цін. Рада ЄС встановлює максимальну ціну на російські нафтопродукти. Якщо треті країни купують їх за вищою ціною, то вони не можуть користуватися європейськими танкерами, отримувати фінансування таких угод та страхувати вантаж.

«Стелю» цін в ЄС затвердили нещодавно, гранична ціна 45 дол. за барель встановлена на нафтопродукти, що торгуються зі знижкою до сирої нафти. До цієї категорії належить, наприклад, мазут. Друга гранична ціна становить 100 дол. Барель – відноситься до високоочищених нафтопродуктів, які продаються з надбавкою. У цю групу входять бензин і дизель.

«Стеля» дозволяє росіянам вільно продавати свої нафтопродукти в треті країни за умови, що ціна на них не перевищує встановленого ліміту: 100 дол. Авіаційний бензин і дизельне пальне коштують 45 дол. за барель. Бочка - мазут. Приклад: у міжнародних транзакціях барель дизеля, що постачався до ЄС до заборони, коштував 100-120 євро або 107-129 дол. США. Санкції проти росіян можуть бути жорсткішими, вважають учасники

ринку. Однак кажуть, що пом'якшення є вимушеним: союзники побоюються різкого зростання цін через великі втрати російського експорту. Отже, рф продовжить отримувати нафтогазові доходи, але в довгостроковій перспективі вони будуть падати [7].

1 травня 2023 року ціна на нафту марки Brent становила 79,31 дол. США за барель проти 75,66 дол. США за нафту марки WTI і 80,03 дол. США за барель кошика ОПЕК (рис. 3). Європейська нафта Brent, американська нафта WTI і кошик ОПЕК є трьома найважливішими орієнтирами, які трейдери використовують як орієнтир для цін на нафту та бензин. У березні 2022 р. внаслідок російсько-української війни ціни на нафту злетіли до максимумів, яких не було з 2008 р. Зменшення, яке спостерігається з серпня, відображає невизначеність ринку через глобальну рецесію, що насувається.

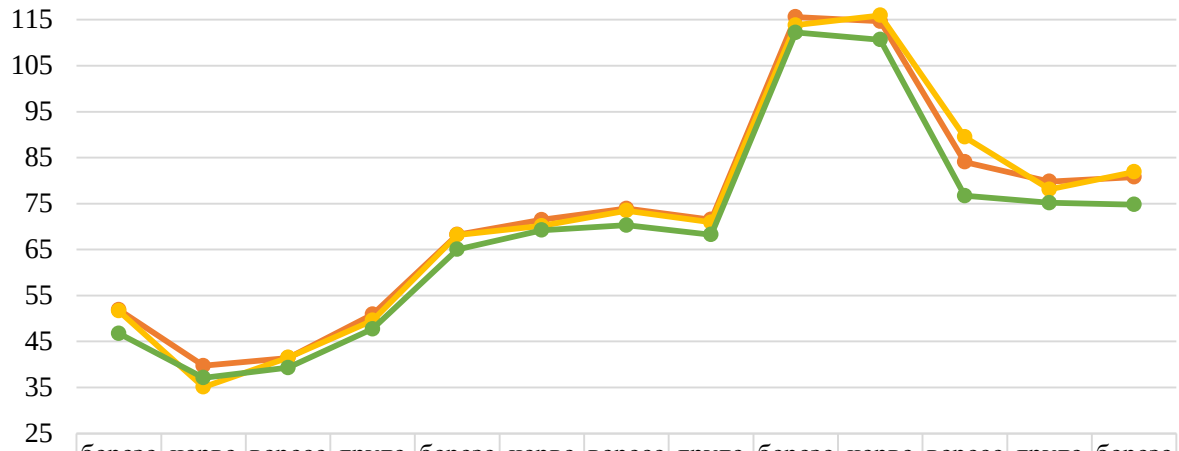

	березень 2020	червень 2020	вересень 2020	грудень 2020	березень 2021	червень 2021	вересень 2021	грудень 2021	березень 2022	червень 2022	вересень 2022	грудень 2022	березень 2023
Brent	51,9	39,72	41,44	50,91	68,24	71,49	73,92	71,52	115,62	114,65	84,06	79,8	80,77
OPEC basket	51,65	35,09	41,49	49,57	68,17	70,15	73,47	70,94	113,84	115,97	89,5	78,11	81,88
WTI	46,75	37,12	39,31	47,74	65,05	69,23	70,29	68,23	112,23	110,65	76,71	75,19	74,8

Рис. 3. Ціна нафти Brent, кошика ОПЕК і сирої нафти WTI у 2020-2023 рр., дол. за барель

Джерело: побудовано авторами на основі [9]

У 2020 році пандемія коронавірусу призвела до значного падіння цін на сиру нафту, оскільки попит на нафту різко впав після карантину та обмежень на подорожі. Початкові прогнози та невизначеність щодо перебігу пандемії спричинили розбіжності між двома найбільшими виробниками нафти, Росією та Саудівською Аравією, на початку березня. Двосторонні переговори між світовими виробниками нафти завершилися домовленістю 13 квітня з обіцянками скоротити видобуток нафти та зростанням надії, що це може допомогти стабілізувати ціни на нафту в найближчі тижні. Однак у зв'язку зі швидким заповненням сховищ і нафтових танкерів виросли побоювання щодо того, де зберігати надлишок нафти, що призвело до того, що базові ціни в період з 20 квітня по 22 квітня 2020 року досягли рекордно негативного значення [9].

За оцінками Міжнародного енергетичного агентства, до 2030 року через ембарго рф втратить близько 1 трлн дол. Частка експортної виручки, як і частка росії на світовому енергетичному ринку, впаде з 20% до 13%. Час, який європейські гравці ринку отримали на підготовку до запровадження ембарго, не пройшов дарма. Трейдери переорієнтовували поставки та робили запаси, у тому числі купуючи російські нафтопродукти з великим дисконтом. Як результат – за січень ціни на бензин у гурті знизилися на 1,25 грн за літр, на дизпальне – на 1 грн за літр.

Напередодні введення ембарго і після початку дії обмежень точилися дискусії, що російський експорт не зупиняється і це начебто свідчить, що санкції не працюють. Це не зовсім так, адже мета цих санкцій – не придушити російський експорт, а позбавити його прибутку. Якщо потік нафти і нафтопродуктів зупиниться, то виникне дефіцит, ціни зростуть і Росія заробить ті ж гроші, але вже на зменшеному експорті. До ембарго російські нафтопродукти в січні можна було купити зі знижкою 100-130 дол. за тонну. Це наслідок того, що їм нікуди подіти ресурси. Ніхто не збирається продавати продукт зі знижкою в 100 доларів або масло зі знижкою в 20-30 дол., якщо його можна продати на інших ринках за вищою ціною. Встановлені обмеження вдарили по економіці Росії, але принаймні не в короткостроковій перспективі. Ми можемо говорити про низьку рентабельність і те, що інвестиції в буріння і видобуток різко впадуть. Але стверджувати, що одразу після введення санкцій у рф закінчаться гроші на війну, неправильно.

Це поступовий процес. На даному етапі ми побачили, що Росія втрачає гроші, а в майбутньому ці втрати будуть тільки зростати. Хорошим прикладом впливу санкцій є те, що на початку 2023 р. доходи Росії від експорту нафти і газу впали до найнижчого рівня з 2020 р. Лише в січні Кремль недорахувався 8 млрд. дол, це змушує росіян фінансувати дефіцит бюджету за рахунок міжнародних резервів. Основні гравці ринку бензину та дизеля мали продажі щонайменше місяць.

Перед запровадженням ембарго, у січні, російські нафтопродукти можна було купити з дисконтом мінус 100-130 дол. за тонну. Це результат того, що їм не було куди дівати ресурс. Ніхто не продає продукт з дисконтом 100 доларів чи нафту з дисконтом 20-30 дол., якщо він може реалізувати це на інші ринки за вищою ціною. При цьому поточні постачання перевищують потреби. З огляду на атаки росіян на нафтобази в перші місяці війни запаси створюються в невеликих обсягах та в різних місцях, у тому числі за межами України [8].

Високі ціни на енергоносії сприяють збільшенню вартості практично всіх товарів і послуг, що ще більше сприяє інфляційним очікуванням. Європа, схоже, переосмислює свою залежність від імпортного палива. Можна спостерігати переродження значення атомної енергії та вугілля разом із прискоренням інвестицій у відновлювану енергетику з метою заміни газу та вугілля, імпортованих у великих кількостях з Росії. Німеччина вже розглядає можливість продовження терміну служби своїх атомних станцій і зміни тенденції поступового припинення видобутку вугілля. Інші країни можуть наслідувати цей приклад.

Світовий видобуток нафти повільно зростає щороку (рис. 4). У 2021 р. світовий видобуток сирої нафти становив приблизно 4,2 млрд метричних тон. Цей показник досяг піку в 2018 р., коли видобуток нафти в усьому світі майже досяг 4,5 млрд метричних тон. В 2020 р. видобуток різко впав через пандемію, але наступного року почав знову зростати.

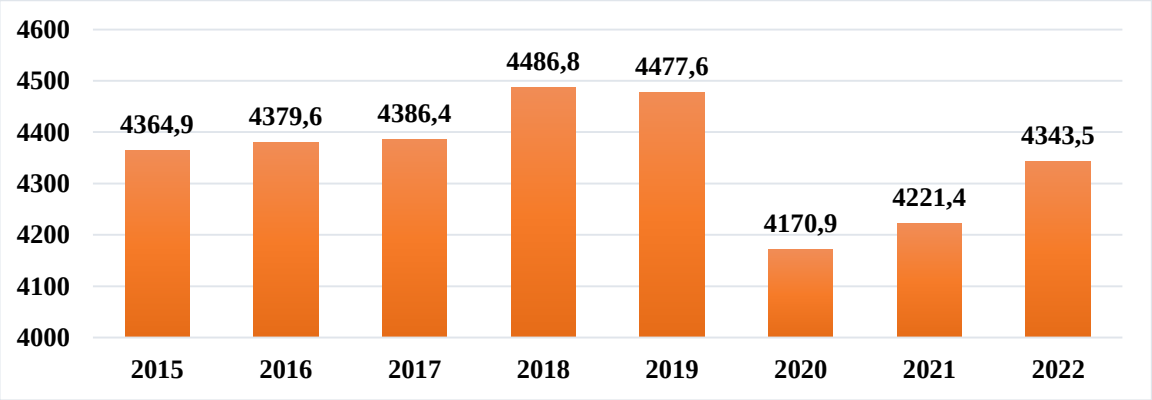

Рис. 4. Видобуток нафти в усьому світі за 2015-2022 рр., млн тон

Джерело: побудовано авторами на основі [6]

Високі ціни на нафту покращують становище таких альтернатив, як електричні або водневі транспортні засоби. Однак досягнення суттєвих змін займе роки, якщо не десятиліття. Наприклад, у Норвегії, де 65% усіх транспортних засобів, проданих у 2021 р., були електричними, попит на нафту впав менше ніж на 10% з 2013 р. [9].

За перші 100 днів вторгнення імпорт газу з Росії в ЄС впав на 23%. Імпорт зріс до найвищого рівня у 2022 р. за перші два тижні, але потім впав на 30% порівняно з травнем 2021 р. Імпорт російського газу до Німеччини впав на 31%, а до Польщі та Литви – на 70%. Тим не менш, доходи Газпрому від високих цін все ще вдвічі більші, ніж рік тому. Припинення поставок природного газу до Польщі, Болгарії та Фінляндії. Австрія та Болгарія імпортували більше, ніж у попередні роки, а Чехія та Данія відновили імпорт. Напередодні вторгнення «Газпром» свідомо обмежив продажі газу. В результаті імпорт російського газу впав нижче найнижчого рівня 2015-2020 рр. Після вторгнення імпорт різко зріс до рівня минулого року, оскільки покупці газу прагнули забезпечити постачання, а високі ціни на газ зробили його економічно привабливим. Після початкового стрибка імпорт стабільно впав, в основному замінений природним газом.

Вплив санкцій буде значним, незважаючи на пом'якшення, обумовлене поточними високими цінами. Експорт нафти до Європейського Союзу у 2021 р. склав 50 млрд євро, що означає середню ціну в 70 доларів США за барель, відповідно до середньої ціни Brent на 2021 рік. Середня ціна нафти Brent у травні 2022 р. становила 113,34 дол. США. Якщо припустити, що поточна ціна залишиться на цих високих рівнях, а дисконт Ural до Brent залишається на рівні 35 дол. США за барель, російська нафта, що постачається до чотирьох країн-винятків, переважно через нафтопровод« Дружба», становитиме приблизно 14,2 млрд євро, що становить трохи більше чверті вартості нафти, поставленої в ЄС у 2021 р. Якщо ціни знизяться з поточних рівнів, то відповідно, кінцева сума теж має зменшитися. Продаж нафти росії на інші ринки, наприклад, до Азії є ускладненим через санкції, які стосуються сектору страхування, які нещодавно оголосили ЄС та Велика Британія. Ці країни домовилися про заборону на страхування суден, що перевозять російську нафту. Таким чином, російська нафта фактично стала незастрахованою на ключовому страховому ринку Лондона Lloyd, що значно зменшить російські можливості з експорту нафти [10].

Висновки. Війна в Україні завдала серйозного зрушення на ринок нафтопродуктів. це шок на додачу до пов'язаних з пандемією збоїв у ланцюжках поставок і більшого, ніж очікувалося, відновлення попиту. Санкції проти росії – це не спринт, а марафон. У короткостроковій перспективі ефект від них інколи може вважатися незначним, проте в середньостроковій та довгостроковій вони матимуть руйнівні наслідки для економіки країни-агресора. У майбутньому країни намагатимуться з'ясувати, як вони можуть подолати свою залежність від російських енергоресурсів, одночасно пом'якшуючи наслідки цього для своїх економік.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Гальчинський Л.Ю., Веременко І.А. Факторний аналіз формування цін на світовому ринку нафти. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2009. № 6. С. 421-425.

2. Когут О.І. Економічний аналіз монополізації світового ринку нафти: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня ... 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». Львів: ЛНУ, 2015. 24 с.

3. Подолець Р.З., Енергетичне моделювання: іноземний досвід та напрями перспективних досліджень в Україні. *Економіко-математичні методи і моделі прогнозування.* URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/bitstream/handle/123456789/19804/09--Podolec.pdf?sequence=1

4. Луцишин З.О., Дікарєвю О.І. Фінансові стратегії на світовому енергетичному ринку. *Світ фінансів*. 2009. № 3. С. 40-55.

5. Twin A. The world's 10 biggest oil exporters. Investopedia. URL: https://www.investopedia.com/articles/company-insights/082316/worlds-top-10-oil-exporters.asp (date of access: 29.04.2023).

6. OPEC. URL: https://www.opec.org/opec_web/en/index.htm (дата звернення: 01.05.2023).

7. Євросоюз заборонив нафтопродукти з РФ: як це вдарить по доходах Кремля та що буде з цінами в Україні? *Економічна правда.* URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2023/02/6/696758/ (дата звернення: 19.03.2023).

8. Liang A., Thomas D. Ukraine war: Oil prices fall back after cap on Russian crude kicks in. BBC News. URL: https://www.bbc.com/news/business-63855030 (date of access: 19.03.2023).

9. Kolaczkowski M. How does the war in Ukraine affect oil prices? *World Economic Forum*. URL: https://www.weforum.org/agenda/2022/03/how-does-the-war-in-ukraine-affect-oil-prices/.

10. Фінансування Європою війни Путіна: імпорт викопного палива з Росії за перші 100 днів після вторгнення. CREA. URL: https://energyandcleanair.org/wp/wp-content/uploads/2022/06/100днів_2.pdf (дата звернення: 01.05.2023).

REFERENCES

1. Halchynskyi L.Iu., Veremenko I.A. (2009). Faktornyi analiz formuvannia tsin na svitovomu rynku nafty. *Ekonomichnyi visnyk NTUU «KPI».* № 6. S. 421-425.

2. Kohut O.I. (2015). Ekonomichnyi analiz monopolizatsii svitovoho rynku nafty: avtoref. dys. na zdob. nauk. stupenia ... 08.00.02 «Svitove hospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny». Lviv: LNU. 24 s.

3. Podolets R.Z., Enerhetychne modeliuvannia: inozemnyi dosvid ta napriamy perspektyvnykh doslidzhen v Ukraini. *Ekonomiko-matematychni metody i modeli prohnozuvannia.* URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/bitstream/handle/123456789/19804/09-- Podolec.pdf?sequence=1

4. Lutsyshyn Z.O., Dikarieviu O.I. (2009). Finansovi stratehii na svitovomu enerhetychnomu rynku. *Svit finansiv.* № 3. S. 40-55.

5. Twin A. The worlds 10 biggest oil exporters. Investopedia. URL: https://www.investopedia.com/articles/company-insights/082316/worlds-top-10-oil-exporters.asp (date of access: 29.04.2023).

6. OPEC. URL: https://www.opec.org/opec_web/en/index.htm.

7. Ievrosoiuz zaboronyv naftoprodukty z RF: yak tse vdaryt po dokhodakh Kremlia ta shcho bude z tsinamy v Ukraini? *Ekonomichna pravda.* URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2023/02/6/696758.

8. Liang A., Thomas D. Ukraine war: Oil prices fall back after cap on Russian crude kicks in. BBC News. URL: https://www.bbc.com/news/business-63855030.

9. Kolaczkowski M. How does the war in Ukraine affect oil prices? *World Economic Forum.* URL: https://www.weforum.org/agenda/2022/03/how-does-the-war-in-ukraine-affect-oil-prices/.

10. Finansuvannia Yevropoiu viiny Putina: import vykopnoho palyva z Rosii za pershi 100 dniv pislia vtorhnennia. *CREA.* URL: https://energyandcleanair.org/wp/wp-content/uploads/2022/06/100dniv_2.pdf.

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.4

УДК 33(477)-021.6"2023":330.322
JEL: E22

Сегеда С.А.
д.е.н., доцент, професор кафедри маркетингу та бізнес-аналітики
Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID ID: 0000-0002-6179-564X
s.seheda@donnu.edu.ua

ІНВЕСТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ

В статті обґрунтовано роль інвестування національного господарства України як важливого чинника прискорення розвитку економіки країни та людини. Встановлено, що головним джерелом інвестицій є власні кошти підприємств і організацій. Тенденції зміни обсягів валової доданої вартості та капітальних інвестицій за галузями економіки протягом досліджуваного періоду були неоднаковими, як і сама їх частка у валовій доданій вартості, що свідчить про різне бачення підприємницьких і державних владних структур до розвитку окремих галузей національного господарства. Виявлено, що інвестування таких сфер національної економіки як наука, освіта, культура, мистецтво, спорт, сільське господарство, які визначають рівень розвитку людини та науково-технічного прогресу, сприяють активізації формування і реалізації людського капіталу та визначають розвиток національної економіки і людини, відбувається за залишковим принципом.

Доведено, що особливої уваги потребує інвестування галузей аграрно-продуктового виробництва, які стабільно забезпечують потреби суспільства в аграрно-продовольчій продукції за науково-обґрунтованими нормами споживання та натуральними товарами повсякденного вжитку, виготовленими з власної сільськогосподарської продукції та продуктів її промислової переробки.

Ключові слова: інвестування, прямі інвестиції, капітальні інвестиції, джерела фінансування, валова додана вартість, людський капітал, розвиток, наука, аграрно-продуктове виробництво

Табл. – 3; Літ. – 15

Seheda S.
Doctor of Economic Science, Associate Professor,
Professor of the Department of Marketing and Business Analytics
Vasyl’ Stus Donetsk National University
ORCID ID: 0000-0002-6179-564X
s.seheda@donnu.edu.ua

INVESTMENT OF THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE: CURRENT SITUATION AND PRIORITY DIRECTIONS

The article substantiates the role of investment in the national economy of Ukraine as an essential factor in accelerating the development of the country's economy and people. It has been established that the main source of investment is the own funds of enterprises and organizations. The trends of changes in the amount of gross added value and capital investment by the economic sector during the studied period were different, as was their share in gross added value, which indicates a different vision of business and state power structures towards the development of individual branches of the national economy. It was revealed that investing in

such areas of the national economy as science, education, culture, art, sports, and agriculture, which determine the level of human development, scientific and technical progress, contribute to the activation of the formation and realization of human capital and choose the development of the national economy and man, takes place according to residual principle.

It has been proven that special attention is needed for investment in agricultural and food production industries, which stably provide society's needs in agricultural and food products according to scientifically based consumption norms and natural goods of daily use, made from own agricultural products and products of its industrial processing.

Key words: investments, direct investment, capital investment, sources of financing, gross added value, human capital, development, science, agri-food production

Постановка проблеми. Реалізація стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни, однією з яких задекларовано формування інноваційної моделі національної економіки, визначатиметься інвестиціями, їх обсягами, спрямуванням особливо у розвиток людини та пріоритетних сфер і галузей, від яких залежить активізація виробництва на основі інноваційних технологій та формування, розвиток й використання людського капіталу.

Інноваційна модель розвитку економіки передбачає перш за все наявність і використання високорозвинутого людського капіталу. Бо саме людина є джерело і носій інформації, яка здобуває знання, використовує у своїй діяльності та передає їх. Тому закономірно інноваційна модель економіки базується в своїй основі перш за все на високорозвинутих людях, особистостях, які спроможні оволодівати нові знання, сучасні технології, інтелектуалізовані системи машин і механізмів та на їх основі організувати національне виробництво з новими якісними характеристиками організаційного і технологічного характеру, і новими мотиваційними чинниками і відносинами. Зважаючи на архіважливість розвитку аграрно-продуктового виробництва як соціально-економічної системи, в ефективному функціонуванні якої зацікавлене все українське суспільство пріоритетними мають бути традиційні для України галузі аграрної сфери а також ті, що взаємодіють з нею, сприяючи стабільному виробництву якісної екологобезпечної продукції та доведення її до споживача без втрат кількості і якісних характеристик. Бо саме аграрна сфера є і завжди буде першоджерелом здоров’я і життєдіяльності нації. З іншого боку, аграрна сфера має ризиковий характер, бо пов’язана з природним середовищем, залежна від зональних відмінностей, мінливості природно-кліматичних умов та способу і культури господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інвестування національної економіки, у тому числі аграрного сектору економіки, досліджувалися у працях таких українських учених як Мацибора Т.В. [1-2], Пирог О.В. [3], Рощина Н.В., Борданова Л.С. та Мілько І.В. [4], Соколов М.О. та Михайлов А.М. [5], Танасієнко Н.П. та Костюк І.В [6], Штулер І.Ю та Сержанов В.В. [7]. У той же час недостатньо уваги приділяється питанням інвестування аграрно-продуктового виробництва України як важливого драйвера формування, розвитку і реалізації людського капіталу і національної економіки загалом.

Мета дослідження – проаналізувати сучасний стан інвестування національного господарства України, виявити основні тенденції розвитку інвестиційної діяльності в Україні, в тому числі і аграрному секторі економіки, визначити джерела фінансування капітальних інвестицій в основних галузях економіки та обґрунтувати перспективні напрямки інвестування аграрно-продуктового виробництва країни як одного із важливих чинників формування людського капіталу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження обсягів та структури капітальних інвестицій у національне господарство України за роками свідчить про динаміку їх зростання з 189,1 млрд. грн. у 2010 році до 528,8 млрд. грн. у 2021 році, або у 2,7 разу при суттєвій зміні обсягів і структури за джерелами і напрямами фінансування. Основним і

стабільним джерелом фінансування капітальних інвестицій є власні кошти підприємств та організацій, обсяги яких за досліджуваний період зросли у 3,2 разу і становили у 2021 році 362 млрд. грн. з часткою 68,6% у їх загальній сумі, що підвищилась на 7,8 в.п. (табл. 1).

Важливим джерелом за обсягами фінансування капітальних інвестицій і за їх часткою в загальній їх сумі є кошти населення, що спрямовуються на будівництво житла, проте їх зростання становить 37,19%, а частка в структурі джерел знижується. Найвищі темпи зростання фінансування капітальних інвестицій мають місцеві бюджети, кошти яких зросли у 6,9 разу і становили у 2021 році 44,2 млрд. грн., з часткою у загальній сумі – 8,4%, що підвищилась на 5,0 в.п.

Значне місце серед джерел фінансування капітальних інвестицій мають кредити банків та інші позики з тенденцією до збільшення їх суми – на 14,2%, але із зниженням їх частки в загальних обсягах на 7,3 в.п.

Збільшились обсяги фінансування капітальних інвестицій з державного бюджету – з 10,9 млрд. грн. до 48,5 млрд. грн. і з часткою 9,2%, до того ж тенденція до підвищення частки проявляється починаючи з 2015 року. Кошти іноземних інвесторів як джерело фінансування капітальних інвестицій мають тенденцію до зменшення обсягів (у 5,2 разу) та із зниженням їх частки на 2,1 в.п.

Отже, розгалужена система джерел фінансування капітальних інвестицій свідчить про надійність лише одного їх джерела – власних коштів підприємств і організацій, та потребує змінити стриману політику держави щодо фінансування капітальних інвестицій у національне господарство на більш стимулюючу, мотиваційну, оздоровлюючу.

Дослідження капітальних інвестицій відносно їх частки у сумі валової доданої вартості (ВДВ) за роками та галузями національного господарства свідчить, що при збільшенні загальної суми ВДВ у 2021р порівняно з 2010р. в 5,5 разу, інвестиції зросли в 2,8 разу, а їх частка у ВДВ знизилась з 19,1% до 9,7%, або на 9,4 в.п.

Тенденції зміни обсягів валової доданої вартості та капітальних інвестицій за галузями економіки були неоднаковими, як і сама їх частка у ВДВ, що суттєво відрізняється та свідчить про різне бачення підприємницьких і державних владних структур до розвитку окремих галузей національного господарства. Так, за період 2010-2021рр. активно збільшувались капітальні інвестиції у сферу будівництва, обсяги яких у валовій доданій вартості склали 34,14%, у 2015 році було по іншому: їх частка у ВДВ становила 111,65%. Зросли інвестиції як за обсягами так і за часткою в промисловість відповідно у 3,4 разу, але зменшились на 5,7 в.п., а також у діяльність сфери адміністративного та допоміжного обслуговування – з 3,2 млрд. грн. до 8,7 млрд. грн, або у 2,7 разу.

Суттєві обсяги капітальних інвестицій спрямовуються у сільське, лісове та рибне господарство, що зросли за 2010-2021 рр. в 4,2 разу, проте їх частка у ВДВ знизилась на 5,5 в.п.; у сферу державного управління й оборони, обсяги яких збільшились у 7,6 рази, а їх частка у валовій доданій вартості склала 18,6%.

При зростанні валової доданої вартості в аграрному секторі економіки (сільське, лісове та рибне господарство) з 82,9 млрд. грн. до 580,5 млрд. грн. або у 7,0 разу, збільшені обсягів капітальних інвестицій з 11,6 млрд. грн. до 49,1 млрд. грн. або у 4,2 разу; їх частка у ВДВ зменшилась з 14,0% до 8,5%, або на 5,5 в.п.

Таблиця 1

Динаміка і структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування (у фактичних цінах)

Показники	2010р		2015р		2016р		2018р		2019р		2020р		2021р		2021р у % до 2010р
	сума, млн. грн.	%	сума, млн. грн.	%	сума, млн. грн.	%	сума, млн. грн.	%	сума, млн. грн.	%	сума, млн. грн.	%	сума, млн. грн.	%	
Усього інвестицій	189061	100,0	273116	100,0	359216	100,0	578726	100,0	623979	100,0	508217	100,0	528802	100,0	279,7
у т.ч. за рахунок															
коштів державного бюджету	10952	5,8	6920	2,5	9264	2,6	22814	3,9	30834	4,9	44215	8,7	48545	9,2	443,3
коштів місцевих бюджетів	6368	3,4	14260	5,2	26817	7,5	50356	8,7	56480	9,1	52854	10,4	44208	8,4	694,2
власних коштів підприємств та організацій	114964	60,8	184351	67,5	248769	69,3	409585	70,8	408276	65,4	337964	66,5	362693	68,6	315,5
кредитів банків та інших позик	23336	12,3	20740	7,6	27106	7,6	44825	7,8	67233	10,8	34051	6,7	26654	5,0	114,2
коштів інвесторів-нерезидентів	4068	2,2	8185	3,0	9831	2,7	1795	0,3	4664	0,8	2033	0,4	779	0,1	19,1
коштів населення на будівництво житла	20830	11,0	31985	11,7	29933	8,3	34646	6,0	32422	5,2	24903	4,9	28576	5,4	137,2
інших джерел фінансування	8543	4,5	6675	2,4	7496	2,1	14705	2,5	24070	3,9	12197	2,4	17450	3,3	204,3

Джерело: [8]

Знизилась частка капітальних інвестицій у ВДВ в оптову і роздрібну торгівлю, транспорт і складське господарство, операції з нерухомим майном відповідно: на 5,9 в.п., 10,1 в.п., 10,0 в.п. (табл. 2). Викликає здивування, чому зменшені інвестиції у професійну, наукову та технічну діяльність: у відносному значенні – на 11,5 в.п., в освіту відповідно на 2,3 в.п. Близька ситуація з інвестиціями у розвиток мистецтва, спорту, відпочинку: обсяги надто замалі – в межах 3 млрд. грн в 2021 році зі зниженням їх частки у ВДВ галузі з 15,7% до 10,0%, або на 5,7 в.п. Залишковий принцип фінансування інвестицій у сфери, що є визначальними для розвитку людини, суспільства є абсолютно недопустимими, тим більше при створенні інноваційної моделі національної економіки.

Дослідження структури капітальних інвестицій та їх динаміки за галузями економіки свідчить, що основна їх сума спрямовується у галузі промисловості, обсяги яких зросли на 237,0% і становлять 191,2 млрд. грн. з часткою 36,2%, що підвищилась на 6,2 в.п. (табл. 3).

Державне управління й оборона у 2021 році займають друге місце за обсягами капітальних інвестицій – 63,4 млрд. грн і часткою 12,0% з найвищими темпами їх зростання (7,6 рази) та підвищенням їх частки на 7,6 в.п. Третє місце за обсягами капітальних інвестицій займає сільське, лісове та рибне господарство, що зросли в 4,2 рази і становлять 49,1 млрд. грн., а їх частка в загальних обсягах збільшилась на 3,2 в.п. У розрахунку на одного зайнятого в аграрному секторі припадало 18,2 тис. грн. капітальних інвестицій, або менше ніж у промисловості у 4,5 разу.

Обсяги прямих інвестицій (акціонерний капітал) в аграрний сектор економіки становили у 2018 році 0,6 млрд. грн., або 1,83%, тоді як в промисловість було спрямовано 10,5 млрд. грн., або 33,36%. Тобто обсяги прямих інвестицій у розрахунку на одного зайнятого становили в аграрному секторі лише 4% відповідного показника у промисловості і 8% – в цілому по економіці [9, с.104]. При цьому рівень середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників становить 12287 грн. (2021р.), що по відношенню до промисловості становить 82,4%, в цілому до економіки – 87,7%.

Зростали інвестиції також у оптову і роздрібну торгівлю, транспорт і складське господарство та будівництво, обсяги яких підвищились відповідно у 2,3, 1,9 і 1,6 разу. Проте їх частка в загальній сумі знизилась відповідно на 1,8 в.п., 3,3 в.п. і 7,5 в.п. і становила відповідно 8,2, 7,1 і 9,8%.

В структурі капітальних інвестицій за галузями економіки найменші обсяги і найнижча їх частка у професійну, наукову та технічну діяльності – 2,7%, освіту – 0,5%, охорону здоров'я – 2,1% та мистецтво і спорт – 0,6%. Тобто це ті галузі, що безпосередньо визначають рівень розвитку людини та науково-технічного прогресу, сприяють активізації формування і реалізації людського капіталу, а точніше є визначальними розвитку національної економіки, і зокрема людини.

Названі галузі (наука, освіта, мистецтво, охорона здоров'я) і їх розвиток визначають також якість і рівень відповідальності адміністративного й допоміжного персоналу, обслуговування та державного управління, рівень освіченості, інтелектуальності і духовності державних управлінців та службовців і не тільки. Інвестування названих галузей за залишковим принципом призвело до «занепаду національної інноваційної системи, втрати країною важливих наукових шкіл, деградації матеріально-технічної бази наукових установ, міграції наукових кадрів» [10, с.12]. Незадовільне фінансування наукової діяльності відмічають також експерти при порівнянні з країнами ЄС. «Фінансування наукової діяльності відносно ВВП у період до 2014 року відставало від середнього рівня в країнах ЄС майже втричі, а в 2016-2017 рр. вже в чотири рази. Так, у 2016-2017 рр. витрати всіх секторів на виконання наукових досліджень і розробок становили 0,5% ВВП, тоді як відповідний середній рівень по країнах ЄС – 2% (Стратегія «Європа–2020» Європейської комісії поставила завдання довести обсяги фінансування цієї сфери у 2020 р до 3% ВВП)» [10, с.12].

Таблиця 2

Динаміка валової доданої вартості (ВДВ) капітальних інвестицій та їх частка у ВДВ за галузями економіки України (2010-2021 рр.)

Показники	2010р			2015			2021р		
	ВДВ, млн. грн.	Капітальні інвестиції, млн. грн.	частка інвестицій у ВДВ, %	ВДВ, млн. грн.	Капітальні інвестиції, млн. грн.	частка інвестицій у ВДВ, %	ВДВ, млн. грн.	Капітальні інвестиції, млн. грн.	частка інвестицій у ВДВ, %
Усього	992175	189061	19,06	1689387	273116	16,17	5459574	528802	9,69
Сільське, лісове та рибне господарство	82948	11568	13,95	239806	30155	12,57	580519	49127	8,46
Промисловість	250774	56725	22,62	393142	87656	22,30	1129086	191176	16,93
Будівництво	36648	32790	89,47	38928	43464	111,65	151826	51833	34,14
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	162171	18868	11,63	273989	20663	7,54	755201	43406	5,75
Транспорт, складське господарство, поштова та кур’єрська діяльність	87269	19592	22,45	134978	18704	13,86	303614	37375	12,31
Інформація та телекомунікації	33648	8654	25,72	72596	22975	31,65	246021	20128	8,18
Фінансова та страхова діяльність	62609	5883	9,40	67512	6448	9,55	165316	8106	4,90
Операції з нерухомим майном	60020	10264	17,10	123021	11899	9,67	304060	21490	7,07
Професійна, наукова та технічна діяльність	27753	5648	20,35	55789	4065	7,29	159284	14102	8,85
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	12236	3171	25,92	21624	6535	30,22	69275	8709	12,57
Державне управління й оборона, обов’язкове соціальне страхування	53454	8324	15,57	95085	13942	14,66	341242	63399	18,58
Освіта	55726	1935	3,47	82778	1540	1,86	236599	2734	1,16
Охорона здоров’я та надання соціальної допомоги	41457	2295	5,54	51480	2367	4,60	140401	11270	8,03
Мистецтво, спорт розваги та відпочинок	6391	1004	15,71	12357	1044	8,45	30729	3064	9,97
Надання інших видів послуг	8966	669	7,46	14356	266	1,85	40444	792	1,96

Джерело: [8]

Таблиця 3

Динаміка і структура капітальних інвестицій за галузями економіки (у фактичних цінах)

Показники	2010р		2015р		2020р		2021р		2021р у % до 2010р
	сума, млн.грн.	%	сума, млн.грн.	%	сума, млн.грн.	%	сума, млн.грн.	%	
Усього інвестицій	189061	100,00	273116	100,00	508217	100,00	528802	100,00	279,70
Сільське, лісове та рибне господарство	11568	6,12	30155	11,04	50680	9,97	49127	9,29	424,68
Промисловість	56725	30,00	87656	32,09	180537	35,52	191176	36,15	337,02
Будівництво	32790	17,34	43464	15,91	39615	7,79	51833	9,80	158,08
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	18868	9,98	20663	7,57	41685	8,20	43405	8,21	230,04
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	19592	10,36	18704	6,85	34885	6,86	37375	7,07	190,77
Інформація та телекомунікації	8654	4,58	22975	8,41	22382	4,40	20128	3,81	232,59
Фінансова та страхова діяльність	5883	3,11	6448	2,36	11979	2,36	8106	1,53	137,79
Операції з нерухомим майном	10264	5,43	11899	4,36	19940	3,92	21489	4,06	209,36
Професійна, наукова та технічна діяльність,	5648	2,99	4065	1,49	11823	2,33	14102	2,67	249,68
у т.ч. наукові дослідження та розробки	578	0,31	518	0,19	2076	0,41	2052	0,39	355,02
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	3171	1,68	6535	2,39	8624	1,70	8709	1,65	274,64
Державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування	8324	4,40	13942	5,10	62303	12,26	63399	11,99	761,64
Освіта	1935	1,02	1540	0,56	3740	0,74	2733	0,52	141,24
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2295	1,21	2367	0,87	14836	2,92	11269	2,13	491,02
Мистецтво, спорт розваги та відпочинок	1004	0,53	1044	0,38	2773	0,55	3063	0,58	305,08
Надання інших видів послуг	669	0,35	266	0,10	464	0,09	792	0,15	118,39

Джерело: [8]

Глобалізаційні зміни світової економіки, трансформація і відкритість національного господарства, кардинальні зміни виробничої структури аграрного сектору України зумовлюють необхідність переосмислення критерію ефективності, причинно-наслідкових зав'язків людини з природою і навколишнім середовищем, та потребують нових достовірних знань щодо впливу цих процесів на розвиток національної економіки та життєдіяльність нації. Отже потребують відповідного збільшення фінансування наукових досліджень як фундаментального так і прикладного характеру. При цьому закономірно дотримуватись положень закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність, а саме: ст.48, відповідно до якої «держава забезпечує бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності у розмірі 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту України» [11].

Розвиток як економічна категорія, що відображає закономірний процес позитивних змін у свідомості людини та активізацію науково-технічного прогресу [12, с.19; 9, с.49], має забезпечити якісно високий рівень продуктивних сил і виробничих відносин. Відповідно необхідні дослідження, що становлять основу функціонування національної економіки, а саме: характер і структура базових продуктивних сил, головною в структурі яких є людина, і виробничих відносин у суспільстві, відносин людини з природою.

Технологічна революція, інформаційна епоха, формування «суспільства знань» змінює не тільки структуру, а й характер функціонування продуктивних сил та місце, значення і задачі людини [13, с.7], а, отже, потребує активного формування людського капіталу з його структурними складовими: фізичним, інтелектуальним і духовним розвитком [14, с.18]. Його ефективне використання активізуватиме розвиток науки як фундаментальної так і прикладної, що становить основу прискорення розвитку науково-технічного прогресу.

Формування капіталу людини, особистості, що сумарно становить людський капітал, є найбільш структурованим за напрямами і джерелами фінансування інвестицій, що включають інвестиції в освіту, охорону здоров'я й надання соціальної допомоги; наукову та технічну діяльність, у тому числі в наукові дослідження і розробки; у розвиток мистецтва, спорту, культури.

Розвиток особистості, самореалізація її здібностей потребує створення умов на всіх етапах фізичного зростання і розвитку людини, її виховання, навчання, працевлаштування, повноцінної життєдіяльності. «Розум, інтелект узагалі формуються тільки в процесі індивідуального засвоєння, культури мислення, створеної працею всіх попередніх поколінь» [14, с. 21-22]. Потрібна праця багатьох фахівців протягом перших 20-ти років, які забезпечують розвиток людини, нагромадження фізичних сил, здобуття освіти, набуття професії, підвищення кваліфікації тих працівників, які своєю працею формують вартість людського капіталу, рівень розвитку людини, її розум.

Рівень розвитку людини, її фізичний стан, освіченість професійність, духовність визначають її спроможність не тільки продуктивно господарювати, а й забезпечувати самовідтворення і самореалізацію всіх структурних складових свого потенціалу. Вчені стверджують і не безпідставно, що головним пріоритетом розвитку у новому столітті буде Людина, як гармонічна складова розвитку природи, Всесвіту. Лише в суспільстві, орієнтація якого буде спрямована на інвестування людини, її фізичного, інтелектуального і духовного розвитку можливий інноваційний тип виробництва, де будуть використані нові знання, розробка і впровадження новітніх технологій, передача з покоління в покоління знань, вміння, навичок, забезпечення конкурентоспроможності національного господарства.

Особливої уваги потребує інвестування галузей аграрно-продуктового виробництва, що стабільно забезпечують потреби суспільства в аграрно-продовольчій продукції за науково-обґрунтованими нормами споживання та натуральними товарами повсякденного вжитку, виготовленими з власної сільськогосподарської продукції та продуктів її промислової переробки. До того ж необхідно при цьому формувати резервні (страхові)

фонди як умову забезпечення продовольчої безпеки країни.

Продукція аграрно-продуктового виробництва є важливішою ланкою в системі зовнішньоторговельних зв'язків, займаючи до 80% обороту в товарній структурі зовнішньої торгівлі. До того ж є можливості, а отже і необхідність, нарощувати свій виробничий потенціал, особливо розширюючи сферу виробництва готових до споживання аграрно-продовольчих продуктів та товарів першої необхідності, виготовлених на натуральній основі. Тому першочергово інвестиції мають бути спрямовані в аграрно-продуктове виробництво як основа не тільки продовольчої безпеки країни, а й національної безпеки, країни в цілому.

Треба також зважати на те, що за рядом продуктів аграрно-продуктового виробництва (зокрема м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів, плодово-ягідної продукції та ін.) не забезпечується ємність внутрішнього ринку, що робить його вразливим з точки зору цінової ситуації, це по-перше; по-друге, населення недоспоживає протягом тривалого періоду необхідні продукти життєдіяльності відповідно до раціональних норм споживання [9, с.222], що негативно відбивається на здоров'ї нації [15, с.51]. Отже, є потреба в інвестуванні м'ясо- та молокопродуктового підкомплексів, як пріоритетних в системі АПК.

Є нагальна потреба фінансування капітальних інвестицій у відродження льонопродуктового підкомплексу, його галузі – льонарства, насінництва льону та підприємств з промислової переробки льонопродукції – насіння та льоносоломки. Насіння льону – унікальний продукт для отримання харчової та технічної олії з особливими біологічними та функціональними властивостями, високим вмістом біологічно активних речовин, макро-, мікроелементів, що можуть використовуватись також у фармакології.

Галузь льонарства традиційно була однією з ефективних у господарствах зони Полісся нині незрозуміло чому занедбана. Льон-довгунець у 1970 році займав 238 тис. га посівів з часткою в структурі технічних культур – 6,0%, у 1990 – відповідно 172 тис. га і 4,6%, то у 2020 році менше 1 тис. га або 0,02% [16]. Якщо посіви стратегічно важливої енергетичної і технічної культури – цукрових буряків практично приведені у відповідність до потреб у цукрі лише внутрішнього ринку, то льон-довгунець взагалі виведений з полів України. Замість того Україна за валюту по імпорту за 2016-2020 рр. закупила текстильні матеріали та текстильні вироби на суму 9,2 млрд. дол. США [17, с.169-170]. В числі цих матеріалів бавовна, синтетичні або штучні нитки, синтетичні волокна. Тобто з внутрішнього національного ринку виведено натуральні екологічні продукти льоновиробництва (одяг, білизна, тканини, нитки та ін.), що традиційно споживались населенням України та оберігали здоров'я нації, забезпечували населення робочими місцями, а державний бюджет надходженнями. Разом з тим ринок заповнився синтетичними продуктами «second hand» небезпечними для здоров'я людини. Тому проблема фінансування капітальних інвестицій у відродження льонопродуктового (теж – коноплепродуктового) підкомплексу уже сьогодні має бути однією з пріоритетних для забезпечення здорової життєдіяльності населення країни та вирішення інших важливих для українців соціально-економічних проблем [9, с.393].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, інвестиції мають спрямовуватись на відновлення й інноваційний розвиток виробничих потужностей з доробки, промислового зберігання і глибокої переробки сільськогосподарської продукції та супутньої продукції промислових підприємств з врахуванням резервних потужностей з метою виробництва продовольчих товарів з більшою доданою вартістю, товарів повсякденного вжитку, виготовлених з сільськогосподарської продукції, отже, екологічних та біоенергетичних продуктів. Це розширить сферу прикладання праці, змінить сировинний характер аграрного виробництва на продуктовий, посилить розвиток інтеграційних процесів – органічної взаємодії між галузями сільського господарства і промисловості – важливішого мотиватора раціонального використання сільськогосподарської продукції й підвищення ефективності її виробництва, забезпечить

збільшення робочих місць і зупинить міграцію найбільш продуктивної частини населення, знизить енергетичну залежність країни від зовнішнього постачальника.

Формування інноваційної моделі національного аграрно-продуктового виробництва, в основі якої знання та новітні технології, зумовлює на макроекономічному рівні зміну структури і характеру продуктивних сил, що мають спрямовуватися перш за все у формування людського капіталу та створення надійного блоку зі зберігання та глибокої переробки продукції аграрного сектору. Це потребує першочергово інвестицій та розбудову відповідних підприємств і спеціальних служб та організації стимулюючих виробничих відносин, як мотиваційного чинника активізації інвестиційних процесів. При цьому необхідна зміна критерію ефективності, в основі якого має бути не тільки прибуток, основними джерелами якого є «фінансові спекуляції» та необмежене зростання цін на продукти природних монополій, що сконцентровані у кількох фінансово-промислових групах (ФПГ). В результаті сфери, від яких залежить розвиток суспільства і національної економіки обмежені в ресурсах, а саме: наука, освіта, охорона здоров'я, аграрний сектор.

Соціально-економічна значимість інвестицій у функціонування кожного продуктового підкомплексу, конкретної галузі аграрної сфери зачіпає інтереси всього населення країни як споживачів не тільки аграрно-продовольчої продукції, а й товарів промислового походження, вироблених із сільськогосподарської продукції (текстиль, одяг, взуття, фармакологічні препарати, парфуми та ін.) та з супутніх продуктів промислової переробки, а також енергетичних ресурсів. Це з одного боку, з іншого, інвестиції у розвиток галузей аграрно-продуктового виробництва сприяють створенню нових робочих місць не тільки у сільській місцевості, та позитивному вирішенню багатьох соціально-економічних проблем.

Основним засобом та інструментом управління інвестиціями в аграрно-промислову сферу є науково-обґрунтовані інвестиційні програми розвитку кожного зокрема аграрно-продуктового підкомплексу, як структурна складова Державної програми соціально-економічного розвитку галузі. Вони мають розроблятись на тривалий період – 5, 10, 20 років або й на триваліший період.

Має бути розроблена науково-обґрунтована інвестиційна програма розвитку кожного продуктового підкомплексу з метою активізації інвестиційної діяльності, визначення джерел, форм, суб'єктів і напрямів залучення інвестицій. Концентрація зусиль має спрямовуватись на забезпечення вирішення важливіших проблем розвитку, зміцнення виробничого потенціалу, удосконалення його структурних складових, перехід на інноваційні технології, формування й використання високопрофесійного інтелектуального людського капіталу та соціально-економічний розвиток села з урахуванням особливостей регіональних природно-кліматичних умов господарювання та соціально-економічних потреб суспільства.

Пріоритетними сферами інвестування на рівні економіки країни мають бути національна наука і освіта, що є визначальними розвитку людини, її кваліфікаційності, професійності, інтелектуальності, а отже спроможності сприймати, творити і розвивати нові ідеї, творчі помисли, виготовляти нові продукти, оволодівати сучасними технологіями, організовувати творчі колективи з прогресивним критичним мисленням, спроможності здійснювати нові прогресивні наукові розробки, що активізуватимуть інноваційну діяльність. Саме ці сфери, а також охорона здоров'я забезпечують розвиток потенціалу людини, сприяють активній життєдіяльності та формування інноваційного типу національної економіки.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Мацибора Т.В. Інвестиції в людський капітал як умова розвитку інноваційної економіки. *Економіка АПК.* 2016. № 12. С. 69-75.

2. Мацибора Т. В. Тенденції розвитку інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України. *Економіка АПК.* 2020. № 4. С. 26-34. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202004026

3. Пирог О.В. Тенденції інвестування національного господарства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку.* 2013. № 767. С. 343-349. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2013_767_50

4. Рощина Н.В., Борданова Л.С., Мілько І.В. Особливості залучення прямих іноземних інвестицій в Економіку України. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут».* 2017. № 14. https://doi.org/10.20535/2307-5651.14.2017.108764

5. Соколов М.О., Михайлов А.М. Формування інвестиційних ресурсів в економіці України в умовах глобалізації. *Економіка АПК.* 2017. № 12. С. 44-51.

6. Танасієнко Н.П., Костюк І.В. Проблеми і перспективи залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління : електрон. наук.-практ. журн.* 2018. Вип. 3 (14). С. 112-117. Режим доступу: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/14_2018/20.pdf

7. Штулер І.Ю., Сержанов В.В. Державна політика залучення інвестицій у стратегії розвитку національних економік. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2017. Вип. 16 (2). С. 162-166. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg

8. Статистичний щорічник України (За роками). Державна служба статистики України. Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua

9. Сегеда С.А. Аграрно-продуктове виробництво України: монографія. Вінниця: Видавництво ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. 638 с.

10. Богдан Т. Руйнація української науки як наслідок кланово-олігархічного ладу. *Дзеркало тижня.* 2018. № 13. С. 12.

11. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 3. Ст. 25.

12. Сегеда С. А. Методологічні основи категорії «розвиток»: філософський аспект. *Економіка та держава*. 2018. № 10. С. 19. DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.14

13. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития. Сумы ИТД «Университетская книга», 2003. С. 7.

14. Коденська М. Ю., Нестерчук Ю. О., Соколюк С. Ю., Соколюк К. Ю. Людський капітал в системі соціально-економічних відносин. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2017. 169 с.

15. Seheda S., Datsenko G., Otkalenko O., Musil P. The agrarian food consumption in Ukraine and its association with socio-demographic indicators of human development. *Economic Annals-XXI.* 2019. No 1-2 (175). P. 45-52.

16. Сільське господарство України» (За роками). Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua

17. Сегеда С.А. Статистичний аналіз товарів повсякденного вжитку, виготовлених з продукції аграрно-продуктового виробництва. *Бізнес інформ.* 2020. № 1. С. 164-174. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-1-164-174

REFERENCES

1. Matsybora T.V. (2016) Investytsii v liudskyi kapital yak umova rozvytku innovatsiinoi ekonomiky. *Ekonomika APK*. №12. S. 69-75.

2. Matsybora T.V. (2020) Tendentsii rozvytku investytsiinoi diialnosti v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy. *Ekonomika APK*. №4. C. 26-34. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202004026

3. Pyroh O.V. (2013) Tendentsii investuvannia natsionalnoho hospodarstva. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v*

Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku. №767. S. 343-349. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2013_767_50

4. Roshchyna N.V., Bordanova L.S., Milko I.V. (2017) Osoblyvosti zaluchennia priamykh inozemnykh investytsii v Ekonomiku Ukrainy. *Ekonomichnyi visnyk NTUU «Kyivskyi politekhnichnyi instytut»*. №14. https://doi.org/10.20535/2307-5651.14.2017.108764

5. Sokolov M.O., Mykhailov A.M. (2017) Formuvannia investytsiinykh resursiv v ekonomitsi Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. *Ekonomika APK*. №12. S. 44-51.

6. Tanasiienko N.P., Kostiuk I.V. (2018) Problemy i perspektyvy zaluchennia priamykh inozemnykh investytsii v ekonomiku Ukrainy. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia : elektron. nauk.-prakt. zhurn*. Vyp. 3 (14). S. 112-117. Rezhym dostupu: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/14_2018/20.pdf

7. Shtuler I.Iu., Serzhanov V.V. (2017) Derzhavna polityka zaluchennia investytsii u stratehii rozvytku natsionalnykh ekonomik. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*. Vyp. 16 (2). S. 162-166. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg

8. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy (Za rokamy). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Rezhym dostupu: https://ukrstat.gov.ua

9. Seheda S.A. Ahrarno-produktove vyrobnytstvo Ukrainy: monohrafiia. Vinnytsia: Vydavnytstvo TOV «Merkiuri-Podillia», 2020. 638 s.

10. Bohdan T. Ruinatsiia ukrainskoi nauky yak naslidok klanovo-oliharkhichnoho ladu. *Dzerkalo tyzhnia*. 2018. № 13. S. 12.

11. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist: Zakon Ukrainy vid 26.11.2015 r. № 848-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. № 3. St. 25.

12. Seheda S.A. (2018) Metodolohichni osnovy katehorii «rozvytok»: filosofskyi aspekt. *Ekonomika ta derzhava*. №10. S.19. DOI:10.32702/2306-6806.2018.10.14

13. Melnyk L. H. Fundamentalnыe osnovы razvytyia. Sumы YTD «Unyversytetskaia knyha», 2003. S. 7.

14. Kodenska M. Yu., Nesterchuk Yu. O., Sokoliuk S. Yu., Sokoliuk K. Yu. (2017) Liudskyi kapital v systemi sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn. Uman: Vydavets «Sochinskyi M.M.», 169 s.

15. Seheda S., Datsenko G., Otkalenko O., Musil P. (2019) The agrarian food consumption in Ukraine and its association with socio-demographic indicators of human development. *Economic Annals-XXI*. No 1-2 (175). P. 45-52.

16. Silske hospodarstvo Ukrainy» (Za rokamy). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://ukrstat.gov.ua

17. Seheda S.A. (2020) Statystychnyi analiz tovariv povsiakdennoho vzhytku, vyhotovlenykh z produktsii ahrarno-produktovoho vyrobnytstva. *Biznes inform.* №1. S.164-174. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-1-164-174

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.5

УДК 316:331.108:37
JEL A14; J6; M12; O15

Шаульська Л.В.,
доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-7919-6733
e-mail: shaulska@knu.ua

Щерб І.Н.
аспірант Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0001-8108-0281
e-mail: i.shcherb@donnu.edu.ua

ЛЮДИНООРІЄНТОВАНА МОДЕЛЬ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ РИЗИКІВ ТА КОНФЛІКТІВ У СОЦІАЛЬНІЙ, ТРУДОВІЙ, ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ СФЕРАХ

В статті розглянуто особливості побудови людиноорієнтованої моделі безпеки, що враховує можливості попередження ризиків та конфліктів у соціальній, трудовій та підприємницькій сферах. Визначено базові передумови трансформації безпекової політики з огляду на впровадження людиноорієнтованого концепту; на цій основі окреслено напрями розширення фокусу системи економічної безпеки. Досліджено ключові засади розвитку соціальної ерозії у світовому та українському суспільстві внаслідок дії кризових явищ останніх років (пандемія, війна), категоризовано причини та способи попередження соціальних і трудових конфліктів, успішні практики у сфері підприємництва. Охарактеризовано роль економічно безпечної поведінки працівників у зниженні загроз економічної безпеки підприємства, а також можливості й основні елементи забезпечення її набуття у трудовому колективі. Розмежовано ключові драйвери та загрози економічної безпеки на приватному рівні, що дозволяють сформувати екосистему попередження загрози конфліктів, їх виникнення й нарощення у контексті проактивного моніторингу й регулювання. Запропоновано розширення зон відповідальності суб'єктів управління, що враховують необхідність переорієнтації моделі управління економічною безпекою на людину, постановку людських потреб у центр безпекової політики. Структуровано зміст діяльності суб'єктів управління та окреслено механізм забезпечення проактивного підходу при оцінюванні та опрацюванні ризиків економічної безпеки, критерії оцінювання профілів ризиків за ступенем ймовірності/критичності.

Ключові слова: безпека, людиноорієнтована модель, управлінська система, конфлікти, ризики, соціально-трудові відносини, підприємницька сфера, соціально-трудова сфера, економічна поведінка, потреби, інтереси, розвиток

Рис. 4, Табл. 1, Літ. 28

Shaulska L.V,
Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Business Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0002-7919-6733
e-mail: shaulska@knu.ua

Shcherb I.N.
Postgraduate student of Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID: 0000-0001-8108-0281
e-mail: i.shcherb@donnu.edu.ua

HUMAN-CENTRED MODEL OF SECURITY IN THE CONTEXT OF PREVENTING RISKS AND CONFLICTS IN THE SOCIAL, LABOUR AND BUSINESS SPHERES

The article discusses the peculiarities of building a human-centered security model considering possibilities of preventing risks and conflicts in the social, labor and business spheres. The basic prerequisites for the transformation of security policy in view of the introduction of a human-centered concept are determined. The directions of expanding the focus of the vision of the economic security system are outlined. The key principles of social erosion development in the world and Ukrainian society because of the crisis phenomena of recent years (pandemic, war) are investigated, the causes and ways of preventing social and labor conflicts, successful practices in the field of entrepreneurship are categorized. The role of economically safe behavior of employees in reducing threats to the economic security of the enterprise, as well as the possibilities and main elements of ensuring its acquisition in the labor collective are characterized. The key drivers and threats to economic security at the private level are distinguished, which allow forming an ecosystem for preventing the threat of conflicts, their emergence and growth in the context of proactive monitoring and regulation. The author proposes to expand the areas of responsibility of management entities, considering the need to reorient the model of economic security management to a human being, to put human needs at the center of security policy**.** The article structures the content of the activities of management entities and outlines the mechanism for ensuring a proactive approach to assessing and processing economic security risks, criteria for assessing risk profiles by the degree of probability/criticality.

Keywords: security, human-centered model, management system, conflicts, risks, social and labor relations, business sphere, social and labor sphere, economic behavior, needs, interests, development

Постановка проблеми. Фокус дослідження економічної безпеки останнім часом суттєво змістився від державоцентристських доктрин, що характеризуються певною розмитістю цілей до людиноорієнтованого концепту, в межах якого цінністю національного розвитку є забезпечення максимального добробуту, створення кращого досвіду, убезпечення людини від зовнішніх та внутрішніх загроз, розширення меж людської свободи та гідності. Людські інтереси, поведінка, світогляд досліджуються з метою більш точного розуміння характеристик соціально-економічного середовища, у якому максимально повно може бути розкритий людський потенціал, в той же час, людина почуватиметься вільною та захищеною від зовнішніх ризиків і небезпек. Одночасно з тим, цей концепт все ще не має чіткого розмежування та усвідомлення механізмів застосування й імплементації в управлінську систему на різних рівнях, тим самим, посилюючи існуючі та створюючи нові загрози для виникнення ризиків та конфліктів. Додаткового впливу спричиняє турбулентність процесів у глобалізованій економічній системі, прискорення технологічного розвитку, коливання на політичній арені, прямі воєнні зіткнення та інші явища, що посилюють відчуття незахищеності перед загрозами, зміщують фокус уваги та здійснюють безпосередній (часто негативний) вплив на умови життя, роботи, розвитку. На цій основі додатково зростає амплітуда коливань людської поведінки, схильність до викривленого сприйняття реальності, слабкими та ненадійними стають традиційні захисні механізми, що посилює вразливість людей та провокує зростання рівня конфліктності в суспільстві та малих групах – колективах, родинах, побутових спільнотах тощо. Стан захищеності й відчуття безпеки людини у звичному статусі зайнятості (трудова сфера), а також в статусі суб’єктів, які забезпечують ефективність бізнесу (підприємницька сфера) зазнають нестійкості, набувають тенденцію до погіршення, що в сукупності характеризує тенденцію втрати соціальних джерел економічного розвитку, значущість яких в новій економіці є вирішальною.

Окреслений комплекс обставин автори вважають додатковими аргументами, що підкреслюють актуальність людинооорієнтованої моделі економічної безпеки, оскільки сукупний вплив конфліктних суперечностей, ризиків та загроз підриває соціальний каркас суспільства та стрижень бізнес-середовища, яким є людський капітал. Спроможність

коректного реагування на комплекс ризиків, що супроводжують розвиток бізнес-середовища, вміння їх ідентифікувати та передбачити визначає безпековий потенціал компанії та соціально-економічної системи, який в свою чергу залежить від внутрішньої стійкості, яка також втрачає міцність через конфліктогенну природу та ймовірнісний характер ризиків та їх потенційний загрозливий вплив. Перед зростаючим спектром загроз люди втрачають здатність раціонально (економічно обґрунтовано) реагувати на події, новини, прогнози, що обумовлює зниження результативності та обсягу продуктивного потенціалу компанії, провокує нові внутрішні комунікаційні обмеження на фоні конфліктних відносин, а також негативно впливає на ефективність безпекової політики. До звичних проблем макроекономічного регулювання в управлінні економічною безпекою додаються приватні ризики, які можуть набувати загрозливих форм за відсутності відповідної реакції і застосування проактивного підходу щодо їх попередження. Саме тому пошук науково-обґрунтованих підходів до побудови людиноорієнтованої моделі безпеки в контексті попередження ризиків та конфліктів представляє сьогодні особливу актуальність у загальнонаціональному і корпоративному масштабі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження безпекової складової соціально-економічної політики займається значна кількість дослідників, зокрема О. Ареф'єева, І. Голіков, О. Ляшенко, А. Мельник, Д. Блум, К. Краузе, В. Френкі, М. Поспеску, А. Голдтау та ін. Більшість вчених відзначає потребу у переорієнтації концепту економічної безпеки в бік людиноорієнтованої парадигми (О. Правдивець, Ф. Гемпсон, І. Ідріс, Р. Флойд, Р. Тамошюнієне). Окремі публікації (Н. Назаров, К. Едвардс, Т. Хансен, І. Сірегар, Т. Ванг, І. Джан) присвячені усвідомленню та проясненню механізмів впливу людського чинника на параметри економічної безпеки держави, регіону, підприємства, ролі економічної поведінки індивідів у зниженні ризиків та загроз економічного й соціально-трудового характеру, вимірювання рівня соціально-трудових конфліктів та їх наслідків. Активізація рівня критичних загроз в межах світового та національного рівня (пандемії, війна, економічна невизначеність) посилюють негативні процеси соціально-економічного розвитку, призводять до зростання конфліктів, непорозумінь, здатних перерости у критичні загрози за умови відсутності проактивного регулювання та попередження їх виникнення. Отже, виникає необхідність перегляду існуючої моделі управління економічною безпекою від державоцентристської до людиноорієнтованої парадигми, що дозволить запобігати виникненню і поширенню конфліктів у соціальній, трудовій, підприємницькій сферах, та пошуку наукового обґрунтування її успішної імплементації у діючу систему управління.

Формулювання цілей статті. Метою статті виступає обґрунтування структури та механізмів побудови людиноорієнтованої моделі безпеки, що враховує ризики виникнення конфліктів у соціальній, трудовій, підприємницькі сферах та направлена на проактивне регулювання їх попередження й подальшого розвитку.

Викладення основного матеріалу. Існують численні підходи, критерії визначення вітчизняних і зарубіжних вчених до поняття економічної безпеки. При цьому у наукових працях [2-3; 5-6; 8-9; 16; 24] безпека переважно розглядається як певний стан соціально-економічної системи держави, при якому основні його складові знаходяться у відповідних межах. Українські дослідники переважно концентрують зусилля на визначенні характеристик та детермінант формування соціально-економічного становища країни та здатності державного апарату забезпечувати досягнення повного спектру загальнонаціональних інтересів, закордонні фахівці надають поняттю економічної безпеки більш конкретного змісту, який зосереджений на інтересах людини. Зокрема, у працях [17; 19; 20; 27; 28] зміст економічної безпеки розкривається у наданні людині можливості реалізувати власну здатність знижувати свою економічну вразливість та стабільно задовольняти свої потреби. Це досягається шляхом підвищення стійкості до внутрішніх і зовнішніх загроз та удосконалення механізмів запобігання кризовим ситуаціям через соціальну спрямованість або людиноорієнтовану політику і програми. Такі політики

можуть включати створення мереж соціального захисту, підтримку доступу до освіти та професійної підготовки для поліпшення можливостей працевлаштування, забезпечення доступного житла, підвищення фінансової грамотності та доступу до банківських послуг тощо. Загалом, економічна безпека є важливим аспектом стабільного і здорового суспільства, де кожна людина та громада можуть жити гідно і незалежно.

Загалом, новітнє бачення системи економічної безпеки концентрується довкола широкого фокусу і локальних чинників її забезпечення (рис. 1), а також на виокремленні тих соціальних статусів людини, які в сукупності охоплюються можливостями людського розвитку, потребують захисту від загроз та забезпечують адресний характер інструментів безпекової людинооорієнтованої політики: підтримка гідних умов зайнятості в різних статусах (власник бізнесу, найманий працівник будь-якого рівня організаційно-управлінської системи, самозайнятий працівник); сприяння продуктивній зайнятості на етапах пошуку роботи, часткової втрати працездатності або зміни професійної траєкторії; формування освітнього потенціалу продуктивної зайнятості шляхом підвищення якості освіти, модернізації закладів освіти усіх рівнів, забезпечення справедливих умов доступу до якісної освіти, масштабування ефективних систем професійного розвитку працівників у бізнес-середовищі.

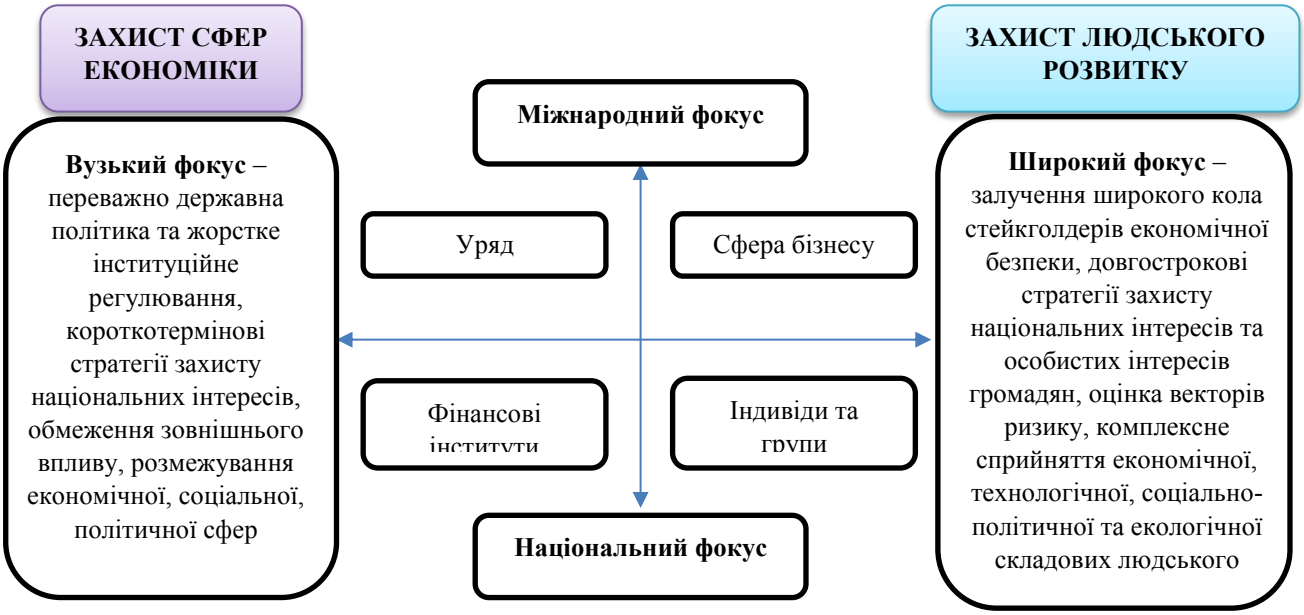

Рисунок 1 – Розширення фокусу системи економічної безпеки
Джерело: складено авторами

Широкий фокус передбачає розширення числа стейкхолдерів економічної безпеки (держава, роботодавці, соціальні інститути, індивіди, професійні асоціації, домогосподарства тощо), формування довгострокових стратегій захисту національних інтересів, оцінку векторів ризику, а також комплексний підхід до оцінки й сприйняття значущості економічної, технологічної, соціально-політичної, екологічної складових людського добробуту. Урядове втручання обмежується гнучкою регуляторною політикою, розширенням можливостей фінансового забезпечення вільного ринку та не має переважаючого характеру впливу, що дозволяє корпоративному (бізнес) й індивідуальному (індивіди, групи) рівню самостійно формувати наповнення цієї системи, реагуючи на ключові вектори ризику у своїй сфері.

Експерти Світового економічного форуму визначили шість базових сфер структурної політики та інституційної сили, які є важливими потенційними двигунами двох процесів, об’єднаних в контексті людинооорієнтованої моделі економічної безпеки –

економічне зростання і соціальна інклюзія [25]. Масштаб позитивних ефектів економічного зростання для суспільства в цілому залежить від правил, стимулів та інституційних можливостей, які забезпечують формування людського капіталу через навчання та набуття необхідних навичок; якості та широти доступу до інфраструктури та основних послуг; чесності ділової та політичної етики, волі до боротьби із корупцією; рівня фінансового посередництва та інвестицій у реальну економіку; ефективності та гнучкості захисту працівників тощо. Врахування базових передумов впливає на вибір інструментів забезпечення економічної безпеки на державному, суспільному, локальному та приватному рівнях.

Нові тренди людиноцентрованого підходу охоплюють поняття *людиноорієнтованого дизайну*, що передбачає попередження конфліктогенних ризиків, синергію концептів економіки, управління, етнографії, соціології, когнітивної психології, які застосовуються для свідомого проєктування специфічного середовища, ознаками якого є максимальна суспільна, корпоративна та особистісна користь, а також придатність для використання на рівні, комфортному для усіх потенційних суб'єктів-учасників [14; 18]. Застосування людиноорієнтованого дизайну дозволяє спрямувати зусилля управлінської системи на те, щоб поставити людей та їхній рівень життя у центр економічної політики як стратегічної основи формування успішного економічного майбутнього. На цій основі стає можливим вихід за межі моделі зростання, що підвищує ефективність та короткострокову оптимізацію останніх десятиліть, до нової, яка коеволюційно підтримує технологічний прогрес, активно та гнучко співпрацюючи із зацікавленими сторонами в середині та за межами систем і компаній, а також зміцнює зростання та інклюзію одночасно шляхом переосмислення структурної реформи як систематичної, багатопрофільної стратегії синергетичного типу. Маркерами системних змін є вплив міжгалузевого характеру, позитивна демографічна динаміка, розширення можливостей для населення. Індикаторами коректно побудованого людинооорієнтованого дизайну безпекової політики компанії є мінімізація чинників соціально-трудової сфери, що мають конфліктний потенціал, а також зниження рівня конфліктності та конфліктної поведінки, що проявляється на таких рівнях:

на особистісному рівні – внутрішні конфлікти, обумовлені розбіжністю між очікуваними та фактичними умовами зайнятості, загрозою істотної зміни умов діяльності або зростання зони відповідальності без відповідної зміни обсягів винагороди, незадоволеністю змістом, характером діяльності, потреб і мотивів, іншими причинами демотивації;

на рівні міжособистісних відносин в колективах – кваліфікаційні та компетентнісні розриви між працівниками, неспівпадіння темпів професійного зростання, відчуття несправедливого розподілу корпоративних благ, ціннісні та поведінкові розбіжності, помилкові адміністративні рішення, що обумовлюють дублювання функцій або «сліпі зони», вади контрольної функції менеджменту (дефіцит або гіперфункція, некоректні інструменти, відсутність прозорості або рівних умов), ;

на рівні ієрархічних відносин – неефективні застарілі моделі менеджменту, об'єктне ставлення до працівників як пасивних виконавців, громіздкі та інерційні організаційно-управлінські структури, короткий цикл планування, переважання політики реагування на зовнішні виклики, низький рівень комунікаційної, сервісної, управлінської компетентності, формальний характер корпоративної культури.

Перелік індикаторів свідчить, що людиноорієнтована модель економічної безпеки потребує відповідної моделі менеджменту з аналогічним фокусом – на потреби працівника, на підтримку його активного свідомого використання власного професійного та особистого потенціалу для цілей бізнесу, власного зростання й задоволеності, на вчасну компенсацію впливу ризиків соціально-трудової природи на підприємницьку сферу, які за відсутності ідентифікації та компенсаторної політики перетворюються на загрози економічній безпеці. Використання принципів людиноорієнтованого дизайну для

побудови сучасної системи менеджменту, релевантної бізнес-завданням та характеристикам працівників, є актуальним напрямом розвитку бізнесу і його безпекової політики, що потребує інвестування в конструювання бізнес-процесів як основи інноваційних екосистем на основі врахування й моделювання ступеню, характеру, напрямів впливу окремих елементів на різні референтні групи. Очікуваним є швидкий вплив впровадження нових технологій, що може спричинити одночасно можливості та ризики й конфліктні зіткнення, що буде альтернативно визначати проривний розвиток або гальмування. Стратегії, які можуть бути розроблені у відповідь на зазначені виклики соціально-трудової природи, визначають і будуть визначати не тільки поточну конкурентну позицію компаній, а тривалу корпоративну стійкість, що базується на надійному забезпеченні людським капіталом, ефективному його використанні та гарантуванні стану безпеки для суб'єктів підприємницьких відносин.

Пандемія COVID19 та інші проблеми розвитку світової економіки посилили не лише економічні, а й соціальні та середовищні (екологічні) ризики. Суспільний розкол стає більш виразним, ускладнюючи завдання ефективного формування та реалізації національної та корпоративної політики економічної безпеки, в першу чергу, через розбіжності у темпах економічного відновлення, зростання нерівності, ідеологічну поляризацію та почуття безправності та безпорадності у значної кількості населення. Відсутність узгодженої політики глобальної співпраці щодо подолання наслідків економічної рецесії, середовищних трансформацій, екстремальних погодних умов сформувала чіткий погляд на реальне розуміння здатності міжнародного середовища стримувати та попереджати загрози критичній інфраструктурі та нормальній життєдіяльності. Все це об'єктивно відображається на сприйнятті населенням різних країн рівня загроз для власного добробуту та спроможності управлінських структур регулювати й попереджати їх настання. Погіршуються показники індексу змін особистого матеріального становища, очікуваного розвитку економіки країни впродовж найближчих 1-5 років (-30,0% у 2022 році) (табл. 1).

Таблиця 1 – Динаміка індексу споживчих настроїв в Україні, 2018-2022 рік

Рік	Індекс споживчих настроїв	До поперед. року, %	Індекс поточного становища	До поперед. року, %	Індекс економічних настроїв	До поперед. року, %
2018	60,5	-	58,9	-	61,6	-
2019	82,9	+37,1	75,3	+27,6	88,11	+43,1
2020	71,0	-14,5	63,8	-16,6	79,2	-10,2
2021	69,6	-2,3	64,7	+0,2	72,9	-9,8
2022	79,1	+13,6	45,3	-30,0	101,6	+39,4

Джерело: складено за матеріалами Vox Ukraine [10]

Зазначена тенденція демонструє підвищену складність побудови ефективної людиноорієнтованої моделі економічної безпеки, в межах якої спостерігається нелогічний або суперечливий вплив загрозливих ризикових тенденцій. Одночасно з тим, коли у світовому розрізі відбувається значна ерозія громадянського суспільства (розмивання меж, індикаторів відповідної поведінки, втрата ціннісних орієнтирів та принципів, зв'язків, на яких тримається ідентичність тощо), в Україні спостерігається часткове зростання оптимізму, що у певному сенсі пояснюється ефектом «бази», який передбачає бажання вірити, що після значних труднощів відбудеться злам тренду на краще. Загалом у 2022 році українці показали позитивну загальнорічну динаміку споживчих та економічних настроїв (+13,6%), однак, згідно дослідження Deloitte, 47% населення почали витрачати менше майже в усіх категоріях, робити покупки рідше, 58% опитуваних купують продукти харчування як стратегічний запас [12]. Схильні економити від 47 до 86% респондентів. Зменшився середній чек до 798 грн (-10%), але зросла частота онлайн-покупок. Все це підвищує рівень загрози особистісному економічному добробуту громадян, формуючи ризики скорочення гідного рівня життя та подальшого розвитку людського потенціалу, що

підриває соціальний стрижень бізнес-структур. В той же час, позитивні очікування динаміки безробіття, інфляції та девальвації гривні почали проявлятися у липні 2022 року на фоні певної адаптації після початкового шоку в лютому, та жоден індекс в цілому не перевищував очікування 2020 року під час пандемії (рис. 2).

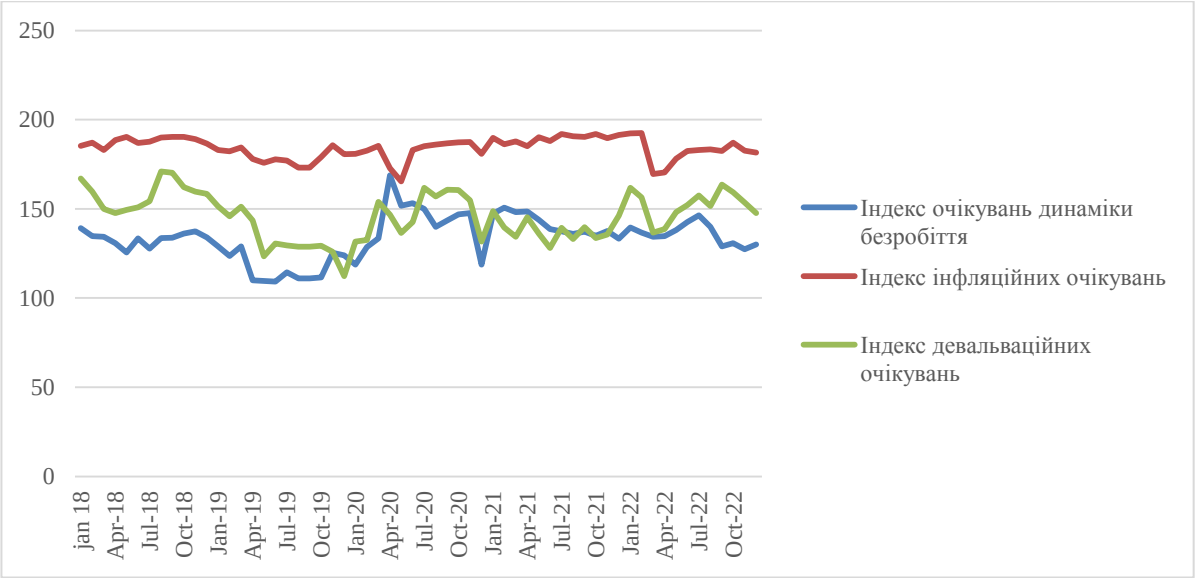

Рисунок 2 – Індекси очікувань безробіття, інфляції, девальвації в Україні у 2018-2022 роках

Джерело: скалено за матеріалами Vox Ukraine [10]

Проте трендом є посилення конфліктного стану соціальної сфери, очікуваними є загрозливі економічні наслідки та ризики для підприємницького середовища, серед яких очевидними є прямі демографічні втрати, що характеризуються гендерним та віковим дисбалансом (втрата продуктивної економічно активної частини населення через міграцію та участь у бойових діях), загрозлива перспективна відновлення бізнес-активності на території східних областей України, збереження прямої загрози життю українців.

Хоча близько 61% українців залишились на своєму постійному місці проживання, інші змушені були переїхати (82% населення мігрували в межах області чи країни, 18% переїхали за кордон). Станом на кінець 2022 року майже половина мігрантів повернулись додому [11]. Цьому сприяла нормалізація безпекової ситуації, а також структура мігрантів (переважно жінки та діти). В той же час, якщо соціально-економічні умови та рівень безпеки всередині країни не покращаться, чисельність очікуваних трудових мігрантів виявиться вдвічі вищою за довоєнний період.

Конфліктні прояви у соціально-трудовій сфері з наслідками у підприємницькому середовищі в Україні, яка протистоїть військовій агресії, є доволі суперечливими та проявляються специфічним способом: стресова мобілізація ресурсу, коли загроза безпеці, життю та здоров'ю найбільша, обумовлює нетипову до цього згуртованість, люди переважно стають схильними до об'єднання, аніж до прояву конфліктної поведінки. Такі моделі взаємодії спроможні забезпечити виживання на рівні стихійно організованих спільнот, пряму допомогу й підтримку вразливим групам. На фоні подібної згуртованості та усвідомлення важливої місії формується волонтерський рух, вирішуються складні задачі релокації бізнесу, реалізуються масштабні програми підтримки працівників та їх родин. Разом з цим закладаються підвалини для відтермінованих ефектів негативного змісту. У складні моменти надзвичайних загроз незадоволені потреби підсвідомо та свідомо відкладаються на майбутнє, до кращих часів, та проявляються у момент вже відносної безпеки, коли ресурсу, зокрема психологічного, стає більше. Через велику кількість незадоволених потреб (відкладених та нових), втому, трагічні втрати та

вимушене пристосування до погіршення умов зайнятості та існування, прагнення емоційного та діяльнісного єднання трансформується в роздратування, потребу оцінити та порівняти внески у спільну справу та масштаб проблем, що неминуче призводить до зростання рівня конфліктності, неадекватної непродуктивної поведінки, викривленого оцінювання реальності. Подібні цикли є відомими, що дозволяє на рівні менеджменту компанії користуватися ефектами фази емоційної згуртованості та вчасно попереджати відтерміновану конфліктну кризу інструментами HR-менеджменту, який стає елементом людиноорієнтованої моделі економічної безпеки.

Практика діяльності Національної платформи стійкості та згуртованості, що функціонує в Україні з 2018 року під патронатом ЄС, показала дієвість проактивних заходів, направлених на попередження виникнення конфліктних ситуацій у громадах завдяки вчасному реагуванню на базові потреби, надання психологічної та медіативної допомоги, що мало позитивний вплив на загальну конфліктну ситуацію [7]. В цілому, ключовими темами виникнення трудових суперечок в Україні залишились питання виконання законодавства про працю, колективного договору, якості соціально-економічних умов праці та виробничого побуту. Упродовж десяти місяців 2022 року Національна служба посередництва і примирення (НСПП) сприяла вирішенню 226 конфліктних ситуацій (3 – на національному, 4 – на галузевому, 2 – на територіальному, 217 – на виробничому рівнях), у яких взяли участь понад 1,6 млн працівників 7670 суб'єктів господарювання. Загалом, найманими працівниками було висунуто 488 вимог, з яких: 243 (50%) – щодо невиконання вимог законодавства про працю; 118 (24%) – щодо виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень; 92 (19%) – щодо встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту; 35 (7%) – щодо укладення або зміни колективного договору, угоди [13].

Сфера підприємництва є чутливою щодо конфліктів ти ризиків соціально-трудової сфери, що стало причиною фокусування уваги на працівниках, їх персональних особливостях як цінностях, що допомагають об’єднанню перед викликами кризових явищ. Достатньо бізнес-структур в Україні на рівні з світовими лідерами будують і впроваджують справжні людиноорієнтовані моделі менеджменту та безпеки, усвідомлюють значущість збереження й розвитку людського потенціалу, створення відповідних умов для його капіталізації, попередження ризиків втрати персоналу, зниження мотивації та включеності в робочі процеси або неефективного його використання. Враховуючи розвиток цифрових технологій, підприємства вдаються до комбінації віддаленої та звичайної зайнятості, зокрема, великі промислові виробники. У середньому бізнесі ситуація менш позитивна, та більшість вдається до скорочення робочого часу, оформлення вимушених відпусток, а вже потім до впровадження віддаленої зайнятості (в першу чергу, через обмеженість ресурсів для забезпечення такої роботи). Бізнес та промисловість, навіть маючи фінансові ресурси для економічних маневрів, опинились перед труднощами виконання соціальних, екологічних, управлінських питань, однак, неочікувано спроможними утримати стійкість ланцюжків створення вартості та постачання, гнучко адаптуючись до соціальних та технологічних змін, долаючи кіберзагрози різного характеру [11]. У 35% підприємців доходи скоротились понад 50%, в 11% припинились взагалі, у 9% залишились без змін, а 6% навіть вдалось збільшити рівень доходів. Ключовими пріоритетами відзначено збереження команди та ринків збуту, трансформацію та релокацію як в межах України, так і на європейські та світові ринки. До звільнень персоналу вдається 8-12% підприємств залежно від галузі.

Питання справедливості системи винагород, задоволеності рівнем оплати праці, залежності розміру винагороди від реальних власних зусиль є класичними кейсами, що обумовлюють більшість конфліктних зіткнень в організаціях. В умовах війни ці питання загострюються ще більше. Рівень оплати праці є ще більш нерівномірним, ніж до війни,

дані щодо спроможності виплачувати її у повному обсягу суперечливі. Загалом, у секторі підприємництва довоєнний рівень заробітної плати поки що не відновлено, падіння в цілому склало від 25 до 50% порівняно з довоєнним часом. Переважно такі зміни стосуються добувної промисловості, будівництва, енергетики, сектору послуг, торгівлі; найменше постраждали підприємства ІТ-галузі. Нова тенденція ринку праці – вкрай низька кількість вакансій, коли висококваліфіковані фахівці погоджуються на посади нижчої кваліфікації, а також переведення на половину ставки, скорочення робочих годин, оформлення відпусток за власний рахунок тощо. В той же час, підприємства значно наростили зусилля щодо збереження працівників та навіть при скорочення бюджетів більшість намагається направляти зусилля управлінських структур на захист здоров'я та життя персоналу, покращення існуючих умов, підтримку вимушених переселенців, програми психологічної допомоги та соціальної включеності.

Орієнтуючись не тільки на захист від вже існуючих загроз, а здебільшого на сприяння використанню чинників заохочення, стимулів до посилення економічної безпеки, підприємства та бізнес-структури спроможні значно економити ресурси, потрібні на подолання безпекових наслідків. Зокрема, застосування гнучких, адаптивних систем управління сприяє формуванню корпоративної культури відкритості, за якої персонал отримує можливість вчасно і безпечно попереджати про можливі загрози, зацікавлений в їх попередженні та недопущенні економічно недоцільної поведінки (свідоме виконання завдань, прояв креативності, нарощення продуктивності тощо).

Всебічне залучення співробітників до процесів прийняття рішень, підтримка творчості та ініціатив формує у них не лише відчуття дотичності до функціонування організації, відповідний рівень мотивації та лояльності, але й відповідальність за вчинені дії та поведінку. Постановка цілей з урахуванням індивідуальних очікувань сприятиме посиленню рівня довіри між підрозділами та ланками управління, набуттю позитивного досвіду, усвідомлення «соціальної включеності» та відсутності бар'єрів до збільшення рівня доходу і покращення життєвих умов (досягнення гідного рівня). Додатковим стимулом виступає забезпечення безперервних ітерацій та навчання як гарантування вчасного набуття необхідних навичок та компетенцій, відсутність яких у певні моменти часу здатна спричинити фатальні помилки, зокрема призвести до витоку важливих економічних даних або розкриття комерційної таємниці.

Як свідчать дослідження [1; 4; 23; 26], ключовий збиток підприємствам несуть не зовнішньоекономічні процеси або поведінка учасників ринку, а власні співробітники. Ускладнення процесів праці, підвищення ролі креативності та інноваційності, надання працівникам свободи та автономії при прийнятті та виконанні рішень, послаблення контролю, орієнтація на самодисципліну окрім очевидних позитивних результатів містять також приховані загрози, зокрема підвищення рівня конфліктності та агресивної поведінки, що підвищує вагомість превентивних заходів для запобігання негативних результатів діяльності.

Порушення системи безпеки, крадіжки матеріальних цінностей, шахрайство, робота на конкурентів, невиконання виробничих завдань, свідоме порушення технологічних процесів – нажаль, такі випадки залишаються поширеними незалежно від розмірів компанії та поряд із ключовими зовнішніми загрозами становлять додаткові ризики успішного розвитку. І якщо на національному рівні усвідомлення наслідків небезпек з боку людського розвитку переважно матиме довготривалий характер через масштабність та реактивну природу державної політики управління економічною безпекою, то на приватному рівні будь-яке незначне порушення або недостатня увага до наявних проблем здатні спричинити втрату дорогоцінних ресурсів, зниження лояльності, нанесення непоправного збитку. Важливо відзначити, що економічні ризики на рівні підприємств та індивідів отримують пояснення у психології поведінки, що також має бути враховано при побудові системи попередження та усунення загроз.

Ідея виокремлення ключових драйверів та ризиків економічної безпеки на приватному рівні, який об'єднує бізнес та індивідів у різних статусах зайнятості, представлена на рис. 3.

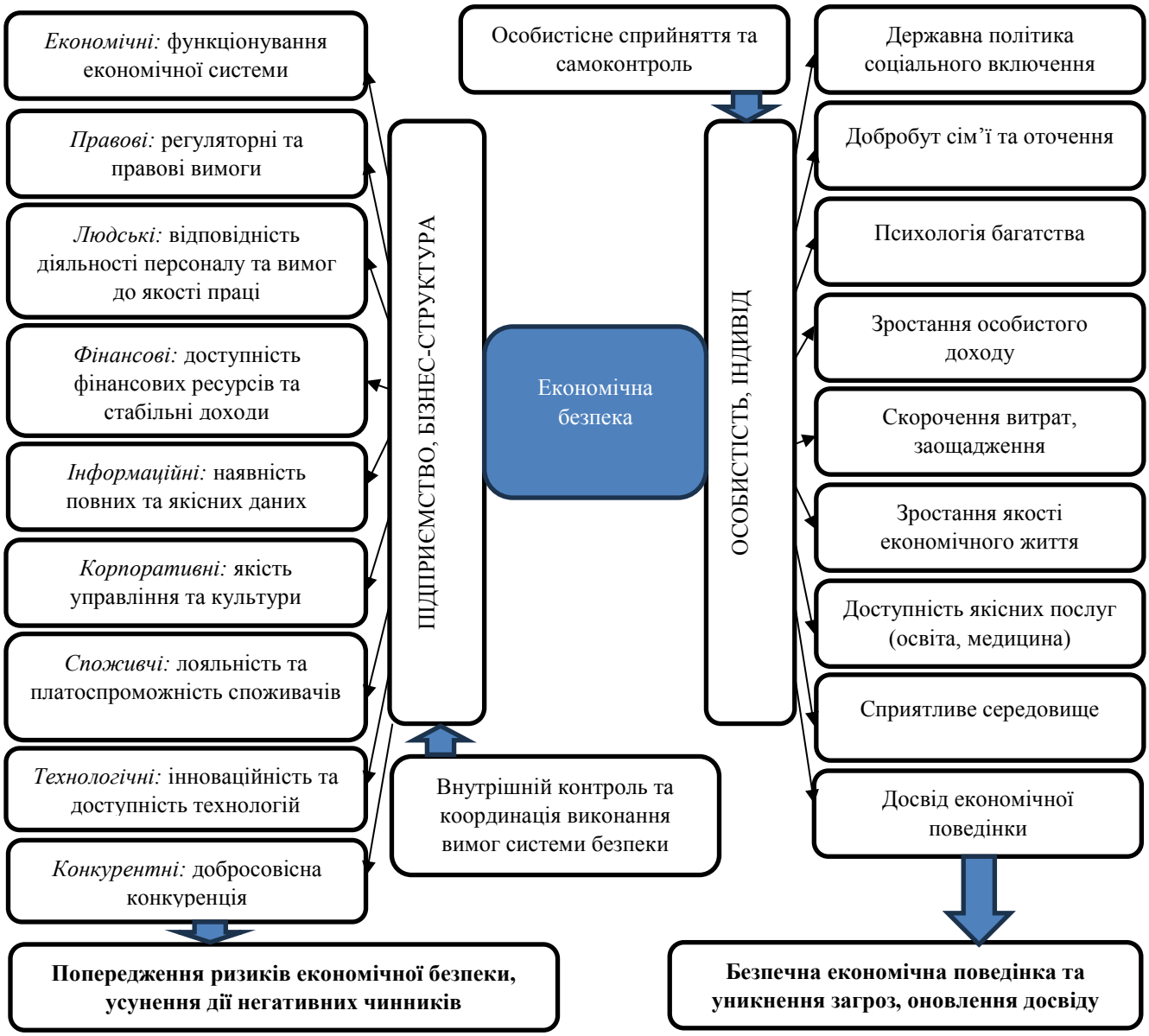

Рисунок 3 – Ключові драйвери та загрози економічної безпеки на приватному рівні (підприємство, особистість)

Джерело: складено авторами

Особливістю представленої класифікації є ідентифікація таких елементів системи економічної безпеки підприємства (бізнес-структури) та особистості (індивіда), які можуть одночасно виступати в двох ролях, що визначається коректністю реакції з боку менеджменту: за умови вчасного реагування на негативні коливання певні чинники не тільки локалізуються та компенсуються, а набувають потенціалу розвитку (в даній частині дослідження ідентифікуються як драйвери економічної безпеки); за відсутності управлінського регулювання або через використання непродуктивних інструментів або інші управлінські помилки, ті самі чинники перетворюються на загрози економічній безпеці та спричинюють ризики втрат, конфліктні зіткнення, зниження ефективності діяльності. Зокрема, формування збалансованого економічного середовища, зрозумілого та сприятливого правового поля, комфорту людського розвитку, доступності фінансових, інформаційних ресурсів, удосконалення корпоративної культури, дотримання споживчих цінностей, технологічного оновлення, добросовісного конкурентного поля направлене на

попередження ризиків економічної безпеки, усунення дії негативних чинників на рівні підприємства. Так само з позицій особистості, стійкість державного сектору як джерела соціального забезпечення, добробут сім'ї та оточення, формування психології багатства, зростання особистих доходів, скорочення витрат та можливості заощаджувати, зростання якості життя, доступність якісних послуг, сприятливе середовище життєдіяльності та позитивний досвід економічної поведінки сприяють формуванню економічно безпечної поведінки та уникнення загроз, оновлення досвіду, виступаючими драйверами економічної безпеки й загрозами за умов нехтування окресленими параметрами.

Таким чином, в залежності від сталості функціонування економічної системи визначаються перспективи швидкого або уповільненого зростання підприємства, переходу на нову стадію життєвого циклу; правові аспекти можуть виступати обмежуючим чинником за умови їх недостатності, мінливості, посилення регуляторного тиску; фінансові обмеження унеможливлюють стабільні доходи, викликаючи коливання економічних показників; відсутність чи неповнота бізнес-інформації ставить під загрозу якість прийняття рішень; помилки побудови корпоративної культури, управлінської діяльності, визначають досяжність поставлених економічних цілей; споживча поведінка формує ринкові запити; технологічна оснащеність загалом визначає здатність компанії залишатись конкурентоспроможною у діджиталізованому світі та вступати у доброчесну конкурентну боротьбу. Однак, саме у площині невідповідної, недостатньо продуктивної поведінки персоналу, рівня його кваліфікації, лояльності, очікуванням компанії, на нашу думку, перебуває рівень критичності усіх інших показників.

Індивід загалом орієнтується на загальну державну політику соціального включення – комплекс заходів, що уможливлює доступність соціально-економічних благ незалежно від статусу або походження, можливість зміни цього статусу та просування соціальними сходами для досягнення гідних та безпечних умов життєдіяльності. Інші особистісні чинники (добробут сім'ї, психологія багатства, зростання особистого доходу, скорочення витрат, зростання якості життя, доступність послуг, сприятливе середовище, досвід) визначають його схильність до економічно доцільної поведінки, і роль держави на цьому рівні виявляється досить обмеженою.

Здебільшого економічно безпечна поведінка формується у найближчому оточенні, через отриманий досвід, відчуття захищеності, які залежать від рівня ділової активності регіону, середньодушового доходу, відповідального підприємництва тощо. Відчуття економічної безпеки особистості визначається моделлю економічної поведінки людини, її схильністю до ризику (фінансового, економічного), готовністю витрачати, заощаджувати ресурси, підвищувати рівень фінансової та економічної грамотності з одного боку, та комфортом, безпечністю та загальною розвинутістю середовища перебування.

Згідно з останніми дослідженнями, людина переважно здійснює ризиковані дії на підприємстві з трьох основних причин: ідеологічні (завдавання шкоди через несумісність із корпоративною культурою, ціннісними орієнтирами, політикою, методами управління маніакальні вади); особистісні (прагнення додаткового збагачення через низькі моральні якості, відсутність достатнього рівня розвитку та освіти, обмеження економічних та соціальних умов зовнішнього характеру); реактивні (відповідь на дії або бездіяльність організації, недостатню якість системи управління, рівень мотивації та залученості, порушення принципу справедливості, погіршення економічних або середовищних умов праці). Система економічної безпеки підприємства таким чином напряму залежить від усвідомлення персоналом принципів та вимог її побудови, а також критеріїв оцінювання результативності. Лише дотримання кожним працівником цілей, завдань, обмежень та вимог системи економічної безпеки спроможне гарантувати результативність передбачених у ній заходів та політики. Досягнення цього результату полягає у тривалій та послідовній роз'яснювальній роботі, системі навчання та розвитку, спеціальної підготовки, проактивного лідерства та розбудови якісної корпоративної культури. Таким чином, додатково до аналізу економічних, фінансових, конкурентних, ринкових,

технологічних показників повинна здійснюватися оцінка економічної поведінки працівників, їх схильностей та ціннісних орієнтирів, а також якості середовища перебування, наявності можливостей розвитку, в тому числі, скоригованого з огляду на формування економічно безпечної поведінки індивіда.

Наступним питанням успішного управління економічною безпекою для підприємств та представників сфери бізнесу, які не володіють здатністю трансформувати ризики в просторі та часі, виступає питання визначення критичного рівня допустимої безпеки, тобто виявлення області стійкості, оптимального співвідношення доходності та ризиків, попередження рівня конфліктності, а також вибору прийнятного інструментарію управлінського впливу. В першу чергу, оскільки економічна небезпека – це динамічна концепція, пов'язана з оцінкою людьми ризиків і можливостей, які вони відчувають щодо майбутніх загроз, на що впливають минулі події та досвід. Тому політика та заходи її реалізації можуть бути більш ефективними, за умови впровадження точкових змін. Наприклад, визначених цільовою аудиторією одержувачів, які мають найбільший ризик економічної небезпеки: незахищені верстви населення, категорії, схильні до небезпечної економічної поведінки, схильні проявляти конфліктну поведінку, необґрунтовану агресію через незадоволеність базового та розширеного комплексу потреб.

Важливим механізмом на цьому рівні виступає застосування проактивного підходу до стратегічного планування та прийняття рішень. Орієнтуючись не тільки на захист від вже існуючих загроз, а здебільшого на сприяння використанню чинників заохочення, стимулів до посилення економічної безпеки, підприємства та бізнес-структури спроможні значно економити ресурси, потрібні на подолання безпекових наслідків. Зокрема, застосування гнучких, адаптивні систем управління сприятиме формуванню корпоративної культури відкритості, коли персонал отримує можливість вчасно і безпечно попереджати про можливі загрози, зацікавлений в їх попередженні та недопущенні економічно недоцільної поведінки (свідоме виконання завдань, прояв креативності, нарощення продуктивності тощо).

Відстеження ризиків економічної безпеки на усіх рівнях дозволить посилити обґрунтованість оцінки, напрацювати додаткові інструкції для виконавчих одиниць на місцях, сформувати систему моніторингу та контролю критичних показників, а також розмежувати зони відповідальності й значно полегшити процеси прийняття рішень у єдиній системі. Система менеджменту ризиків в Україні сформована відповідно ДСТУ ISO 31000:2018 (ISO 31000:2018, IDT) Менеджмент ризиків. Принципи та настанови [4]. Однак, наведена у стандарті методика є узагальненою та не дозволяє враховувати специфічні ризики й здійснювати їх ранжування для об'єктивного прийняття вілповідних рішень. Взявши за основу ключові принципи та підходи, наведені у стандарті, представимо зміст діяльності суб'єктів управління та механізму забезпечення проактивного підходу при оцінюванні та опрацюванні ризиків економічної безпеки на рис. 4. Розмежування відповідальності за кожним рівнем системи управління економічною безпекою направлене на більш точне здійснення оцінювання та формування у кінцевому результаті планів та програм. Вище керівництво та наглядові органи, як суб'єкти управління економічною безпекою, повинні демонструвати та формулювати свою постійну прихильність до проактивного управління ризиками через політику, заяви, планові та реактивні рішення або інші форми взаємодії, які чітко відображають цілі кожного елемента системи та їх прихильність до ефективного управління ризиками.

Зміст діяльності суб'єктів управління розкривається у долученні до комплексного механізму оцінювання та опрацювання ризиків, який містить комунікаційну, аналітичну, оціночну, моніторингову, узгоджувальну та результуючу складові. Для детальної оцінки ризиків застосовні як поширені методики RAE – risk assessment engine, так і специфічні, такі як ORSE, Bowtie methodology, CRMS2 та інші. При здійсненні оцінювання рівня критичності ризиків та вірогідності їх настання може бути застосована шкала оцінювання, яку пропонуємо розмежовувати за 5-бальною системою, де 5 балів – найвищий рівень

критичності (вірогідності настання), 4 – високий, 3 – середній, 2 – нижче середнього, 1 – низький.

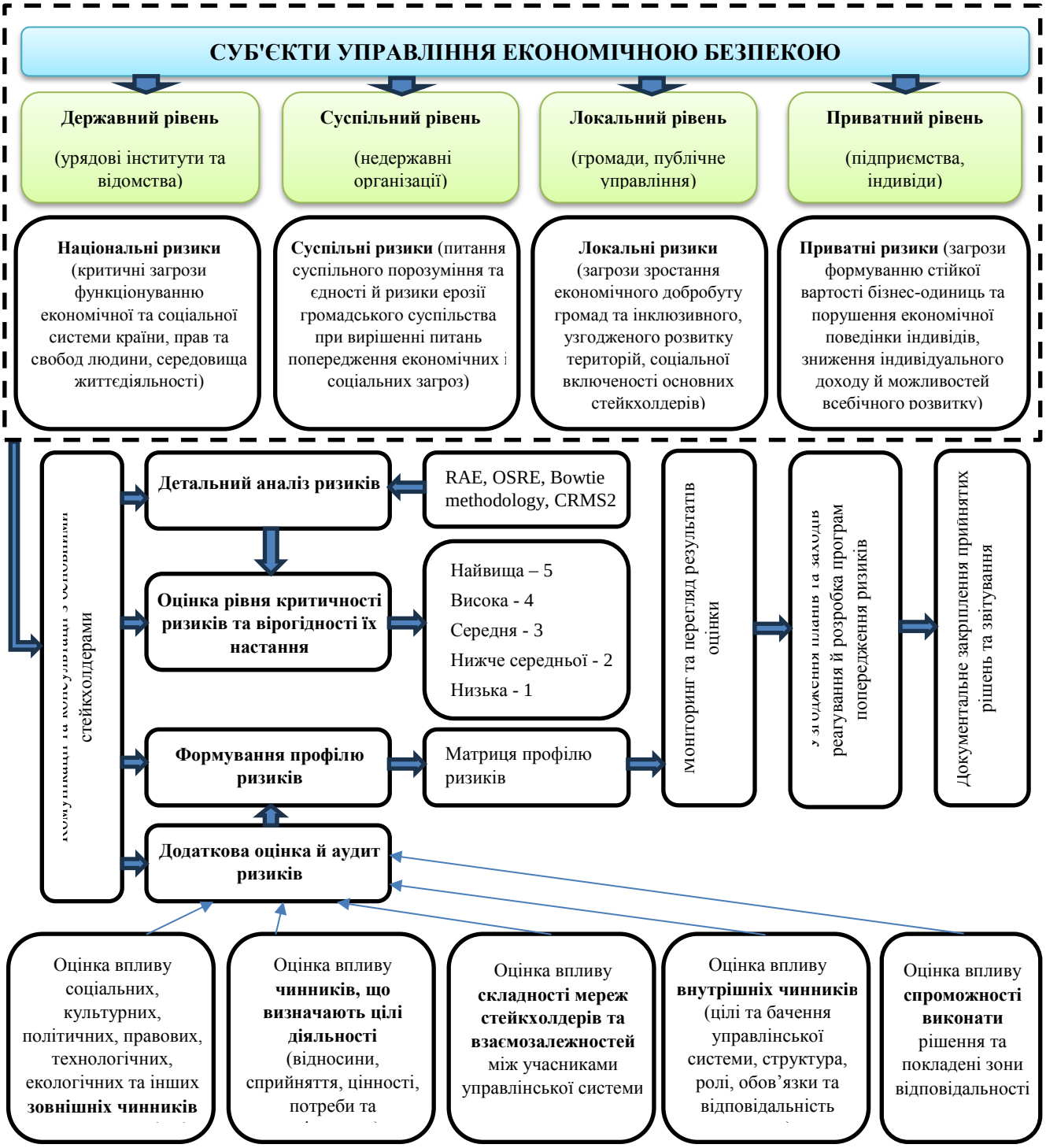

Рисунок 4 – Зміст діяльності суб'єктів управління та структура механізму забезпечення проактивного підходу при оцінюванні та опрацюванні ризиків економічної безпеки

Джерело: складено авторами

Розмежування критичності та вірогідності за такими параметрами методом експертного оцінювання дозволить у подальшому сформувати матрицю профілів ризиків та обрати дієвий інструментарій проактивного реагування. Для перевірки якості,

уточнення та ранжування значущості складених профілів ризиків може проводитись додаткова оцінка та аудит ризиків, шляхом визначення чинників зовнішнього впливу (соціальні, культурні, політичні, правові, технологічні, екологічні), цільових (відносини, сприйняття, цінності, потреби та очікування), складності мереж стейкхолдерів та взаємозалежності, внутрішніх чинників (цілі та бачення управлінської системи, структура, ролі, обов'язки та відповідальність тощо), спроможності виконати поставлені завдання та рішення.

Наведена методика класифікації профілів ризиків після їх оцінювання застосовна для будь-якого рівня системи. Однак, врахування людиноорієнтованого підходу до формування системи економічної безпеки вимагає більш чіткого прорахунку типових ризиків на кожному рівні, зокрема приватного, де закладається фундамент механізмів управління й інструментарій впливу набійільш застосовний. Як вже було відзначено вище, завдяки системі постановки цілей з урахуванням індивідуальних очікувань сприятиме посиленню рівня довіри між підрозділами та ланками управління, набуттю позитивного досвіду, усвідомлення «соціальної включеності» та відсутності бар'єрів до збільшення рівня доходу і покращення життєвих умов (досягнення гідного рівня життя). Додатковим стимулом виступає забезпечення безперервних ітерацій та навчання як гарантування вчасного набуття необхідних навичок та компетенцій, відсутність яких у певні моменти часу здатна спричинити фатальні помилки, зокрема призвести до витоку важливих економічних даних або розкриття комерційної таємниці. Відстеження таких індикаторів та вчасне втручання у форматі посередництва, реалізації програм психологічної підтримки та зниження рівня стресів, формування середовища соціальної включеності та мобільності, розширення прав і свобод людей посилить існуючі управлінські заходи та спроможне сформувати систему проактивного реагування на ризики, розробити дієві заходи й удосконалити існуючу безпекову модель з орієнтацію на людину.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, відзначимо, що для побудови ефективної людиноорієнтованої моделі безпеки сьогодні необхідний перегляд існуючих підходів та принципів управлінської системи. Застосування принципів людиноорієнтованого дизайну, постановка людини, її потреб, можливостей розвитку, загального процвітання у центр цієї моделі змінює загальне розуміння підходів до формування безпекової політики, яка у переважній більшості країн світу, і в тому числі в Україні, залишається державоцентристською. Кризові явища останніх років, особливо війна, створюють додаткові ризики коливанням безпекової ситуації через зростання внутрішнього напруження, в тому числі, у соціально-трудовій сфері, що без відповідного регулювання загрожує загостренням соціальних проблем, зниженням економічного достатку та загального розвитку. В той же час, практика проактивного реагування на прояви конфліктів, усвідомлення та розмежування зон відповідальності в діяльності управлінської системи, зокрема на рівні підприємств, дозволяє успішно згладжувати й попереджати розвиток негативних тенденцій. Ключовими драйверами людиноорієнтованої моделі має виступати орієнтація на формування економічно безпечної поведінки окремих індивідів, набуття ними позитивного досвіду економічного планування й досягнення очікуваних рівнів добробуту, соціальної мобільності, задоволення власних потреб. Виокремлення драйверів та загроз має окрім аналізу їх змісту доповнюватись процесами оцінювання і ранжування ризиків, зокрема формування профілів їх критичності/вірогідності, що направлене на своєчасне і повне опрацювання найбільш значущих загроз.

При цьому, саме у сфері підприємництва сьогодні сформовано потенціал для створення відповідних передумов реалізації людиноорієнтованого підходу, оскільки здебільшого економічно доцільна (безпечна) поведінка формується у найближчому оточенні, і саме від діяльності управлінської системи підприємств залежить загальне сприйняття індивідами власної захищеності, гарантій отримання необхідного рівня доходу, можливостей самореалізації. Визначення критично допустимих меж безпеки, та

розробка відповідної проактивної політики (вчасна підтримка й надання відповідної адресної допомоги, розширення меж особистісного зростання та рамок юридичного захисту базових прав і свобод, гарантування зайнятості, безпечних умов працевлаштування, удосконалення корпоративної культури тощо) направлені на набуття існуючими безпековими моделями більшого ступеня людиноорієнтованості, а отже, можуть розглядатись як ключові драйвери попередження конфліктів, зниження соціальної напруженості в трудовому колективі та з його межами.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми забезпечення економічної безпеки в Україні: колективна монографія / за ред. Я.Я. Пушака та Я.С. Піцура. Львів: Ліга-Прес, 2017. 368 с.
2. Ареф'єва О. В. Інноваційні імперативи формування економічної безпеки машинобудівних підприємств. *Проблеми системного підходу в економіці*, 2014. Вип. 50. С. 132-142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_2014_50_21 (дата звернення: 21.03.2023)
3. Голіков І. В. Сутність та еволюція поняття економічна безпека. *Проблеми економіки*, 2014. № 1. С. 309-314. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2014_1_47 (дата звернення: 10.03.2023)
4. ДСТУ ISO 31000:2018 (ISO 31000:2018, IDT) Менеджмент ризиків. Принципи та настанови. Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (ДП «УкрНДНЦ»), наказ від 29.11.2018 № 446. 23 с.
5. Звєряков М. І. Глобалізація і деіндустріалізація: зміст, суперечності та способи їх розв'язання. *Економіка України*. 2017. №11. С.3-16.
6. Козаченко Г. В., Адаменко Т. М. Економічна безпека підприємства: аналіз наявних визначень. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*, 2015. № 1(1). С. 69-79.
7. Конфлікти в часи війни: як з ними можна працювати. Онлайн-платформа LB.ua. Блог Національної платформи стайкості та згуртованості. URL: https://lb.ua/blog/npsz/559462_konflikti_chasi_viyni_yak_z_mozhna.html (дата звернення: 08.03.2023)
8. Ляшенко О. М. Пірамідальне оцінювання ієрархії економічної безпеки. Економічна безпека держави і науково-технологічні аспекти її забезпечення: праці наук.-практ. семінару з міжнародною участю (21-22 жовт. 2010) відп. ред. Письменний Є. М., Караєва Н. В., Черкаси: вид. Чабаненко Ю. А., 2010. 406 с.
9. Мельник А. Ф. Сучасні виклики регіонального розвитку: загрози економічній безпеці. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*, 2017. Вип. 1. С. 39-51.
10. Незалежна аналітична платформа Вокс Україна. Офіційний сайт. URL: https://voxukraine.org/category/ekonomika-uk (дата звернення: 09.04.2023)
11. Наумов С. Як український бізнес виживає під час війни. Інформаційний портал «Економічна правда». Офіційний сайт. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/6/697711/ (дата звернення: 10.04.2023)
12. Споживацькі настрої українців після повномасштабного вторгнення. Deloitte Survey. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/consumer-business/Deloitte-Survey-2022-Consumer-sentiment-during-the-war.pdf (дата звернення: 15.04.2023)
13. Федерація професійних спілок України. Соціальний діалог та колективно-договірне реглювання. Офційний портал. URL: https://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialnij-dialog-ta-kolektivno-dogovirne-regulyuvannya.html (дата звернення: 16.04.2023)
14. Щерб І. Імплементація людиноорієнтованого підходу в систему забезпечення економічної безпеки країни. *Економіка і організація управління*. №3 (43). 2021. С. 204-219.

15. Щерб І. Ключові маркери складових економічної безпеки держави. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. №25 (2020). С. 56-65.

16. Augutis J., Krikštolaitis R., Martišauskas L., Ušpuras E., & Žutautaitė I. Energetinio saugumo tyrimų raida Lietuvoje. *ENERGETIKA*, 2016. Vol. 62, Nr. 4, p. 232 - 246.

17. Bloom, D., Mahal, A., Rosenberg, L., & Sevilla, J. Economic security arrangements in the context of population ageing in India. *Social security and the challenge of demographic change*, 2010. Vol. 63, Nr. 3-4, p. 59-89.

18. Co-design isn't new. Spoiler alert it's over 40 years old. URL: https://szczpanks.medium.com/ (дата звернення: 16.04.2023)

19. Economic security : neglected dimension of national security? Center for Strategic Conferencing, Institute for National Strategic Studies. Washington DC. 2011. 130 p.

20. Edwards K. A., Murphy G. Addressing Economic Insecurity in the U.S. Retrieved March 10, 2023, from: https://www.nasi.org/research/economic-security/the-four-pillars-of-economic-security/ (дата звернення: 10.02.2023)

21. Franki V., Viskovic A. Energy security, policy and technology in South East Europe: externalities and asymmetric investment incentives. *Energy Policy*, 2015. Vol. 105, pp. 562-570.

22. Goldthau, A., & Keating, M. The International Political Economy of Energy and Natural Resources. Cheltenham, UK, Northhampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, 2018.

23. ISO 9241-210: 2019: Ergonomics of human-system interaction – Part 210: Human-centered design for interactive systems. URL: https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:9241:-210:ed-2:v1:en (дата звернення: 11.02.2023)

24. Krause K., Theorizing security, state formation and the "Third World" in the post-Cold War world. Review of International Studies, Volume 24, Issue 1, January 1998, p. 126.

25. Popescu M. F. The Economics and Finance of Energy Security. 22nd International Economic Conference – "Economic Prospects in the Context of Growing Global and Regional Interdependencies", IECS 2015. Procedia Economics and Finance, Vol. 27. pp. 467-473.

26. Shaulska L., Yakymova N., Krymova M. Innovative employment in the structure of the modern labor market. European journal of transformation studies. 2020. Vol. 8. №1. pp. 79-92

27. Siregar I., Zulkarnain. The Relationship be-tween Conflict and Social Change in the Perspective of Expert Theory: A Literature Review. *International Journal of Arts and Humanities Studies*, 2020. 2(1), pp. 9-16

28. Tamošiūnienė R., & Munteanu C. Modern Approaches in Quantifying Economic Security. Case Sudy of Estonia, Latvia, Lithuania and Republic of Moldova. Journal of Security and Sustainability Issues. *International Entrepreneurial Perspectives and Innovative. Outcomes*, 2015. 4, pp. 596-610.

REFERENCES

1. Aktualni problemy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky v Ukraini: kolektyvna monohrafiia / za red. Y.I. Pushaka ta Y.S. Pitsura. Lviv: Liha-Pres, 2017. 368 p.

2. Arefieva O. V. (2014). Innovatsiini imperatyvy formuvannia ekonomichnoi bezpeky mashynobudivnykh pidpryiemstv. Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi. Vyp. 50. pp. 132-142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_2014_50_21 (assessed on: 21.03.2023)

3. Holikov I. V. (2014). Sutnist ta evoliutsiia poniattia ekonomichna bezpeka. Problemy ekonomiky № 1. S. 309-314. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2014_1_47 (assessed on: 10.03.2023)

4. 4. DSTU ISO 31000:2018 (ISO 31000:2018, IDT) Menedzhment ryzykiv. Pryntsypy ta nastanovy. Derzhavne pidpryiemstvo «Ukrainskyi naukovo-doslidnyi i navchalnyi tsentr problem standartyzatsii, sertyfikatsii ta yakosti» (DP «UkrNDNTs»), nakaz vid 29.11.2018 № 446. 23 p.

5. Zvieriakov M. I. (2017). Hlobalizatsiia i deindustrializatsiia: zmist, superechnosti ta sposoby yikh rozviazannia. Ekonomika Ukrainy. №11. pp.3-16.

6. Kozachenko H. V., Adamenko T. M. (2015). Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva: analiz naiavnykh vyznachen. Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriia: Ekonomichni nauky. № 1(1). pp. 69-79.

7. Konflikty v chasy viiny: yak z nymy mozhna pratsiuvaty. Onlain-platforma LB.ua. Bloh Natsionalnoi platformy staikosti ta zghurtovanosti. URL: https://lb.ua/blog/npsz/559462_konflikti_chasi_viyni_yak_z_mozhna.html (assessed on: 08.03.2023)

8. Liashenko O. M. (2010). Piramidalne otsiniuvannia iierarkhii ekonomichnoi bezpeky. Ekonomichna bezpeka derzhavy i naukovo-tekhnolohichni aspekty yii zabezpechennia: pratsi nauk.-prakt. seminaru z mizhnarodnoiu uchastiu (21-22 zhovt. 2010) vidp. red. Pysmennyi Y. M., Karaieva N. V., Cherkasy: vyd. Chabanenko Yu. A. 406 p.

9. Melnyk A. F. (2017). Suchasni vyklyky rehionalnoho rozvytku: zahrozy ekonomichnii bezpetsi. Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu. Vyp. 1. pp. 39-51.

10. Nezalezhna analitychna platforma Voks Ukraina. Ofitsiinyi sait. URL: https://voxukraine.org/category/ekonomika-uk (assessed on: 09.04.2023)

11. Naumov S. Yak ukrainskyi biznes vyzhyvaie pid chas viiny. Informatsiinyi portal «Ekonomichna pravda». Ofitsiinyi sait. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/6/697711/ (assessed on: 10.04.2023)

12. Spozhyvatski nastroi ukraintsiv pislia povnomasshtabnoho vtorhnennia. Deloitte Survey. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/consumer-business/Deloitte-Survey-2022-Consumer-sentiment-during-the-war.pdf (assessed on: 10.04.2023)

13. Federatsiia profesiinykh spilok Ukrainy. Sotsialnyi dialoh ta kolektyvno-dohovirne rehliuvannia. Oftsiinyi portal. URL: https://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialnij-dialog-ta-kolektivno-dogovirne-regulyuvannya.html (assessed on: 15.04.2023)

14. Shcherb I. (2021). Implementatsiia liudynooriientovanoho pidkhodu v systemu zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky krainy. Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia. №3 (43). pp. 204-219.

15. Shcherb I. (2020). Kliuchovi markery skladovykh ekonomichnoi bezpeky derzhavy. Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy. №25. pp. 56-65.

16. Augutis J., Krikštolaitis R., Martišauskas L., Ušpuras E., Žutautaitė I. (2016). Energetinio saugumo tyrimų raida Lietuvoje. ENERGETIKA. Vol. 62, Nr. 4, pp. 232-246.

17. Bloom, D., Mahal, A., Rosenberg, L., Sevilla, J. (2010). Economic security arrangements in the context of population ageing in India. Social security and the challenge of demographic change, Vol. 63, Nr. 3-4, p. 59-89.

18. Co-design isn't new. Spoiler alert it's over 40 years old. URL: https://szczpanks.medium.com/ (assessed on: 16.04.2023)

19. Economic security : neglected dimension of national security? Center for Strategic Conferencing, Institute for National Strategic Studies. Washington DC. 2011. 130 p.

20. Edwards, K. A. & Murphy, G. (2022). Addressing Economic Insecurity in the U.S. URL: https://www.nasi.org/research/economic-security/the-four-pillars-of-economic-security/ (assessed on: 10.02.2023)

21. Franki V., Viskovic A. (2015). Energy security, policy and technology in South East Europe: externalities and asymmetric investment incentives. Energy Policy. Vol. 105, p. 562 - 570.

22. Goldthau, A., Keating, M. (2018). The International Political Economy of Energy and Natural Resources. Cheltenham, UK, Northhampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing.

23. ISO 9241-210: 2019: Ergonomics of human-system interaction – Part 210: Human-centered design for interactive systems. URL: https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:9241:-210:ed-2:v1:en (assessed on: 11.02.2023)

24. Krause K. (1998). Theorizing security, state formation and the “Third World” in the post-Cold War world. Review of International Studies, Volume 24, Issue 1, January 1998, p. 126.

25. Popescu M. F. (2015). The Economics and Finance of Energy Security. 22nd International Economic Conference – “Economic Prospects in the Context of Growing Global and Regional Interdependencies”, IECS. Procedia Economics and Finance, Vol. 27. pp. 467-473.

26. Shaulska L., Yakymova N., Krymova M. (2020). Innovative employment in the structure of the modern labor market. European journal of transformation studies. Vol. 8. №1. pp. 79-92.

27. Siregar, I., Zulkarnain (2022). The Relationship be-tween Conflict and Social Change in the Perspective of Expert Theory: A Literature Review. International Journal of Arts and Humanities Studies, 2(1), 09-16

28. Tamošiūnienė R., & Munteanu C. (2015). Modern Approaches in Quantifying Economic Security. Case Sudy of Estonia, Latvia, Lithuania and Republic of Moldova. Journal of Security and Sustainability Issues : International Entrepreneurial Perspectives and Innovative. Outcomes, 4, pp. 596-610.

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.6

УДК 334.76(477):005.93
JEL A13, B20, L22

Карпенко А. В.
доктор економічних наук
професор, професор кафедри економіки та митної справи
Національний університет «Запорізька політехніка», Запоріжжя, Україна,
директор ГС «Запорізький кластер «ІАМ», Запоріжжя, Україна
ORCID 0000-0002-5717-4349
andriikarpenko77@gmail.com

Карпенко Н. М.
кандидат наук з державного управління
доцент, доцент кафедри економіки та митної справи
Національний університет «Запорізька політехніка», Запоріжжя, Україна
ORCID 0000-0002-9301-3649
natalyakarpenko14@gmail.com

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ ЯК ОСОБЛИВОЮ ФОРМОЮ БІЗНЕС-СПІЛЬНОТ

У статті розкрито роль кластерів як особливої форми бізнес-спільнот. Узагальнено особливості створення та розвитку економічних кластерів України в умовах війни з росією. Визначено основні риси сучасного економічного кластеру (група підприємств, територіальна концентрація, спеціалізований орган управління, організації кластерної інфраструктури, кооперaційні відносини, «м'які» конкурентні відносини, спільні інноваційні та інвестиційні проєкти, синергетичний ефект) та охарактеризовано їх на прикладі Запорізького кластера «ІАМ». Проаналізовано інституціонально-інституційне забезпечення діяльності економічних кластерів України. Досліджено джерела отримання синергетичного ефекту у межах діяльності Запорізького кластера «ІАМ», його структуру та концепцію розвитку. Здійснено узагальнюючу класифікацію розвитку економічних кластерів за такими видами проблем (військово-політичні, інституціонально-інституційні, інвестиційні, інноваційні, екологічні та ін.). Визначено низку власних проблем кластерів, пов'язаних з управлінсько-організаційною та виробничою діяльністю.

Обгрунтовано важливість подальшого розвитку економічних кластерів і впровадження кластерного підходу в економіці України для відродження виробництва, зруйнованої інфраструктури, логістичних мереж, національної енергетичної системи тощо, а також розвитку людського капіталу та регіональних інноваційних екосистем.

Ключові слова: кластер, бізнес-спільнота, управління, синергетичний ефект, кооперація, людський капітал, конкуренція, дигіталізація, інновації

Табл. - 1, Рис. - 7, Літ. - 17

Karpenko Andrii
Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of economics and customs,
National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Zaporizhzhia, Ukraine,
CEO «Zaporizhzhia Cluster «EAM», Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID 0000-0002-5717-4349
andriikarpenko77@gmail.com

Karpenko Natalia
PhD (Public Administration), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of economics and customs,
National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Zaporizhzhia, Ukraine,
ORCID 0000-0002-9301-3649
natalyakarpenko14@gmail.com

MANAGERIAL MECHANISM OF CLUSTER DEVELOPMENT IN UKRAINE AS SPECIAL FORM OF BUSINESS COMMUNITIES

The article reveals the role of a cluster as a special form of business communities. The peculiarities of the creation and development of economic clusters of Ukraine under the conditions of full-scale russian invasion are summarized. The main features of modern economic clusters (a group of enterprises, a territorial concentration, a specialized management body, an organization of cluster infrastructure, cooperative relations, "soft" competitive relationships, joint innovations and investment projects, and a synergistic effect) are defined and characterized on the example of Zaporizhzhia cluster "EAM". The institutional and structural support for the activity of economic clusters of Ukraine is analyzed. The sources of obtaining a synergistic effect within the Zaporizhzhia cluster "EAM", its structure and concept of development are studied. The generalized classification of the economic clusters development according to the following types of problems (military and political, institutional and structural support, investment, innovative, environmental, etc.) is carried out. A number of clusters specific problems related to managerial, organizational and production activities are identified.

The article justifies the importance of the further development of economic clusters and the introduction of a cluster approach in the economy of Ukraine for the revival of production, destroyed infrastructure, logistics networks, the national energy system, as well as the development of human capital and regional innovation ecosystems.

Keywords: cluster, business community, management, synergistic effect, cooperation, human capital, competitiveness, digitalization, innovations

Постановка проблеми. Створення конкурентоспроможних регіонів в Україні визначається загальними закономірностями (глобалізація, інтернаціоналізація, інтелектуалізація праці, екологізація, дігіталізація тощо) розвитку сучасної світової економіки, які формують нові міжнародні зв’язки та зумовлюють визначення її місця в структурі світового господарства. Тому питання пов’язані з конкурентними перевагами України, її регіонів, окремого підприємства є нагальними як з точки зору теорії, так і практики.

Незважаючи на те, що Україна в даний час переживає найскладніші (трагічні) моменти свого незалежного та суверенного існування, у зв’язку з віроломним повномасштабним нападом росії 24 лютого 2022 року, сучасними пріоритетами щодо стабілізації та розвитку української економіки є пошук нових моделей і форм господарювання, а також стимулювання створення та використання інновацій (передусім процеси цифровізації та впровадження елементів Індустрії 4.0), які обумовлюють

інтенсифікацію економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності країни. Вагомими осередками формування, ефективного використання та розвитку людського капіталу, а також прийняття ефективних рішень є різні бізнес-спільноти. Саме добровільне об'єднання незалежних учасників ринку створює сприятливі умови взаємодії в бізнес-спільнотах на основі врахування їх інтересів і потенціалу, що сприяє генеруванню ідей та дифузії в різні напрями діяльності, сектори економіки. Особливою формою бізнес-спільнот та своєрідними «блоками зростання», які активно впроваджують сучасні інноваційні технології є кластери – економічні феномени, які розташовуючись у певних регіонах, забезпечують рівномірний та збалансований розвиток регіональної економіки та економіки держави. Тобто кластери можна розглядати як важливі інфраструктурні елементи інноваційної економіки, що здатні об'єднати суб'єктів підприємництва, разом з науковцями, освітянами, владою та громадськістю з метою їх спільного розвитку, через комунікації, обмін досвідом, захист спільних інтересів, формування та підтримку сприятливого бізнес-середовища, взаємодію тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пов'язані з розвитком економічних кластерів висвітлювали у наукових працях такі зарубіжні та українські вчені: М. Портер (засновник сучасної кластерної теорії), М. Енрайт, С. Розенфельд, М. Сторпер, П. Маскелл, Дж. Кортрайт, О. Сольвелл, Г. Ліндквіст, К. Кетельс, М. Войнаренко, В. Дубницький, С. Соколенко, О. Амоша, Н. Трушкіна, В. Шипоша, М. Ґудзь, О. Задоя, Г. П'ятницька, О. Самборський та інші.

Незважаючи на наявність широкого спектру досліджень в українській науці пов'язаних з кластерною тематикою та характеристикою бізнес-спільнот, подальшого розгляду потребують питання щодо визначення рис сучасного економічного кластера, проблем його функціонування та розвитку в умовах війни України з росією. Актуальність зазначених питань та проблем обумовили вибір напряму наукового дослідження, його мету та завдання.

Мета статті. Визначити основні риси сучасного економічного кластеру та обгрунтувати підходи до управління розвитком кластерів в Україні як особливою формою бізнес-спільнот.

Виклад основного матеріалу. Подолання сучасних викликів у військовій площині та післявоєнне відновленні економіки України більшість експертів пов'язують сьогодні зі значними трансформаціями національної економіки. Головні зміни мають стосуватися консолідації суспільства та збалансування поточних пріоритетів у забезпеченні реалізації демократичних принципів, прав і свобод, розвитку людського капіталу та ефективному використанні ресурсів. Значним поштовхом для консолідації суспільства є стимулювання розвитку бізнес-спільнот.

Бізнес-спільноти – це групи осіб, компаній або організацій, які мають спільні інтереси, цілі та діяльність, пов'язану з бізнесом і комерцією. Вони також відомі як бізнес-мережі або галузеві кластери, які можуть існувати як у фізичних просторах, так і у віртуальних. Ці спільноти відіграють вирішальну роль у сприянні економічному розвитку, обміну знаннями та інноваціям. Основними рисами бізнес-спільнот є: спільні інтереси; співпраця та мережа; обмін знаннями; професійний розвиток; об'єднання ресурсів; адвокація та вплив; ефект кластера; навчання та розвиток; наставництво та підтримка; організація подій і конференцій; створення бренду та маркетинг; економічний вплив; інновації та дослідження; зміцнення довіри. Тобто бізнес-спільноти відіграють вирішальну роль у об'єднанні бізнесів, сприянні співпраці та стимулюванні зростання через спільні знання, ресурси та підтримку.

За останні роки кількість бізнес-спільнот в Україні почала суттєво зростати, що почало позитивно впливати на розвиток людського капіталу. Значного поширення набули бізнес-спільноти у форми кластерів. Кластери часто є частиною більш широких за своєю суттю та призначенням бізнес-спільнот.

Економічні кластери, як показує досвід розвитку передових країн світу є невід'ємним елементом їх національних та регіональних економік. Створення кластерів є тією формою організації бізнесу, яка підвищує конкурентоспроможність з використанням взаємовигідної співпраці, обміном науково-технічними досягненнями, знаннями, інформацією [1, с. 85]. Тобто, як кожній формі організації бізнесу та бізнес-спільнот, йому притаманні певні риси (ознаки, властивості, характеристики). До сьогодні відсутнє єдине визначення поняття «кластер» та єдність думок учених щодо формування вичерпного переліку його істотних ознак. Засновник сучасної кластерної теорії М. Портер синтезував та інтегрально поєднав різні підходи і надбання економічної наукової думки (насамперед просторові, інноваційні та мережеві наукові теорії), розробив кластерну концепцію на основі теорії конкурентних переваг. На базі узагальнення основних положень і концептів кластерної теорії М. Портера визначено, що на функціонування та розвиток кластерів взаємозалежно впливають такі чинники: стратегія, структура і суперництво підприємства, факторні умови, стан попиту (модель «Діаманта»), а також державні інституції, економічна політика, соціальна структура, приватний сектор й ініціативи, пов'язані з діяльністю кластера. Важливим аспектом моделі промислового кластера є синергетичний ефект, базуючись на якому промислові кластери через економічні способи (продуктивність, інноваційність, створення нового бізнесу) впливають на конкуренту боротьбу, що в підсумку забезпечує розвиток економіки держави [2, с. 14].

На основі узагальнення економічної літератури, визначимо основні риси сучасного економічного кластеру (рис. 1) та охарактеризуємо їх на прикладі діяльності Громадської спілки «Запорізький кластер «Інжиніринг – Автоматизація – Машинобудування» (далі Запорізький кластер «ІАМ»).

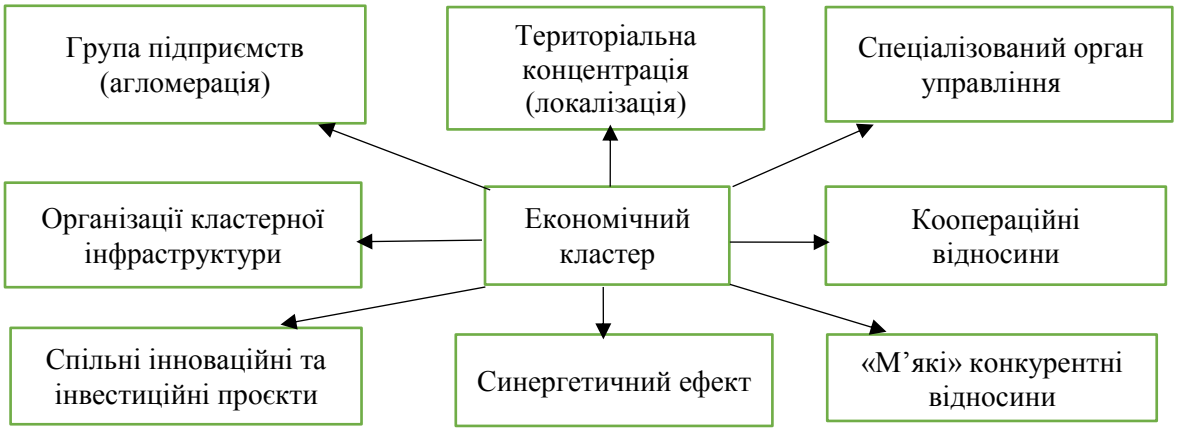

Рис. 1. Основні риси сучасного кластеру в Україні (розроблено авторами)

Будь-який кластер є сукупністю підприємств, які мають загальну мету розвитку та характеризуються просторово-територіальним розміщенням в конкретному регіоні. Так, Запорізький кластер «ІАМ» в даний час об'єднує 27 учасників (бізнес, університет, бізнес-обєднання), які працюють у сферах інжинірингу, автоматизації та машинобудування та знаходяться (локалізовані) у Запорізькому регіоні.

Американський фахівець у сфері кластерів Майкл Портер відмічає, що «географічна концентрація містить у собі певний ризик у довгостроковому плані, особливо якщо більшість конкуруючих фірм та їх покупців та постачальників не здатні вийти на світовий ринок» [3]. Тому важливим аспектом діяльності Запорізького кластера «ІАМ» є експортна орієнтованість, яка передбачена в концепції та принципах управління.

Важливість таких рис як організація кластерної інфраструктури (координаційний механізм) та кооперaційні відносини (зв'язок між учасниками кластеру та

інфраструктурою) можна представити через характеристику структури Запорізького кластера «ІАМ» (рис. 2). Необхідно відмітити, що структура кластера поділяється на ядро (базові підприємства, які спеціалізуються на профільних видах діяльності та займаються виробництвом основної кінцевої продукції) та інші елементи структури, які підтримують, обслуговують, забезпечують функціонування та розвиток економічного кластера.

Рис. 2. Структура Запорізького кластера «ІАМ» (розроблено за даними [4])

Також необхідно зазначити, що в економічному кластері відбувається поєднання формальних і неформальних інститутів, які реалізуються у формі співпраці. Ми вважаємо, що основними видами кооперацийних відносин є мережева співпраця та державно-приватне партнерство. Тобто, через визначені інституції та зазначений рівень взаємодії, дані бізнес-спільноти сприяють не лише ефективному використанню потенціалу, а й розвитку людського капіталу.

Мережева співпраця – це сукупність стійких формальних і неформальних правил (відносин), які складаються між суб'єктами економічного кластеру, що мають горизонтальні та вертикальні зв'язки, проявляються в загальних цілях, інтересах, правилах, традиціях і звичаях.

Інституціонально-інституційні аспекти співпраці проявляються не лише всередині економічного кластера, але й виходять за його межі. Основним видом такої співпраці є державно-приватне партнерство (базується на узгодженні інтересів держави та економічного кластера), що полягає у спільному фінансуванні та реалізації великих інфраструктурних проєктів (програм), які насамперед спрямовані на збільшення інвестиційних ресурсів та підвищення ефективності функціонування економічного кластеру, подальший інноваційний розвиток регіону тощо. Загалом питання щодо

значення та особливостей державно-приватного партнерства в кластеризації економіки України потребують подальшого наукового осмислення та дослідження.

Провідна роль щодо реалізації механізму управління економічними кластерами належить спеціалізованому органу управління. Вищою ланкою управління кластера є колегіальний орган – Правління, а операційна діяльність забезпечується виконавчою дирекцією на чолі з директором (рис. 3).

Рис. 3. Система топ-менеджменту Запорізького кластера «ІАМ»: концептуальний підхід (розроблено за даними [4])

Особливістю діяльності економічних кластерів є те, що в них одночасно поєднуються такі процеси, як кооперація та конкуренція. Причому, на наш погляд, конкуренція носить «м'який» характер, тобто в економічному кластері суперництво між його суб'єктами базується на принципах партнерства та компліментарності, що зумовлює побудову відносин які можна охарактеризувати як конкурентна взаємодія (процес в якому учасники економічного кластеру об'єднуються на конкуренто-партнерських засадах, спільно утворюють додану вартість та домовляються про її розподіл між собою на взаємовигідних умовах). Аналіз внутрішньої кластерної структури, дає підстави стверджувати, що саме на таких «м'яких» конкурентних відносинах сформовано діяльність Запорізького кластера «ІАМ».

Інноваційна орієнтованість є важливим елементом (рисою) діяльності сучасного економічного кластеру. Впровадження інноваційних технологій, здобутків науково-технічного прогресу, стартапів, спільних інноваційно-інвестиційних проєктів (програм) є «платформою» на якій формуються найбільш успішні та конкурентоспроможні економічні кластери, а також підвищується економічна незалежність регіону.

Майкл Портер відмічає, що кластер це «система взаємопов'язаних фірм та інститутів, що виявляється в цілому більше простої суми своїх складових частин» [5, с. 275]. Тому, на наш погляд, важливою ознакою економічного кластера є синергетичний ефект (рис. 4).

Рис. 4. Джерела отримання синергетичного ефекту на прикладі Запорізького кластера «ІАМ» (розроблено авторами)

Зарубіжний досвід провідних країн світу показує, що для досягнення критичної маси, яка необхідна для створення ефективного економічного кластеру та отримання суттєвого синергетичного ефекту, необхідно об'єднати не менше 30-50 організацій та підприємств. Економічні кластери маючи синергетичну основу підвищують соціально-економічну ефективність функціонування економіки країни її конкурентоспроможність, експортний потенціал, як на національному, так і регіональному рівнях.

Хочемо зазначити, що кластер в економічній науці є поліаспектним поняттям, а тому визначення його рис (ознак) носить в певній мірі умовний характер. На наш погляд, важливими рисами сучасного економічного кластеру виступають технологічна взаємопов'язаність галузей (у кластері функціонують підприємства різних галузей, але вони технологічно пов'язані між собою), ланцюги доданої вартості (послідовність процесів щодо створення та просування продукту до кінцевого споживача) тощо. В. А. Ковальчук виділяє 9 характерних ознак економічного кластеру - географічна концентрація, група (об'єднання) компаній, взаємозв'язок чи взаємозалежність компаній, спільна чи споріднена галузь, конкурентоспроможність, співпраця з науковими установами та органами влади, мережа, внутрішня конкуренція, синергетичний ефект [6, с. 203]. Зазначені риси суттєво відрізняють кластер як особливу форму бізнес-спільноти від інших.

На наш погляд, формування, функціонування та розвиток економічних кластерів повинно враховувати не тільки інтеграційні та коопераційні процеси, які протікають всередині кластера, але й закономірності, що відбуваються за межами просторової локалізації, тобто обумовлені впливом зовнішнього середовища. Насамперед, це зовнішнє інституціональне забезпечення та, на жаль, розвиток кластерів в умовах війни з росією.

Головним елементом інституціонального забезпечення є нормативно-правове регулювання діяльності економічних кластерів. Проблема інституціонального забезпечення кластерів в Україні полягає в тому, що в даний час трактування поняття

«економічний кластер», або його основних видів «промисловий кластер», «регіональний кластер», «інноваційний кластер» та інших не передбачено законодавством України. В Законі України «Про зайнятість населення», зазначається розвиток кластерів народних художніх промислів [7, ст. 16]. У Господарському кодексі України [8, ст. 120, 127], визначено можливість створювати інші об'єднання підприємств, які передбачені законом, проте на сьогодні немає Закону України, який би регламентував діяльність економічного кластера як форми об'єднання підприємств.

Українські вчені О. В. Самборський, П. В. Гласов відмічають, що Господарський кодекс України передбачає різні організаційно-правові форми об'єднань підприємств (асоціації, концерни, союзи, спілки тощо), окрім кластерів, які можуть бути окремою формою об'єднань підприємств [9, с. 62]. В даний час в Україні юридичне забезпечення діяльності кластерів включає кілька десятків нормативно-правових актів, які стосуються в певній мірі кластерів або пов'язані з ними. Проте жодного законодавчого чи нормативно-правового акту, де б кластерний розвиток був об'єктом державного регулювання, досі прийнято не було [10, с. 46].

Не всі кластери визначаючи концептуальній зміст своєї діяльності, узгоджують його з загальнодержавним вектором розвитку регіонів України, що обмежує його можливості. Місія, цілі, завдання, а також стратегічна політика кластерів мала б враховувати локальні особливості та узгоджуватись з регіональними програмами. Зокрема, концепція розвитку Запорізького кластера «ІАМ» була визначена з врахуванням особливостей регіону та включена до регіональних і місцевих програм розвитку (рис. 5).

Рис. 5. Концепція розвитку Запорізького кластера «ІАМ» (розроблено за даними [4])

Запорізький кластер «ІАМ» включено до Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року та Програми розвитку малого та середнього підприємництва в місті Запоріжжі на 2022-2025 роки [11, с. 150].

Таким чином, вагомим елементом зовнішнього середовища в якому діють економічні кластери виступає й держава (інституційний аспект). Відомий американський дослідник регіональних кластерів Стюарт Розенфельд зазначає, що «уряди самі по собі не можуть утворювати кластери, але вони можуть створювати умови, які їх зміцнюють» [12, с. 35].

На наш погляд, Кабінет Міністрів України (далі КМУ) в умовах воєнної інтервенції росії має активно створювати дієві механізми та програми щодо підтримки та розвитку кластерного руху в Україні (у вигляді надання пільг, преференцій, субсидій тощо). Прикладом може стати державна підтримка розвитку економічного кластеру в Україні у формі надання державою субсидій для компенсації витрат, які здійснив економічний кластер на реалізацію важливих пріоритетних заходів (рис. 6).

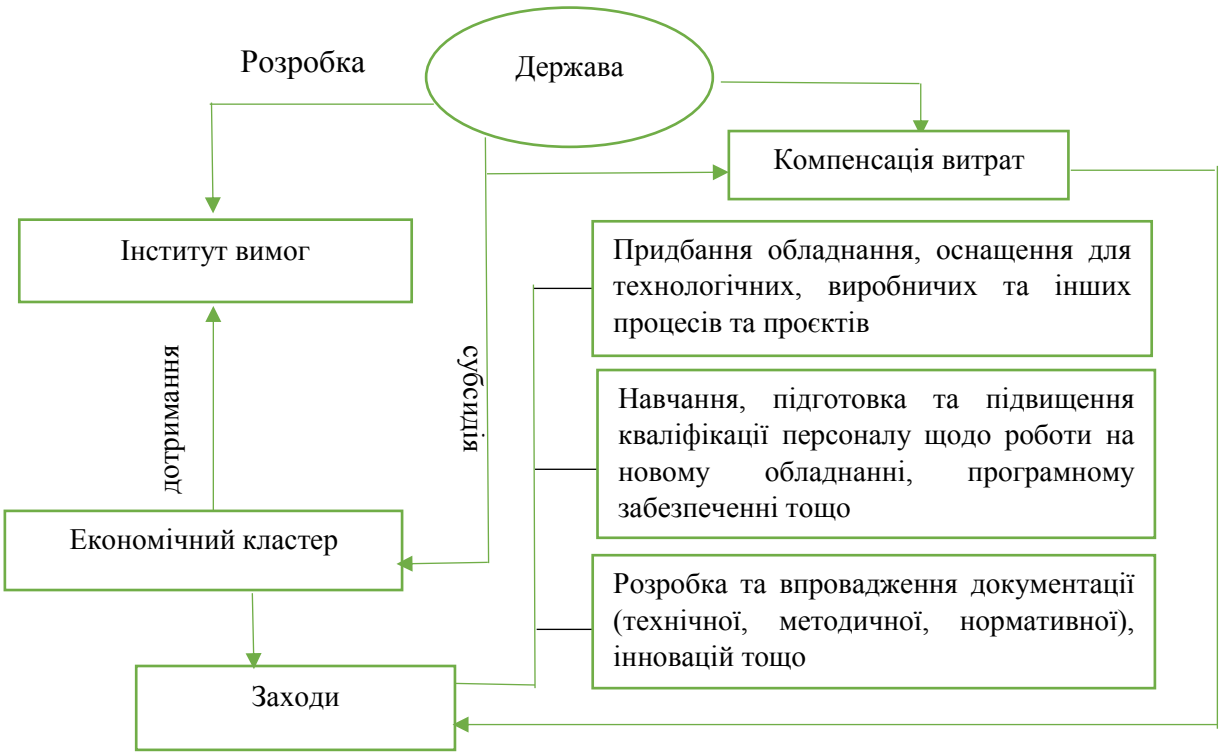

Рис. 6. Механізм державної підтримки розвитку кластерів в Україні (розроблено авторами)

Головною умовою отримання субсидій економічними кластерами, має бути дотримання певних вимог, як наприклад, здійснення інвестування в інноваційний розвиток регіону, створення та діяльність економічного кластеру враховує смарт-спеціалізацію регіону, створено у кластері (його членами) більше 50% високопродуктивних робочих місць тощо.

Зрозуміло, що механізми державного стимулювання розвитку економічних кластерів в Україні повинні бути інституціолізовані (тобто регламентовані у відповідних нормативно-правових актах КМУ тощо).

Необхідно зазначити, що значну підтримку та ініціативність у цьому процесі для КМУ, здійснює й сам український бізнес. Серед таких бізнес-спільнот, на наш погляд, особливе місце посідає Асоціація «підприємств промислової автоматизації України» (далі АППАУ), яка займається розвитком кластерів в сфері промислових хайтек з 2016 року, є

ініціатором створення концепції кластерів ІАМ (Інжиніринг – Автоматизація – Машинобудування), до якої відноситься і Запорізький кластер «ІАМ». Генеральний директор АППАУ О. Юрчак є співкоординатором платформи Industry4Ukraine [10, с. 45]. Крім того, він започаткував створення у 2022 р. також мультигалузевої загальнонаціональної спілки підприємств, бізнес-спільнот, кластерів та кластерних організацій України – Український кластерний альянс (далі УКА).

Групою експертів кластерного комітету платформи Industry4Ukraine розроблено «Проєкт Національної програми кластерного розвитку до 2027», в якому аргументується необхідність активізації кластерного розвитку в Україні, визначено його головні засади (принципи) та орієнтири розвитку до 2027 року (рис. 7) [10]. Даний документ подавався на розгляд до Міністерства економіки України з метою прийняття ним «Національної програми кластерного розвитку до 2027 року», яка мала б включати деталізований план заходів та передбачати чітке бюджетне фінансування кластерного руху, забезпечення впровадження технологій дігіталізації. Однак підтримки Уряду це положення та кластерний рух загалом не отримав.

Війна України з росією, спричинила таку ситуацію коли близько 50% малих та середніх підприємств (далі МСП), які загалом складають понад 90% від загальної кількості підприємств нашої країни, у 2022 році припинили свою діяльність [13, с.7]. У таких умовах Аналітичний центр УКА розробив програму «Експорт та Інтернаціоналізація промислових МСП» [13], як частину пропозицій до антикризової програми дій КМУ в 2022 році. В даній програмі УКА визначила чотири основних напрямки дій (рис. 7).

Значною проблемою кластерного руху в Україні є те, що у бізнес-середовищі спостерігається пасивність до формування економічних кластерів, яка обумовлена відсутністю досконалого інвестиційно-інноваційного механізму створення та функціонування кластерів [14]. Кластери як і інші бізнес-спільноти сьогодні формуються переважно через лідерські позиції окремих особистостей і сформовані команди, які беруть ініціативу та відповідальність за формування комунікаційних середовищ і розвиток людського капіталу.

Загалом аналіз наукових праць українських вчених, дає підстави виділити цілу низку проблем діяльності економічних кластерів в Україні (табл. 1).

Також економічні кластери мають низку власних внутрішніх проблем, насамперед, пов’язаних з управлінсько-організаційною та виробничою діяльністю. Проте й серед них можна визначити саме ті, які в тій чи іншій мірі притаманні для багатьох кластерів в Україні, зокрема:

- методика розрахунку синергетичного ефекту, одне із складних завдань при аналізі результативності діяльності економічних кластерів;
- нерозуміння ієрархії та сегментації інструментів інноваційного розвитку кластера, які є базовими для промоції існуючих інновацій [17];
- спостерігається певна складність щодо виявлення ефективних (справедливих) механізмів розподілу доданої вартості між учасниками економічного кластера тощо.

Рис. 7. Сучасні принципи та пріоритетні напрямки розвитку кластерного руху в Україні (побудовано за даними [10, с. 54-57; 13, с. 10])

Таблиця 1. Класифікація проблем розвитку кластерів в Україні

Група	Характеристика
Військово-політичні	Існування та розвиток кластерів відбувається в умовах повномасштабної війни з російською федерацією (нестабільна політична ситуація), нищення економічного, фінансового, енергетичного потенціалу України, інфраструктури, логістичних систем, корупція в органах державної та місцевої влади тощо.
Інституціонально-інституційні	Недосконала законодавча та нормативно-правова база; відсутність державних і регіональних програм та стратегій розвитку кластерів; на національному рівні не існує централізованого обліку кластерів; відсутність узгоджених і діючих політик національного рівня, а також відповідальних національних органів тощо.
Інвестиційні	Недостатній обсяг прямих інвестицій; неефективна реалізація механізму державно-приватного партнерства; обмеженість інструментів для приватного інвестування в об'єкти інфраструктури.
Інноваційні	Недостатньо ефективне здійснення інноваційної діяльності та застосування інноваційних технологій у сферах економічної діяльності; відсутність інновацій при дуже низькому рівні витрат на НДДКР
Екологічні	Погіршення екологічного стану регіону; недостатнє застосування концепції циркулярної економіки в різних сферах економічної діяльності.
Інформаційні	Недостатнє використання інформаційно-комунікаційних технологій та інструментів цифрової економіки
Інфраструктурні	Значні порушення існуючих об'єктів транспортної інфраструктури; обмежені інфраструктурні можливості
Логістичні	Недостатньо ефективна організація логістичних процесів; зниження рівня логістичного обслуговування та якості наданих послуг; зменшення обсягів вантажоперевезень різними видами транспорту
Економічні	Обмеженість і вибірковість у доступі до ресурсів і їх спільного використання; монополізація окремих ринків і галузей; зниження продуктивності за рахунок високого ступеня зносу основних засобів (наприклад на цілому ряді підприємств «традиційних галузей» ступінь зносу сягає 90%.)
Соціально-освітні	Кадровий «голод» і відсутність кваліфікованого персоналу (передусім спричинений руйнуванням системи підготовки кадрів відповідної кваліфікації через відсутність належного фінансування та зменшення запитів з боку потенційних здобувачів); невідповідність освітніх та дослідницьких програм ЗВО сучасним запитам щодо формування та розвитку економічних кластерів тощо

Складено за даними [10, с. 43-45;15, с. 8-9;16, с. 62-63] і доповнено

Висновки. В умовах суттєвих поточних викликів, що пов'язані з війною та майбутньому післявоєнному відновленні України важливим є консолідація суспільства в напрямі розвитку бізнес-спільнот. Подальший розвиток економічних кластерів, впровадження кластерного підходу в економіці України є нагальними процесами, які сприяють відродженню українського виробництва, зруйнованої інфраструктури, логістичних мереж, національної енергетичної системи тощо, а також підвищують ефективність розвитку регіональних інноваційних екосистем, створюють умови для досягнення високого рівня конкурентоспроможності, мобілізації трудових та інших ресурсів необхідних для сталого розвитку української економіки.

На основі узагальнюючого підходу визначено основні риси сучасного економічного кластера (група підприємств, територіальна концентрація, спеціалізований орган управління, організації кластерної інфраструктури, кооперацийні відносини, «м'які» конкурентні відносини, спільні інноваційні та інвестиційні проєкти, синергетичний ефект) та здійснено їх характеристику на прикладі Запорізького кластеру «ІАМ».

Дослідивши сучасні проблеми розвитку економічних кластерів в Україні вбачаємо, що невідкладно потрібно здійснити наступні заходи (які суттєво стимулюють та активізують кластерний рух у найважчий сучасний період існування української держави) на макрорівні:

- удосконалити нормативне-правове забезпечення діяльності кластерів в Україні. Необхідно розробити та прийняти Закон України «Про кластери», тобто Закон спеціальної дії, який би безпосередньо врегульовував питання пов'язані з формуванням і розвитком

кластерів в Україні, а також внести зміни до статті 120 Господарського Кодексу України з метою визначення економічного кластеру як ще однієї організаційно-правової форми об'єднання підприємств;

- впровадити Національну стратегію розвитку кластерного руху в Україні, на основі якої повинні впроваджуватися державні та регіональні кластерні програми. Такий кластерний підхід до розвитку економіки використовується у багатьох країнах світу, в тому числі і в країнах сусідах України, які є членами Європейського Союзу (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія);

- удосконалити та стандартизувати методики щодо виявлення, аналізу, моніторингу і прогнозування розвитку економічних кластерів, а також економіко-математичний інструментарій дослідження кластерів тощо.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Шипоша В., Трушкіна Н., Уткін В. Сутнісна характеристика кластерних структур промислових регіонів у національному господарстві України. *Věda a perspektivy*. 2022. № 9(16). С. 79-99.

2. Карпенко А., Гурбик Ю., Карпенко Н. Генезис кластерної теорії в економічній науці. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України.* 2021. Вип. 26. С. 4-16.

3. Porter M. E. The competitive advantage of nations. Kindle Edition : Free Press 1998. 896 p.

4. Запорізький кластер «IAM». URL: https://www.iamcluster.zp.ua (дата звернення 10.05.2023).

5. Porter M. E. On Competition. Boston: Harvard Business School Press.1998. 485 p.

6. Ковальчук В.А. Сутність поняття кластерного механізму. *Економічний вісник Донбасу*. 2013. № 3 (33). С. 202-206.

7. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17?find=1&text=кластерів#Text (дата звернення: 11.05.2023).

8. Господарський кодекс України від 16.01.2003. № 436-IV/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 11.05.2023).

9. Самборський О. В., Гласов П. В. Сучасна кластерна політика України: проблеми та перспективи. *Агросвіт.* 2021. № 11. С. 57-64.

10. Проєкт національної програми кластерного розвитку до 2027 // Український кластерний альянс. URL: https://www.clusters.org.ua/blog-single/proyekt-naczionalnoyi-programy-klasternogo-rozvytku-do-2027/# (дата звернення: 04.05.2023).

11. Karpenko A. V., Sevast'yanov R. V. Development trends of the cluster movement in the economy of Ukraine. *Економічний вісник державного вищого навчального закладу "Український державний хіміко-технологічний університет"*. 2022. № 2. С. 144-157.

12. Rosenfeld S.A. Industrial-strength strategies: regional business clusters and public policy. Washington: The Aspen Institute Community Strategies Group. 1995.150 p.

13. Програма Експорту – Інтернаціоналізації для промислових та хайтек секторів. Український кластерний альянс. URL: https://www.clusters.org.ua/blog-single/programa-eksportu-internacionalizacii/ (дата звернення: 05.05.2023).

14. Ґудзь М.В. Проблеми та перспективи розвитку регіональних кластерів в Україні. *Ефективна економіка*. 2015. № 2. URL: http:// www. economy. nayka. com. ua/?op=1&z=4231 (дата звернення: 12.05.2023).

15. Амоша О. І., Трушкіна Н. В., Шипоша В. А. Механізм формування та управління розвитком бізнес-інтегрованих структур у східних регіонах України. *Економічний вісник Донбасу.* 2021. № 3(65). С. 4-23.

16. Задоя О. А. Кластеризація: проблеми поєднання європейського досвіду з українськими реаліями. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2020. № 1 (28). С.59-67.

17. Інструменти промоції Індустрії 4.0 – базовий цикл для регіонів. Український кластерний альянс. URL: https://www.clusters.org.ua/klasterni-politiki-ta-programi/instrumenti-promocii-industrii-4-0/ (дата звернення: 13.05.2023).

REFERENCES

1. Shyposha V., Trushkina N., Utkin V. (2022). Sutnisna kharakterystyka klasternykh struktur promyslovykh rehioniv u natsionalnomu hospodarstvi Ukrainy [Essential characteristics of cluster structures of industrial regions in the national economy of Ukraine]. *Věda a perspektivy*. № 9(16). S. 79-99. (in Ukrainian)

2. Karpenko A., Hurbyk Yu., Karpenko N. (2021). Henezys klasternoi teorii v ekonomichnii nautsi [Genesis of cluster theory in economic science]. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy*. Vyp. 26. S. 4-16. (in Ukrainian)

3. Porter M. E. (1998). The competitive advantage of nations. Kindle Edition : Free Press. 896 p. (in English)

4. Zaporizkyi klaster «IAM» [Zaporizhzhia Cluster "EAM"]. URL: https://www.iamcluster.zp.ua (data zvernennia 10.05.2023).

5. Porter M. E. (1998). On Competition. Boston: Harvard Business School Press. 485 p. (in English)

6. Kovalchuk V. A. (2013). Sutnist poniattia klasternoho mekhanizmu [The essence of the concept of cluster mechanism]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*. № 3 (33). S. 202-206. (in Ukrainian)

7. Pro zainiatist naselennia: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 № 5067-VI / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17?find=1&text=klasteriv#Text (data zvernennia: 11.05.2023).

8. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003. № 436-IV/ Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (data zvernennia: 11.05.2023)

9. Samborskyi O. V., Hlasov P. V. (2021). Suchasna klasterna polityka Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Modern cluster policy of Ukraine: problems and prospects]. *Ahrosvit.* № 11. S. 57-64. (in Ukrainian)

10. Proiekt natsionalnoi prohramy klasternoho rozvytku do 2027. Ukrainskyi klasternyi alians. URL: https://www.clusters.org.ua/blog-single/proyekt-naczionalnoyi-programy-klasternogo-rozvytku-do-2027/# (data zvernennia: 04.05.2023).

11. Karpenko A. V., Sevastyanov R. V. (2022). Development trends of the cluster movement in the economy of Ukraine. *Ekonomichnyi visnyk derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu "Ukrainskyi derzhavnyi khimiko-tekhnolohichnyi universytet"*. № 2. C. 144-157. (in English)

12. Rosenfeld S. A. (1995). Industrial-strength strategies: regional business clusters and public policy. Washington: The Aspen Institute Community Strategies Group. 150 p. (in English)

13. Prohrama Eksportu – Internatsionalizatsii dlia promyslovykh ta khaitek sektoriv // Ukrainskyi klasternyi alians. URL: https://www.clusters.org.ua/blog-single/programa-eksportu-internacionalizacii/ (data zvernennia: 05.05.2023).

14. Gudz M. V. (2015). Problemy ta perspektyvy rozvytku rehionalnykh klasteriv v Ukraini [Problems and prospects of development of regional clusters in Ukraine]. *Efektyvna ekonomika*. № 2. URL: http:// www. economy. nayka. com. ua/?op=1&z=4231 (data zvernennia: 12.05.2023). (in Ukrainian)

15. Amosha O. I., Trushkina N. V., Shyposha V. A. (2021). Mekhanizm formuvannia ta upravlinnia rozvytkom biznes-intehrovanykh struktur u skhidnykh rehionakh Ukrainy [The mechanism of formation and management of the development of business integrated structures in the eastern regions of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*. № 3(65). S. 4-23. (in Ukrainian)

16. Zadoia O. A. (2020). Klasteryzatsiia: problemy poiednannia yevropeiskoho dosvidu z ukrainskymy realiiamy [Clustering: problems of combining European experience with Ukrainian realities]. Yevropeiskyi vektor ekonomichnoho rozvytku. № 1 (28). S. 59-67. (in Ukrainian)

17. Instrumenty promotsii Industrii 4.0 – bazovyi tsykl dlia rehioniv. Ukrainskyi klasternyi alians. URL: https://www.clusters.org.ua/klasterni-politiki-ta-programi/instrumenti-promocii-industrii-4-0/ (data zvernennia: 13.05.2023).

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.7

УДК 339.548
JEL F02, F42, F5

Ji Zhi
PhD student of Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID 0000-0002-7174-1178
tszi.chji@donnu.edu.ua

Valeriia Lymar
Doctor of economics, professor of Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID 0000-0002-4328-7529
v.lymar@donnu.edu.ua

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS OF CHINA AND THE USA IN THE CONTEXT OF THE STRUGGLE FOR GLOBAL LEADERSHIP

The developing crisis in trade and economic relations between the US and China, which has taken the form of a trade war between the two countries, may have hardly predictable consequences for both countries and the entire global economy. This is due to both the scale of the economies of the United States and China (the first and second largest in the world by GDP - respectively, USD 20.5 and 13.4 trillion at the current exchange rate according to the International Monetary Fund) and their role in world trade.

It has been determined that over the past almost 20 years of active economic cooperation, the US view of China has evolved significantly - from perceiving it as a close and one of the leading economic partners to perceiving it as a major economic competitor and even as a major strategic threat. This is explicitly stated in the US National Security Strategy.

It is determined that foreign economic relations between the United States and China have entered a new stage, which is significantly different from the previous almost twenty-year period of active interaction and growing interdependence. As China becomes stronger, the factor of increased competition is becoming predominant in these relations. The role of the scientific and technological component is becoming decisive. Most important in this situation is the fact that the globalisation of the world economy, driven by scientific and technological progress, including the close intertwining of the US and Chinese economies, is in conflict with the national interests of both countries, which are seeking to strengthen their positions and role in the world economy.

In general, foreign economic relations between the United States and China in the twenty-first century can be described as very ambiguous and controversial. The countries have come a long way from open conflict to relatively stable political and economic cooperation. The United States, seeking to maintain its status as the most influential country in the world, is hindering the development of those countries that could compete with it, as well as certain projects that could significantly accelerate the progress of competing countries. The implementation of China's One Belt, One Road strategy will be in a difficult position if the United States obstructs it. There is no doubt that this initiative has a significant impact on current relations.

Key words: international economic relations, trade wars, export, import, global economy, economic competitor, competitive leadership, globalization.

16 ref.

Цзі Чжі
аспірант Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID 0000-0002-7174-1178
tszi.chji@donnu.edu.ua
Лимар В.В.
д.е.н., професор Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID 0000-0002-4328-7529
v.lymar@donnu.edu.ua

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ КИТАЮ ТА США В КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ ЗА ГЛОБАЛЬНЕ ЛІДЕРСТВО

Криза, що розвивається, в торговельно-економічних стосунках між США і Китаєм, яка набула форми торгової війни між двома країнами, може мати важко передбачувані наслідки як для обох держав, так і для всієї світової економіки. Це обумовлено як масштабами економік США і Китаю (перше і друге місця за ВВП у світі - відповідно до 20,5 і 13,4 трлн. дол. по поточному курсу за оцінкою Міжнародного валютного фонду, так і їх роллю у світовій торгівлі.

Визначено, що за минулі майже 20 років активної економічної взаємодії погляд США на Китай помітно еволюціонував - від сприйняття його в якості близького і одного з провідних економічних партнерів до сприйняття в якості головного економічного конкурента і навіть як головну стратегічну загрозу. Про це прямо сказано в Стратегії національної безпеки США.

Визначено, що зовнішньоекономічні відносини між США і Китаєм вступили в новий етап, що істотно відрізняється від попереднього майже двадцятирічного періоду активної взаємодії і зростаючої взаємозалежності. У міру зміцнення Китаю чинник посилення конкуренції стає в цих стосунках переважаючим. У ньому визначальною стає роль науково-технічного компонента. Найбільш важливим в цій ситуації стає та обставина, що обумовлена науково-технічним прогресом глобалізації світової економіки, у тому числі і досить тісне переплетення економік США і Китаю, вступає в протиріччя з національними інтересами обох країн, прагнучими зміцнити свої позиції і роль у світовій економіці.

В цілому зовнішньоекономічні відносини, що складалися між США і Китаєм в XXI столітті, можна охарактеризувати як дуже неоднозначні і суперечливі. Країни пройшли довгий шлях від відкритого конфлікту до відносно стабільної політичної та економічної співпраці. США, прагнучі зберегти за собою статус найвпливовішої країни у світі, перешкоджають розвитку тих країн, які можуть скласти їм конкуренцію, а також окремих проєктів, які можуть істотно прискорити прогрес країн-конкурентів. Реалізація стратегії Китаю «Один пояс, один шлях» знаходитиметься у скрутному становищі, якщо США будуть йому перешкоджати. Поза сумнівом, що ця ініціатива значно впливає на сучасні китайсько-американські стосунки.

Ключові слова: міжнародні економічні відносини, торговельні війни, експорт, імпорт, глобальна економіка, економічний конкурент, конкурентне лідерство, глобалізація.

16 джерел.

The problem of the research. The developing crisis in trade and economic relations between the US and China, which has taken the form of a trade war between the two countries, may have hardly predictable consequences for both countries and the entire global economy. This is due to both the size of the US and Chinese economies (the first and second largest in the world by GDP, respectively, at USD 20.5 trillion and USD 13.4 trillion at the current exchange rate, according to the International Monetary Fund) and their role in global trade. At the same

time, both countries were each other's largest trading partners. The escalation of mutual claims initiated by the Trump administration in 2017 has resulted in a war of tariffs and sanctions, and is already having a negative impact on the economies of these countries.

The analysis of recement publications. The topic of the research is really actual today. There are many publications devoted to the analysis of international economic relations between China and USA but there are some issues that need the deeper analysis. The information base of the research is based on papers of such authors: Fajgelbaum P., Khandelwal A. [1], Denyer S. [3], Huang Y. [5], Biswal N. [7], Hass R., Denmark A. [8], Khan R., Mehmood Z. H. [9], Well A. [12], Amadeo K. [11], Browne R. [15] and others presented in references.

The aim of the research is to analyze prerequisites of the developments of international economic relations between China and the USA to try to make a forecast what country will become a global leader in the long-run perspective.

The main material. After China joined the WTO in 2001, the volume of US trade with China grew from $125 billion to more than $700 billion in 2018. China was the largest trading partner of the United States - in terms of US exports ($120 billion), China was in 3rd place among other countries (behind Canada and Mexico), and in terms of imports ($540 billion), China was in 1st place. China has become one of the largest foreign creditors of the US state - as a holder of US Treasury bonds worth USD 1.1 trillion, it ranks 1st in the world.

However, over the past almost 20 years of active economic cooperation, the US view of China has evolved significantly - from being perceived as a close and leading economic partner to being perceived as a major economic competitor and even as a major strategic threat.

This is explicitly stated in the US National Security Strategy, which states that "China and Russia pose major challenges to the American nation, influence, and interests of the United States, seeking to undermine America's security and prosperity". The strategy calls for a review of the policy of the past two decades towards China, noting that policies aimed at creating a partnership based on trust have failed.

However, it is important to note the significant benefits that the United States has gained as a result of developing economic cooperation with China. For example, between 1995 and 2001, US exports to China contributed to the creation of 1.8 million jobs in the US, mainly in services, agriculture and equipment manufacturing. Over the next 15 years, an estimated 1.5 million more jobs were supported by exports to China. American consumers also benefited from mutual trade. Between 2000 and 2007 alone, imports of cheap consumer goods from China totalled USD 202 billion, which ultimately resulted in a gain of USD 101,200 for every job lost in the manufacturing industry.

Indeed, job losses in the US manufacturing industry were significant. Between 1999 and 2011, they totalled 560,000, and if related industries are taken into account, they were even higher - 2 million jobs. However, if we take into account the structure of goods imported from China to the US, these estimates are clearly exaggerated in terms of added value. For example, in each iPhone imported from China to the US, the share of value created in China is only 3.6%. The rest was created in the US in the form of a software product. Only the final assembly of the phones is done in China [1].

Based on these calculations, all US imports from China should be reduced by about 32%. It can be argued that the initial negative effect of interaction with China in terms of the impact on jobs in the country has already ended, and the current stage of economic relations is shifting to high-tech competition. It is worth noting that since 2010, the US has not seen a significant transfer of jobs abroad - on the contrary, 1.2 million new jobs have been created in the manufacturing industry over the past 8 years.

One of the central issues of the US foreign economic relations with China for the US administration is the trade deficit. Indeed, the US trade deficit with China grew from USD 81 billion in 2001 to USD 336 billion in 2017, accounting for 60% of the US trade deficit.

However, according to some experts, the US trade deficit with China should be viewed in the context of the overall trade deficit, which is not so much a result of restrictions on US exports

as a reflection of the low savings rate in the US. This, in turn, requires foreign capital inflows to finance domestic investment needs and public debt. Attempts to reduce the deficit without addressing the gap between savings and investment are unlikely to change the trade balance.

In fact, the evidence suggests that the view of the trade deficit as a source of unambiguous losses for the economy is not true. All the years of the two thousandth century, during periods of steady growth and rising employment in the United States, the trade deficit increased. At the same time, the deficit was reduced during periods of recession and rising unemployment.

Speaking about the US trade balance with China, it is important to note another circumstance that is hardly taken into account by formal statistics. For example, if we take into account the activities of affiliated US and Chinese companies in each other's markets, we can see a much more balanced picture of bilateral economic relations between the countries. In this case, if we take into account US investments and sales of US goods through affiliated companies, the US role in China's economy looks more extensive than official statistics suggest. On the contrary, Chinese business in the US market is represented mainly by direct exports from China. Taking the above into account, it turns out, contrary to official customs statistics, that the US sells more to China than China formally buys from the US.

Thus, according to the calculations made by experts from the Brookings Institution and the American Enterprise Institute, the total sales of US companies to China, including direct exports ($228 billion) and sales of affiliated US companies in China ($574 billion), amounted to $802 billion in 2016. China's sales to the US, including direct exports ($523 billion) and sales of affiliated Chinese companies in the US ($45 billion), amounted to $568 billion. A comparison of the exports of the two countries using this approach shows that the United States had a trade surplus with China. The difference is that 92% of Chinese exports were direct deliveries from China to the US, while for the US, 71% of exports were sales to China through affiliated companies. Thus, the question of trade balance takes on a new dimension.

If we summarise the benefits that the US derives from trade and economic relations with China, they look like this. China is one of the largest importers of US goods and services, accounting for more than 7% of all US exports and 0.6% of US GDP. Although the US has lost more than 2 million jobs as a result of the relocation of a number of businesses to China, US high-tech exports to China, which totalled more than $7 billion in 2015, have led to the creation of new jobs in the high-tech sector of the economy. Trade between the US and China supports approximately 2.6 million jobs in various US industries, including Chinese companies in America [1].

As China has become an integral part of the global production chain system, most of China's exports consist of components made abroad and originally shipped to China. If the value of these imported components is deducted from the value of Chinese exports, it turns out that the US trade deficit with China needs to be reduced by a factor of 2, to 2% of GDP, i.e. to the level of the US trade deficit with the European Union.

Ranked only 11th among American partners in 2000, by the end of the 2nd decade China had become the 3rd largest buyer of American goods and services. If we sum up the economic benefits of American investments in China and Chinese investments in the United States, we will be talking about 2.6 million jobs and a value of more than $200 billion.

The supply of Chinese industrial goods to the United States at relatively low prices restrains inflation in the country, reducing it by 1-1.5% per annum. For the average American household, this results in savings of about USD 1 thousand per year.

According to experts from the Oxford Economics consulting firm, labour productivity in the US manufacturing industry grew significantly faster in the 2000s than in other developed countries. For example, the average annual growth rate of labour productivity in the US manufacturing industry was estimated at 2.5%, which amounted to 40% growth over the period from 2003 to 2016, compared to, for example, Germany, where productivity grew by only 23%. At the same time, the rapid growth of Chinese workers' wages makes them less competitive than

American workers. At the same time, American enterprises are still 90% more productive than similar Chinese ones. These trends may lead to an increased tendency for a number of companies to return to the US, i. e. to a certain recovery in employment in their manufacturing industry.

Despite the undoubted benefits of the US economic cooperation with China, we can note the growing contradictions in a number of areas of bilateral cooperation. The official list of US claims against China is as follows.

China should stop demanding that American companies operating in the country transfer their technology to Chinese partners. That is, the inflow of American investment should not be conditional on the transfer of the latest American technology to China. In addition, there should be no restrictions on the terms of licensing by US companies of their technologies in China. It is necessary to:

End the practice of requiring American companies trading with China to register their business in China as joint ventures;

stop industrial espionage against US companies, stop unauthorised cyber intrusions into US companies to obtain information about new technologies;

stop subsidising national Chinese companies operating in high-tech sectors of the economy, as this gives them unjustified advantages over foreign partners;

reduce barriers to US agricultural exports;

reduce the large US trade deficit in bilateral trade;

stop manipulating the exchange rate of the national currency, the yuan, which gives China an advantage in foreign trade.

One of the main concerns of the US administration is the trade deficit. Thus, the deficit in trade in goods with China in 2018 amounted to USD 419 billion (in 2017, it was USD 376 billion). This is the largest trade deficit that the United States has among all other foreign economic counterparties. Many American economists, primarily those responsible for the US foreign trade strategy, believe that this deficit is the result of unfair trade policies and practices on the part of China.

Others, however, believe that official data on the trade deficit with China creates a distorted picture of bilateral relations, as it does not take into account indirect shipments of goods by US multinationals. Traditional trade statistics also do not fully reflect the value added created in each country and how it participates in foreign trade.

Another area of controversy is intellectual property rights and competitiveness. This problem is considered by the US to be one of the main obstacles to doing business with China. In 2013, a study conducted by the US Intellectual Property Commission stated that China accounted for 80% ($240 billion) of all losses as a result of intellectual property theft. The US Customs Service noted that China and Hong Kong account for 78% of all counterfeit goods confiscated at the US border.

According to FBI Director Wray, "no country in the world poses such a threat to our ideas, our innovations, and our economic security as China". In December 2018, US Deputy Attorney General J. Demers noted that between 2011 and 2018, China accounted for 90% of all investigations into industrial espionage and 66% of trade secret thefts. This problem is constantly discussed by representatives of the United States and China, including at the highest level, but, according to the US administration, no progress has been made in resolving these contradictions. The issue of China's violation of intellectual property rights is the subject of ongoing discussions in the area of trade between the US and China. Investigations in this area, as well as into forced technology transfers and the use of industrial policy, have led to the introduction of a 25% duty on goods from China worth $250bn. China retaliated by raising duties on US goods from 5 to 25% to the tune of USD 110 billion.

The fact that China, in the US view, has not fully transitioned to market relations is also a source of controversy in bilateral relations. The US administration believes that the Chinese government's industrial policy, through the benefits granted to Chinese companies, creates unjustified advantages for them in their dealings with US counterparts.

The growing volume of direct investment from China is a cause for concern in the United States. However, according to official data, these volumes are small. Thus, according to the US Bureau of Economic Analysis, the accumulated volume of direct investment from China (FDI) amounted to USD 40 billion by the end of 2017, while the volume of direct US investment in China was USD 108 billion. Some experts, however, believe that there is a significant underestimation of the real volume of FDI, as it often comes not directly from the US or China, but from other countries.

Another area of trade disagreement that became an important catalyst for the trade war that erupted between the US and China was the supply of steel and aluminium to the US. Relying on Section 232 of the Trade Expansion Act of 1962, which refers to the possible impact of imports on US national security, in March 2018, President Trump announced an increase in import tariffs on steel (by 25%) and aluminium (by 10%). In response, in April 2018, China increased duties on products imported from the United States by $3 billion.

As a result of these reciprocal sanctions, in the first 3 months of 2019 alone, the volume of bilateral trade between China and the United States fell by 15%. Since no progress has been made in the negotiations, in May 2019, D. Trump announced his intention to raise duties on Chinese goods worth $300 billion by 25%.

China's participation in international high-tech value chains - in the information technology, communications, and telecommunications equipment industries, where China is the world's largest manufacturer and supplier - is considered an increasingly serious challenge for the United States. Thus, in 2018, the volume of US imports of information and communication equipment from China was $157 billion, which accounted for 60% of all US imports of this equipment. In this regard, President D. Trump declared a state of emergency in this area and imposed sanctions on one of the largest Chinese telecommunications companies, Huawei, and eight of its contractors.

Of course, the United States is clearly interested in China's compliance with all its demands. In practice, this is quite difficult, especially since many of them contradict each other. Thus, if China, for example, meets the US demands to stop mandatory technology transfers, create joint ventures, and limit borrowing of intellectual property, it will stimulate outsourcing from the US on an even larger scale, which contradicts D. Trump's call to bring jobs back home. D. Trump's goal of reducing the trade deficit with China by increasing US exports implies increased cooperation with China and thus contradicts another strategic objective - to limit China's scientific and technological progress.

It is likely that D. Trump deliberately made excessive demands on China, following the tactic of first raising the stakes, then, depending on the circumstances, conceding and, in the end, winning. Of course, the American leader thinks not only in economic and strategic terms when he goes for a trade and political confrontation with China.

All of the above suggests that foreign economic relations between the United States and China have entered a new stage, which is significantly different from the previous almost twenty-year period of active interaction and growing interdependence. As China grows stronger, the factor of increased competition is becoming predominant in these relations. The role of the scientific and technological component is becoming decisive. Most important in this situation is the fact that the globalisation of the world economy, driven by scientific and technological progress, including the close intertwining of the US and Chinese economies, is in conflict with the national interests of both countries, which are seeking to strengthen their positions and role in the world economy [1].

In general, foreign economic relations between the United States and China in the 21st century can be described as very ambiguous and controversial. The countries have come a long way from open conflict to relatively stable political and economic cooperation. The United States, seeking to maintain its status as the most influential country in the world, is hindering the development of those countries that could compete with it, as well as certain projects that could significantly accelerate the progress of competing countries. The implementation of China's One

Belt, One Road strategy will be in a difficult position if the United States obstructs it. There is no doubt that this initiative has a significant impact on current Sino-US relations.

Visiting the official website of the US State Department and searching for the keywords "China", we can see that the US pays no less attention to China than to other developed countries. It is even more accurate to say that the US pays even more attention to China than to other countries. A search for the keywords "One Belt, One Road" and "Silk Road" yielded 138 and 44 results, respectively. Of course, not all of the results match the keywords, but since almost all of the search results are concentrated in the three years from 2017 to 2019, it cannot be said that the frequency of appearance is low in the official conversations of US politicians.

Reading this literature, one can see that the United States perceives the Belt and Road Initiative as one of the important factors in assessing the investment climate in the countries participating in this project. In analysing the investment climate of Tajikistan and Azerbaijan, American analysts take into account the Belt and Road Initiative. This means that the United States recognises the role of the project in promoting the development of the respective countries. However, American analyses of the Belt and Road Initiative always contain negative characteristics, such as "corruption," "opacity," "plagiarism," and "debt trap [2]. In the near future, the "One Belt, One Road" project will become an important factor influencing the development of foreign economic relations between China and the United States, which may lead to new points of growth in cooperation between China and the United States, as well as to deepening and complicating geopolitical competition between the two sides. The question of how to create a healthy interaction between China and the United States within the framework of the Belt and Road Initiative is becoming relevant.

In recent years, Chinese diplomacy has become increasingly proactive, including by putting forward a number of new ideas and initiatives, such as the Belt and Road Initiative. And while the United States is seeking to return to the Asia-Pacific, China is proposing the slogan "through partnership in the Asia-Pacific, to global cooperation". Aware of this, the US political community will undoubtedly be inclined to consider and respond to China's foreign economic policy (including by promoting the construction of the One Belt, One Road) in the context of strategic competition between the two countries.

At the initial stages of the project, the reaction of the B. Obama's administration's response to the Belt and Road Initiative was generally stable, although it did not indicate the United States' interest in participating. However, the US attitude changed after China established the Asian Investment Bank (AIB). Given the importance of financial capital in the Belt and Road Initiative, China proposed the establishment of the Asian Investment Bank (AIIB) and subsequently actively promoted it, hoping that more countries would participate. At the beginning of the preparation of the Asian Investment Bank in 2014, more than 20 countries in Asia, the Middle East and Africa decided to join it. The Obama administration has expressed concern over this, arguing that China is threatening the US leadership in the financial sector. One of the reasons for opposition to the Asian Investment Bank is the US fear that China will use the bank as a "tool to implement its own will" [1].

US Treasury Secretary Jack Lew said that the United States is concerned that the AIIB will not operate in accordance with the highest standards, and also expressed doubts about the AIIB's credit guidelines and called on those countries that planned to join the AIIB to consider these provisions as well [3]. A senior representative of the US State Department said at a press conference on 7 November 2014: "The U.S. is often accused of opposing the AIIB. The correct view of the U.S. position is that we welcome additional resources for infrastructure investment in the Asia-Pacific region, and we are very interested, but we hope that the new organisation will not lower standards, but build on existing high standards and best practices that have been proven over the years [4].

Although B. Obama expressed doubts about the AIIB, he did not actively oppose its creation. Later, B. Obama decided to improve relations with China on this issue. President Obama also said at a press conference: "I want to clear up the misconception that the United

States is opposed to other countries joining the Asian Investment Bank... In these discussions around the Asian Bank and its infrastructure, we are simply making sure that it operates in accordance with best practices and established standards." [6].

Assistant Secretary of State Nisha Biswal noted that all Central Asian countries, including China, can play an active role in regional building. This is a non-zero-sum game. The United States hopes that new multilateral mechanisms, such as the Asian Investment Bank, will be created to help compensate for the region's lack of development, as long as it adheres to international rules [7].

Deputy Secretary of State Anthony J. Blinken said in a speech at the Brookings Institution: "The United States is also pleased with the AIIB's activities and infrastructure investments that are lacking in Asia, and we have no objections." It was also stated that "in terms of energy and infrastructure development in Central Asia, China and the United States have common interests" [10].

In general, during B. Obama's presidency, the United States did not directly engage with the Belt and Road Initiative for two main reasons:

Fears that the AIIB threatens the US-led World Bank and IMF;

due to the erroneous judgement that this project is a Chinese version of the "Marshall Plan", the implementation of which could threaten US influence in the Pacific region.

Thus, since B. Obama took office, Sino-US relations have been characterised by a changing nature. On the one hand, the United States did not seek a sharp foreign economic confrontation with China. On the other hand, China's serious economic success in the field of economic development made Washington feel concerned about the threat of China becoming the world's economic hegemon.

President D. Trump, who came to power in 2017, adhering to the concept of "America First", wanted to completely rebuild the US domestic diplomacy. In April 2017, during his visit to the United States and meeting with President Trump, President Xi Jinping said that China welcomed the United States' participation in the One Belt, One Road initiative.

At the beginning of his tenure, he was very positive about the Belt and Road Initiative. D. Trump sent a delegation led by Pottinger to participate in the Belt and Road Summit, where the United States supported China's efforts to strengthen international economic ties.

In June 2017, after the first round of the US-China International Security Dialogue, President Trump met with State Councilor Yang Jiechi and said that the US side was ready to cooperate with the Chinese side on the Belt and Road project. President Trump then paid a state visit to China on 8-10 November 2017. During his visit to China, 34 cooperation projects were signed between companies of the two countries worth USD 253.4 billion. It seemed that everything was going in a productive direction, but Trump, under the banner of "American primacy," could not help but come into conflict with the Chinese initiative "One Belt, One Road."

In November 2017, while visiting Japan, D. Trump delivered a speech to American officers and the Japanese Self-Defence Forces. During the talks between D. Trump and Japanese Prime Minister Shinzo Abe, both sides expressed concern about China's increased activity in the Indo-Pacific region. The two sides discussed the new American idea of a "Free and Open Indo-Pacific Strategy" aimed at deepening cooperation between Japan, the United States, Australia and India. The main goal of this strategy was to overcome the influence of Chinese projects, including the One Belt, One Road strategy [12].

On 18 December 2017, the latest US National Security Strategy was unveiled. It proclaimed a new era of competition between great powers, as well as the desire to increase US influence in the world. The strategy stated: "In the Indo-Pacific region, China promoted its model of economic development, changed the regional order, outlined its sphere of influence and tried to replace the US position in the region" [13].

Attention was focused on China's growing influence in developing countries and competition with the United States. Realising that the Belt and Road Initiative would have a

greater impact in the Indo-Pacific, the United States was increasingly concerned about its position and interests in the region. The Trump administration believed that the Indian and Pacific Oceans were a very important topic in US foreign policy, as this region is one of the largest drivers of the global economy in the future.

By the beginning of 2018, the Trump administration's attitude to the Belt and Road Initiative had changed significantly: the previous positive views had turned into systemic criticism. The United States no longer considered this project from both a prospective cooperation and commercial perspective. "One Belt, One Road" was assessed in the context of strategic and geo-economic competition between China and the United States. From that moment on, economic, trade and political contradictions between the two countries became more visible. The United States began to constantly look for reasons to increase tariffs on Chinese exports, which eventually led to the outbreak of a large-scale trade war.

With the outbreak of the trade war, the Trump administration's pressure on the Belt and Road Initiative has increased even more. Acting US Secretary of Defence Patrick Shanahan said in March 2019 that China's One Belt, One Road initiative was a serious problem for the United States. "China is trying to create an international coercive network through a predatory economy to expand its sphere of influence. We have provided another option for the implementation of the Belt and Road. Starting with the Indo-Pacific region, we will develop many 'belts' and many 'roads', developing those that strengthen partnerships." [14].

In response to the threat to the Belt and Road Initiative, the US Department of Defence has proposed further expansion and strengthening of the Indo-Pacific Alliance. Joseph Dunford, Chairman of the Joint Chiefs of Staff of the US Army, directly stated that "the greatest threat to the United States in the future will be China" [15].

In 2019, the United States refused to take part in the Belt and Road Summit.

Unlike Washington, Beijing is taking a constructive stance. The Chinese government is proposing to establish a new type of relationship with the United States and is ready to help reduce tensions and competition between the great powers and newly emerging countries.

Chinese Foreign Minister Wang Yi believes that China and the United States are very complementary, and both sides should strive to find a starting point for Sino-US rapprochement to stimulate the potential and space for bilateral cooperation.

In one of his speeches, Wang Yi stated: "China and the United States are not enemies. If we cooperate, we can indeed achieve many great goals and make great progress. On the one hand, the two sides should strengthen comprehensive cooperation, which will bring more positive opportunities to China and the United States and make new contributions to peace and development around the world. On the other hand, the two sides should appropriately resolve differences and sensitive issues on the basis of mutual respect and continuously remove obstacles that hinder the development of bilateral relations. Nowadays, it is especially necessary for both sides to strengthen dialogue and communication in order to avoid new negative trends in these relations." " [16].

The White House is now openly rejecting the Belt and Road Initiative. Analysing the materials on the official website of the US State Department dedicated to the Chinese initiative, a negative and cautious attitude becomes apparent. Despite the fact that leading American economists and political scientists believe that a trade war with China is futile, this, unfortunately, does not change the government's decision. The US is taking active steps to prevent interested countries from participating in the One Belt, One Road project. The United States still has serious potential, both in terms of military resources and mechanisms for using soft power. Numerous and well-prepared American media and online resources help to popularise the White House's views around the world. As a result, most countries listen to and trust American propaganda, but do not always hear China's point of view.

Conclusions. China is working hard to promote the Belt and Road Initiative and intends to develop the project further. In this regard, at the current stage, it is extremely important for the Chinese political system to strengthen its ability to influence international public opinion.

Beijing needs to be able to effectively shape the image of a leading state that wants peaceful development and seeks to develop cooperation with neighbouring countries. The perception of the One Belt, One Road project by the American political establishment should be carefully studied to minimise the possibility of deterring it. This will help limit the pressure on global public opinion exerted by the United States and allow China to significantly strengthen its international credibility, including in the context of the successful implementation of the Belt and Road Inclusive Globalisation strategy.

REFERENCES

1. Fajgelbaum P., Khandelwal A. The economic impacts pf the US-China trade war. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w29315/w29315.pdf.

2. Blinken A. An Enduring Vision for Central Asia. Brookings Institute. Washington D.C. 2015. 31. URL: http://2009-2017.state.gov/s/d/2015/240013.htm.

3. Denyer S. China takes a jab at U.S. as Europeans back Asian Bank. The Washington Post. 2015. 19 March.

4. Senior State Department Officials Preview Secretary Kerry's Trip to Paris and Beijing. Special Briefing Via Teleconference. 2014. 7 November. URL: http://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/11/233827.htm.

5. Huang Y. The U.S. – China trade war has become a cold war. URL: https://carnegieendowment.org/2021/09/16/u.s.-china-trade-war-has-become-cold-war-pub-85352.

6. Remarks by President Obama and Prime Minister Abe of Japan in Joint Press Conference. The White House. Washington D.C. 2015. 28 April. URL: https://Obamawhitehouse,archives.gov/the-pressoffice/2015/04/28/remarks-president-obama-and-prime-minister-abe-japanjointpress-conference.

7. Biswal N. Central Asia in a Reconnecting Eurasia/ Remarks at Center for Strategic and International Studies, 2015. 12 May. URL: http://2009-2017.state.gov/p/sca/rls/rmks/2015/242232.htm.

8. Hass R., Denmark A. 2020. "More pain than gain: How the US-China trade war hurt America". Brookings, August 25, 2020. URL: https://www.brookings.edu/blog/order-fromchaos/2020/08/07/more-pain-than-gain-how-the-us-china-tradewar-hurt-america/.

9. Khan R., Mehmood Z.H. Revesing the US-China trade war: a strategic assessment. URL: file:///Users/user/Downloads/cepik,+AUSTRAL+V.10+N.19+(EN)-181-198.pdf.

10. Blinken A. An Enduring Vision for Central Asia. Brookings Institute. Washington D.C. 2015. 31 March. URL: http://2009-2017.state.gov/s/d/2015/240013.htm.

11. Amadeo K. 2021. "The Real Reason American Jobs Are Going to China". The Balance, April 30, 2021. URL: https:// www.thebalance.com/u-s-china-trade-deficit-causes-effects-andsolutions-3306277.

12. Wells A. Building Regional Architectures. 2018. 28 August. URL: https://www.state.gov/p/sca/rls/rmks/2018/285557.htm.

13. The White House, Remarks by president Trump on the administration 's national security strategy. 2017. 18 December. URL: http://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trumpadministrations-natio nal-security-strategy/.

14. Testimony to the Senate Armed Services Committee by Acting Secretary of Defense Patrick M. Shanahan. 2019. 14 March. URL: https://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/Shanahan_03-14-19.pdf.

15. Browne R. Top US General: China Will be "Greatest Threat" to US by 2025 // CNN. 2017. 27 September. URL: https://edition.cnn.com/2017/09/26/politics/dunford-us-china-greatestthreat/index.html.

16. State Press Availability With Secretary of Defense James Mattis, Chinese Politburo Member Yang Jiech I, and Chinese State Councilor and Defense Minister General Wei Fenghe. 2018. 9 November. URL: https://www.state.gov/secretary/remarks/2018/11/287279.htm.

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.8

УДК 336.77
JEL G21; G22

Волкова В. В.
кандидат економічних наук, доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0003-3790-3636
e-mail: v.volkova@donnu.edu.ua

Волкова Н. І.
кандидат економічних наук, доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0003-3790-3636
e-mail: n.volkova@donnu.edu.ua

РОЗВИТОК СИСТЕМИ СТРАХУВАННЯ КРЕДИТНИХ РИЗИКІВ БАНКІВ

У статті розглянуто нормативи кредитних ризиків банків, що встановлюються Національним банком України і є обов'язковими для виконання: максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7), великих кредитних ризиків (Н8), максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9). Проаналізовано в динаміці з 2018 року по 2022 рік вище зазначені нормативи, з'ясовано причини та наслідки, а також їх вплив на діяльність банків, довіру клієнтів, фінансову стабільність банківської системи України. Встановлено, кредитні ризики є основними ризиками, з якими стикаються вітчизняні банки, тому наявність ефективної системи регулювання та контролю НБУ кредитних ризиків є важливим компонентом фінансової стійкості банків. Обґрунтовано необхідність впровадження певних обмежень, окремих заборон на операції банків, а також внесення змін у нормативну базу з метою мінімізації негативного впливу наслідків військової агресії російської федерації проти України та сприяння стабільності банківської системи України. З'ясовано, причини недостатнього використання системи страхування кредитних ризиів, доведено, що розвиток страхування кредитних операцій є одним із шляхів зниження банківських ризиків. Представлено власне бачення форм страхового захисту в сучасних умовах ринкової економіки.

Ключові слова: фінансова стійкість, нормативи кредитних ризиків банків, регулювання ризиків, рівень кредитних ризиків, система страхування, форми страхового захисту.

Рис. – 4, Табл. – 1, Літ. – 20

Volkova V. V.
PhD in Economics, Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine
Volkova N. I.
PhD in Economics, Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

DEVELOPMENT OF THE CREDIT RISKS INSURANCE SYSTEM OF BANKS

The article states that ensuring the financial stability of a banking institution is affected not only by the solvency, profitability and liquidity of a commercial bank, but also by the riskiness of its activity. The standards of credit risks of banks, which are established by the

National Bank of Ukraine and are mandatory for implementation, were considered: the maximum amount of credit risk per counterparty (H7), large credit risks (H8), the maximum amount of credit risk for transactions with persons related to the bank (H9). The dynamics of the above-mentioned regulations from 2018 to 2022 were analyzed, the causes and consequences were clarified, as well as their impact on the activity of banks, trust from clients, and the financial stability of the banking system of Ukraine. It has been established that credit risks are the main risks faced by domestic banks, therefore the presence of an effective system of regulation and control of credit risks by the NBU is an important component of banks' financial stability. The need to introduce certain restrictions, separate bans on bank operations, as well as the introduction of changes by the Board of the National Bank of Ukraine to the regulatory framework in order to minimize the negative impact of the consequences of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine and to promote the stability of the banking system of Ukraine is substantiated. The expediency of making changes to the Regulation on determination of the amount of credit risk by banks of Ukraine for active banking operations in order to improve approaches to regulating the activities of banks has been proven. The reasons for insufficient use of the credit risk insurance system have been clarified, and it has been proven that the development of credit operations insurance is one of the ways to reduce banking risks. It presents its own vision of forms of insurance protection in modern conditions of the market economy: insurance of consumer and commercial loans, insurance of the risk of non-repayment of loan funds, insurance of the borrower's liability for non-repayment of the loan or late payment of interest on it, use of banking instruments as an alternative form of insurance: guaranty of 3 persons , bank guarantees, factoring.

Keywords: financial stability, bank credit risk standards, risk regulation, credit risk level, insurance system, forms of insurance protection.

Fig. – 4, Table – 1, Lit. – 20

Постановка проблеми. У сучасний період економічного розвитку суспільства важливе значення має забезпечення стабільності і надійності банківської системи. Основним чинником, який впливає на функціонування банків, є рівень ризиків, з якими вони стикаються у своїй діяльності. Враховуючи це, актуальність теми дослідження визначається потребою аналізу стану та перспектив розвитку української банківської системи з позиції забезпечення фінансової стійкості шляхом розвитку системи страхування кредитних ризиків.

Сьогодні Україна проходить складний період реформ, спрямованих на модернізацію та інтенсифікацію вітчизняного банківського сектору. Підвищення стійкості банківської системи є одним з ключових векторів у забезпеченні стабільного функціонування економіки країни в цілому. У зв'язку з цим, дослідження нормативів ризиків, їх видів, причин та наслідків, а також вплив на діяльність банків стає актуальним питанням для науковців та практиків.

Банківська діяльність є однією з найважливіших галузей економіки так, як банки є не тільки провідниками грошово-кредитної політики, але й мають важливе значення для суспільства. Очевидно, що одним із важливих завдань, що постають перед банківською установою є забезпечення фінансової стійкості, на що впливає не тільки платоспроможність, прибутковість та ліквідність комерційного банку, але й ризиковість діяльності. Відповідно, надійність та стійкість банківської установи напряму залежить від рівня та методів управління ризиками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі управління банківськими ризиками присвячені праці таких вітчизняних вчених як: Ю. П. Макаренко, В. В. Бобиль [1], А. О. Єпіфанов, Т.А. Васильєва [2], Л.О. Примостка, П.М. Чуб [3], Г. О. Кришталь [4], О. В. Христенко [5] та ін. Дослідженням інновацій в управлінні ризиками та їх впливу на фінансову стабільність банківської системи займались О.В. Дзюблюк, [6], В. В. Пірог [7],

В. Я. Вовк [8], С. Цебоноян, П. Страхан [9], Д. Даффі [10], П. Джаріон [11], Д. Канеман, А. Тверський [12], Д. Хілсон, Р. Мюррей-Вебстер [13], К. Шнаттерлі, Б. Б. Кларк, Дж. Хау, М. Л. Девон [14], С. Кайза, М. Котунго, Ф. Феорделізі, В. Стефанеллі [15] та ін.

Метою статті є дослідження сучасного стану ризиків банківської системи України, виявлення проблемних аспектів у регулюванні та контролі ризиків, розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності управління ризиками на рівні окремих банків та системи в цілому, а також розвитку системи страхування кредитних ризиків.

Викладення основного матеріалу. В світі спостерігається стійка тенденція до стандартизації системи банківського регулювання та нагляду, що пов'язана з діяльністю Міжбанківського комітету з банківського нагляду, відомого як Базельський комітет. Комітет розробляє рекомендації з регулювання банківської діяльності на основі свого досвіду. Ці рекомендації не є обов'язковими для дотримання, але центральні банки багатьох країн світу використовують їх з метою зближення національних систем та створення уніфікованої системи банківського регулювання та нагляду [16].

Варто відмітити, що у банківській галузі спостерігається високий рівень ризику, порівняно з іншими галузями економіки, через особливості здійснюваних операцій. Банківська діяльність у більшості країн світу підлягає суворому регулюванню з боку держави та спеціальних органів нагляду [17].

Саме тому у банківській справі існують різноманітні нормативи, які регулюють діяльність фінансових посередників. Ці нормативи встановлюються з метою забезпечення стабільності та безпеки банківської системи, а також захисту інтересів клієнтів. Зокрема, серед таких нормативів можна виділити п'ять груп: нормативи капіталу, ліквідності, кредитного ризику, інвестування та відкритої валютної позиції. Кожна з цих груп нормативів має свої особливості та відповідальність перед регуляторами. Розуміння цих нормативів та їх дотримання є важливим для ефективної та стабільної роботи банків.

До групи нормативів кредитного ризику банків, включено три нормативи:

- максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7);
- великих кредитних ризиків (Н8);
- максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9).

Щоб зрозуміти поточну ситуацію з ризиками в українській банківській системі, варто проаналізувати нормативи кредитного ризику всієї банківської системи за останні п'ять років. Інформацію, що необхідна для такого аналізу наведено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Значення нормативів кредитного ризику банківської системи України у 2018-2022 роках

№ з/п	Норматив		За станом на				
			2018	2019	2020	2021	2022
1	Н7	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше 25 %)	19,83	17,61	19,14	18,6	17,8
2	Н8	Норматив великих кредитних ризиків (не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу)	176,23	105	87,39	72,35	86,33
3	Н9	Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов’язаними з банком особами (не більше 25 %)	10,41	7,02	4,1	3,71	2,81

Джерело: складено авторами на основі [18]

Відповідно до даних, наведених у таблиці 1, можна спостерігати виконання усіх нормативів кредитного ризику банківською системою України протягом 2018-2022 років. Для кращого розуміння ситуації, необхідно розглянути динаміку кожного з нормативів, що наведено далі.

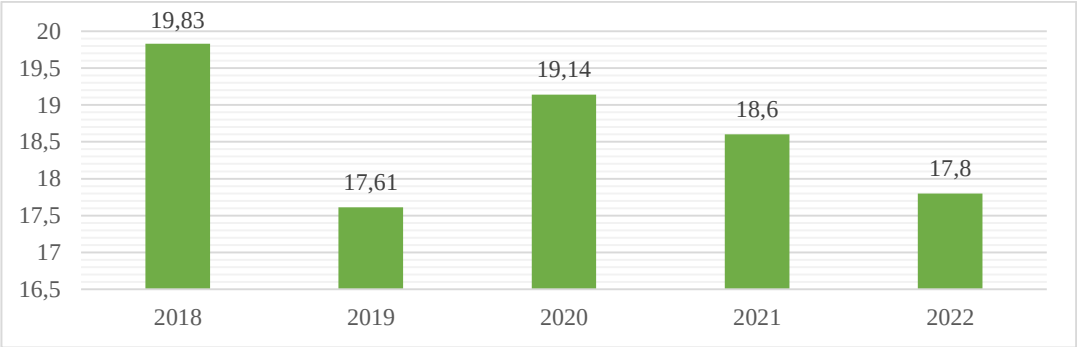

Рисунок 1 – Динаміка нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента у 2018-2022 роках

Джерело: складено авторами на основі [18]

Судячи з даних рисунка 1, норматив Н7 максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента зменшувався з 2018 по 2022 рік. У 2018 році він становив 19,83%, у 2019 значення даного нормативу дорівнювало 17,61%, що відображує позитивну тенденцію, але криза, спричинена пандемією COVID-19, відобразилась і на цьому показнику, тому у 2020 році він збільшився до 19,4%, а у 2022 році зменшився до 17,8%. Це означає, що банки зменшили свою залежність від окремих контрагентів. Також це сприяє збереженню фінансової стабільності та зниженню ризику дефолту банків. Крім того, банківські установи стають більш надійними для своїх клієнтів. Вклади та інші активи банків будуть більш захищені від ризиків, пов'язаних з невиконанням зобов'язань окремими контрагентами.

Далі розглянемо норматив великих кредитних ризиків, динаміка якого представлена на рис. 2.

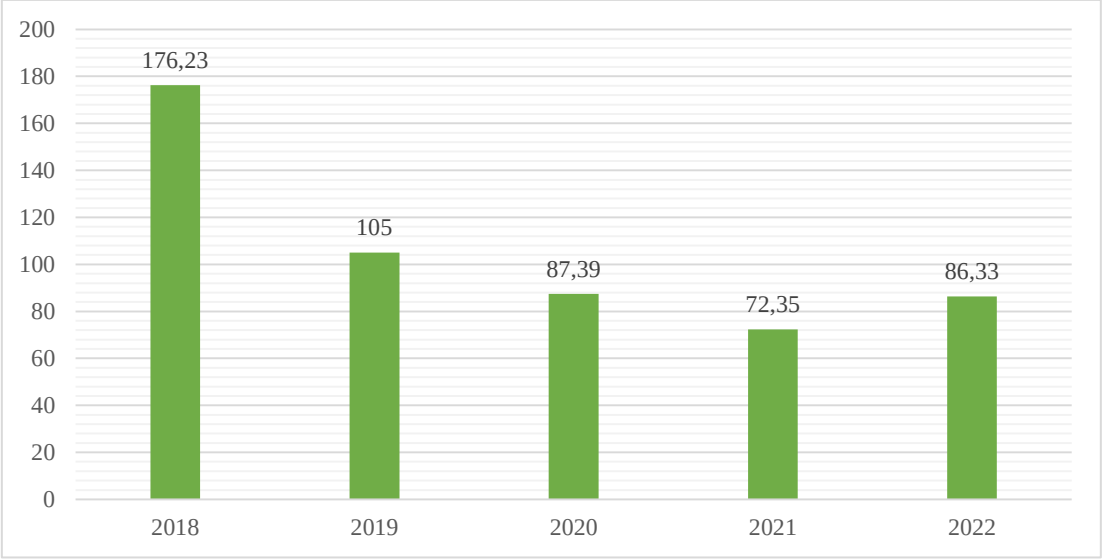

Рисунок 2 – Динаміка нормативу великих кредитних ризиків у 2018-2022 роках

Джерело: складено авторами на основі [18]

Норматив великих кредитних ризиків установлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів. З даних рисунку 2 можна зробити висновки, що протягом періоду з 2018 року по 2022 рік спостерігалося коливання нормативу великих кредитних ризиків, що

може бути пов'язано з різноманітними факторами, включаючи можливості регулювання ринку, зміни в економічній ситуації та вплив пандемії COVID-19 на фінансовий сектор. Найвище значення нормативу великих кредитних ризиків спостерігалося у 2018 році і становило 176,23%, що може бути пояснено більшим рівнем економічної нестабільності та значним обсягом виділених великих кредитів на ринку. У 2019 році норматив знизився до 105%, що може свідчити про регулювання кредитних ризиків та зменшення рівня нестабільності на ринку. У 2020 році норматив знову знизився до 87,39%, що пов'язано з глобальною економічною кризою, спричиненою пандемією COVID-19 та обережними заходами у видачі кредитів багатьма країнами. У 2021 році норматив досяг свого мінімального значення 72,35%, що свідчить про збільшення стабільності на ринку та подальше зменшення кількості кредитів з високим рівнем ризику. У 2022 році норматив збільшився до 86,33% і вказує на певне збільшення обсягу наданих кредитів з великим рівнем ризику.

Наступним для аналізу є нормативу максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов’язаними з банком особами (рис. 3).

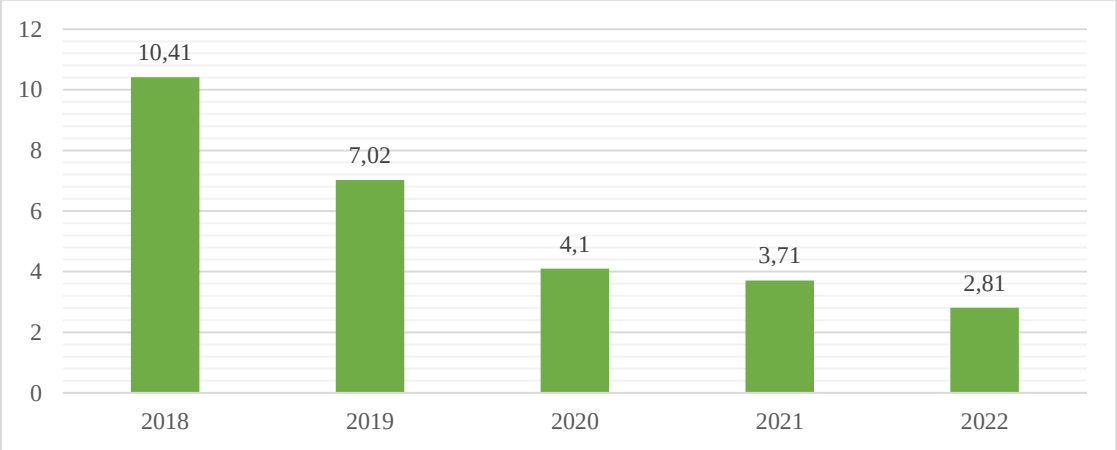

Рисунок 3 – Динаміка нормативу максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов’язаними з банком особами у 2018-2022 роках

Джерело: складено авторами на основі [18]

З даного рисунка 3 видно, що норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами протягом 2018-2022 років суттєво знижувався. У 2018 році норматив становив 10,41%, у 2019 році - 7,02%, у 2020 році - 4,1%, у 2021 році - 3,71% і у 2022 році - 2,81%. Це свідчить про покращення контролю з боку банківських установ та регулятора щодо кредитного ризику пов'язаних з банком осіб, а також про зниження загального рівня кредитних ризиків в банківській системі. Зменшення нормативу може також вказувати на покращення якості кредитного портфеля банків і зменшення ризику невиконання зобов'язань з боку клієнтів.

З огляду на наведену інформацію про стан кредитних ризиків у банківській системі України можна зробити такі висновки:

1. Кредитні ризики є основними ризиками, з якими стикаються вітчизняні банки.
2. Наявність ефективної системи регулювання та контролю за кредитними ризиками є важливим компонентом фінансової стійкості банку.
3. За останні роки відбулося покращення рівня кредитної дисципліни в Україні, що сприяло зменшенню кількості проблемних кредитів у портфелях банків.

Однак, необхідно продовжувати поліпшення системи кредитного скорингу та моніторингу ризиків для запобігання можливих проблемних ситуацій у майбутньому.

З метою мінімізації негативного впливу наслідків військової агресії російської федерації проти України та сприяння стабільності банківської системи України Правління

Національного банку України ухвалило постанову від 25 лютого 2022 року № 23 (зі змінами), якою зокрема:

- встановлено тимчасові особливості застосування банками вимог окремих нормативно-правових актів Національного банку України в умовах воєнного стану, а саме: Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 30 червня 2016 року № 351 (зі змінами), Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 11 червня 2018 року № 64 (зі змінами), Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 18 липня 2019 року № 97 (зі змінами), Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої постановою Правління Національного банку України 28 серпня 2001 року, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 26 вересня 2001 року за№ 841/6032 (зі змінами) тощо;
- скасовано проведення у 2022 році щорічної оцінки стійкості банків;
- передбачено незастосування до банків та відповідальних осіб банківських груп заходів впливу за порушення економічних нормативів, лімітів відкритої валютної позиції, строків подання звітності, якщо такі порушення виникли після початку військової агресії та спричинені негативним впливом російської військової агресії.

Водночас з метою недопущення поглиблення ризиків функціонування банківської системи в умовах воєнного стану Правління Національного банку встановило окремі заборони/обмеження/вимоги щодо діяльності банків, зокрема:

- передбачено окремі заборони на операції банку з пов'язаними з ним особами щодо укладання нових кредитних договорів та договорів про надання банком фінансових зобов'язань, унесення змін до кредитних договорів щодо збільшення сум кредитів та фінансових зобов'язань/строків користування кредитами (крім кредитів наданих на стандартних умовах), а також дострокового повернення вкладів (депозитів) пов'язаним із банком особам (крім спрямування достроково повернених коштів на збільшення капіталу банку);
- для банків, до яких не застосовувалися заходи впливу за порушення економічних нормативів через військову агресію, установлено обмеження щодо проведення окремих операцій;
- встановлено вимоги до банків із метою забезпечення безперервної діяльності банківської системи України, які, зокрема, стосуються:

З метою вдосконалення підходів до регулювання діяльності банків внесено зміни до Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями стосовно:

- зміни вимог, починаючи з 31 травня 2022 року до визначення банками розміру кредитного ризику за активними операціями боржників, які мають вид економічної діяльності "Фінансовий лізинг", зокрема щодо вдосконалення визначення ознак високого кредитного ризику таких боржників;
- запровадження вимог щодо визнання дефолтними знецінених активів на третій стадії зменшення корисності, що визнані такими згідно з МСФЗ та нормативно-правовими актами Національного банку з бухгалтерського обліку;
- удосконалення порядку розрахунку розміру кредитного ризику за іпотечними кредитами боржників, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, зокрема на територіях, окупованих після 24 лютого 2022 року.

Світова практика доводить, існує кілька шляхів зниження банківських ризиків. Серед основних можна виділити наступні:

- оцінка кредитоспроможності позичальника;
- залучення достатнього забезпечення;

- видача дискотних позичок;
- лімітування кредитів;
- страхування кредитних операцій.

Зупинемось детальніше на останьому. Кредитне страхування – це економічні відносини щодо захисту всіх суб'єктів, які беруть участь у процесі кредитування, від ризиків, що прямо чи опосередковано впливають на виконання зобов'язань позичальника перед кредитором [19].

На нашу думку, страхування кредитних ризиків – це можливість отримати надійну ринкову фінансову розвідку. Кредитний ризик може виникнути при погіршенні фінансового стану позичальника, виникненні непередбачених труднощів у його роботі, відсутності необхідних організаторських якостей у керівництва фірми-позичальника, недостатньої профпідготовленості банківського працівника, ухвалив рішення про кредитування.

Вважаємо, що недостатній розвиток страхування кредитних ризиків в Україні обумовлений: 1) тривалим періодом становлення ринкової економіки та значним скороченням кількості страхових компаній; 2) неспроможністю вітчизняних страховиків брати на себе кредитні ризики та відшкодовувати їх; 3) нерозвиненістю банкострахування як перспективного напрямку співпраці банків та страховиків.

Практика страхування кредитів в Україні має в основному три форми:

- страхування ризику непогашення кредиту;
- страхування позичальником відповідальності за неповернення кредиту;
- страхування позичальником предмета застави (гарантійне страхування) [20].

Далі наведемо власне бачення форм страхового захисту в сучасних умовах ринкової економіки (рис.4):

- страхування споживчих та комерційних кредитів. Даний вид страхування дозволяє зміцнити ресурсну базу банківської установи, а також збільшити обсяг банківських операцій та конкурентоздатність банку на фінансовому ринку;
- страхування ризику неповернення кредитних коштів. Даний вид страхування захищає комерційний банк від втрати грошових коштів внаслідок невиконання позичальником своїх зобов’язань, тобто полягає в захисті майнових інтересів банку;
- страхування відповідальності позичальника за неповернення кредиту або несвоєчасну сплату відсотків за ним. Даний вид страхування захищає страхувальника від банкрутства та гарантує кредитору повернення його коштів та отримання відсотків своєчасно та в повному обсязі;
- використання банківських інструментів як альтернативної форми страхування: порука 3-х осіб, банківські гарантії, факторинг.
- Отже, банки в умовах нестабільної, швидко мінливої економічної ситуації, що має місце в Україні зараз, зобов'язані приділяти особливу увагу проблемі управління ризиками в цілому, та питанням страхування кредитних ризиків зокрема. Лише такі банківські установи зможуть продовжити діяльність в умовах війни та післявоєнного стану.

Висновки. З’ясовано, необхідність вдосконалення управління ризиками, що сприятиме подоланню проблемних аспектів регулювання та контролю ризиків, а також забезпечить надійне функціонування вітчизняних банків та банківської системи в цілому. Виконання рекомендацій, сформульованих на основі дослідження, сприятиме створенню більш стабільної та надійної банківської системи України, здатної протистояти викликам сучасного економічного розвитку суспільства та адаптуватися до них.

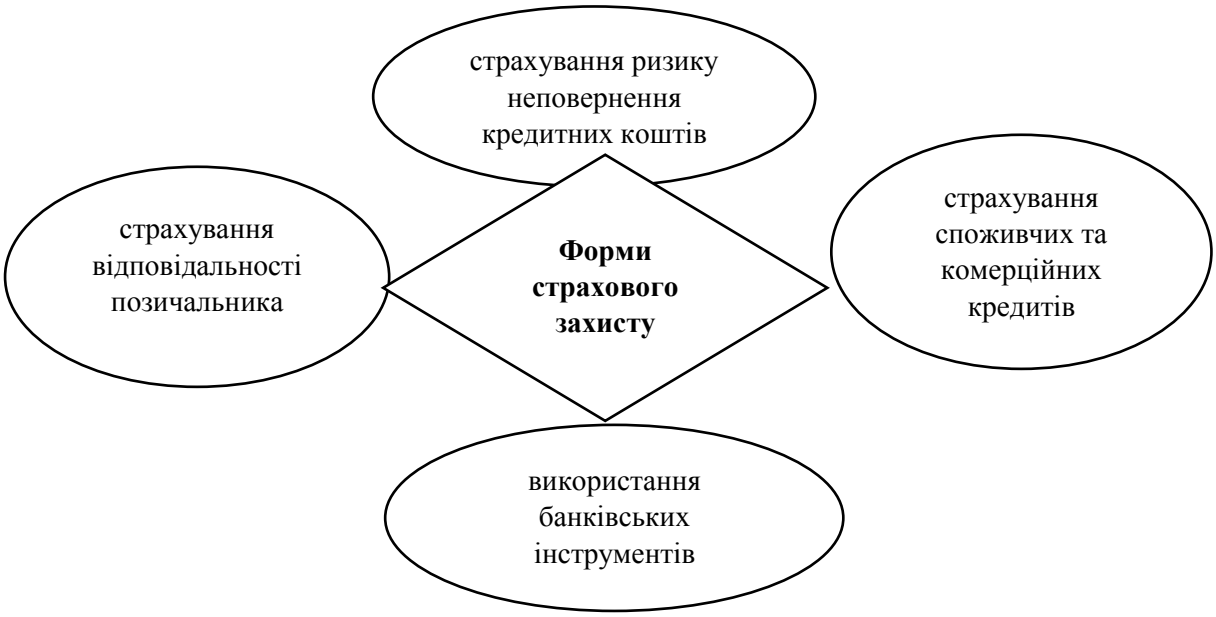

Рисунок 4 – Форми страхового захисту в сучасних умовах ринкової економіки

Розвиток ризикової культури, удосконалення нормативної бази та впровадження ефективних інструментів управління ризиками є важливим кроком для забезпечення стійкості та конкурентоспроможності банківської системи України в довгостроковій перспективі. Практична реалізація зазначених форм страхового захисту кредитних ризиків в сучасних умовах ринкової економіки буде предметом нашого дослідження в подальшому.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Макаренко Ю. П., Бобиль В. В. Управління фінансовими ризиками банків: монографія, за ред. д-ра екон. наук, проф. Ю. П. Макаренко. Дніпропетровськ: Герда , 2014. 266 с.

2. Єпіфанов А. О., Васильєва Т.А., Козьменко С. М., та ін. Управління ризиками банків: монографія у 2 томах, за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2012. 299 с.

3. Примостка Л.О., Чуб П.М., Карчева Г. Т. Управління банківськими ризиками: навч. посіб., за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. О. Примостки. К. : КНЕУ, 2007. 600 с.

4. Кришталь Г. О. Управління фінансовими ризиками комерційних банків. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2015. № 1. С. 179–184.

5. Христенко О. В., Федій О. В. Теоретичні основи системи управління ризиками в діяльності банку. *Фінансовий простір.* 2018. № 2. С. 161-169.

6. Дзюблюк, О.В., Михайлюк Р.В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи: монографія. Тернопіль, 2009. 257 с.

7. Пірог В. В. Вплив ризиків на фінансову стійкість комерційного банку. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки.* 2014. № 2. С. 173-178.

8. Вовк В. Я., Дмитрик Ю. В. Забезпечення фінансової стійкості банківської системи в умовах кризи. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2011. № 2. С. 43

9. Cebenoyan S., Strahan P. Risk Management, Capital Structure and Lending at Banks. *Journal of Banking and Finance*. 2004. № 28. P. 19–43.

10. Duffie D. Innovations in Credit Risk Transfer: Implications for Financial Stability. Stanford University, Draft: July 2, 2007. 47 p.

11. Jorion, P. Risk management lessons from the credit crisis. *European Financial Management*, 2009. №15 (5), P. 923–933.

12. Kahneman, D., & Tversky, A. (2013). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Handbook of the fundamentals of financial decision making*, 2013. Part I. P. 99–127.

13. Hillson D., Murray-Webster R. Understanding and Managing Risk Attitude. *Gower Publishing*, Ltd., 2007. 302 p.

14. Schnatterly, K., Clark, B. B., Howe, J., & DeVaughn, M. L. (2018). Regulatory and governance impacts on bank risk-taking. *Risk Management*, 2018. №1. P. 1–24.

15. Caiazza, S., Cotugno, M., Fiordelisi, F., & Stefanelli, V. The spillover effect of enforcement actions on bank risk-taking. *Journal of Banking & Finance*, 2018. №91. P. 146–159.

16. Регулювання діяльності комерційних банків за допомогою економічних нормативів. Бібліотека BukLib.net. URL: https://buklib.net/books/25156/ (дата звернення: 13.04.2023)

17. Кудіна В. Г. Класифікація ризиків у банківській сфері: теорія та практика. URL: http://masters.donntu.ru/2013/iem/voloxina/library/kudina.pdf (дата звернення: 14.04. 2023)

18. Значення економічних нормативів в цілому по системі. Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/Ratios_Banks_2023-02-01.xlsx (дата звернення: 12.04.2023)

19. Страхування кредитних ризиків. URL: file:///C:/Users/Us/Downloads/27.pdf (дата звернення: 13.06.2023)

20. Страхування кредитного ризику комерційних банків. URL: https://forinsurer.com/public/02/11/26/124 (дата звернення: 13.06.2023)

REFERENCES

1. Makarenko, Yu. P., Bobyl, V. V. (2014). *Upravlinnia finansovymy ryzykamy bankiv*. Dnipropetrovsk: Herda, 266.

2. Yepifanov, A. O., Vasylieva, T. A., Kozmenko, S. M. (2012). *Upravlinnia ryzykamy bankiv*. Sumy: DVNZ «UABS NBU», 299.

3. Prymostka, L.O., Chub, P.M., Karcheva, H. T. (2007). *Upravlinnia bankivskymy ryzykamy: navch. posib*. Kyiv: KNEU, 600.

4. Kryshtal H. O. (2015). Upravlinnia finansovymy ryzykamy komertsiinykh bankiv. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy*. 1, 179–184.

5. Khrystenko O. V., Fedii O. V. (2018). Teoretychni osnovy systemy upravlinnia ryzykamy v diialnosti banku. *Finansovyi prostir*. 2, 161-169.

6. Dziubliuk, O.V. & Mykhailiuk R.V. (2009). *Finansova stiikist bankiv yak osnova efektyvnoho funktsionuvannia kredytnoi systemy*. Ternopil, 257.

7. Piroh V. V. (2014). Vplyv ryzykiv na finansovu stiikist komertsiinoho banku. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia : Ekonomichni nauky*. 2. 173-178, 173-178.

8. Vovk V. Ya. & Dmytryk Yu. V. (2011). Zabezpechennia finansovoi stiikosti bankivskoi systemy v umovakh kryzy. *Naukovyi visnyk: Finansy, banky, investytsii*. 2, 41-44.

9. Cebenoyan S., Strahan P. Risk Management, Capital Structure and Lending at Banks. *Journal of Banking and Finance*. 2004. 28, P. 19–43.

10. Duffie D. (2007). Innovations in Credit Risk Transfer: Implications for Financial Stability. Stanford University, 47.

11. Jorion, P. (2009). Risk management lessons from the credit crisis. *European Financial Management*, 15 (5), 923–933.

12. Kahneman, D., & Tversky, A. (2013). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Handbook of the fundamentals of financial decision making*, 2013. Part I., 99–127.

13. Hillson D., Murray-Webster R. (2007). Understanding and Managing Risk Attitude. *Gower Publishing*, Ltd., 302 p.

14. Schnatterly, K., Clark, B. B., Howe, J., & DeVaughn, M. L. (2018). Regulatory and governance impacts on bank risk-taking. Risk Management, 1, 1–24.

15. Caiazza, S., Cotugno, M., Fiordelisi, F., & Stefanelli, V.(2018). The spillover effect of enforcement actions on bank risk-taking. Journal of Banking & Finance, 91, 146–159.

16. Rehuliuvannia diialnosti komertsiinykh bankiv za dopomohoiu ekonomichnykh normatyviv. Biblioteka BukLib.net. URL: https://buklib.net/books/25156/ (data zvernennia 13.04.2023)

17. Kudina V. H. Klasyfikatsiia ryzykiv u bankivskii sferi: teoriia ta praktyka. URL: http://masters.donntu.ru/2013/iem/voloxina/library/kudina.pdf (data zvernennia 14.04. 2023).

18. Znachennia ekonomichnykh normatyviv v tsilomu po systemi. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/Ratios_Banks_2023-02-01.xlsx (data zvernennia 12.04.2023).

19. Strakhuvannia kredytnykh ryzykiv. URL: file:///C:/Users/Us/Downloads/27.pdf (data zvernennia 13.06.2023).

20. Strakhuvannia kredytnoho ryzyku komertsiinykh bankiv. URL: https://forinsurer.com/public/02/11/26/124 (data zvernennia 13.06.2023).

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.9

УДК [005.334:339.564]:502-027.3
JEL D 81, F 14, F19, Q 17

Дідович І.І.,
кандидат економічних наук, доцент кафедри
менеджменту та маркетингу НЛТУ України
ORCID ID: 0000-0001-5000-3814
didovych@nltu.edu.ua
Полякова Ю.В.,
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних економічних відносин
Львівського торговельно-економічного університету,
старший науковий співробітник
ДУ "Інститут регіональних досліджень імені
М. І. Долішнього НАН України"
ORCID ID: 0000-0002-8073-6186
polyakova0909@gmail.com
Атаманчук З.А.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна
ORCID: 0000-0002-6139-1653
z.atamanchuk@donnu.edu.ua
Макогін З.Я.,
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної безпеки та стратегічних студій Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0001-8559-8141
z_makohin@ukr.net

ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСПОРТУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Європейський досвід розвитку органічного виробництва і ринку органічної продукції, а також підвищення ефективності просування органічних продуктів свідчить про важливу роль організації експорту органічної продукції до країн Європейського Союзу. У сучасних умовах розвитку даного виду економічної діяльності важливим є зменшення ймовірності виникнення ризиків, які можуть перешкоджати подальшому виходу вітчизняних виробників органічної продукції на європейський та світовий ринки. У статті розглянуто особливості застосування інструментів ризик менеджменту при організації експорту органічної продукції вітчизняними виробниками. Проведено аналіз останніх наукових досліджень сфери органічного виробництва та прикладних аспектів застосування ризик-менеджменту. Проаналізовано статистичні дані, які відображають позитивну динаміку експорту українськими виробниками органічної продукції до країн Європейського Союзу. Визначено ключові інструменти ризик-менеджменту, які на думку авторів доцільно застосовувати при експортуванні органічної продукції до країн ЄС, а саме: необхідність чіткого дотримання вимог щодо зберігання, транспортування, обробки органічної продукції та оцінювання ризиків, пов'язаних з органічною продукцією постанови комісії (ЄС) №889/2008, використання в угодах валютного застереження, способів запобігання ризикам вантажних перевезень автомобільним, морським, річковим та залізничним транспортом, залучення до сертифікації продукції виключно органів

сертифікації, включених в перелік, визнаних Європейською Комісією для надання послуг контролю в Україні.

Ключові слова: експорт, органічна продукція, ринок органічної продукції, ризики, ризик-менеджмент, сертифікація.

Рис. – 1. Табл. – 3. Літ. – 15.

Didovych I.,
PhD in Economics, Associate professor of management
and marketing department UNFU
ORCID ID: 0000-0001-5000-3814
didovych@nltu.edu.ua
Poliakova Yu.,
Doctor of Economics, Assistant professor,
Professor of International Economic Relations Department
Lviv University of Trade and Economics
Senior Researcher of State institution
"Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine"
ORCID ID: 0000-0002-8073-6186
polyakova0909@gmail.com
Atamanchuk Z.,
PhD, Associate Professor, International Economic Relations Department,
Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6139-1653
z.atamanchuk@donnu.edu.ua
Makohin Z.,
PhD, Associate professor of Department of International Security and Strategic Studies
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0001-8559-8141
z_makohin@ukr.net

APPLICATION OF RISK MANAGEMENT TOOLS IN ORGANIZING THE EXPORT OF ORGANIC PRODUCTS TO THE EUROPEAN UNION

The European experience of the development of organic production and the market of organic products, as well as the improvement of the effectiveness of the promotion of organic products, shows the important role of the organization of the export of organic products to the countries of the European Union. In the modern conditions of the development of this type of economic activity, it is important to reduce the probability of the occurrence of risks that may prevent the further entry of domestic producers of organic products into the European and world markets. The article examines the features of the use of risk management tools when organizing the export of organic products by domestic producers. An analysis of the latest scientific research in the field of organic production and applied aspects of the application of risk management was carried out. Statistical data reflecting the positive dynamics of exports of organic products by Ukrainian producers to the countries of the European Union were analyzed. The key risk management tools that should be used when exporting organic products to EU countries are identified, namely: the need for strict compliance with the requirements for storage, transportation, processing of organic products and assessment of risks associated with organic products of Commission Resolution (EU) No. 889 /2008, the use of currency clauses in agreements, ways to prevent the risks of freight transportation by road, sea, river and railway transport, the involvement of only certification bodies included in the list, recognized by the European Commission for providing control services in Ukraine, in the certification of products.

Key words: export, organic products, market of organic products, risks, risk management, certification.

Fig. – 1, Table. – 2, Ref. – 15.

Постановка проблеми. Географія експорту органічної продукції з України продовжує стрімко розширюватися. Продовж останніх років Україна стала важливим постачальником органічних продуктів до ЄС та інших країн світу. Відповідно попит, що стабільно зростає, стимулює виробників поглиблювати діяльність в галузі виробництва органічної сировини та органічних харчових продуктів, шукати нові ринки збуту, налагоджувати експорт. У відповідності до органічного законодавства, виробникам органічної продукції необхідно проводити оцінку ризиків, яка є складовою ризик-менеджменту. Дослідники виокремлюють ризик-менеджмент як систему управління, виділяють як специфічну галузь менеджменту, вказують що це комплекс управлінських дій та заходів впливу на суб'єкти господарської діяльності тощо. Застосування інструментів ризик-менеджменту, дозволяє отримувати переваги в боротьбі за клієнтів та успішно закріплюватися на ринку органічної продукції Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням та дослідженням питань органічного виробництва в Україні та перспектив експорту даного виду продукції займається значна кількість науковців, серед яких слід виділити наступних: Камінський В. [1], Артеменко Л. [2], Міняйло О., Нестерець А. [3], Комеліна О., Гришко В., Лега М. [4], Чичкало-Кондрацька І., Новицька І. [5].

Дослідження теоретичних і практичних аспектів присвячених проблематиці ризик-менеджменту включають наукові праці відомих українських та зарубіжних вчених. Суттєвий внесок у теорію економічного ризику зробили: Балабанова І., Башнянин Г., Бланк І., Донець Л., Дуброва О., Гранатуров В., Великоіваненко Г., Верченко П., Донець Л., Загорський В., Кузьмін О., Мазаракі А., Машина Н., Мізюк Б., Наконечний С., Устенко С., Хохлова М., Штефанич А., Ястремська О. та багато інших, дослідження яких спрямовані на окремі аспекти сутності ризиків, їх аналізування, й управління ними. Визначенню суті ризик-менеджменту, як інструменту управління господарським ризиком підприємства, присвячено дослідження науковців Мостенської Т. та Скопенко Н. [6] й у якості інструменту забезпечення стійкого функціонування підприємства в умовах невизначеності – Сосновської О. [7]. Дослідниця Волинець І. [8] оцінювала специфіку організації ризик-менеджменту на підприємстві.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування необхідності застосування інструментів ризик-менеджменту при організації експорту органічної продукції вітчизняного виробництва.

Виклад основного матеріалу. На думку дослідника Камінського В. [1] сприятливі природно-кліматичні умови відкривають перед Україною широкі можливості для переходу на органічне землеробство, що могло б забезпечити нарощування виробництва високоякісних продуктів харчування і для власних потреб, і для перспективних сегментів зовнішнього ринку. Інший дослідник, Артеменко Л. [2] у своїй праці розглянув динамічні світові тенденції розвитку органічного продовольчого ринку. Він зазначив, що успішний досвід провідних країн має прикладне значення для сприяння системності процесу господарювання вітчизняних суб'єктів органічної сфери, ефективність розширення меж органічної сфери стане каталізатором мультиплікативного ефекту забезпечення населення якісними та екологічно безпечними сертифікованими продуктами харчування без шкоди довкіллю та підвищить рівень продовольчої безпеки.

На думку Міняйла О. та Нестерець А. [3] ринок органічної продукції поступово вдосконалюється та є конкурентоспроможним завдяки зростанню попиту іноземних споживачів на українську органічну продукцію. Посилити позиції на конкурентному ринку вдається в першу чергу завдяки масштабам експорту.

З метою просування українських виробників та експортерів органічної продукції «Офіс з розвитку підприємництва та експорту» разом з партнерами створив «Каталог українських експортерів органічної продукції 2022». У даному каталозі усі зацікавлені в імпорті органічної продукції з України потенційні партнери можуть знайти близько 100 виробників органічної продукції з усіх регіонів України з усіма контактними даними та інформацією про продукти.

Згідно даних, наведених у «Каталозі українських експортерів органічної продукції 2022» [4] у 2018 році Україна посіла **4 місце** за обсягами експорту органічної продукції до ЄС, поступаючись Китаю, Еквадору та Домініканській Республіці.

За підсумками 2019 року, Україна посіла **1 місце в Європі та 2 місце у світі** (зі 123 країн) за обсягами експортованої органічної продукції до ЄС, а за результатами 2020 року – **4 місце** серед найбільших країн-експортерів органічної продукції до ЄС.

Згідно даних, наведених в Урядовому порталі [5] продовж останніх років Україна стала важливим постачальником органічних продуктів до ЄС. Згідно статистичних даних, загальна сума експорту у 2021 році склала $222 млн., що дозволило нашій державі зайняти 5-те місце у світі зі 126-ти країн за обсягами імпорту органічної продукції до ЄС. Незважаючи на повномасштабну війну, у 2022 році Україна експортувала до ЄС та Швейцарії 225 814 тон органічної продукції, що на 13 % більше, ніж у 2021 році. Експорт органічної продукції в країни Європи склав 226,4 тисячі тон у 2022 році [6].

На думку науковців Чичкало-Кондрацької І. та Новицької І. [7] на сьогоднішній день все більше зростає зацікавленість споживачів до продуктів харчування, які є екологічно чистими і виробництво яких не має негативного впливу на навколишнє середовище, що відкриває значні перспективи для експорту органічних товарів. Вони зазначають, що існуючий світовий досвід розвитку органічного виробництва і ринку органічної продукції, а також підвищення ефективності просування органічних продуктів свідчить: щоб продукт був придбаний кінцевим споживачем повинні взаємодіяти три елементи: держава – виробник – споживач. Крім того, на нашу думку, успішному експорту органічної продукції з України повинно сприяти впровадження окремих інструментів ризик-менеджменту в практичній діяльності вітчизняних виробників органічної продукції.

У сучасній економічній літературі зустрічаються різні варіанти трактування ризик-менеджменту. У таблиці 1 наведено узагальнення підходів до визначення ризик-менеджменту.

Таблиця 1 – Підходи до визначення ризик-менеджменту

№	Визначення	Джерело
1.	Ризик-менеджмент – це специфічна галузь менеджменту, яка потребує знань предметної діяльності фірми, страхової компанії, аналізу господарської діяльності підприємства, математичних методів оптимізації економічних завдань	Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.
2.	Ризик-менеджмент розглядається як управління підприємством в цілому або окремими підрозділами з урахуванням факторів ризику	Вітлінський В.В., Наконечний С.І. Ризик у менеджменті. Київ: Борисфен-М, 1996. 336 с.
3.	Ризик-менеджмент – це сукупність методів, прийомів і заходів що дозволяють певною мірою прогнозувати настання ризикових подій і вживати заходів до їхнього зменшення	Івченко І.Ю. Економічні ризики. Навчальний посібник (укр. яз.) - К.: Центр навчальної літератури, 2004. 304 с.
4.	Ризик-менеджмент – це комплекс управлінських дій та заходів впливу на суб'єкти господарської діяльності, який забезпечує максимально широке охоплення можливих ризиків, обґрунтоване	Лук'янова В.В. Економічний ризик: навчальний посібник / В.В. Лук'янова, Т.В. Головач. К.: Академія, 2007. 464 с.

	прийняття і доведення їх впливу до оптимально можливих меж для зниження ймовірності настання стохастичних (випадкових) негативних дій і нейтралізації їх наслідків	
5.	Ризик-менеджмент — це система управління ризиками, яка за допомогою сукупності методів, прийомів і заходів дозволяє прогнозувати ризики, визначити їхні ймовірні розміри і наслідки, запобігти чи мінімізувати пов'язані з ними втрати	Фармацевтична енциклопедія. URL: https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/6084/rizik-menedzhment
6.	Ри́зик-ме́неджмент — це система управління ризиками, яка включає в себе стратегію та тактику управління, направлені на досягнення основних бізнес-цілей банку	https://uk.wikipedia.org
7.	Управління ризиками – скоординована діяльність щодо управління та нагляду за організацією щодо ризиків	відповідно до міжнародного стандарту ISO 31000 :2009 та польського стандарту PN-ISO 31000:2018-08

У дослідженні Комеліної О., Гришко В. та Лега М. зазначено, що незважаючи на всі труднощі, які виникають у виробників, що експортують свою органічну продукцію, вітчизняні підприємства тримають свою позицію і поступово покращують її за рахунок високої якості [8]. Крім того, слід зазначити, що Європейська Комісія у рамках підтримки України у період військового стану скасувала імпортні тарифи і квоти на товари з України та призупинила дію заходів додаткового контролю, що застосовувалися до органічної продукції з України з 2015 року.

Крім того, Мостенська Т. та Скопенко Н. зазначають, що ризик-менеджмент − це сукупність принципів, методів і форм управління організацією та її поведінкою в зовнішньому середовищі в умовах невизначеності та конфліктності [9]. Волинець І. зазначає, що ризик-менеджмент – це система управління ризиками на основі процесу їх ідентифікації, оцінки та аналізу, а також вибору і використання методів нейтралізації їх наслідків, спрямована на досягнення необхідного балансу між стратегічними можливостями підприємства та рівнем ризику, а також знаходження оптимального співвідношення між високим рівнем ризику, що може призвести до банкрутства підприємства та повною відмовою від нього, що призводить до втрати конкурентоспроможності [10].

На рис. 1 наведено ймовірні основні причини порушень під час імпорту органічної продукції з України, які повідомлялися в Інформаційній системі органічного сільського господарства ЄС (OFIS) у 2016 році, яку сформовано за інформацією, наведеною у настановах щодо управління ризиками під час і після врожайної обробки, зберігання та транспортування органічної продукції [11].

Тому, щоб уникнути ризиків забруднення під час зберігання чи транспортування, змішування з традиційною продукцією під час виробництва, зберігання чи транспортування необхідно чітко дотримуватися вимог щодо зберігання, транспортування, обробки органічної продукції та оцінювання ризиків, пов'язаних з органічною продукцією постанови комісії (ЄС) №889/2008.

Рисунок 1 – Ймовірні основні причини порушень під час імпорту органічної продукції з України, які повідомлялися в Інформаційній системі органічного сільського господарства ЄС (OFIS) в 2016 році

Джерело: складено автором за [11]

У табл. 2 наведено витяги з вимог щодо зберігання, транспортування, обробки органічної продукції та оцінювання ризиків, пов'язаних з органічною продукцією відповідно до постанови комісії (ЄС) №889/2008 від 5 вересня 2008 р.: детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) №834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів [12].

Таблиця 2 – Витяги з вимог щодо зберігання, транспортування, обробки органічної продукції та оцінювання ризиків, пов'язаних з органічною продукцією постанови комісії (ЄС) №889/2008

Джерело	Зміст
Стаття 31. Пакування та транспортування продукції до іншого оператора або на інший підрозділ	(б) транспортні засоби та/або контейнери, в яких перевозилась традиційна продукція, можуть використовуються для перевезення органічної продукції, якщо: (з) перед початком транспортування органічної продукції було вжито належних заходів з очищення, ефективність яких перевірено; оператори повинні документувати такі заходи
Стаття 35. Зберігання продукції	При зберіганні продукції на складі потрібно забезпечити ідентифікацію партій і запобігати будь-якому змішуванню з продуктами і/або речовинами, які не відповідають правилам органічного виробництва, або забрудненню такими продуктами і/або речовинами. Слід забезпечити постійну чітку ідентифікацію органічної продукції
Стаття 63. Заходи контролю та обов'язки оператора	Якщо оператори працюють з традиційною і органічною продукцією і остання зберігається у складських приміщеннях, у яких також зберігаються інші сільськогосподарські або харчові продукти: (а) органічні продукти слід тримати окремо від інших сільськогосподарських продуктів і/ або харчових продуктів; (б)

	слід вживати усіх можливих заходів для забезпечення ідентифікації партій товару і запобігання змішуванню або обміну з неорганічними продуктами; (в) перед закладанням органічних продуктів на зберігання було проведене належне прибирання і його ефективність було перевірено; оператори повинні вести відповідні записи про такі операції; (г) слід вживати застережних заходів для зменшення ризику забруднення продуктами або речовинами, забороненими для використання в органічному виробництві та необхідних заходів з очищення; (в) слід вживати застережних заходів для зменшення ризику забруднення продуктами або речовинами, забороненими для використання в органічному виробництві, та необхідних заходів з очищення, які мають застосовуватися у складських приміщеннях і уздовж усього виробничого ланцюга оператора

При організації експорту органічної продукції може виникнути валютно-фінансовий ризик, який зумовлюється зміною курсу національної валюти. У такому випадку доцільно використовувати в угоді валютне застереження. З юридичної точки зору, валютне застереження є особливою умовою угоди міжнародної купівлі-продажу. Валютне застереження визначає у якій валюті партнери здійснюватимуть розрахункові операції та яким чином коригуватиметься ця грошова сума по відношенню до валюти, яку сторони обрали як оціночний еталон. Практичне використання валютних застережень у зовнішньоекономічних угодах безпосередньо пов'язане з хеджуванням валютних ризиків.

У 2022 році більшість **органічної продукції було експортовано автомобільними шляхами** (58,6 %). За допомогою морського та річкового транспорту експортовано 26,8 %, а залізницею — 14,6 %. Високої частки експорту морським та річковим транспортом було досягнуто завдяки експорту морським шляхом у перші 2 місяці року, а також завдяки сертифікованим терміналам на Дунаї протягом інших місяців, зокрема на початку повномасштабної війни [6].

Як зазначено у дослідженні Тарельника Н. для зменшення впливу транспортно-логістичних ризиків вітчизняним експортерам органічної продукції необхідно користуватися основними способами запобігання ризикам вантажних перевезень автомобільним транспортом, якими є: диверсифікація; передача ризику — передавальна сторона (трансфер) передає ризик приймальній стороні на основі укладання контракту; лімітування; страхування та усунення ризику (відмова від деяких видів діяльності, пов'язаних з ризиком). За можливістю страхування ризики можна розділити на дві складові: до першої належать ті ризики, які можна застрахувати за договором, що передбачає обов'язки страховика їх повної або часткової компенсації втрат доходів; до другої складової – ризики, які не страхуються страховиками (саме ці ризики є потенційними джерелами додаткового прибутку). Як зазначає даний автор, зменшити ризик пошкодження або недостачі вантажу можна здійснити шляхом виконання наступних дій:

- правильного упакування та маркування вантажів;
- якісна організації перевезення, яка враховує специфіку властивостей вантажу;
- страхування вантажів;
- правильний підбір транспорту для кожного окремого вантажу;
- професіоналізмом фахівців транспортної компанії при складуванні, навантаженні, розвантаженні та закріпленні вантажів під час перевезення [13].

Страхувати вантажі необхідно у лідерів страхового ринку вантажних перевезень, якими є наступні страхові компанії: Альянс, ALLIANZ Україна, УНІКА, КВОРУМ, UTICO [13].

Як зазначалося вище, у минулому році за допомогою морського та річкового транспорту експортовано 26,8 %, залізничним транспортом 14,6 % органічної продукції.

Для зменшення ризиків, які можуть виникнути під час використання даних видів транспортування Кабінет Міністрів України прийняв рішення про виділення Міністерству інфраструктури 250 млн грн. з резервного фонду Держбюджету України для гарантування безпеки судноплавства в акваторії українських портів у Дунайському регіоні та перевезень залізничним транспортом [14]. Кошти зберігатимуться на умовному рахунку зберігання коштів (ексроу-рахунок) Міністерства інфраструктури України та у разі потреби будуть надаватися для відшкодування збитків, завданих внаслідок агресії росії проти України. Важливим є те, що завдяки даному рішенню перевізники, яким відмовили у страхуванні ризиків, зможуть отримати необхідні фінансові гарантії.

Скористатися таким механізмом зможуть:

- власники та/або оператори рухомого складу, який перебуває на території

України та допущений до обігу залізницями колії європейського стандарту (1435 мм);

фрахтувальники, оператори та/або власники морських суден та суден внутрішнього плавання, що перебувають в акваторії українських портів у Дунайському регіоні та ходять під прапором України або під прапорами іноземних держав.

До ймовірних основних причини порушень під час імпорту органічної продукції з України віднесено підозрілі сертифікати (див. рис. 1). Тому експортери повинні використовувати державні та приватні стандарти органічного виробництва, згідно яких здійснюється процедура сертифікації.

До державних стандартів органічного виробництва належать:

- стандарти Європейського Союзу та його регламенти щодо органічного

виробництва: Регламент Ради (ЄС) №834/2007 та додаткові регламенти: Регламент Комісії (ЄС) №889/2008; Регламент Комісії (ЄС) №1235/2008), що з 1 січня 2022 року замінені Регламентом Комісії ЄС 2018/848;

- стандарти Канади (COR), та США Національна Органічна Програма (NOP);
- стандарти інших країн світу.

Крім того існує ціла низка приватних стандартів, таких як: Bio Suisse (Швейцарія), Naturland (Німеччина й увесь світ), Soil Association (Англія) та інші.

Тому експортерам органічної продукції при орієнтації на європейський ринок вкрай важливо звертатися для сертифікації виключно до міжнародно акредитованих органів сертифікації, включених в перелік, визнаних Європейською Комісією для надання послуг контролю в Україні та мають право видавати сертифікати інспекції на експорт, список яких можна знайти за посиланням https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2020/01/Certification-bodies-Ukraine_updated_2021.pdf [15].

Висновки. Продовж останніх років Україна стала важливим постачальником органічних продуктів до ЄС, навіть незважаючи на повномасштабну війну, у 2022 році експорт даного виду продукції до країн Європейського Союзу зріс. Застосування окремих інструментів ризик–менеджменту, а саме чітке дотримання вимог щодо зберігання, транспортування, обробки органічної продукції та оцінювання ризиків, пов'язаних з органічною продукцією постанови комісії (ЄС) №889/2008, застосування в угодах валютного застереження, страхування у лідерів страхового ринку вантажних перевезень, залучення до сертифікації продукції органів сертифікації, які включені в перелік, визнаних Європейською Комісією для надання послуг контролю в Україні дозволить експортерам мінімізувати ймовірність виникнення ризиків, а кінцевим споживачам в країнах ЄС гарантувати відповідну якість органічної продукції. Разом з тим, вимагають подальших досліджень необхідність застосування інших інструментів ризик-менеджменту, наприклад, відстеження та ідентифікація всіх імпортованих постачань органічних харчових продуктів, запровадження ефективної системи управління ризиками протягом усього ланцюга постачання органічної продукції, запровадження ефективної системи навчання персоналу щодо вимог органічного виробництва, тощо.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Камінський В. Органічне землеробство - шлях до продовольчої безпеки. *Віче*. 2014. № 9. С. 58-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2014_9_34 (дата звернення: 01.04.2023).

2. Артеменко Л.Б. Європейський досвід державної підтримки органічного виробництва у контексті забезпечення продовольчої безпеки України. *Агросвіт.* 2019. № 9. С. 46-52. URL: https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.9.46 (дата звернення: 19.03.2023).

3. Міняйло О., Нестерець А. Конкурентне середовище органічних продуктів за умов глобалізації. Євроінтеграція України та економічна безпека. 2020. Вип. 2 (25). С. 195–203.

4. Дія. Бізнес. Експортний напрям. Каталог українських експортерів органічної продукції 2022. URL: https://export.gov.ua/684-katalog_ukrainskikh_eksporteriv_organichnoi_produktsii. (дата звернення: 07.04.2023).

5. Урядовий портал. URL: www.kmu.gov.ua/news/popry-viinu-ukraina-eksportuvala-do-ies-ta-shveitsarii-na-13-bilshe-orhanichnoi-produktsii-anizh-u-2021-mu-rotsi-taras-vysotskyi (дата звернення: 09.04.2023).

6. Дія. Бізнес. Запустили дашборд щодо експорту української органічної продукції. URL: https://business.diia.gov.ua/cases/eksport/zapustili-dasbord-sodo-eksportu-ukrainskoi-organicnoi-produkcii (дата звернення: 09.04.2023).

7. Чичкало-Кондрацька І.Б., Новицька І.В. Світовий досвід просування органічної продукції. *Ефективна економіка.* 2018. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6104 (дата звернення: 11.04.2023).

8. Komelina Olha Перспективи розвитку ринку органічного виробництва в Україні / Olha Komelina, Volodymyr Hryshko, Maryna Leha. *Науковий журнал «Економіка і регіон»*. Полтава: ПНТУ, 2021. Т. (3(82). С. 6-14.

9. Мостенська Т.Л., Скопенко Н.С. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства. *Вісник Запорізького національного університету.* Економічні науки. №3(7), 2010. С.72-79.

10. Volynets, I. 2016. The Organization of Risk Management at the Enterprise. Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn National University. 2, 6 (Jul. 2016), 51–55.

11. Ксенія Гулієва, Торальф Ріхтер. Настанови щодо управління ризиками під час післяврожайної обробки, зберігання та транспортування органічної продукції. 2018. Економічні науки. URL: https://templates.organicstandard.ua/loads/Documents. (дата звернення: 01.04.2023).

12. Постанова комісії (ЄС) №889/2008 від 5 вересня 2008 р. Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) №834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів. URL: https://organicstandard.ua/files/standards/ua/ec/EC_Reg_889_2008_Implementing_Rules_UA.pdf (дата звернення: 07.04.2023).

13. Тарельник Н.В. Класифікація ризиків під час вантажних перевезень автомобільним транспортом. *Вісник Вінницького політехнічного інституту.* 2021. № 4. С. 92-98.

14. Agroportal. Уряд покриє ризики для судноплавних та залізничних перевізників/. URL: https://agroportal.ua/news/finansy/uryad-pokriye-riziki-dlya-sudnoplavnih-ta-zaliznichnih-pereviznikiv (дата звернення: 12.04.2023).

15. Список міжнародно акредитованих органів сертифікації (органічне виробництво та обіг органічної продукції), включених до офіційного Переліку затвердженого Комісією ЄС (Регламент (ЄС) №1235/20081 від 08.12.2008), останнє оновлення Регламенту (ЄС) № 2021/4612 від 16.03.2021). URL: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2020/01/Certification-bodies-Ukraine_EU-Regulation-1235_updated_2021.pdf/.(дата звернення: 21.02.2023).

REFERENCES

1. Kaminsky, V. (2014). Organic farming - the way to food security Viche. - 2014. - No. 9. - P. 58-61. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2014_9_34. (accessed 01.04.2023).
2. Artemenko, L. (2019) European experience of state support for organic production in the context of ensuring food security of Ukraine. Agroworld No. 9, 46-52. https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.9.46
3. Minyailo, O., Nesterets, A. (2020). Competitive environment of organic products under the conditions of globalization. European integration of Ukraine and economic security. Vol. 2 (25), 195–203. DOI: 10.24144/2078-1431.2020.2(25).191-203
4. Action. Business. Export direction. Catalog of Ukrainian exporters of organic products 2022. Available at: https://export.gov.ua/684-katalog_ukrainskikh_eksporteriv_organichnoi_produktsii. (accessed 07. 04 2022).
5. Government portal. www.kmu.gov.ua/news/popry-viinu-ukraina-eksportuvala-do-ies-ta-shveitsarii-na-13-bilshe-orhanichnoi-produktsii-anizh-u-2021-mu-rotsi-taras-vysotskyi (accessed 09.04.2023).
6. Action. Business. Launched a dashboard regarding the export of Ukrainian organic products. Available at: https://business.diia.gov.ua/cases/eksport/zapustili-dasbord-sodo-eksportu-ukrainskoi-organicnoi-produkcii. (accessed 09.04.2023).
7. Chychkalo-Kondratska, I., Novytska, I. (2018). Global experience of promoting organic products. Efficient economy. No. 2. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6104 (accessed: 11.04.2023).
8. Komelina, O., Hryshko, V., Leha, M. (2021). Prospects for the development of the organic production market in Ukraine. "Economy and the region". Poltava: PNTU, (3(82), 6-14. - doi:https://doi.org/10.26906/EiR.2021.3(82).2357.
9. Mostenska, T., Skopenko, N. (2010). Risk management as a tool for managing the enterprise's economic risk. Economic sciences. Bulletin of the Zaporizhzhya National University No. 3(7), 72-79.
10. Volynets, I. (2016). The Organization of Risk Management at the Enterprise. Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn National University. 2, 51–55..DOI: https://doi.org/10.29038/2411-4014-2016-02-51-55
11. Gulieva, K., Richter, T. (2018). Guidelines for risk management during post-harvest processing, storage and transportation of organic products. Available at: https://templates.organicstandard.ua/loads/Documents. (accessed: 01.04.2023).
12. COMMISSION REGULATION (EC) No. 889/2008 of September 5, 2008 Detailed rules on organic production, labeling and control for the implementation of Council Regulation (EC) No. 834/2007 on organic production and labeling of organic products. Available at: https://organicstandard.ua/files/standards/ua/ec/EC_Reg_889_2008_Implementing_Rules_UA.pdf (accessed: 07.04.2023).
13. Tarelnyk, N. (2012). Classification of risks during freight transportation by road. Bulletin of the Vinnytsia Polytechnic Institute. No. 4. 92-98. doi: https://doi.org/10.31649/1997-9266-2021-157-4-92-98
14. Agroportal. (2022). The government will cover risks for shipping and rail carriers. Available at: https://agroportal.ua/news/finansy/uryad-pokriye-riziki-dlya-sudnoplavnih-ta-zaliznichnih-pereviznikiv (accessed: 12.04.2023).
15. List of internationally accredited certification bodies (organic production and circulation of organic products), included in the official list approved by the EC Commission (Regulation (EC) No. 1235/20081 dated 08.12.2008) (2021), the latest update of Regulation (EC) No. 2021/ 4612 dated 16.03.2021). Available at: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2020/01/Certification-bodies-Ukraine_EU-Regulation-1235_updated_2021.pdf/ (accessed 21.02.2023).

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.10

УДК 339.9:004.738.5
JEL F19, L81

Миценко В.І.
Кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов
Центральноукраїнського національного технічного
ORCID: 0000-0001-6034-0224
valeriy369@hotmail.com

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГІВ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ

Статтю присвячено дослідженню процесу трансформації глобальних ланцюгів створення вартості під впливом діджиталізації. У роботі проводиться порівняння особливостей віртуального та класичного ланцюгів створення вартості на основі визначення специфічних характеристик - збору, організації, відбору, узагальнення та поширення інформації. У дослідженні особлива увага приділяється дослідженню п'яти основних способів постачання в електронній торгівлі, до яких відносяться: постачання електронних послуг та товарів, три способи, що засновані на електронному посередництві, та капіталізація інформаційних потоків. Визначено, що технології четвертої промислової революції можуть дозволити фірмам скоротити кількість етапів у ланцюгах вартості, перенісши рутинну трудомістку діяльність із країн, що розвиваються, назад у розвинені країни. У роботі підкреслено те, що завдяки виникненню процесу глокалізації можуть посилитися регіональні зв'язки - важлива роль приділятиметься регіональним інтеграційним об'єднанням, які зможуть стати основною для ланцюгів створення вартості. На основі аналізу кейсів було визначено, що ієрархічний тип управління у ГЛСВ також має свій відбиток у процесі цифровізації ланцюгів шляхом поширення багатонаціональними компаніями стартапів, особливо тих, що представлені у сфері розробки програмного забезпечення. Відзначено, що впровадження нових технологій, скорочення довжини ланцюгів, а також важливість регіональних процесів призвели до розвитку децентралізованого виробництва - зростання важливості регіональних інтеграцій, які можуть стати основою інноваційної взаємодії, та системи трансферу технологій дозволили розташувати виробництво ближче до споживача, більше того, це надало можливість малому та середньому бізнесу активніше включитися до процесів виробництва. Також у роботі приділяється увага явищу виникнення все більше глобальних екосистем, які дозволяють малому та середньому бізнесу вбудуватися у глобальні процеси. Тим самим, актуальним стає загарбницький тип управління у межах глобальних ланцюгах створення вартості, де малий та середній бізнес залежить від глобальних систем багатонаціональних компаній.

Ключові слова: глобальні ланцюги створення вартості, цифрова трансформація, діджиталізація, індустрія 4,0, світова торгівля.

Таб. 2. Літ. 14

Mytsenko V.
PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Foreign Languages Department
Central Ukrainian National Technical University
ORCID: 0000-0001-6034-0224
e-mail: valeriy369@hotmail.com

DIGITAL TRANSFORMATION OF GLOBAL VALUE CHAIN

The article is devoted to the study of the process of transformation of global value chains under the influence of digitalization. The paper compares the features of virtual and classic value chains based on the definition of specific characteristics - collection, organization, selection, generalization and dissemination of information. The study focuses on examining five main modes of supply in e-commerce, which include: supply of electronic services and goods, three modes based on electronic intermediation, and capitalization of information flows. It is determined that the technologies of the fourth industrial revolution can allow firms to reduce the number of steps in value chains by moving routine labor-intensive activities from developing countries back to developed countries. The work emphasizes that due to the emergence of the process of glocalization, regional ties can be strengthened - an important role will be assigned to regional integration associations, which can become the basis for value chains. On the basis of the case analysis, it was determined that the hierarchical type of management in HLSW also has its imprint in the process of digitalization of chains through the spread of startups by multinational companies, especially those represented in the field of software development. It was noted that the introduction of new technologies, the reduction of the length of chains, as well as the importance of regional processes led to the development of decentralized production - the growing importance of regional integrations, which can become the basis of innovative interaction, and technology transfer systems made it possible to locate production closer to the consumer, moreover, it provided the opportunity for small and medium-sized businesses to become more actively involved in production processes. The work also pays attention to the phenomenon of the emergence of more and more global ecosystems, which allow small and medium-sized businesses to integrate into global processes. Thus, an invasive type of management within global value chains, where small and medium-sized businesses depend on the global systems of multinational companies, becomes relevant.

Keywords: global value chains, digital transformation, digitalization, industry 4.0, world trade.

Постановка проблеми. Всебічний розвиток технологій призвів до початку четвертої промислової революції, яка проявляється у цифровізації всіх сфер життєдіяльності. Особливий вплив дана трансформація може мати на процеси міжнародної торгівлі, особливо в частині ланцюгів створення вартості. Країни надають глобальним ланцюгам створення вартості дедалі більше значення, намагаючись найефективніше включитися у міжнародний розподіл праці. Так, поняття глобальні ланцюги створення вартості (ГЛСВ) дедалі частіше з'являється у державних програмах, метою яких є підвищення конкурентоспроможності національних економік.

Цифровізація бізнес-моделей може стати основою для побудови більш стабільної світової економіки, яка буде більш стійкою до впливу кризових ситуацій, таких як пандемія. Більш того, цифровізація може серйозно зашкодити ефективності міжнародного розподілу праці, зробивши чинник дешевої робочої сили не таким значним як раніше. Незважаючи на це, для країн, що розвиваються, можуть відкритися нові напрямки участі в ланцюгах створення вартості.

Поширення інтернету мало серйозний вплив на міжнародну торгівлю. Особливо це помітно у сфері послуг, сьогодні все більше послуг надається шляхом транскордонного постачання. Оскільки більшість послуг проходять процедуру цифровізації, компанії не потребують комерційної присутності. Особливо це актуально, коли людина отримує цифровий контент, наприклад, дивиться фільм, слухає музику або користується онлайн сервісом.

Аналіз досліджень та публікацій. Серед науковців, що присвятили праці дослідженню особливостей глобальних ланцюгів створення вартості можна відзначити таких вчених, як М. Портера, Дж. Хамфрі, Г.В. Дугінець [1], Н. Черкас [2], О.Б. Гірну [3]

та інших. Проте, слід відзначити, що особливості цифрової трансформації глобальних ланцюгів створення вартості недостатньо висвітлені, що зумовлює необхідність подальших досліджень .

Мета дослідження. Дослідити особливості цифрової трансформації глобальних ланцюгів створення вартості.

Виклад основного матеріалу. Ланцюг створення вартості спочатку мав відношення тільки до виробництва фізичних товарів. Однак з розвитком технологій, цінність все більше створюється на основі інформації та знань. Професори Гарвардської школи бізнесу Дж. Рейпорт та Дж.Свіокла в 1995 році ввели таке поняття як віртуальний ланцюг створення вартості [4]. Створення цінності на будь-якій стадії віртуального ланцюга включає п'ять видів діяльності: збір, організація, відбір, узагальнення та поширення інформації.

Рейпорт і Свіокла вважають, що кожна компанія в епоху цифровізації насправді конкурує у двох різних форматах: фізичному форматі ресурсів та віртуальному форматі, що складається з інформації. Для порівняння у таблиці 1 представлені віртуальний та класичний ланцюг створення вартості.

Таблиця 1 - Порівняння віртуального та класичного ланцюгів створення вартості

Номер етапу ланцюга вартості	*Віртуальний ланцюг вартості*	*Класичний ланцюг вартості*
1	Сбір інформації	Дизайн и розробка
2	Організація	Виробництво
3	Відбір	Дистрибуція
4	Узагальнення	Маркетинг
5	Розповсюдження	Продаж

Для розгляду практичної сторони проблем та особливостей цифровізації ланцюгу необхідно класифікувати способи поставки в електронній торгівлі. У роботі Цуряка та Пташкіної виділяться п'ять способів постачання в електронній торгівлі [5]. До них відносяться: постачання електронних послуг та товарів, три способи, що засновані на електронному посередництві, та капіталізація інформаційних потоків (таблиця 2).

Таблиця 2 - Способи постачання в електронній торгівлі

Характеристика способу	Приклади та бізнес-моделі
Транзакції «від цифрового до реального», включаючи надання доступу до Інтернету	Веб-пошук, електронне навчання, ігри, мобільні програми, азартні ігри онлайн, послуги зв'язку (такі як WhatsApp або Skype), інформаційні послуги (такі як карти та онлайн-енциклопедії), онлайн-реклама, Netflix тощо.
«Від реального до реального» транзакції «бізнес-домогосподарство» (B2H) і «бізнес-бізнес» (B2B) з цифровим посередництвом	Amazon та інші служби дистрибуції; також туристичні послуги (бронювання готелів, авіаквитків), закупівля програмного забезпечення тощо, що надаються на основі B2H; для бізнес-послуг це охоплює «торгівлю завданнями», що виконується на основі B2B
Операції «від реального до реального» від домогосподарства (H2H) із цифровим посередництвом	Однорангові транзакції (eBay, Uber, AirBnB) від H2H, цифрове посередництво
Транзакції «від реального до реального» від домогосподарства до бізнесу (H2B) із цифровим посередництвом	Постачальники побутових послуг для бізнесу на основі платформ (Fiverr, Upwork) — що дорівнює торгівлі (переміщенню людей) згідно з GATS Mode 4, яка здійснюється через цифрові механізми; це охоплює торгівлю завданнями, які виконуються на основі H2B
Капіталізація потоків даних	Особисті дані (Facebook, Google), дані, створені в Інтернеті речей, фінансові та персональні дані онлайн-споживачів (Alipay) з транскордонними потоками на основі «бот-боту», без квитанцій або платежів і вартості, отримані за допомогою вторинної обробки накопичених даних, які діють як основний капітал для індустріалізованого навчання

Поширення цифровізації частково відбулося за рахунок різкого зниження вартості базових технологій за останні кілька десятиліть, що дозволило компаніям інвестувати менше і користуватися перевагами цифрових технологій у більш широкому масштабі. Частково це відбувається через досягнення в галузі технологій передачі даних, інформаційних обчислень тощо. Все це сприяє інтеграції всіх ланок у ланцюгу вартості, що дозволяє координувати децентралізоване виробництво та торгівлю послугами.

Значно нижчі витрати на технології, а також збільшення обчислювальної потужності та можливостей призвели до експоненційних змін, які дозволили об'єднати інформаційні технології та виробництво. Такі зміни сприяли початку четвертої промислової революції.

Четверту промислову революцію можна визначити як процес трансформації виробництва, що базується на цифрових технологіях і поєднує їх у єдине ціле в рамках ланцюгу створення вартості [6].

Індустрія 4.0 або четверта промислова революція, характеризується новими технологіями, що стирають межі між фізичним та цифровим світами, забезпечуючи доступ у реальному часі до нових джерел даних. У поєднанні з потужними аналітичними інструментами цей доступ до даних докорінно змінює роботу компаній. Компанії тепер можуть збирати великі набори даних у режимі реального часу, виконувати аналітику, генерувати нові ідеї та приймати ефективніші рішення [7].

З використанням технологій відбувається перетворення моделі управління ланцюгом створення вартості з лінійної моделі, в якій товар передається від виробника до споживача, в більш інтегровану модель, в якій інформація повертається від споживача до виробника. Споживачі дедалі більше залучаються до глобальних ланцюгів створення вартості, виробляючи інформацію. Дані містять велику різноманітність інформації, яка надходить у незліченних форматах із різних місць. Важливу роль тут грає технологія аналізу великих даних, що дозволяє заздалегідь зрозуміти переваги споживача, надає можливість протестувати товар чи послугу до виходу на ринок. Саме тому взаємини між споживаннями та виробниками зазнають суттєвих змін. Даний розвиток призвів до того, що на деяких етапах виробництва споживач та виробник стали тотожними поняттями.

Розвиток інтернету спричинив створення системи взаємодії між фізичними об'єктами. Так, з'явилося поняття Інтернет-речей. Інтернет речі (IoT) - це розширення можливостей підключення фізичних пристроїв до інтернету [8]. Фізичні пристрої можуть не лише спілкуватися та взаємодіяти один з одним через Інтернет, але й дистанційно контролюватись. Таким чином, IoT долає розрив між фізичним та цифровим світом, синхронізуючи інформаційний та фізичний потік для більшої інтеграції ланцюгу створення вартості.

Одним із фундаментальних аспектів функціонування Індустрії 4.0 є дані, що передаються з використанням технології RFID (радіочастотна ідентифікація) Використовуючи цю технологію, можна як передавати інформацію, так і створювати глобальну унікальну систему ідентифікації об'єктів. Хоча донедавна використання RFID все ще обмежувалося безпосереднім виробництвом товару, нині цей підхід перетворюється на дедалі більше галузей.

Технології RFID можуть використовуватися не тільки у виробництві, а й у суміжних галузях. Транспондер RFID завдяки своїй швидкості підходить, наприклад, для значного спрощення внутрішніх процесів обробки товарів. За кілька секунд можна прочитати кілька сотень RFID-транспондеров. З RFID дані стають активом, у результаті компанії можуть використовувати інформацію в режимі реального часу для точного та своєчасного управління виробничими процесами. Більше того, ця технологія допомагає оптимізувати процеси, які пов'язані з виробництвом та логістикою, а також підвищити ефективність діяльності компанії в рамках ланцюгу створення вартості. Цифрова автентифікація за допомогою цієї технології допомагає власникам торгових марок захищати себе від підробок, полегшує проходження товарів через митні та прикордонні

контрольно-пропускні пункти. Після продажу товару RFID-мітка може допомогти взаємодії між виробником та покупцем, пропонуючи інформацію про гарантію та правильне використання товару та його переробку.

Технологія 3D друку може знизити потребу у некваліфікованих трудомістких завданнях у рамках міжнародної торгівлі товарами. Дана технологія дозволяє виготовляти товар цілком, що усуває необхідність у проміжних компонентах та фінальному складанню товару. Це веде до територіальної та технологічної нерозривності процесу виробництва.

Ефективність використання 3D друку обумовлюється кастомізацією продукції, що особливо важливо для споживчих переваг, що швидко змінюються. У даному випадку швидкість поставки товару важливіший фактор економії на масштабах. Однак, 3D друк може використовуватись не у всіх галузях. Матеріали визначають можливість використання даної технології. Так, вона не застосовується у переробці сировинних матеріалів, наприклад, залізняку в метал.

Таким чином, технологія 3D друку скорочує ланцюг створення вартості за рахунок полегшення проектування, відсутності необхідності у транспортуванні та зберіганні запчастин. І хоча на даний момент дана технологія не застосовується в масовому виробництві, вона має серйозний потенціал використання.

Всі ці технології взаємопов'язані та засновані одна на одній. Отже, стратегія цифровізації ланцюгу повинна враховувати всі з них, щоб повноцінно використовувати всі переваги. Компанії, які зможуть об'єднати всі ці частини в єдине ціле, отримають переваги в обслуговуванні клієнтів, гнучкості, ефективності та зниженні витрат, а ті, які не імплементують нові технології у своє виробництво, відстануть ще сильніше. Цифрова трансформація окремих стадій не буде мати серйозного впливу на ефективність всього ланцюгу, саме тому потрібна чітко скоординована діяльність взаємо доповнюваних систем.

Таким чином, фундаментальні дослідження, розвиток людського капіталу та побудова інфраструктури – це основи для того, щоб упоратися з цифровою трансформацією. Технології сприяють глибокій інтеграції обробної промисловості та сучасних сервісних галузей, що підвищує конкурентоспроможність промисловості. Прискорення інтеграції промислових технологій, таких як 3D друк, аналіз великих даних та Інтернет речей, сприяє перетворенню підприємств від виробників продукції на виробників інтегрованих рішень.

Цифрові технології швидко змінюють принципи світових ланцюгів створення вартості. Технології четвертої промислової революції можуть дозволити фірмам скоротити кількість етапів у ланцюгах вартості, перенісши рутинну трудомістку діяльність із країн, що розвиваються, назад у розвинені країни. Технології роблять більш вигідним здійснення деяких етапів виробництва в країнах з високою заробітною платою за рахунок скорочення кількості необхідної робочої сили, послаблюючи цим стимул для розміщення виробництва в країнах з низькою заробітною платою і знижуючи важливість низьких витрат на робочу силу при визначенні порівняльних переваг, натомість забезпечуючи перевагу інтеграції кількох етапів виробництва, у одному автоматизованому місці.

Розвиток нових технологій може призвести до скорочення довжини ланцюгу створення вартості. У деяких випадках цифровізація дозволяє реструктурувати ланцюг створення вартості таким чином, щоб деякі етапи були консолідовані або видалені повністю. Наприклад, поява технології цифрових фотокамер усунула раніше важливі кроки у ланцюгу створення вартості, такі як виробництво плівки та виготовлення друкованої продукції.

Ланцюги створення вартості, які мають відносно велику кількість стадій, часто вразливіші до змін. Такі ланцюги створення вартості мають на увазі, що постачальники та виробники можуть бути на кілька кроків віддалені від клієнта і, таким чином, отримувати менше інформації про потреби клієнтів та динаміку ринку. Крім того, довгі ланцюги

створення вартості повільніше реагують на зміни в потребах споживачів через велику кількість ресурсів, що вводяться, і координацію між сторонами, які потрібні для вирішення будь-яких змін. І навпаки, ланцюги створення вартості з кількома етапами будуть здатні швидко адаптуватися та пристосовуватися до вимог та уподобань клієнтів.

Це може спричинити розвиток моделей децентралізованого виробництва. Створення нового типу економічних зв'язків на основі цифровізації буде сприяти переміщенню місць виробництва ближче до покупців. Таким чином, торгівля буде все більше набувати регіонального характеру, підвищиться роль прикордонної торгівлі. Використання описаної вище конфігурації призведе до зниження ролі світових ланцюгів створення вартості, виводячи до першого плану регіональні зв'язки.

Найкращим визначенням сутності виробництва децентралізованого типу стає поняття «глокалізація». Відповідно до теорії Хондера йдеться про впровадження в різних пропорціях локальних і глобальних процесів [9]. Незважаючи на кількість процесів у ланцюгу створення вартості та їх спрямованість, частина процесів завжди має бути локальною.

Глокалізація стає альтернативою стандартної глобалізації та її основ. Ця теорія стосується всесвітнього розподілу праці, що базується на конкурентних перевагах кожного окремого регіону у світі. Основна ідея полягає у розташуванні виробничих потужностей у безпосередній близькості від клієнтів. Це допомагає знизити час виготовлення продукції, і навіть може позитивно впливати на її собівартість.

Заміщення масового виробництва товарів більш адаптивним способом допоможе адаптуватися під місцеві особливості. Ланцюги, до яких буде входити досить велика кількість сторін, що співпрацюють один з одним у режимі реального часу, використовуючи цифрові технології, стануть більш затребуваними, ніж звичні лінійні ланцюги, які застосовуються зараз.

Одним з бар'єрів, що впливає на процес скорочення довжини ланцюгів створення вартості, є стрімке зростання оплати праці в країнах, що швидко розвиваються. Можна відзначити, що зближення заробітної плати в країнах, що розвиваються, і розвинених країнах, вплине на перевагу перших у здійсненні трудомісткої діяльності в рамках ГЛСВ. Однак, необхідно враховувати деякі фактори. По-перше, підвищення заробітної плати зазвичай компенсується підвищенням продуктивності, це передбачає, що питомі витрати на робочу силу (тобто витрати на заробітну плату на одиницю продукції) збільшуються значно менше. По-друге, зростання заробітної плати призводить до зростання доходів і попиту, що, як очікується, позитивно вплине на ГЛСВ.

Ще одним чинником подальшого розвитку ГЛСВ є наростаюча тенденція протекціонізму у торгівлі. Особливе значення тут можуть мати вимоги щодо повної локалізації виробництва або використання місцевих компонентів у виробництві. Це не найкращим чином впливає на міжнародну торгівлю і уповільнює процеси, пов'язані з глобальними ланцюгами створення вартості [10].

Важливу роль у процесі глокалізації можуть зіграти малі та середні підприємства (МСП). Поточні тренди у міжнародній торгівлі дозволяють їм вбудуватися в ланцюги створення вартості за рахунок скорочення життєвого циклу товару, який потребує більшої гнучкості у виробництві. Крім того, зростає число ніш, де важливу роль відіграє кастомізація та адаптація товару під потреби споживача, що не передбачає масового виробництва, де ТНК мають переваги. Більше того, малий та середній бізнес домінує у секторі послуг, значення якого останніми роками зростає. Ці фактори призведуть до більш широкої участі МСП у ланцюгах створення вартості.

Ступінь прийняття та поширення процесів технологічної революції, ймовірно, змінюватиметься залежно від фірм та країн. У результаті у середньостроковій перспективі це може призвести до більш серйозної диференціації у розвитку регіонів.

Завдяки виникненню процесу глокалізації можуть посилитися регіональні зв'язки. У зв'язку з цим важлива роль приділятиметься регіональним інтеграційним об'єднанням,

які зможуть стати основною для ланцюгів створення вартості. Характерним у цьому відношенні буде територіальна близькість, яка дозволяє скоротити ланцюги створення вартості, роблячи їх ефективнішими. Тим не менш, рівень розвитку країн, участь та диференціація їх розвитку можуть стати визначальною умовою успіху виникнення регіональних ланцюгів створення вартості.

Особливий підхід до оцінки ефективності регіональних інноваційних систем був запропонований у статті К. Ландкіста та М. Тріппла. У цьому дослідженні виділяється 3 форми інноваційної близькості в рамках інтеграційних об'єднань [11]:

• Реляційна близькість – передбачає нематеріальні зв'язки, що ґрунтуються на поведінкових та соціокультурних аспектах. Так, цей тип близькості особливо залежить від мовної власності та культурних цінностей.

• Фізична близькість – передбачає географічний фактор, проте особлива увага звертається на фінансові та тимчасові витрати, пов'язані з логістикою. Важливу роль у цьому плані грає без бар’єрна інфраструктура для регіональної взаємодії.

• Функціональна близькість – ґрунтується на відмінностях у рівні розвитку інновацій у країнах. Серйозні відмінності у рівні науково-технічного розвитку можуть ускладнити взаємо обмін знаннями.

Підсумовуючи вищезазначене, глобальні ланцюги створення вартості є важливою складовою сучасної системи міжнародної торгівлі. Країни, які розуміють, що додана вартість, яка створюється на кожному окремому етапі виробництва, може відрізнятися, намагаються включитися до ГЛСВ найбільш ефективно. Тим самим, особливе значення мають наукомісткі послуги, що генерують найбільшу додану вартість.

При цьому серйозну роль може зіграти четверта промислова революція, яка серйозно впливає на міжнародний розподіл праці. Основні аспекти цифровізації, такі як 3D друк та Інтернет речі, аналіз великих даних та RFID змінюють підходи до ведення бізнесу, що веде до скорочення довжини глобальних ланцюгів створення вартості. Варто зазначити, що ланцюги з меншою кількістю стадій виробництва - більш гнучкі та ефективні.

Безумовно, нові технології ведуть до зниження витрат і підвищення ефективності діяльності підприємств, одночасно скорочують ланцюг, роблячи чинник дешевої робочої сили менш значущим. Ланцюги створення вартості отримують дедалі більше локальних чинників, що веде до процесу глокалізації та підвищення ролі малих і середніх підприємств у торгівлі.

Впровадження нових технологій, скорочення довжини ланцюгів, а також важливість регіональних процесів призвели до розвитку децентралізованого виробництва. Зростання важливості регіональних інтеграцій, які можуть стати основою інноваційної взаємодії, та системи трансферу технологій дозволили розташувати виробництво ближче до споживача, більше того, це надало можливість малому та середньому бізнесу активніше включитися до процесів виробництва.

Цифрова трансформація основних транснаціональних компаній веде до формування попиту на комп'ютерні, інформаційні, технологічні та інші наукомісткі послуги. Це призведе до посилення конкуренції на глобальному ринку, на ринку цифрових платформ, які відіграють дедалі більшого значення у міжнародній торгівлі. Електронні рішення привели до виведення на ринок послуг, що раніше не реалізовувалися, так з'явилися послуги оренди, продажу нерухомості та інше.

Це позначається і на розподілі створення вартості в рамках ланцюгу. Акцент у межах якого зміщується у після продажне обслуговування. Це можна зобразити у межах класичної кривої посмішки, роль після продажного обслуговування зростає по мірі поширення цифрових послуг.

Цифровізація ще більше прискорила процес злиття товарів із послугами. Створюються бізнес-моделі, які побудовані саме на наданні послуг, де товар є базою та не

створює значного створення вартості. Такі компанії концентруються на наданні комплексу цифрових послуг, створюючи екосистему навколо товару.

Так, наприклад, британська компанія Rolls Royce займається продажом авіаційних двигунів. При цьому сам двигун виробникам літаків коштує безкоштовно, а компанія Rolls Royce бере гроші лише за години використання двигуна. При цьому двигун в режимі реального часу обмінюється даними з різними системами, що дозволяє підвищити ефективність та зручність сервісного обслуговування клієнтів [12].

Схожим прикладом можна вважати німецького автовиробника BMW, який запустив в США програму підписки на машину, ініціатива отримала назву Access by BWM [13]. У даному випадку споживач щомісяця сплачує за використання автомобіля, в ціну включена страховка, сервісне обслуговування та ряд інших послуг. При цьому споживач може змінити автомобіль протягом року на новий. Таким чином, товар і послуга переплітаються в єдине ціле, але дана трансформація заснована саме на використанні цифрових технологій, коли товар включає ряд датчиків, які допомагають компанії відстежувати показники, для надання якісного обслуговування.

Створення великих інтернет-платформ спричинило стрімкий розвиток процесів глокалізації. Багатонаціональні компаній (БНК), створюючи єдину платформу дає можливість локальним підприємствам вбудовуватися в ланцюги створення вартості.

Варто відзначити тип управління в цих ланцюгах. Великі агрегатори, такі як Amazon і Alibaba Group витісняють альтернативні методи продажу онлайн, тим самим, не даючи малим та середнім підприємствам створити свою альтернативу, тим самим створюючи загарбницький тип управління в ГЛСВ. Однак, малому бізнесу часом вигідніше вийти на нові ринки, використовуючи великі інтернет майданчики, які допомагають знизити витрати на пошук клієнтів.

Ще одним зразком загарбницьких відносин в рамках ланцюгу створення вартості є агрегатори, наприклад американська компанія Uber, яка за останні 7 років майже витіснила з певних ринків класичні послуги таксі. Цей тип відносин також вважатимуться загарбницькими ГЛСВ. Так сервіс приваблює великий трафік користувачів, роблячи поїздки зручнішими та дешевшими для користувачів. Зрештою, для таксопарків не залишається вибору, як вступити в даний сервіс. Однак деякі країни створюють локальних конкурентів, витісняючи при цьому БНК. Так, наприклад, у Китаї аналогічний сервіс DIDI витіснив Uber із ринку пасажирських перевезень [14].

Ієрархічний тип управління у ГЛСВ також має свій відбиток у процесі цифровізації ланцюгів. Так, великі БНК купують стартапи, які спеціалізуються на впровадженні певних технологій, або мають певні патенти на нову технологію. Так поєднання гнучкості малих та середніх підприємств до впровадження інновацій у виробництво та фінансування великого бізнесу дає синергетичний ефект для впровадження технологій у масове виробництво. Таким чином, ТНК все частіше набувають стартапів, особливо це помітно для стартапів у сфері розробки програмного забезпечення.

Прикладом таких відношень можуть бути компанії SIEMENS і Materials Solutions, які спеціалізуються на технології 3D друку. Використання технологій 3D друку дозволяє підрозділам SIEMENS створювати нестандартні деталі, уникаючи непотрібних витрат на складські запаси. Використання 3D принтера також дозволило компанії SIEMENS скоротити час виробництва з кількох тижнів до кількох днів та оптимізувати геометрію деталей. Так, наприклад, у місті Вустер успішно надрукували функціональний компонент газової турбіни SGT5-9000HL. Впровадження 3D друку дозволило SIEMENS розширити свої пропозиції щодо виготовлення замовних 3D-друкованих деталей, створивши бізнес-модель виробництва, яка задовольняє потреби клієнтів та підвищує прибуток компанії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на даний момент через обмеженість поширення четвертої промислової революції, а також невелике поширення цифрових благ серед малого та середнього бізнесу можна зробити висновок, що світова економіка тільки на початку шляху глобальної цифрової трансформації. Проте

вже зараз необхідно усвідомлювати ефекти у світовій економіці, до яких призведе четверта промислова революція.

Цифрова трансформація змінила підходи компаній до ведення бізнесу, більша увага тепер приділяється послугам, що відображається в рамках глобальних ланцюгів створення вартості. Окрім цього, розвиток інтернету та цифровізація змінила взаємодію багатонаціональних компаній (БНК) і малих та середніх підприємств, створюючи нові можливості для розширення свого впливу на перші та зниження витрат для виходу на нові ринки для других.

Сучасні тенденції вплинули і процеси формування глобальних ланцюгів створення вартості. По-перше, ієрархічний там управління в сучасних ГЛСВ стає все більш актуальним, БНК все частіше поглинають стартапи та МСП, які мають спеціалізовані знання та патенти. Це дозволяє побудувати ефективну ієрархічну систему. По-друге, створюється все більше глобальних екосистем, які дозволяють малому та середньому бізнесу вбудуватися у глобальні процеси. Тим самим, актуальним стає загарбницький тип управління у межах ГЛСВ, де МСП залежить від глобальних систем БНК.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Дугінець. Г.В. Глобальні ланцюги вартості: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2018. 412 с.

2. Черкас Н. Концепції глобальних мереж таланцюгів створення вартості. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2018. №3. С. 60–70.

3. Гірна, О.Б. Локальні та глобальні аспекти формування доданої вартості у ланцюгу поставок. Цифрова економіка та економічна безпека. 2022. №1. С. 22-28.

4. Rayport J. F., Sviokla J. J. (1995) Exploiting the Virtual Value Chain Harvard Business Review. Nov. / Dec. P. 5 – 16.

5. Ciuriak D., Ptashkina M. (2018). The Digital Transformation and the Transformation of International Trade. RTA Exchange.

6. Rüßmann, M., Lorenz, M., Gerbert, P., Waldner, M., Justus, J., Engel, P., & Harnisch, M. (2015). Industry 4.0: The future of productivity and growth in manufacturing industries. *Boston consulting group*, *9*(1), 54-89.

7. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond. World Economic Forum. 2016. URL: https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/

8. Atzori L., Iera A., Morabito G. The internet of things: A survey // Computer networks. 2010. Т. 54. №. 15. С. 2787-2805.

9. Khondker, H. H. (2005). Globalisation to Glocalization: A Conceptual Exploration. Intellectual Discourse, 13(2): 181–99.

10. De Backer, K. and Flaig, D. (2017). The future of global value chains. Business as usual or “a new normal”? Science, Technology and Industry. Working Paper No. 41. Paris: OECD. URL: http://www.iberglobal.com/files/2017-2/GVCs-_future_OCDE.pdf

11. Lundquist, K. J., Trippl, M. (2013). Distance, proximity and types of cross-border innovation systems: A conceptual analysis. *Regional studies*, *47*(3), 450-460.

12. TotalCare Rolls Royce. URL: https://www.rolls-royce.com/media/our-stories/discover/2017/totalcare.aspx

13. Access by BWM. URL: https://www.accessbybmw.com/

14. Global Value Chain Development Report 2019: Technological Innovation, Supply Chain Trade, and Workers in a Globalized World. Geneva: World Trade Organization, 2019. 183 p. URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/384161555079173489/pdf/Global-ValueChain-Development-Report-2019-Technological-Innovation-Supply-Chain-Trade-and-Workersin-a-Globalized-World.pdf

REFERENCES

1. Duginets G.V. (2018) Hlobalni lantsiuhy var-tosti: monohrafiia [Global value chains: monograph]. Kyiv: Kyiv National Trade and Economy University. (in Ukrainian)

2. Cherkas N. (2018). Kontseptsii hlobalnykh mer-ezh ta lantsiuhiv stvorennia vartosti [Concepts of global networks and value chains]. Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics, 3, 60–70.(in Ukrainian)

3. Hirna, O.B. (2022). Lokalni ta hlobalni aspekty formuvannia dodanoi vartosti u lantsiuhu postavok. [Local and global aspects of the formation of added value in the supply chain] Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka, 1, 22-28. (in Ukrainian)

4. Rayport J. F., Sviokla J. J. (1995) Exploiting the Virtual Value Chain Harvard Business Review. Nov. / Dec. P. 5 – 16.

5. Ciuriak D., Ptashkina M. (2018). The Digital Transformation and the Transformation of International Trade. RTA Exchange.

6. Rüßmann, M., Lorenz, M., Gerbert, P., Waldner, M., Justus, J., Engel, P., & Harnisch, M. (2015). Industry 4.0: The future of productivity and growth in manufacturing industries. *Boston consulting group*, *9*(1), 54-89.

7. Schwab K.(2016) The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond. World Economic Forum. URL: https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/

8. Atzori L., Iera A., Morabito G. (2010) The internet of things: A survey. Computer networks. 54,. 15, 2787-2805.

9. Khondker, H. H. (2005). Globalisation to Glocalization: A Conceptual Exploration. Intellectual Discourse, 13(2): 181–99.

10. De Backer, K. and Flaig, D. (2017). The future of global value chains. Business as usual or "a new normal"? Science, Technology and Industry. Working Paper No. 41. Paris: OECD. URL: http://www.iberglobal.com/files/2017-2/GVCs-_future_OCDE.pdf

11. Lundquist, K. J., Trippl, M. (2013). Distance, proximity and types of cross-border innovation systems: A conceptual analysis. *Regional studies*, *47*(3), 450-460.

12. TotalCare Rolls Royce. URL: https://www.rolls-royce.com/media/our-stories/discover/2017/totalcare.aspx

13. Access by BWM //URL: https://www.accessbybmw.com/

14. Global Value Chain Development Report 2019: Technological Innovation, Supply Chain Trade, and Workers in a Globalized World. Geneva: World Trade Organization, 2019. 183 p. URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/384161555079173489/pdf/Global-ValueChain-Development-Report-2019-Technological-Innovation-Supply-Chain-Trade-and-Workersin-a-Globalized-World.pdf

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.11

УДК 339.976+ 334.021.1

JEL D 24; E 66; F 29; I 31; L 23; N 60; O 33; O 50

Таранич А. В.,
к.е.н., доцент, доцент кафедри маркетингу та бізнес-аналітики,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
ORCID: 0000-0003-0309-6100
a.taranych@donnu.edu.ua

АЛЬТЕРНАТИВНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИХ СУСПІЛЬСТВ В УМОВАХ НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

В роботі визначено альтернативні шляхи побудови стратегій розвитку постіндустріальних суспільств в умовах неоіндустріальної модернізації світового господарства, надано характеристику особливостей політики неоіндустріалізації для країн з транзитивною економікою та сформовано першочергові завдання стратегії неоіндустріалізації України. Визначено базові принципи стратегії розвитку постіндустріальних суспільств в умовах неоіндустріальної модернізації світового господарства, яка має економічну та соціальну складові.

Зроблено висновок, що «антикризова стратегія постмодернізму» є актуальною для постіндустріальних і транзитивних економік в контексті їх подальшого індустріального розвитку, у формах реіндустріалізації чи неоіндустріалізації.

Визначено, що політика неоіндустріалізації передбачає орієнтацію промисловості на високоефективні технологічні процеси при впровадженні процесних, технологічних, управлінських, організаційних інновацій, побудові глобальних ланцюгів створення вартості, інтелектуалізації виробничої діяльності цифровізації всіх систем та сфер управління, орієнтації на екологічність, енергоефективність та ощадливість виробництва, при одночасному зростанні якості життя та соціального захисту населення.

Базові галузі промисловості відкривають шлях до розбудови постіндустріального суспільства за рахунок залишкового конкурентного потенціалу, який можна швидко і з помірними інвестиціями «перезавантажити», щоб вони стали самоокупними та перетворились на «локомотиви» подальшого зростання всіх пов'язаних виробництв, та породжували локальні мультиплікаційні цикли оберту капіталу для середніх регіональних хвиль розвитку. Іншими позитивними наслідками буде підвищення продуктивності праці, раціоналізація споживання сировинних ресурсів, покращення екологічного стану навколишнього природного середовища, та міського мікроклімату.

Як основна риса стратегії розвитку постіндустріальних суспільств, неоіндустріалізація є новою інтелектуально-інноваційною основою комп'ютеризації й інформатизації економіки, шляхом переходу до постіндустріальних технологій, проміжним етапом на шляху до «розумової, інформаційної економіки».

Сформовано першочергові завдання стратегії неоіндустріалізації України в якості фінансування наукових досліджень, державного гарантування інвестицій в НДДКР при дієвих і масштабних заходах боротьби із корупцією, ухиляннням від податків, зниженням рівня тенізації економіки, що дозволить забезпечити її перехід до впровадження нової промислово-технологічної та соціальної політики, до постіндустріальної стадії розвитку.

Ключові слова: стратегія розвитку постіндустріальних суспільств, неоіндустріальна модернізація світового господарства, політика неоіндустріалізації, транзитивна економіка, автоматизація, роботизація, технологічні уклади.

Рис. 2, літ. 7

Taranich A.,
Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing, Vasyl Stus Donetsk National University, ORCID: 0000-0003-0309-6100
a.taranych@donnu.edu.ua

ALTERNATIVE DEVELOPMENT STRATEGIES OF POST-INDUSTRIAL SOCIETIES IN THE CONDITIONS OF NEO-INDUSTRIAL MODERNIZATION OF THE WORLD ECONOMY

The work identifies alternative ways of building strategies for the development of post-industrial societies in the conditions of neo-industrial modernization of the world economy, provides a description of the features of the policy of neo-industrialization for countries with a transitive economy, and forms the primary tasks of the neo-industrialization strategy of Ukraine. The basic principles of the development strategy of post-industrial societies in the conditions of neo-industrial modernization of the world economy, which has economic and social components, are defined.

It is concluded that the "anti-crisis strategy of postmodernism" is relevant for post-industrial and transitive economies in the context of their further industrial development, in the forms of re-industrialization or neo-industrialization.

It was determined that the policy of neo-industrialization involves the orientation of industry towards highly efficient technological processes during the introduction of process, technological, managerial, and organizational innovations, the construction of global value chains, the intellectualization of production activities, the digitalization of all systems and areas of management, orientation towards environmental friendliness, energy efficiency, and thriftiness of production, while at the same time increasing the quality of life and social protection of the population.

The basic branches of industry open the way to the development of a post-industrial society due to the residual competitive potential, which can be quickly and with moderate investments "rebooted" so that they become self-sustaining and turn into "locomotives" for the further growth of all related industries, and generate local multiplier cycles of turnover capital for average regional waves of development. Other positive consequences will be an increase in labor productivity, rationalization of consumption of raw resources, improvement of the environmental condition of the natural environment, and the urban microclimate.

As the main feature of the development strategy of post-industrial societies, neo-industrialization is a new intellectual and innovative basis of computerization and informatization of the economy, through the transition to post-industrial technologies, an intermediate stage on the way to the "intellectual, information economy".

The priority tasks of Ukraine's neo-industrialization strategy have been formed in the form of funding of scientific research, state guarantee of investments in R&D with effective and large-scale measures to combat corruption, tax evasion, and reducing the level of economic marginalization, which will ensure its transition to the implementation of a new industrial-technological and social policy. to the post-industrial stage of development.

Keywords: development strategy of post-industrial societies, neo-industrial modernization of the world economy, policy of neo-industrialization, transitive economy, automation, robotization, technological systems.

Постановка проблеми. Для постіндустріальних країн їх розвиток базується на наявних власних ресурсах, при збалансованому бюджеті державних видатків, позитивному сальдо зовнішньої торгівлі, власному економічному, політичному, військовому суверенітету, заходами державної безпеки, достатнім фінансуванням програми соціально-демографічного розвитку.

Навіть російсько-українська війна створила умови для формування енергетичної незалежності європейських країн, що посилило їх позиції щодо різних аспектів соціально-економічної безпеки.

Стабільність розвинених країн світу є результатом багаторівневих структурних зрушень, що пов'язані із формуванням організаційних можливостей для розширювального відтворення, забезпеченості джерелами стратегічних ресурсів, розвитком соціально-економічного середовища. Основою стабільності постіндустріальних суспільств є комбінація високотехнологічних виробництв й економіки послуг, які визначають їх конкурентоспроможність на світовому ринку, а також створюють умови до прискореного науково-технічного розвитку, що забезпечує їх дистанціювання від індустріальних і доіндустріальних економік.

Таке положення визначає ряд вимог до формування стратегічних альтернатив промислової розбудови постіндустріальних економік, які мають залежність від сировинних компонент низькотехнологічних виробництв, розташованих (або раніше виведених) до індустріальних країн.

Політика підвищення конкурентоспроможності розвинених країн не є самоціллю, це проміжний етап, шлях досягнення більш значущих цілей. Їх можна порівняти з політологічною концепцією суспільного договору відносно державотворення, корпоратизації суспільно-політичних відносин у розвинених країнах світу. У порівнянні з тоталітарно-авторитарними режимами в світі, для розвинених країн є необхідним посилення ролі держави в міжнародних відносинах, яке характеризуються укріпленням всіх форм суспільно-політичних зв'язків (економічних, культурних, політичних).

Мета роботи – визначити альтернативні шляхи побудови стратегій розвитку постіндустріальних суспільств в умовах неоіндустріальної модернізації світового господарства, надати характеристику особливостей політики неоіндустріалізації для країн з транзитивною економікою та сформувати першочергові завдання стратегії неоіндустріалізації України.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання індустріалізації, нової промислової революції, пост- та неоіндустріалізації було широко досліджено від часів європейських промислових революцій в контексті розвитку капіталізму, як продовження хвилі індустріалізації промисловості, в роботах К. Маркса, О. Конта, М. Вебера, Т. Веблена, Г. Спенсера, Ф. Тьонніса Е. Дюркгейма, Й. Шумпетера, К. Кодзимі, Г. Хамела, П. Кругмана, А. Чандлера, М. Енрайта, І. Ансоффа, П. Дойля, Б. Карлофа, М.Портера, Д. Мінцберга, К. Прохалада; так і українських дослідників О. Амоши В. Гейця, А.Гальчинського, І.Лукінова, Д.Лук'яненка, А.Поручника, Я. Базилюка, Л.Антонюк, Я.Губського, Б. Белинської, Ю. Козака, Я. Жаліла, І. Сіваченка, О. Павловської, Ю.Єханурова. В.Ляшенка, Є. Котова [1-3],

Питанням становлення постіндустріального способу виробництва присвячені роботи Д. Белла, К. Кларка, Д. Гелбрейта, П. Друкера, М. Кастельса, А. Турена, А.Фішера, Ф. Фукуями. Ж. Фурастьє [4-5], які визначили становлення «класичної» теорії постіндустріального суспільства.

При дослідженні економіки постіндустріального суспільства К.Кларком й А.Фішером було сформовано трисекторну модель, від аграрного і промислового секторів до сфери послуг, яка є економічним підґрунтям постіндустріального суспільства.

Ж. Фурастьє доповнив їх теорію структурних зрушень через інтенсифікацію розвитку науки та техніки, які формують складові постіндустріального суспільства в сучасному соціумі – підвищення якості життя, гуманізація умов праці, зростання кваліфікації робітників, скорочення безробіття.

Д. Белл визначив шлях формування постіндустріального суспільства шляхом розміщення продуктивних сил і подальшою урбанізацією суспільства будуть через науково-технічні центри та технопарки.

Д. Гелбрейт розвинув тези про постіндустріальне в теорії техноструктури, в якій локомотивом зростання світової економіки є великий бізнес в особі ТНК, який підтримується і врівноважується профспілковим рухом.

П. Друкер запропонував інформаційну концепцію особистості в постіндустріальному суспільстві, визначив провідну роль працівників у розвитку сучасних підприємств.

М. Кастельс досліджував розвиток мережі Інтернет як складову становлення постіндустріального суспільства шляхом розвитку мережевого суспільства, визначив взаємозв'язок суспільства майбутнього з мережею Інтернет.

А. Турен досліджував роль і вплив соціального капіталу в теоріях про становлення індустріального і постіндустріального суспільств – ступінь забезпеченості благами послаблює загальну колективну соціалізацію. Відповідно, в постіндустріальному суспільстві домінуватимуть не економічні фактори, а мотиви та цінності як соціально-культурні, що будуть визначати векторну спрямованість соціальних процесів.

Ф. Фукуяма визначив зниження ступеня довіри до державних інституцій (домінування судової влади над адміністративною; пригнічення політичним лобі прогресу виконавчої влади; судове ветування домінує над системою прийняття управлінських рішень). Перехід від індустріального суспільства до постіндустріального, за думкою дослідника, повинен відбуватися шляхом зростання людського капіталу для запобігання соціальних розривів і вибухів в суспільстві.

Також В. Ляшенко, Є. Котов наводять такі моделі індустріалізації:

• «традиційна» – переважають добувні галузі промисловості, важке та низькотехнологічне машинобудування, промисловість спирається на технології третього та четвертого укладів, відносно яких здійснюється технологічна модернізація для підтримки її конкурентоспроможності за ринковими викликами сучасності;

• «некроіндустріалізація» (деіндустріалізація) промисловості – ліквідація промислових виробництв через їх фізичний знос та відсутність попиту на національному ринку;

• «постіндустріалізація» – впровадження технологій п’ятого укладу, який комбінується з деіндустріалізацією низькотехнологічних галузей (вивід їх за межі країни – offshoring). Впровадження сучасних високотехнологічних потужностей, які передбачають випуск продукції з високою доданою вартістю за рахунок наукової, технологічної, інформаційної складових, передбачає інформатизацію суспільства, розвиток сфери наукоємних послуг за моделлю «Індустрії 4.0»;

• «неоіндустріалізація» – перехід розвинених країн світу до шостого технологічного укладу, продукція якого має найвищу додану вартість, а промисловість відповідає рисам індивідуалізації, наномініатюризації, біотехнологізації, когнітивізації, 3D-друку, збільшенням робочих місць в сфері малого та середнього бізнесу [2].

Прушківська Е. В. пропонує розглядати неоіндустріалізацію як процеси, через які деіндустріалізація шляхом індустріалізації сприяє створенню постіндустріального суспільства; неоіндустріалізація має певну мету, методи, темпи, та визначає певні наслідки для економічної системи.

Неоіндустріалізація є економічним явищем, яке визначає ефективний розвиток продуктивних сил і виробничих відносин із застосуванням інноваційних технологій, технічною модернізацію виробництва.

За В. М. Гейцем, неоіндустріалізація є диверсифікацією економіки, визначає її перехід до інноваційного шляху розвитку за рахунок мобілізації всіх джерел підвищення ефективності, інтеграції індустріального укладу з постіндустріальним; вона передбачає створення власної інноваційної системи та забезпечення розширеного відтворення на цій основі.

За Е. М. Воробйовим, Т. І. Демченко, неоіндустріалізація є проміжним етапом на шляху країни до «розумної економіки» новою інноваційною основою інтелектуалізації,

комп'ютеризації, інформатизації економіки, є шляхом переходу до постіндустріальних технологій.

За нашою думкою, неоіндустріалізація є новою інтелектуально-інноваційною основою комп'ютеризації й інформатизації економіки, шляхом переходу до постіндустріальних технологій, проміжним етапом на шляху до «розумової, інформаційної економіки».

Результати. Розвинені країни світу отримали технологічне лідерство в результаті масового інвестування та стимулювання на державному рівні розвитку в промисловості технологічних ланцюгів у межах четвертого і п'ятого технологічних укладів, які формують відповідні соціальні й інституціональні надбудови, які є джерелом значного надприбутку, який в подальшому визначає подальшу модернізацію національних економік в технологічному та соціальному плані.

Відповідно, розвиток промисловості країн з транзитивними економіками за моделлю інвестування в технологічні ланцюги високих технологічних укладів може бути недоречним (складним) зі стратегічних позицій: розмір економічних вкладень і час, коли їх слід зробити. Таке масове інвестування в основні види промислових виробництв може мати проблематичну капіталовіддачу при обмеженому розміру національного ринку, високому рівні міжнародної конкурентоспроможності на дотичних світових товарних ринках, якій слід протидіяти як на внутрішньому ринку, так і ринках інших країн.

Отже, стратегія розвитку країн з транзитивною економікою має базуватись на певних принципах, які можна ототожнювати з їх неоіндустріалізацією: 1) самостійному проведенні наукових досліджень чи в міжнародній кооперації, 2) формувати стратегічні галузі виробництва, які передбачають значні капіталовкладеннями, але мають повільну чи від'ємну рентабельність, але забезпечують стійкий розвиток, технологічну незалежність в майбутньому; 3) стимулювати проведення відповідних НДДКР, які будуть підтримувати розвиток інфраструктури, стратегічних виробництв в сфері ВПК (національна безпека, аерокосмічна промисловість, обороноздатність) і промисловості: сільське та комунальне господарство, залізничний транспорт, пошта, енергетика, зв'язок, металургія, машинобудування; 4) спрямовувати розвиток сучасних і регіональних виробництв як промислових кластерів, із врахуванням «Індустріалізації 3.0 і 4.0»; 5) сприяти підвищенню міжнародної конкурентоспроможності країни, формуванню привабливої інвестиційної політики, розвитку зовнішньої торгівлі, покращенню платіжного балансу. Соціальною складовою стратегії є підтримка соціально-політичної стабільності в країні, забезпечення високих соціальних стандартів і рівня життя населення, подолання демографічної кризи, розвитку середнього класу як передумов постіндустріальної економіки (рис. 1).

В XXI столітті в світовому господарстві почала формуватися тенденція до внутрішніх криз розвинених країн, наслідком чого став дисбаланс у світогосподарському розвитку. Однією з причин майбутньої кризи в постіндустріальних економіках було визначено зростання рівня безробіття при переведенні існуючих виробництв до автоматизації та наступної роботизації. Широкого наголосу набула теза «кризи капіталізму»: нестійка економічна модель розвинених економік, яка потребує доробки та вдосконалення у постіндустріальному вимірі.

Складовою політекономічного дискурсу було обґрунтування нових теорій та практичних напрямків стійкого розвитку постіндустріальних економік, в контексті реіндустріалізації їх промислового сектору (який було втрачено при перенесенні базових виробництв в Нові індустріальні країни та пізніше в БРІКС) у вигляді теорій неоіндустріалізації, розбудови постіндустріального суспільства, теорій інновацій й інноваційної економіки.

Рисунок 1. Стратегія розвитку постіндустріальних суспільств в умовах неоіндустріальної модернізації світового господарства

Джерело: розроблено автором

Проведення технологічної модернізації розвиненими країнами в період з 1960 до 1980 рр. сприяло для них формуванню постіндустріального економічного базису, для якого було надбудовано модель соціуму модерну та постмодерну. Для першої властива думка щодо охорони навколишнього природнього середовища на підставі перенесення важкої промисловості до країни, що розвиваються; для другої відбулось примусове скорочення індустріальних виробництв на користь розвитку сфери послуг. Наслідком перенесення прогресивних підприємств третього і четвертого технологічних укладів став бурхливий розвиток нових індустріальних країн.

В цей же період в розвинених країнах було реалізовано концепцію «постмодерністського розвитку» (на фоні скороченні індустріальної сфери) як формування постіндустріальної (економіки послуг), й інформаційної економіки, які формуються за рахунок продукування послуг й інформації як «локомотивів зростання» національних економік при впровадженні інформаційних комп'ютерних технологій. Основою соціально-економічного розвитку країн ставало не виробництво товарів і створення матеріальних благ, а пропозиція послуг на світовому ринку.

В теперішній час ми можемо зауважити, що концепція «постмодерністського розвитку» не забезпечує стійкого розвитку розвинених країн світу, постіндустріальна трансформація яких не була досконалою, не мала безкризового характеру. При зміщенні

акцентів до сфери послуг відбулась певна деградація сфери матеріального виробництва, руйнація як виробничої інфраструктури, основних, суміжних й обслуговуючих виробництв, так і наявної системи професійно-технічної освіти.

У світі виникає необхідність до зупинення подальшої руйнації інфраструктури й промисловості, виводу економік з «кризи постмодернізму», наприклад, політика жорсткого лібералізму («тетчеризму» / «шокової терапії» / «Рейганоміка»). Таким чином, розвинені країни почали вирішувати проблему подальшого соціально-економічного розвитку старопромислових регіонів, галузей та підприємств, із стійкою збитковістю.

В основі «антикризової стратегії постмодернізму» було визначено дилему з одночасного розширення продуктивності сфери послуг та відновлення застарілих виробництв / секторів економіки, яку різні економіки вирішували з різним ступенем ефективності.

Якщо розвинені країни вирішували другу складову зазначеного питання через перерозподіл доходів із сфери послуг у промисловість, то країни з транзитивною економікою мали найбільші труднощі. Вони мали широкий спектр виробництв із першим-третім і незавершеним четвертим технологічними укладами, що вимагало одночасного технологічного переозброєння, відсутність сфери високих технологій, нерозвинений сектор послуг, що одночасно вимагало вагомих інвестицій для подальшого розвитку.

Прихильниками напрямку подальшої технологізації постіндустріальних суспільств наголошувалось, що подальший їх розвиток має базуватись на технологічному озброєнні сучасних, високоефективних виробництв, які є автоматизованими (роботизованими), із мінімізованим використанням матеріальних ресурсів (безвідходні), але необхідними для підтримання економічного суверенітету країн в міжнародній економіці та політиці.

Американським політологом Джозефом Найєм в роботі «Чи настав кінець американського віку?» запропоновано терміни «тверда» та «м'яка сили». В українському науковому обігу більш широко вживаними є позначення «жорстких» та «м'яких» параметрів міжнародної конкурентоспроможності країн [6].

Фінансування наукових досліджень і розробок, підтримка фінансових установ, системи вищої освіти, масових комунікацій і масової культури як «м'яких» параметрів конкурентоспроможності – це шлях підкріплення чи зміни певних «жорстких» параметрів, проте такі зміни «жорстких» на «м'яки» параметрів мають короткостроковий характер, їх складно відтворити в довгостроковій перспективі [7].

Отже, визначена «антикризова стратегія постмодернізму», яка спирається на розвиток сфери послуг, буде забезпечувати зростання добробуту населення, якості його життя, формування середнього класу, зменшення рівня безробіття тощо як прояв «м'яких» параметрів конкурентоспроможності. В довгостроковому плані така стратегія призведе до втрати можливостей стратегічного розвитку, за умов потрапляння до цілковитої залежності від кон'юнктури ринку послуг з одного боку, а з іншого, відбувається довгострокова втрата конкретних преваг від світового поділі праці при здійсненні науково-технічного обміну, участі у світових ланцюгах створення вартості, можливого виключення з військово-політичних і промислових союзів тощо.

Ми можемо зробити висновок, що «антикризова стратегія постмодернізму» є актуальною для таких економік в контексті їх подальшого індустріального розвитку, у формах реіндустріалізації чи неоіндустріалізації. Її сутність полягає підтримці існуючого індустріального базису при відтворенні нового технологічного стану промисловості з метою сталого розвитку економіки, та головної складової останньої – соціальної підсистеми, що завершує й ініціює розвиток постіндустріальних економік.

Отже, більш доречним є вживання терміну «неоіндустріалізація» як реалізація «антикризової стратегії постмодернізму», яка не здійснює механічного відтворення традиційних процесів індустріалізації, а має забезпечувати комплексний перехід до нового технологічного рівня, із відповідною розбудовою інфраструктури, в першу чергу цифрової, яка відповідатиме відповідному рівню «Промисловості 4.0».

Стратегії розвитку постіндустріальних суспільств в умовах неоіндустріальної модернізації світового господарства не повинна припускати механічних повторень традиційних шляхів індустріалізації, що була рушійною силою попередніх модернізаційних процесів. Мова йде про нову модернізаційну хвилю (середню), яка має припадати на початок нової довгої хвилі науково-технічного прогресу. Сучасні високі технології перетворюють існуючі доіндустріальний й індустріальний способи виробництва вдосконаленням основних засобів, що використовуються. Наприклад, попередні «промислові революції» у сільському господарстві та ремісництві виводили їх на новий якісний рівень, а також сприяли поступовому перетворенню суспільного поділу праці та вивільненню певної частини населення, що й призвело до створення постіндустріальних суспільств. Іншим прикладом є сучасна концепція «розумного будинку», який поєднує традиційні способи ведення домашнього господарства з персональним захистом, розумним споживанням ресурсів.

Стратегії розвитку постіндустріальних суспільств можуть передбачати наявність певного технологічного базису в національних економіках, на основі якого відбувається подальший неоіндустріальний розвиток. В той же час, на підставі міжнародного поділу праці, міжнародної кооперації та науково-технічного співробітництва, постіндустріальні трансформації можуть припускати проведення неоіндустріалізації поза її конкретно-історичних форм: як нової промислової політики для розвинених країн – а формуватись в доіндустріальних і трансформаційних економіках на підставі наявного індустріального базису. Звичайно, формування нових модернізаційних хвиль має більші можливості для реалізації в тих економіках/сферах промисловості, де остаточно завершилися попередні перетворення.

Дослідження особливостей стратегії розвитку постіндустріальних суспільств, яке відбувається в умовах глобалізації світового господарства, дозволило визначити дискусійні положення щодо наявних протирічь між ідеологією неоіндустріалізації й ідеологією глобалізму.

По-перше, це наявність суб’єкт-об’єктних відносин. Якщо в глобалізаційних процесах в світовому господарстві кожна з країн формує власну політику, то стратегія неоіндустріалізації передбачає цілеспрямовану урядову політику промислової перебудови та підтримки: експорту, імпортозаміщення, реформування податкової системи, збільшення пільгових кредитних ресурсів, цільові галузеві політики стимулювання. Відповідно, певні країни можуть в цьому випадку отримувати додаткові переваги.

По-друге, наявність протирічь між активною державною політикою, що передбачає створення оптимальних умов для промислової неоіндустріалізації, і принципами міжнародної конкуренції та вільного ринку. За ліберальною ідеологією глобалізаційних змін, відкриті кордони, вільний ринок, відмова від протекціонізму мають сприяти становленню глобального світового ринку, де модернізаційні хвилі не стримуються межами національних економік, а сприяють такому вільному руху капіталів і робочої сили, де створені найкращі умови для них.

По-третє, відмінність моделі неоіндустріалізації від традиційної моделі соціалістичної індустріальної модернізації, та від ліберальної ідеології. При відтворенні виробничого потенціалу діє та ж логіка, що визначила їх деіндустріалізацію в минулому: вільний рух капіталів відповідно до сприятливих умов ведення бізнесу. Разом з тим, сучасна модель неоіндустріалізації відрізняється від соціалістичної моделі індустріалізації: активна урядова роль не спирається на централізоване планування модернізаційних процесів всього промислового комплексу країни.

По-четверте, орієнтація на «замикання» всього різноманіття виробничих ланцюжків усередині національного господарства, не відбувається виходу неоіндустріальних країн за мережу світогосподарських зв'язків глобальної капіталістичної економіки.

По-п’яте, колишня політика деіндустріалізації розвинених країн світу в теперішній час негативно вплинула на їх здатність щодо виконання соціальних зобов'язань, які

виходять на перший план при розробці нової промислової політики неоіндустріалізації. До них відносять прямі завдання щодо цільового збільшення зайнятості населення, підвищення рівня його доходів, гарантування соціальних стандартів, та заходи непрямої дії, спрямовані на оздоровлення підприємницького клімату, програми бюджетної підтримки різних сфер бізнесу шляхом цільового урядового фінансування тощо.

По-шосте, загальна політика постіндустріального розвитку в розвинених країнах світу та неоіндустріалізації в інших потенційно породжує виникнення та загострення соціальних проблем, пов'язаних із ланцюгом причинно-наслідкових зв'язків: модернізаційна хвиля впливає на збільшення продуктивності праці, наслідком якої є скорочення чисельності традиційних індустріальних працівників, що породжує безробіття в його гострішій, структурній формі. Відповідно, масштаб неоіндустріалізаційних перетворень може визначати ступінь загострення соціальних проблем, аналоги яких спостерігались при первинній механізації виробництва («рух луддитів») й автоматизації (рух за права робочого класу, який призвів до руйнації Російської імперії та створення СРСР). Такого саме загострення можна очікувати при масовій роботизації поточних виробництв, якщо стратегія неоіндустріалізації не буде спрямовувати вивільнених традиційних індустріальних робітників в інші сфери матеріального виробництва чи сферу послуг.

Одним з напрямків вирішення зазначеного протиріччя між неоіндустріалізацією, роботизацією і вивільненням працівників може бути зміна в формах та структурі організації виробництв: використання постіндустріального типу зайнятості в індустріальному виробництві, коли на промислових підприємствах суттєво зменшується кількість працівників, а виробництво формується на основі інноваційних й інформаційних технологій, із використанням окремих виробничих функцій в логістиці та гнучких виробничих систем, то формується імпульс розвитку дрібного та середнього промислового бізнесу. Він може долучатися до таких цінностей, як можливість досягти успішності за рахунок використання власних компетенцій у творчому, нестандартному підході до виконання замовлень споживачів на основі свободи підприємництва, приватної ініціативи, вільної конкуренції (з урахуванням переходу від олігополії до монополістичної конкуренції).

Так, на підставі традиційної індустріальної модернізації було сформовано державно-монополістичний капіталізм, а згодом система розвинених олігополій і БНК, що визначило поступове розмиття соціальної бази для подібних цінностей. Отже, сьомої складовою стратегії неоіндустріалізації є зміцнення підприємницьких цінностей і компетенцій, не зважаючи на збільшення ролі держави як регулятора і контролера новітніх економічних і соціальних процесів.

По-восьме, основою стратегії неоіндустріалізації є передові техніко-технологічні досягнення світу, які мають комплексне поєднання. Основними з них є:

– проведення диверсифікації існуючої структури промисловості з підвищенням частки обробної промисловості та наукоємного машинобудування;

– сприяння інтеграції науки та виробництва, як на рівні впровадження закладів вищої освіти у виробництво, так і створення технопарків, наукоградів;

– забезпечення дифузії нових знань в економіку, впровадження технологій і розробок в промисловість, на підставі власних інноваційних можливостей, а також імпорту високих технологій в країну.

– створення системи підготовки фахівців з урахуванням потреб неоіндустріалізації, компетентісного підходу, підприємництва, інформаційних технологій;

– запуск програм доступного фінансування для нових підприємств і модернізації існуючих;

– пільгове оподаткування;

В останні роки дослідники доволі часто звертали увагу на важливості процесів модернізації в Україні через суттєве відставання від провідних країн світу за показниками

внутрішнього розвитку (промисловість і рівень життя населення) та зовнішньої торгівлі. В Україні промисловість базується на застарілих методах господарювання, потребує проведення системної технологічної модернізації, а також суттєвих реформ в системі державного управління й оподаткування.

Основними вадами впровадження стратегії неоіндустріалізації в Україні до повномасштабного вторгнення рф був критичний знос основних фондів до 80% по деяким галузям, а в середньому по промисловості складав майже 70%, що характеризує використання засобів виробництва в промисловості як неефективне. Причиною такої ситуації було впровадження повномасштабної модернізації промисловості України після Другої Світової війни, у 1950-і роки, з наступною плановою модернізацією в 1990-і, яка не відбулась через розпад СРСР, розрив економічних зв'язків, значний спад виробництва промислової продукції, та тривалу економічну кризу.

Наслідком цього стало суттєве зниження конкурентоспроможності продукції на внутрішньому і світових товарних ринках, яке і в теперішній час значно стримує реалізацію певних програм її підвищення та використання потенціальних можливостей. Відповідно до викладених тез, доречніше стан промисловості України у 1950-і роки характеризувати терміном «деіндустріалізація», як процес, який є зворотнім до індустріалізації.

За зауваженням британського дослідника А. Каірнкрос [2], деіндустріалізація є послідовним скороченням обсягів промислового виробництва, які викликані не циклічною кризою в економіці.

Деіндустріалізація в підсумку визначає скорочення експорту продукції, дефіцит торгівельного балансу, зниження зайнятості в промисловості та непромисловій сфері, повернення частини економічно активного населення до сільськогосподарського виробництва, поглиблення соціально-демографічної кризи.

Усунення негативних наслідків деіндустріалізації можливо шляхом переорієнтації економіки з випуску товарів на розвиток сфери послуг, що є також характерною рисою постіндустріалізму – зниження обсягів промислового виробництва у ВВП на користь зростання питомої ваги сектора послуг.

За даними Unctadstat, середня частка сировинних товарів складає 31,2%, низькотехнологічних товарів 14,4%; середньотехнологічних товарів 15 %; а високотехнологічних товарів 20,2% (рис. 2). Відповідно, кожна з країн світу має власну структуру виробництва високотехнологічних товарів.

В. Ляшенко та Є. Котов наводять дані, що частка 6-го технологічного укладу в економіці України дорівнює 0,1 %, в Китаї – 3 %, в США – 5-7%. Разом з тим, в США переважна частка товарів відповідають технологіям 5-го устрою (60-65 %), в Китаї домінує четвертий технологічний уклад (40-45 %), в Україні основу промислового виробництва складає третій технологічний уклад (55-60 %) [2].

Неоіндустріалізація розглядається як явище, як процес техніко-економічної трансформації суспільних відносин в транзитивних і розвинених економіках від аграрного до промислового способів виробництва. З боку аграрних чи транзитивних економік неоіндустріалізація також може бути переходом на високотехнологічні способи виробництва аграрної продукції завдяки використанню штучного інтелекту, робототехніки, когнітивних, біо-, нано технологій тощо, а також індивідуалізації виробництва промислової продукції.

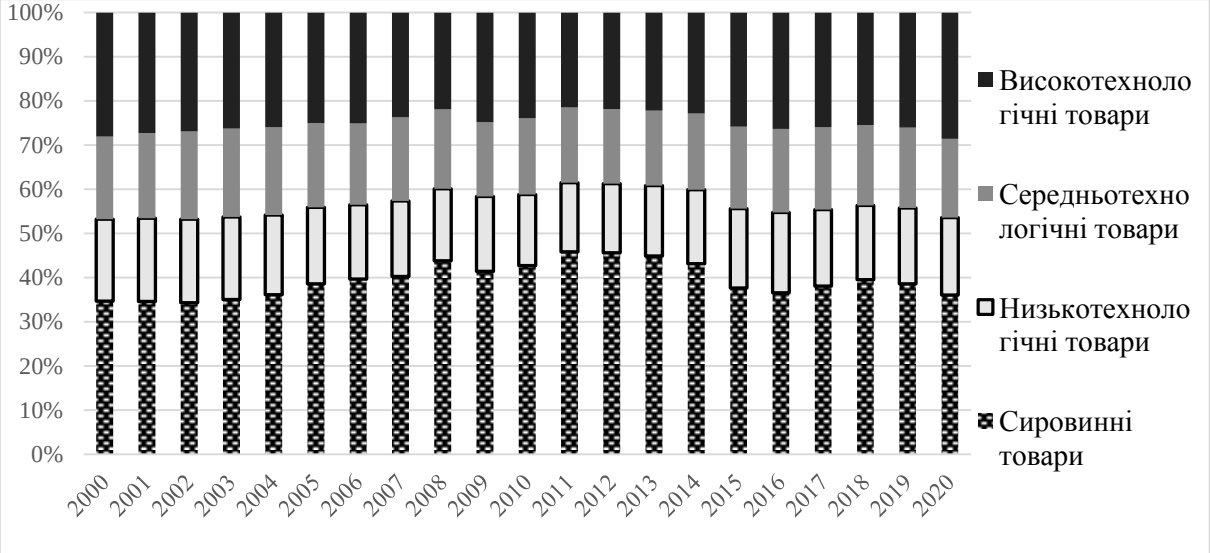

Рисунок 2. Структура виробництва товарів з різним ступенем технологічності у світовому експорті за період з 2000 до 2020 рр.

Джерело: розраховано автором за даними https://unctadstat.unctad.org/

Отже, неоіндустріалізація відображає сукупність впроваджених бізнес-процесів, що забезпечують перехід від аграрного до промислового способів суспільного відтворення на підставі модернізації та високотехнологічного оновлення наявних галузей промисловості та систем продукування послуг, яка зініціюється державою в індустріальних і постіндустріальних економіках.

Політика неоіндустріалізації передбачає орієнтацію промисловості на високоефективні технологічні процеси при впровадженні процесних, технологічних, управлінських, організаційних інновацій, побудові глобальних ланцюгів створення вартості, інтелектуалізації виробничої діяльності цифровізації всіх систем та сфер управління, орієнтації на екологічність, енергоефективність та ощадливість виробництва, при одночасному зростанні якості життя та соціального захисту населення.

Саме ці галузі відкривають шлях до постіндустріального суспільства за рахунок залишкового конкурентного потенціалу, який можна швидко і з помірними інвестиціями «перезавантажити», щоб вони стали самоокупними та перетворились на «локомотиви» подальшого зростання всіх пов'язаних виробництв, та породжували локальні мультиплікаційні цикли оберту капіталу для середніх регіональних хвиль розвитку. Іншими позитивними наслідками буде підвищення продуктивності праці, раціоналізація споживання сировинних ресурсів, покращення екологічного стану навколишнього природного середовища, та міського мікроклімату.

За нашою думкою, неоіндустріалізація є новою інтелектуально-інноваційною основою комп'ютеризації й інформатизації економіки, шляхом переходу до постіндустріальних технологій, проміжним етапом на шляху до «розумової, інформаційної економіки».

Неоіндустріальні перетворення формують перехід до нових, вищих технологічних устрієв, є основою неоіндустріального розвитку промисловості, також вони забезпечують зменшення соціальної напруги, сприяють підвищенню якості життя населення, шляхом впровадження інновацій в сфері NBIC-технологій, штучного інтелекту, використання ІКТ тощо, і переходу від виробництва й експорту сировини до формування ланцюгів створення продукції з високою доданою вартістю, забезпечують акценти на загальносуспільних інтересах, забезпечення цілей сталого розвитку [моя стаття].

NBIC є абревіатурою, акро́німом «нано-, біо-, інформаційних та когнітивних» технологій, які утворюватимуть в майбутньому ядро шостого технологічного укладу,

складові якого синергетично будуть взаємопосилювати одне одного, щоб потім утворити спільну науково-технологічну та практичну область знань.

Технологічна та цифрова модернізація промисловості мають забезпечувати: розвиток інноваційних та високотехнологічних виробництв, використання новітніх цифрових технологій, їх інтеграція у виробничі процеси, повне використання потенціалу українського ІТ-сектора, поглиблення співпраці з США й ЄС у цифровій сфері для розбудові інфраструктури економіки з підтримкою мережевих форматів «Індустрії 3.0 і 4.0».

Першочерговим завданням стратегії неоіндустріалізації України є впровадження сучасних нових і технологічно модернізованих поточних виробничих потужностей для поглиблення ступеня переробки вітчизняної сировини: продукції АПК (сільськогосподарська сировина, деревина, волокна та тканини), металургійного переділу, машинобудування – для збільшення кінцевої вартості виробленої продукції, її доданої вартості, заміни структури товарного експорту на високотехнологічний. Таке завдання є шляхом розбудови промисловості країни власними силами за рахунок використання внутрішніх резервів.

Другим напрямом є сектор Internet of Things, який інтегрує приватні цифрові пристрої та засоби комунікації з інфраструктурними об'єктами та бізнес-середовищем в єдину інтерактивну мережу, забезпечує максимальну продуктивність, безпеку та автоматизацію виробництва, створює вагомий внесок у світову економіку, який становитиме, за оцінками Світового банку, 14 трлн дол. США до 2030 р.

Ця складова розвитку потребує підтримки з боку зовнішніх партнерів, цільових інвесторів, міжнародної кооперації.

Таким чином, ІТ-сектор будь-якої країни, орієнтованої в майбутнє, має ініціювати власні пілотні проекти в сферах інтернету речей, хмарних обчислень, Big Data, 3-D друку для розробки власних комплексних рішень для промислового, урядового та приватного секторів як альтернативних джерел побудови інформаційної економіки, незалежних від світових виробників апаратного та програмного забезпечення.

Стимулювати та мотивувати ефективний розвиток промисловості України необхідно шляхом фінансування наукових досліджень, всебічної підтримки науки, державного гарантування інвестицій в НДДКР при дієвих і масштабних заходах боротьби із корупцією, ухиляннням від податків, зниженням рівня тенізації економіки. Таким чином, розробка та впровадження цілісної стратегії неоіндустріалізації України дозволить забезпечити її перехід до впровадження нової промислово-технологічної та соціальної політики, до постіндустріальної стадії розвитку.

Висновки. Розвинені країни світу отримали лідерство у межах четвертого і п'ятого технологічних укладів, які визначають їх подальшу модернізацію національних економік в технологічному та соціальному плані. Проте розбудова постіндустріальних суспільств поставила питання соціально-економічного дисбалансу, які можуть бути вирішені за рахунок подальшої модернізації їх промисловості – неоіндустріалізації.

Альтернативними шляхами побудови стратегій розвитку постіндустріальних суспільств є неоіндустріальна модернізація країн з транзитивною економікою. Для них визначено базові принципи стратегії розвитку постіндустріальних суспільств в умовах неоіндустріальної модернізації світового господарства, яка має економічну та соціальну складові.

Зроблено висновок, що «антикризова стратегія постмодернізму» є актуальною для постіндустріальних і транзитивних економік в контексті їх подальшого індустріального розвитку, у формах реіндустріалізації чи неоіндустріалізації. Її сутність полягає підтримці існуючого індустріального базису при відтворенні нового технологічного стану промисловості з метою сталого розвитку економіки, та головної складової останньої – соціальної підсистеми, що завершує й ініціює розвиток постіндустріальних економік.

Визначено, що більш доречним є вживання терміну «неоіндустріалізація» як реалізація «антикризової стратегії постмодернізму», яка не здійснює механічного відтворення традиційних процесів індустріалізації, а має забезпечувати комплексний перехід до нового технологічного рівня, із відповідною розбудовою інфраструктури, в першу чергу цифрової, яка відповідатиме відповідному рівню «Промисловості 4.0».

Дослідження особливостей стратегії розвитку постіндустріальних суспільств, яке відбувається в умовах глобалізації світового господарства, дозволило визначити дискусійні положення щодо наявних протирічь між ідеологією неоіндустріалізації й ідеологією глобалізму.

Подальше дослідження альтернативних стратегій розвитку постіндустріальних суспільств дозволили визначити, що політика неоіндустріалізації передбачає орієнтацію промисловості на високоефективні технологічні процеси при впровадженні процесних, технологічних, управлінських, організаційних інновацій, побудові глобальних ланцюгів створення вартості, інтелектуалізації виробничої діяльності цифровізації всіх систем та сфер управління, орієнтації на екологічність, енергоефективність та ощадливість виробництва, при одночасному зростанні якості життя та соціального захисту населення.

Базові галузі промисловості відкривають шлях до розбудови постіндустріального суспільства за рахунок залишкового конкурентного потенціалу, який можна швидко і з помірними інвестиціями «перезавантажити», щоб вони стали самоокупними та перетворились на «локомотиви» подальшого зростання всіх пов'язаних виробництв, та породжували локальні мультиплікаційні цикли оберту капіталу для середніх регіональних хвиль розвитку. Іншими позитивними наслідками буде підвищення продуктивності праці, раціоналізація споживання сировинних ресурсів, покращення екологічного стану навколишнього природного середовища, та міського мікроклімату.

Як основна риса стратегії розвитку постіндустріальних суспільств, неоіндустріалізація є новою інтелектуально-інноваційною основою комп'ютеризації й інформатизації економіки, шляхом переходу до постіндустріальних технологій, проміжним етапом на шляху до «розумової, інформаційної економіки».

Стимулювати та мотивувати ефективний розвиток промисловості України необхідно шляхом фінансування наукових досліджень, всебічної підтримки науки, державного гарантування інвестицій в НДДКР при дієвих і масштабних заходах боротьби із корупцією, ухиляннням від податків, зниженням рівня тенізації економіки. Таким чином, розробка та впровадження цілісної стратегії неоіндустріалізації України дозволить забезпечити її перехід до впровадження нової промислово-технологічної та соціальної політики, до постіндустріальної стадії розвитку.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Таранич А.В. Феномен постіндустріального суспільства та основні концепції його розвитку. *Економіка і організація управління: Збірник наукових праць*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. Вип. 1 (25). 203 с. С. 133-139 http://jeou.donnu.edu.ua/article/view/3987

2. Ляшенко В. І., Котов Є. В. Україна XXI: неоіндустріальна держава або «крах проекту»?: монографія. НАН України, Ін-т економіки пром-сті; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. Київ, 2015. 196 с. URL iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2015/2015_mono_Lyashenko_Kotov.pdf

3. Лепа Р.Н., Охтень А.А., Прокопенко Р.В. Управление развитием промышленных предприятий в условиях неоиндустриализации: механизм, модели и методы: моногр.; под общ. ред. Р.Н. Лепы. НАН України, Ін-т економіки пром-сти. Киев, 2016. 162 с.

4. Таранич А. В. Стратегії економічного зростання країн в контексті глобальних викликів розвитку світового господарства. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1 (38). С. 52-57. doi: 10.37405/1729-7206.2020.1(38).52-57

5. Таранич А. В. Вплив глобальних викликів сучасності на особливості та перспективи розвитку світового господарства *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020. № 3. С. 160-166. doi: 10.31891/2307-5740-2020-282-3-30

6. Омельченко В. Я., Кузнєцов В. Г., Таранич А. В., Громенкова С. В. Міжнародний маркетинг: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 3-тє, допов. Вінниця: ДонНУ, 2018. 285 с.

7. Таранич А. В. Тренди та виклики глобального конкурентного середовища: трансформація світового лідерства. *Трансформація соціально-економічних систем в умовах викликів глобального сталого розвитку*: монографія; за. заг. ред. Т. В. Орєхової. Вінниця: ТВОРИ, 2021. 432 с. С. 28-50

REFERENCES

1. Taranych, A. (2017) Fenomen postindustrial′noho suspil′stva ta osnovni kontseptsiyi yoho rozvytku. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya: Zbirnyk naukovykh prats*, 1 (25), 133-139 Available at: http://jeou.donnu.edu.ua/article/view/3987

2. Lyashenko, V. & Kotov, Y. (2015) *Ukrayina XXI: neoindustrial'na derzhava abo «krakh proektu»?*. NAN Ukrayiny, In-t ekonomiky prom-sti; Poltavs′kyy un-t ekonomiky i torhivli. Kyyiv. 196 p. Available at: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2015/2015_mono_Lyashenko_Kotov.pdf

3. Lepa, R.N. (Ed.), Okhten′, A.A. & Prokopenko, R.V. (2016) Upravlenye razvytyem promyshlennykh predpryyatyy v uslovyyakh neoyndustryalyzatsyy: mekhanyzm, modely y metody. NAN Ukrayiny, In-t ekonomiky prom-sty. Kyev. 162 p.

4. Taranych, A. (2020) Stratehiyi ekonomichnoho zrostannya krayin v konteksti hlobal′nykh vyklykiv rozvytku svitovoho hospodarstva. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrayiny*,1 (38). 52-57. doi: 10.37405/1729-7206.2020.1(38).52-57

5. Taranych, A. (2020) Vplyv hlobal′nykh vyklykiv suchasnosti na osoblyvosti ta perspektyvy rozvytku svitovoho hospodarstva. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, 3, 160-166. doi: 10.31891/2307-5740-2020-282-3-30

6. Omel′chenko, V., Kuznyetsov, V., Taranych, A. & Hromenkova, S. *(*2018) *Mizhnarodnyy marketynh: navch. posibnyk dlya studentiv vyshchykh navchal'nykh zakladiv*. Vinnytsya: DonNU, 285 p.

7. Taranych, A. (2021) Trendy ta vyklyky hlobal′noho konkurentnoho seredovyshcha: transformatsiya svitovoho liderstva. In T. V. Oryekhova (Ed.). *Transformatsiya sotsial'no-ekonomichnykh system v umovakh vyklykiv hlobal'noho staloho rozvytku: monohrafiya*. (pp 28-50). Vinnytsya: TVORY.

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.12

УДК 336.61:378.4
JEL I 22, I23, C38

Юрчишена Л. В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і банківської справи
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID iD: 0000-0002-5904-0758
l.yurchishena@donnu.edu.ua

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗРОБКИ МОДЕЛІ РОЗРАХУНКУ ПОВНОЇ ВАРТОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

В статті запропоновано концептуальні підходи до визначення вартості освітніх послуг в закладах вищої освіти: перший – заснований на розподілі витрат університету на умовно-постійні і умовно-змінні; другий – ідентифікованої собівартості освітньої програми із врахуванням рівня освіти; третій – на підставі структури контингенту. Визначено драйвери, що впливають на вартість освітніх послуг, такі як: приведений контингент, норматив чисельності здобувачів у групі, кількість ставок ННП, середня заробітна плата та нарахування на неї. Для кожного підходу обґрунтовано модель розрахунку вартості освітніх послуг, визначено драйвери та методичний інструментарій розрахунку, основні переваги та недоліки застосування. Здійснено практичну апробацію всіх підходів для освітній програм бакалаврського і магістерського рівнів Донецького національного університету імені Василя Стуса, аргументовано особливості визначення вартості для кожного рівня, виявлено чинники, які впливають на рішення університетського менеджменту щодо цінової політики.

Ключові слова: концептуальні підходи, модель розрахунку, витрати на освіту, плата за навчання, вартість освітніх послуг, вища освіта, університет, ціна.

Рис. – 6, Літ. – 13

L. Yurchyshena
PhD in Economics, Associate Professor,
Department of Finance and Banking,
Vasyl' Stus Donetsk National University

METHODOLOGICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE MODEL FOR CALCULATING THE FULL COST OF EDUCATIONAL SERVICES

The article proposes conceptual approaches to determining the cost of educational services in institutions of higher education: the first is based on the distribution of university costs into conditional-permanent and conditional-variable; the second – the identified cost of the educational program, considering the level of education; the third – based on the contingent structure. The drivers affecting the cost of educational services are defined, such as: the reduced contingent, the number of applicants in the group, the number of NNP rates, the average salary, and its accruals. For each approach, the model for calculating the cost of educational services is substantiated, the drivers and methodological tools of calculation, the main advantages and disadvantages of the application are defined. Practical testing of all approaches for educational programs at the bachelor's and master's levels of the Vasyl' Stus Donetsk National University named after was carried out, the peculiarities of determining the cost for each level were argued,

and the factors influencing the decision of the university management regarding the price policy were identified.

Keywords: conceptual approaches, calculation model, education costs, tuition fees, cost of educational services, higher education, university, price.

Fig. - 6, Lit. - 13

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси у вищій школі, що обумовлені викликами зовнішнього середовища, а також обмежене фінансування з боку держави в умовах війни, зміна структури контингенту на користь здобувачів-контрактників, розширення фінансової автономії ЗВО, дефіцит коштів та посилення конкуренції на ринку освітніх послуг – це драйвери, що посилюють проблему розробки виваженої політики ЗВО до формування вартості освітніх послуг. Воєнний стану в Україні обумовив призупинення дії регуляторних обмежень щодо встановлення індикативної собівартості – граничної (мінімальної) ціни на освітні послуги, поряд з цим вартість освітніх послуг не відповідає реальним витратам ЗВО, проте конкурентна боротьба за потенційних абітурієнтів є передумовою встановлення демпінгових цін. Невідповідність цінової політики витратам ЗВО обумовлюють проблему визначення і встановлення вартості освітніх послуг, що потребує концептуального і методичного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розрахунку вартості освітніх послуг в ЗВО в науковій спільності досліджується досить епізодично, так Коцкулич Т. Я. [1] для калькулювання собівартості платних освітніх послуг всі витрати розділяє на прямі і непрямі, проте дискусійним залишається віднесення витрат на оплату праці НПП, що залучені до реалізації декількох ОП до непрямих, не погоджуюся, адже використовуючи інформацію щодо фактичного навантаження викладачів і кількості здобувачів в групі їх можна розподілити між декількома ОП, а тому ці витрати є прямими. Подальшого дослідження потребують методи калькулювання, які розглянуті на прикладі підприємств, доцільність застосування позамовного методу в ЗВО не доведена і потребує практичної апробації.

Григораш О. В. [2] оцінює вплив індикативної собівартості як інструмента державного регулювання щодо визначення мінімальної вартості на освітні послуги на обсяг набору в провідні виші. Труніна І. М., Пряхіна К. А., Андрієнко М. С. [3] виокремлюють маркетингові інструменти ціноутворення на ринку освітніх послуг, визначають принципи їх просування, акцентують увагу на тому, що більшість ЗВО при визначенні собівартості освітньої послуги користуються витратним методом або методами ціноутворення, що орієнтовані на споживача, на корисність продукту / послуги, конкурентів.

Костриченко В., Красовська Ю. [4] критично оцінюють наявні методики визначення ціни на платні послуги, і пропонують розподіляти витрати на прямі і непрямі із врахуванням індексу інфляції, нормативу чисельності здобувачів в групі, коригуванням на коефіцієнт якості надання освітніх послуг та розрахуноку раціональної ціни із врахуванням цінової політики інших ЗВО та еластичності попиту. Науковці пропонують методичні імперативи, акцентують увагу на збалансуванні вартості навчання за державним замовленням і кошти фізичних / юридичних осіб.

Жихарєва В. В., Познанська І. В., Баришнікова В. В. [5] пропонують методичний інструментарій розрахунку точки беззбитковості освітніх послуг університету, при цьому значної уваги приділяють розподілу витрат на змінні та умовно-постійні. Науковці зазначають, що даний підхід дає можливість обґрунтувати економічну доцільність реалізації ОП, проте не враховує якісні показники, такі як унікальність, перспективність з позиції майбутнього працевлаштування, якісний склад НПП, що її реалізують тощо. Шашкевич О. [6] обґрунтовує методичний підхід розрахунку оптимальної ціни освітніх послуг ЗВО та пропонує оптимізаційну задачу для визначення максимального

контингенту за умови використання наявних ресурсів ЗВО, що враховує зміну контингенту, одноразові витрати щодо створення освітньої послуги, структуру контингенту (бюджет / контракт), максимальний приріст контингенту за рахунок додаткових вкладень, поточні видатки на одного здобувача, ставку прибутковості капітальних вкладень [6]

Костенко І. С. [7] досліджує вплив індикативної собівартості на поведінку абітурієнтів, порівнює її з фактичною вартістю, а також стверджує про ризик перерозподілу здобувачів на користь приватної освіти. Лопушняк Г. [8] стверджує про недосконаліть наявних концептуальних підходів до розрахунку вартості і пропонує методику розрахунку видатків на оплату праці за категоріями працівників із врахування коефіцієнта підвищення заробітної плати та коригувального коефіцієнта залежно від престижності спеціальності, проте не надає методичного інструментарію розрахунку вартості освітніх послуг. Матюх С., Лопатовський В. [9] пропонують методику розрахунку вартості освітніх послуг, що враховує купівельну спроможність населення та наявність бюджетних місць в ЗВО, інструментом компенсації витрат на навчання визначають довгострокове кредитування навчання для молоді з незначним рівнем доходом.

Критичний аналіз наукових підходів щодо визначення вартості освітніх послуг дає можливість стверджувати про їх епізодичність та незавершеність, що обумовлено процесом становлення фінансового менеджменту в університетах, а тому потребує подальших досліджень.

Метою статті є визначення концептуальних підходів та розробка моделей розрахунку повної вартості освітніх послуг, їх практична апробація, обґрунтування переваг та недоліків практичного застосування запропонованих моделей.

Виклад основного матеріалу. Конкурентне середовище, демпінгові ціни з боку регіональних ЗВО та обмежені фінансові ресурси Донецького національного університету імені Василя Стуса обумовили необхідність методичного та концептуального обґрунтування підходів до визначення вартості освітніх послуг [10]. Відповідно до запиту ректорату було запропоновано три концептуальні підходи до визначення повної вартості освітніх послуг із врахуванням таких драйверів, як контингент, спеціальність, рівень освіти, кадрове забезпечення освітньої діяльності, структура постійних і змінних витрат (рис. 1).

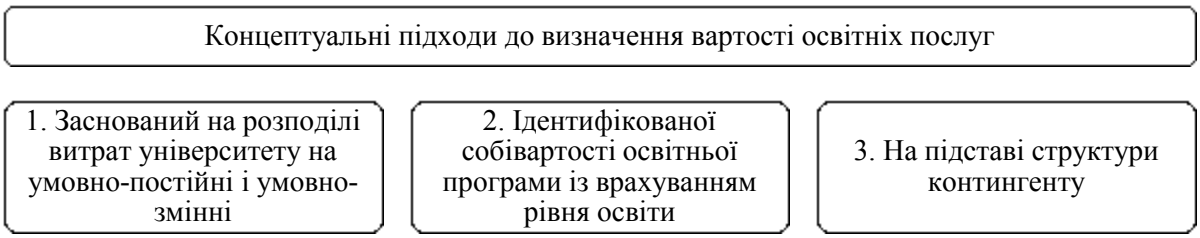

Рисунок 1 – Концептуальні підходи до визначення вартості освітніх послуг ЗВО
Джерело: розроблено автором

Практична апробація яких дозволила визначити реальну вартість освітніх послуг, інструменти оптимізації витрат та наявні обмеження щодо можливості генерування доходів університетом. Перший підхід заснований на розподілі витрат університету на умовно-постійні і умовно-змінні, що розраховуються на 1-го здобувача відповідно до наявного контингенту ЗВО на 01.10 звітного року (рис. 2).

Основними драйверами, що впливають на вартість навчання одного здобувача за освітньою програмою є:

- приведений контингент, що розраховується для визначення: умовно-постійних витрат в цілому по ЗВО, умовно-змінних – по освітній програмі;

- норматив чисельності здобувачів у групі визначається внутрішніми локальними актами ЗВО або нормативно-правовими актами України;

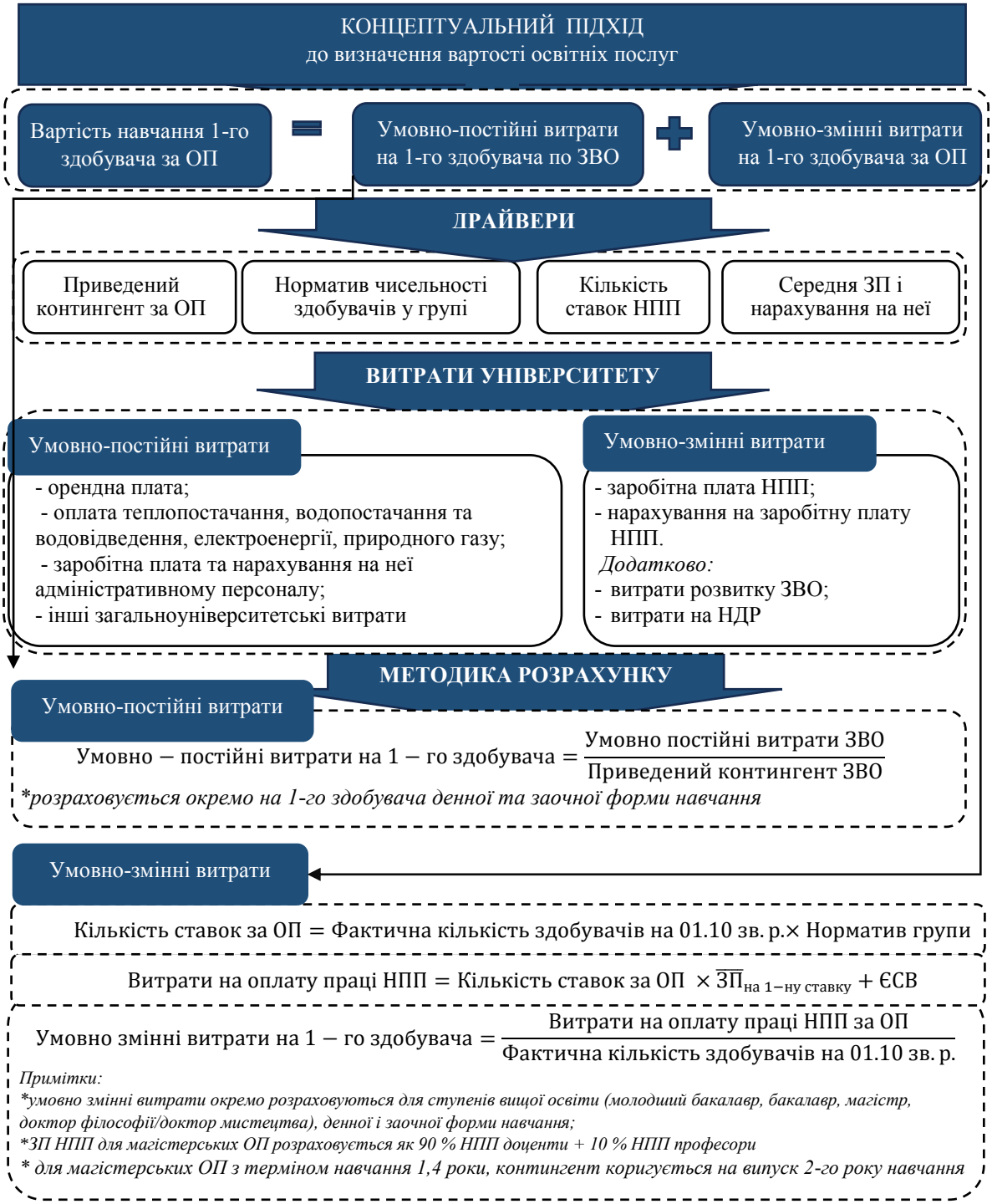

Рисунок 2 – Модель розрахунку вартості освітніх послуг заснована на розподілі витрат ЗВО на умовно-постійні і умовно-змінні

**розроблено автором*

- кількість ставок НПП залежить від контингенту здобувачів вищої освіти та рівня аудиторного навантаження при розрахунках можлива похибка за рахунок узагальнення контингенту та бакалавріаті, адже контингент за курсами може бути відмінним, і в окремих випадках – це малокомплектні групи, до яких можуть застосовуватися понижувальні коефіцієнти при розрахунку навантаження, а в іншому –контингент вище нормативного, проте за перевищення доплати не здійснюються, а навантаження залежить від аудиторного фонду;

- середня заробітна плата і нарахування на неї залежать від рівня мінімальної заробітної плати (МЗП), розраховуючи умовно-постійні витрати береться узагальнений показник в цілому по ЗВО і корегується на коефіцієнт підняття МЗП в наступному році. Середня заробітна плата НПП розраховується як посадовий оклад доцента із врахуванням педагогічного стажу понад 10 років, надбавки за науковий ступінь та вчене звання доцента. Щодо ступеня вищої освіти «Магістр», то рекомендовано середню заробітну плату визначати як 90 % оплата праці доцента та 10 % професора, для ступеня вищої освіти «Доктор філософії/Доктор мистецтва» доцільно врахувати відсоток залучених докторів наук, професорів. До середньорічної заробітної плати включаються витрати на оздоровлення працівників.

Запропонований концептуальний підхід передбачає, що всі витрати ЗВО розділяються на умовно-постійні та умовно-змінні, при цьому до умовно-змінних відносяться ті, що залежить від контингенту – витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи, крім того сюди можна включити додатково відсоток витрат на розвиток ЗВО та витрати на науково-дослідні роботи (за умови, що ціна на освітні послуги залишається конкурентоспроможною). Всі інші (амортизація, матеріальні витрати, витрати на комунальні послуги та енергоносії, орендна плата, витрати на дослідження та розробки та інші витрати) до умовно-постійних, так як їх зміна прямо не залежить від зміни контингенту здобувачів вищої освіти. Даний розподіл є досить умовним і не враховує рівень витрат на витратні ОП, такі, що потребують використання лабораторного фонду (хімія, фізика, енергетика тощо). Ідентифікація витрат за інститутами, факультетами, спеціальностями, освітніми програмами є трудомістким процесом і потребує відповідного програмного забезпечення; на підставі публічної звітності це зробити не можливо, тому доведено прийнятність зазначеного розподілу витрат.

Методику розрахунку витрат наведено на рис. 2, при визначенні витрат за основу беруться витрати планового року із врахуванням коригувань підвищення цін на тарифи, оренду, заробітну плату тощо. Контингент здобувачів магістерських ОП, які мають термін реалізації 1,4 роки коригується на випуск другого року, як для денної, так і заочної форми навчання, за формулою:

$$St. = \mathrm{St.}_{n-1} \times \frac{4}{10} + (\mathrm{St.}_{n-1} - \mathrm{St.}_{n}) \times \frac{6}{10} \quad (1)$$

Недоліками даного підходу є нівелювання впливу кількості залучених на освітню програму докторів наук, доцентів, асистентів, які мають наукову ступінь та або ні вчене звання, неоднакову вислугу років, а відповідно і рівень надбавки, а також можуть мати додаткові надбавки. Ще один недолік – освітні програми із значним контингентом покривають більше умовно-постійних витрат, порівняно із малочисельними, що не стимулює до додаткового набору на непопулярні спеціальності / освітні програми, адже вони фактично отри5мують додаткове фінансування іншими ОП. Переваги: логічність, нескладність здійснення розрахунків на підставі офіційно оприлюднених даних; зростання контингенту в ЗВО призводить до скорочення умовно-постійних витрат на одного здобувача, що знижує вартість освітніх послуг.

Другий підхід – ідентифікованої собівартості передбачає розрахунок вартості навчання для окремої ОП. Це досить трудомісткий підхід, адже потребує інформації від навчального відділу, деканату, кафедр та фінансових служб ЗВО щодо кожної освітньої програми. А саме: контингент, викладачі, що залучені до її реалізації, в т. ч. до керівництва кваліфікаційними роботами (їх посада, наявність вченого звання, ступеня, вислуги років, додаткові надбавки, оздоровчі), освітні компоненти (кількість годин, що фінансується за рахунок спеціального фонду, переведення їх в ставки із врахування потоків).

Модель розрахунку вартості освітніх послуг (рис. 3) здійснюється на підставі середніх умовно-змінних витрат по окремій ОП із врахування всього терміну навчання

(розрахунки здійснюються для кожного року окрему із врахуванням специфіки забезпечення та реалізації освітніх компонентів) та умовно-постійних витрат на одного здобувача-контрактника розрахованого за приведеним контингентом по ЗВО.

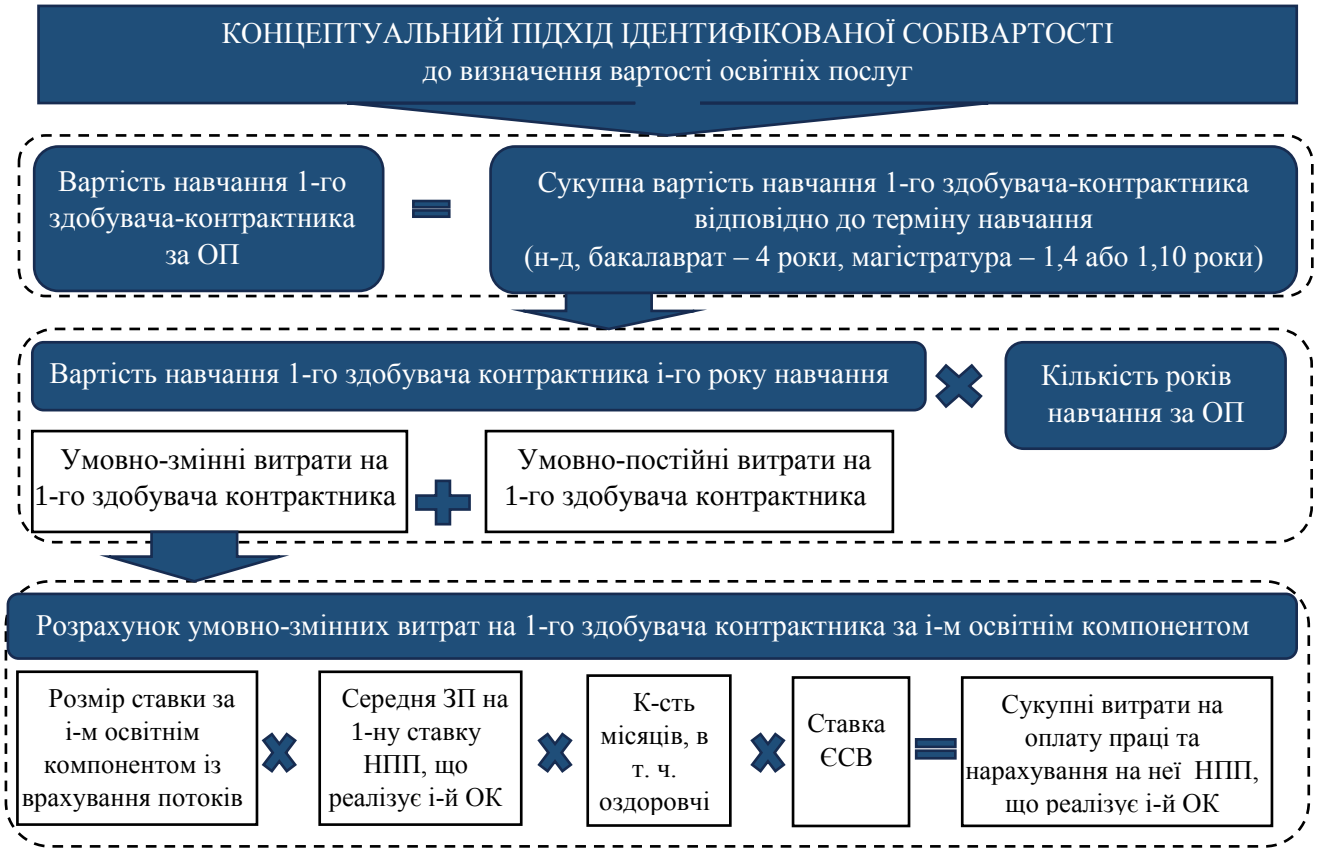

Рисунок 3 – Модель розрахунку вартості освітніх послуг за освітньою програмою із використанням ідентифікованої собівартості

**розроблено автором*

Недоліком даного підходу є трудомісткість розрахунків, залученість представників різних структурних підрозділів до формування інформаційної бази, врахування потоків, фактичного навантаження за контрактною формою навчання, значна кількість залучених на освітню програму професорів, докторів наук, доцентів, асистентів, врахування розподілу навантаження між НПП курсових робіт, практичної підготовки, кваліфікаційних робіт. Похибка в розрахунках за бакалаврськими освітніми програмами присутня при прогнозуванні навантаження на 2–4 курс (зокрема, потоки, залучення НПП, зміна контингенту), або в разі якщо розрахунок проводиться по фактичному контингенту за курсами, проте є ризик суттєвої зміни контингенту, а якщо врахувати факт, що чим більший контингент на ОП, тим менші умовно-змінні витрати на одного здобувача, то і вартість навчання буде не точною (орієнтовною). Тому при визначенні планової вартості освітніх послуг доцільно закладати мінімальний плановий контингент набору, що відповідає нормативній чисельності здобувачів у групі. За умови, якщо набір буде більшим, ніж плановий, то додаткова сума коштів буде формувати фінансову подушку або спрямовуватися на розвиток ЗВО тощо. Перевагою вище зазначеного концептуального підходу є точність розрахунку вартості освітніх послуг по окремій освітній програмі

Третій концептуальний підхід передбачає розподіл всіх витрат із врахуванням структури контингенту (рис. 4) бюджет / контракт, денна / заочна, бакалавр / магістр / доктор філософії / доктор наук. Для практичного застосування моделі розрахунку вартості навчання 1-го здобувача за ОП необхідно:

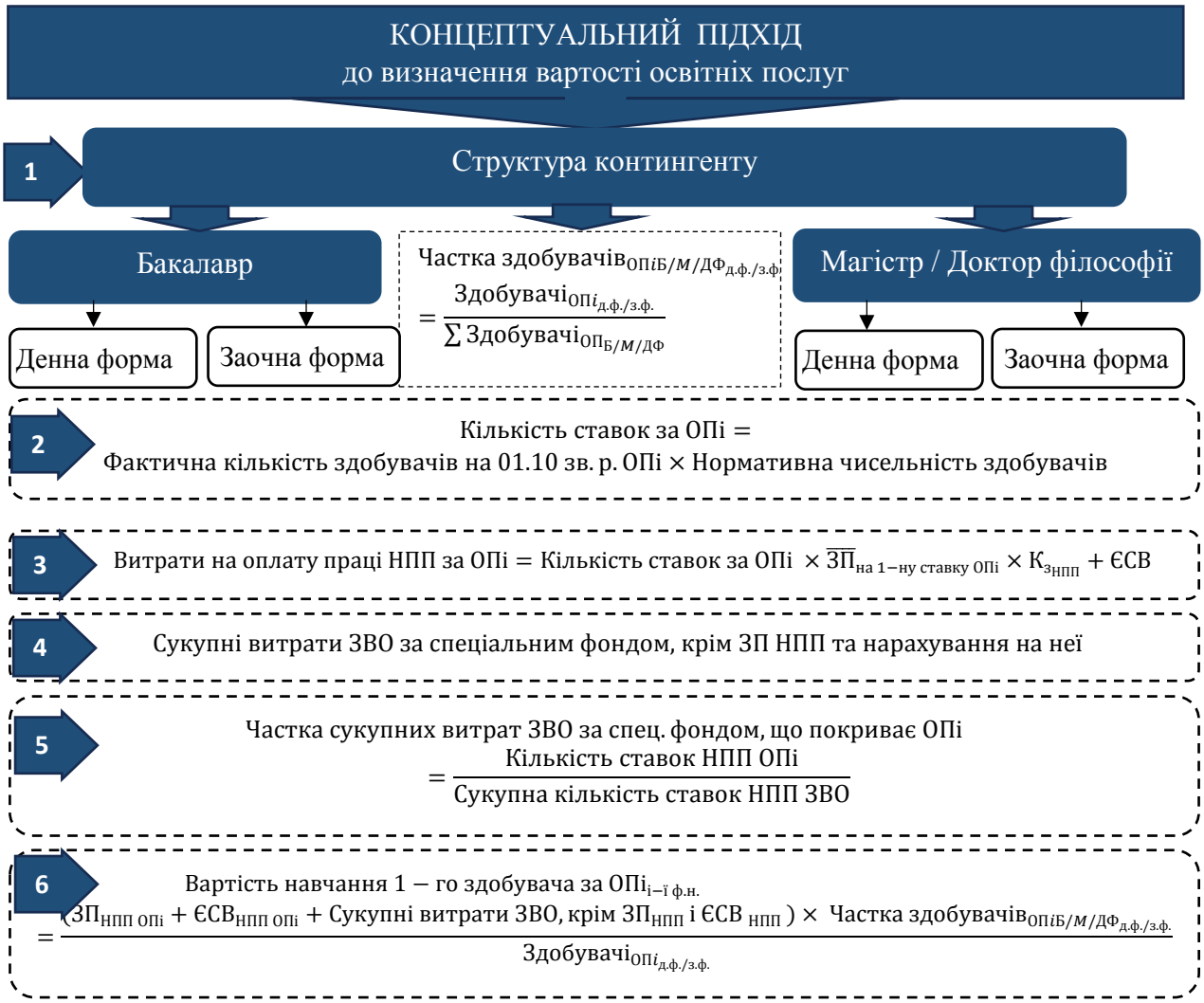

Рисунок 4 – Модель визначення вартості освітніх послуг на підставі структури контингенту

**розроблено автором*

визначити кількість ставок за ОП за даними фактичної кількості здобувачів на 01.10 звітного року за відповідною освітньою програмою (ОП) та нормативною чисельністю здобувачів в групі;

розрахувати витрати на оплату праці на підставі кількості ставок та відсотка залучення НПП із вченим ступенем та / або званням, що враховується при визначенні фонду заробітної плати;

визначити сукупні витрати за спеціальним фондом ЗВО, крім вище розрахованої заробітної плати НПП та нарахування на неї;

визначити частку сукупних витрат ЗВО за спеціальним фондом, що покриває $ОП_i$;

вартість навчання 1-го здобувача за $ОП_i$ для денної або заочної форми навчання, ступеня вищої освіти «Бакалавр / Магістр / Доктор філософії» визначається як відношення сукупних витрат ЗВО, в т. ч. заробітної плати та нарахуванням на неї, що покривається за рахунок $ОП_i$ до фактичного контингенту здобувачі $ОП_i$.

Перевагою даного концептуального підходу є відносна простота застосування, проте суттєвим недоліком є похибки розрахунків при зміні контингенту, нерелевантність розрахунків для малокомплектних груп, неможливість розрахувати вартість навчання, якщо на ОП відсутній набір (в більшій мірі це стосується заочної форми навчання та нових ОП), зростання вартості для ОП в яких контингент є вищим, відсутність мотивації

щодо нарощування контингенту в непопулярних з позиції абітурієнтів спеціальностей, неврахування рівня оплати праці викладачів, що залучені до реалізації освітніх програм.

За вихідними даними Донецького національного університету імені Василя Стуса розраховано вартість навчання здобувачів за трьома вище запропонованими підходами. Результати розрахунків для ОП денної форми СО «Бакалавр» на основі розподілу витрат на умовно-постійні та умовно-змінні, структури контингенту та ідентифікованої собівартості (розраховано лише для двох ОП) представлені на рис. 5.

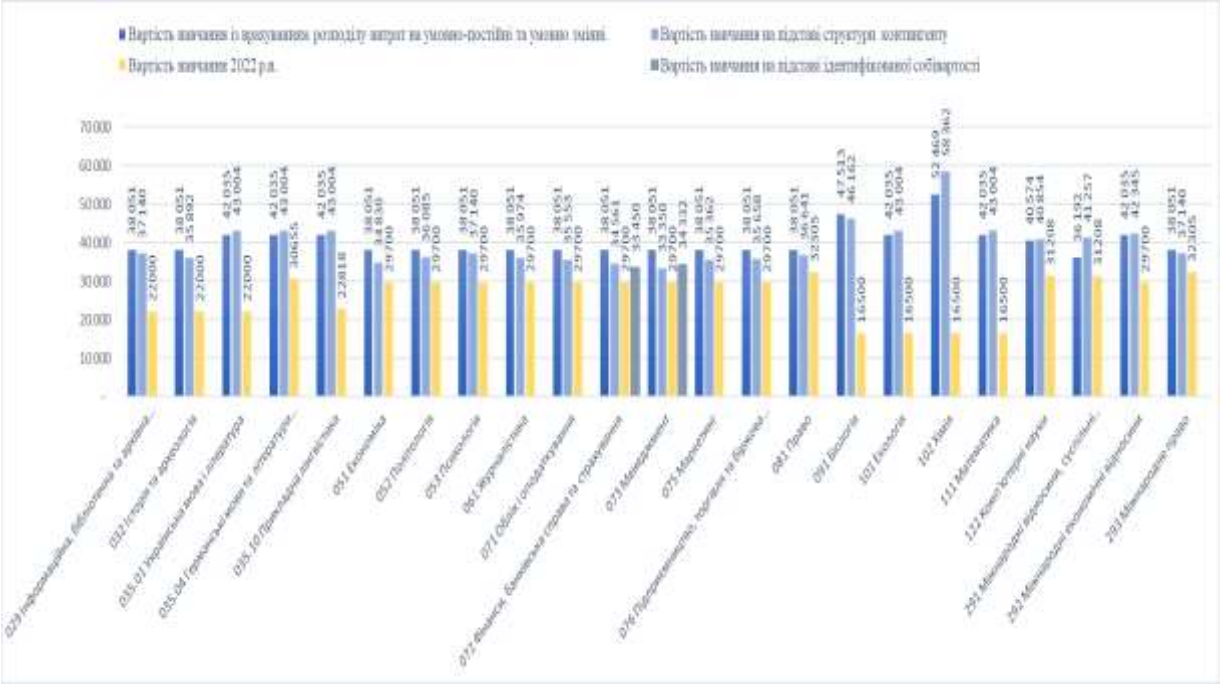

Рисунок 5 – Порівняння вартості навчання для здобувачів ступеня вищої освіти «Бакалавр», денна форма навчання

**розраховано і побудовано автором*

Порівнюючи вартість навчання розраховану за різними підходами спостерігається незначне відхилення за першим і другим підходом, проте якщо порівняти з вартістю навчання 2022 р., то університет встановлював демпінгову ціну відносно фактичної собівартості навчання, що на 14–48 % є меншою залежно від ОП. Тобто, фактично здійснювалося співфінансування видатків здобувачів за контрактною формою навчання та загально університетських видатків за рахунок бюджетних асигнувань. Проте, аналіз регіонального ринку праці в 2022 р. показує, що для ОП спеціальності 072 вартість навчання в ДонНУ імені Василя Стуса є найвищою у м. Вінниці і становить 29 700 грн, для порівняння ВТЕІ КДТЕУ – 20 000 грн, ВННІЕ ЗНУ – 27 360 грн, ВНАУ – 18 000 грн. Розрахункова вартість навчання 1-го здобувача за трьома підходами для ОП спеціальності 072 СО «Бакалавр» є відмінною, і становить, відповідно 38 051 грн, 34 561 грн, 33 450 грн. Проаналізувавши чинники, що вплинули на її зміну доцільно зазначити, що:

- при визначенні вартості за першим підходом (розподілі витрат на умовно-постійні та умовно-змінні) не враховано потоки в яких навчаються здобувачі, що завищує вартість навчання по потокових дисциплінах в два-три рази, тому доцільно здійснювати корегування в ручному режимі на певний коефіцієнт; норматив чисельності здобувачів у групі впливає на зміну показника вартості навчання; взято усереднений рівень оплати праці НПП; середній показник чисельності здобувачів за чотири роки набору, що не враховує фактичну кількість здобувачів, які будуть навчатися в прогнозованому періоді, як приклад, структура контингенту суттєво змінилася в бік зростання частки контрактників (I курс – 92 % контрактників, II – 71 %, III – 0,63 %, IV – 7 %);

- похибка у визначенні ціни в другому підході: при розрахунку структури контингенту не враховано його нерівномірність по роках набору; незначна кількість здобувачів, що навчаються за іншими ОП призводить до збільшення фінансового навантаження;

- підхід на основі ідентифікованої собівартості є найбільш точним, адже тут враховано всі чинники, які не можна було врахувати в попередніх підходах, проте застосування даного підходу потребує закладення фіксованого контингенту здобувачів, які потенційно буду навчатися на ОП, в разі перевищення набору, буде формуватися фінансова подушка.

Отже, оцінюючи переваги та недоліки запропонованих концептуальних підходів можна зробити висновок про можливість застосування будь-якого з них, як інструмента прийняття рішення університетським менеджментом при формуванні цінової політики, яка повинна враховувати конкурентні позиції ЗВО, ринкові ціни на аналогічні ОП та керуватися Постановою КМУ від 03.03.2020 р. № 191 «Деякі питання запровадження індикативної собівартості» [11]. В 2020–2021 рр. МОН України розраховувало і оприлюднило мінімальну вартість контрактного навчання на основі індикативної собівартості для осіб відповідного року набору денної форми навчання ступеня освіти молодший бакалавр, бакалавр, магістр та зазначило перелік спеціальностей для яких вона є обов'язковою [12]. Проте, з 01.01.2023 р. дію Постановою КМУ № 191 припинено [13] на період війни в Україні. Проте, після відновлення її дії при визначенні вартості навчання потрібно враховувати не лише фактичні витрати ЗВО на підготовку здобувачів, а й законодавчі обмеження щодо визначення її мінімального рівня.

Результати розрахунку вартості навчання для здобувачів ОП СО «Магістр» представлено на рис. 6.

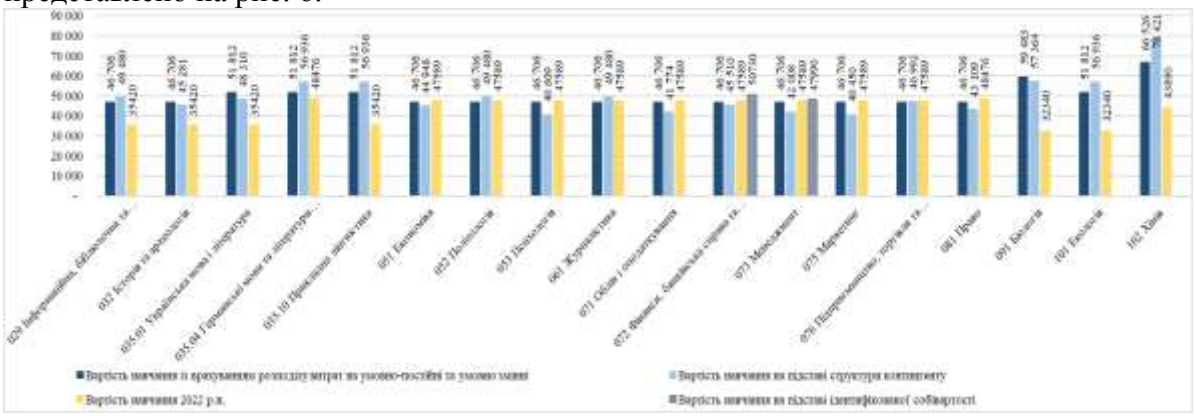

Рисунок 6 – Порівняння вартості навчання для здобувачів ступеня вищої освіти «Магістр», денна форма навчання

**розраховано і побудовано автором*

Розрахунки здійснено за трьома підходами із врахування терміну навчання 1,4 роки, тобто контингент другого року скориговано на коефіцієнт тих здобувачів, які завершили навчання, у витратах на оплату праці враховано, що 10 % НПП є докторами наук, професорами, а також оздоровчі, на рівні місячної заробітної плати. Вартість навчання за першим і другим підходом є відмінною в межах ±15 % за рахунок фактичного контингенту, що навчається на ОП. Виявлено закономірність, що чим менша кількість здобувачів навчається на ОП, ти вища розрахункова вартість навчання. Порівнюючи розрахункову вартість за першим підходом з фактично встановленою на 2022 р., по більшості ОП спостерігається занижена вартість, зокрема, на такі непопулярні ОП як: «Біологія» на 27 143 грн, «Хімія» – 22 636, «Екологія» і прикладна математика» – 19 472 грн, «Українська мова і література», «Прикладна лінгвістика» – 16 392 грн, «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», «Історія та археологія» – 11 286 грн, «Публічне управління та адміністрування» – 5 485 грн, «Германські мови та літератури» – 3 336 грн,

«Комп'ютерні науки» – 2 684 грн, це означає, що ЗВО свідомо планує фінансувати реалізацію зазначених ОП, за рахунок інших, більш прибуткових та конкурентоспроможних. Такі фінансові рішення негативно впливають на фінансову стійкість ЗВО та обмежують можливість здійснення поточних видатків та видатків розвитку. Лише вартість навчання за економічними спеціальностями та правом є економічно обґрунтованою та формує фінансовий простір університету.

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що запропоновані концептуальні підходи можуть бути використані для визначення вартості освітніх послуг за освітніми програмами відповідного рівня і ступеня освіти, проте остаточне рішення, що приймає менеджмент університету щодо ціни повинно враховувати й інші чинники, такі, як: регуляторні обмеження на державному рівні, вартість навчання на аналогічні ОП в інших регіональних і центральних ЗВО України, рівень платоспроможності населення, адекватність і відповідність ціни до умов навчання, якість освітніх послуг, рейтингові позиції ЗВО, рівень працевлаштування випускників та інших чинників. Приймаючи рішення щодо встановлення вартості навчання нижче собівартості університетський менеджмент повинен розуміти за рахунок яких джерел буде здійснюватися співфінансування здобувачів, що навчаються за контрактною формою, якщо ж джерела не визначені, то наслідками може бути дефіцит коштів та порушення поточної фінансової стійкості ЗВО. В сукупності врахування зазначених чинників визначає вартість освітніх послуг для релевантної категорії абітурієнтів, і не чинить негативно впливу на вибір абітурієнтом ЗВО.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Коцкулич Т.Я. Калькулювання собівартості платних освітніх послуг у закладах вищої освіти як передумова формування економічно обґрунтованої вартості. Європейський вектор економічного розвитку. 2019. № 1 (26). С. 96–107.
2. Григораш О. В. Фінансові аспекти формування ринку освітніх послуг в Україні на прикладі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-воНаУОА, 2023. № 28 (56). С. 52–57.
3. Труніна І. М., Пряхіна К. А., Андрієнко М. С. Ціноутворення на ринку вищої освіти України. Ефективна економіка. 2021. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9422 (дата звернення: 10.06.2023).
4. Костриченко В. М., Красовська Ю. В. Методичні особливості формування цін на платні послуги вищих навчальних закладів. Економіка і суспільство. 2017. № 13. С. 525–530.
5. Жихарєва В. В., Познанська І. В., Баришнікова В. В. Методика аналізу беззбитковості освітніх послуг у маркетинговій діяльності університету. *Modern Economics.* 2020. № 23. С. 62-68. DOI: https://doi.org/10.31521/modecon.V23(2020)-10.
6. Шашкевич О. Вартість освітніх послуг у вищих навчальних закладах: моделювання оптимальної ціни. *Світ фінансів.* 2007. Вип. 3 (12). С. 112–119.
7. Костенко І. С. Роль індикативної собівартості у формуванні ринку освітніх послуг в Україні. Бизнес Информ. 2020. № 5 (508). С. 295-305.
8. Лопушняк Г. Концептуальні підходи до визначення вартості навчання у державному вищому навчальному закладі. Демократичне врядування: Науковий вісник. 2009. Вип. 3. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26541/lopushnak.pdf (дата звернення: 12.06.2023).
9. Матюх С. А., Лопатовський В. Г. Встановлення вартості навчання у вищих навчальних закладах на прикладі ВНЗ м. Хмельницького. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія Економічні науки. 2017. Спецвипуск : Ефективність організаційно-економічного механізму інноваційного

розвитку вищої освіти : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (6 жовтня 2017 р., м. Київ). С. 79–87.

10. Юрчишена Л. В. Концептуальні підходи до моделі розрахунку вартості освітніх послуг закладів вищої освіти. «Міжнародна безпека у світлі сучасних глобальних викликів: країни Балтії – Україна: єдність, підтримка, перемога»: зб. наукових праць III Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : КНЕУ. 2023 р. с. 256–259.

11. Постанова КМУ від 03.03.2020 р №191 «Деякі питання запровадження індикативної собівартості». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 08.06.2023).

12. Мінімальна вартість контрактного навчання у 2020-2021 році. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/minimalna-vartist-kontraktnogo-navchannya-2020 (дата звернення: 10.06.2023).

13. Постанова КМУ від 27.12.2022 № 1441 «Про зупинення в 2023 році дії деяких постанов Кабінету Міністрів України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1441-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 08.06.2023).

REFERENCES

1. Kockulych, T. Ja. (2019) Kaljkuljuvannja sobivartosti platnykh osvitnikh poslugh u zakladakh vyshhoji osvity jak peredumova formuvannja ekonomichno obgruntovanoji vartosti. [Costs calculation of paid educational services as ground for forming of economical grounded value] // *European vector of economic development*, no 1, 96–107. [in Ukrainian].

2. Hryhorash, O. V. (2023). Finansovi aspekty formuvannia rynku osvitnikh posluh v Ukraini na prykladi spetsialnosti 072 «Finansy, bankivska sprava ta strakhuvannia» [Financial aspects of the formation of the market of educational services in ukraine on the exampleof majority 072 «Finance, banking and insurance»]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Ekonomika»: naukovyi zhurnal. Ostroh: Vydavnytstvo NaUOA. 28 (56). 52–57. [in Ukrainian].

3. Trunina, I. M., Priakhina, K. A., Andriienko, M. S. (2021). Tsinoutvorennia na rynku vyshchoi osvity Ukrainy [Pricing in the higher education market of Ukraine]. *Efektyvna ekonomika*. 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9422 [in Ukrainian].

4. Kostrychenko, V.M., Krasovska, Yu. V. (2017). Metodychni osoblyvosti formuvannia tsin na platni posluhy vyshchykh navchalnykh zakladiv [Methodological features of price formation for paid services of higher educational institutions. Economy and society]. *Ekonomika i suspilstvo*. 13. 525-530 [In Ukrainian].

5. Zhykharieva, V. V., Poznanska, I. V., Baryshnikova, V. V. (2020). Metodyka analizu bezzbytkovosti osvitnikh posluh u marketynhovii diialnosti universytetu [The method of analyzing the break-even of educational services in marketing activities of the university]. *Modern Economics*. 23. 62-68. doi: https://doi.org/10.31521/modecon.V23(2020)-10. [in Ukrainian].

6. Shashkevych, O. (2007). Vartist osvitnikh posluh u vyshchykh navchalnykh zakladakh: modeliuvannia optymalnoi tsiny [The cost of educational services in higher education institutions: modeling the optimal price]. *Svit finansiv*. 3 (12). 112–119. [in Ukrainian].

7. Kostenko, I. S. (2020). Rol indykatyvnoi sobivartosti u formuvanni rynku osvitnikh posluh v Ukraini [The role of indicative cost in the formation of the educational services market in Ukraine]. *Byznes Ynform*. 5 (508). 295-305. [in Ukrainian].

8. Lopushniak, H. (2009). Kontseptualni pidkhody do vyznachennia vartosti navchannia u derzhavnomu vyshchomu navchalnomu zakladi [Conceptual approaches to determining the cost of education in a state higher education institution]. *Demokratychne vriaduvannia: Naukovyi visnyk.* 3. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26541/lopushnak.pdf [in Ukrainian].

9. Matiukh, S. A., Lopatovskyi, V. H. Vstanovlennia vartosti navchannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh na prykladi VNZ m. Khmelnytskoho [Setting the cost of education in

higher educational institutions on the example of Khmelnytskyi University]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnolohii ta dyzainu. Seriia Ekonomichni nauky. 2017. Spetsvypusk : Efektyvnist orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu innovatsiinoho rozvytku vyshchoi osvity : materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (6 zhovtnia 2017 r., m. Kyiv). C. 79–87. [in Ukrainian].

10. Yurchyshena, L. V. (2023). Kontseptualni pidkhody do modeli rozrakhunku vartosti osvitnikh posluh zakladiv vyshchoi osvity [Conceptual approaches to the model for calculating the cost of educational services in higher education institutions]. *«Mizhnarodna bezpeka u svitli suchasnykh hlobalnykh vyklykiv: krainy Baltii – Ukraina: yednist, pidtrymka, peremoha»: zb. naukovykh prats III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv* : KNEU. 256–259/ [in Ukrainian].

11. Postanova KMU vid 03.03.2020 r №191 «Deiaki pytannia zaprovadzhennia indykatyvnoi sobivartosti». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191-2020-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

12. Minimalna vartist kontraktnoho navchannia u 2020-2021 rotsi. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/minimalna-vartist-kontraktnogo-navchannya-2020 [in Ukrainian].

13. Postanova KMU vid 27.12.2022 № 1441 «Pro zupynennia v 2023 rotsi dii deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1441-2022-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.13

УДК 338.4:004
JEL D80; G14; L86

Якушев О.В.
кандидат економічних наук, доцент, докторант,
доцент кафедри соціального забезпечення,
Черкаський державний технологічний університет
ORCID 0000-0002-0699-1795
e-mail: o.yakushev@chdtu.edu.ua

ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ ЯК ВАЖІЛЬ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІТ-СФЕРИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Доведено доцільність більш глибокого дослідження сутності та особливостей здійснення процедур електронної комерції в Україні для пришвидшення темпів виведення її економіки з кризового стану. Конкретизовано змістовне навантаження терміну «електронна комерція». Здійснено узагальнення етапів становлення електронної комерції у світі як інструмента розвитку інформаційного ринку. Здійснено порівняння моделей традиційної та електронної комерції за ключовими показниками (товар; суб'єкти; процес; автоматизація; організація зовнішніх зв'язків; взаємодія з клієнтами та бізнес-партнерами; реорганізація структури; бренд-капітал; людський капітал; оборотний капітал; ціна одиниці товару). Проаналізовано рівень використання суб'єктами господарювання переваг електронної комерції у власній діяльності. Продемонстровано рівень використання можливостей інформаційного простору українськими підприємствами для розвитку власної справи. Обґрунтовано напрями розвитку електронної комерції та управлінські рішення, спрямовані на інтенсифікацію тенденцій розвитку інформаційного ринку в країні та активізацію її ІТ-сфери.

Ключові слова: ІТ-сфера, електронна комерція, регулювання, розвиток, ІТ-фахівці, Україна.

Рис. 1, Табл. 1, Літ. 14.

Yakushev O.V.
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Doctoral Student,
Associate Professor of the Department of Social Welfare,
Cherkasy State Technological University, Cherkasy,
ORCID 0000-0002-0699-1795
e-mail: o.yakushev@chdtu.edu.ua

ELECTRONIC COMMERCE AS A LEVER FOR REGULATING IT SPHERE DEVELOPMENT IN UKRAINE: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

The expediency of a deeper study of the essence and features of e-commerce procedures in Ukraine in order to accelerate the pace of its economy out of crisis has been proved. The content load of the term "electronic commerce" is specified. The generalization of the stages of the formation of e-commerce in the world as a tool for the development of the information market is carried out. The models of traditional and e-commerce are compared by key indicators (product; subjects; process; automation; organization of external relations; interaction with customers and business partners; reorganization of the structure; brand capital; human capital; working capital; unit price of goods). The level of use by business entities of the advantages of e-commerce in

their own activities is analyzed. The level of using the possibilities of the information space by Ukrainian enterprises for the development of their own business is demonstrated. The directions of development of e-commerce and management decisions aimed at intensifying the trends in the development of the information market in the country and activating its IT sphere are substantiated.

Key words: IT sphere, electronic commerce, regulation, development, IT specialists, Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасна Україна переживає дуже важкий етап доведення права на свою державну ідентичність через випробування на міцність проявами різних складових кризового стану, найбільш впливовими на життя українців з яких слід назвати: суспільно-політичну кризу, яка найбільшим чином проявилася через окупацію та анексію частини території України у 2014 р. та масштабний військовий напад сусідньої країни-агресора в 2022 р.; демографічну кризу, яка спостерігається в країні вже понад тридцять років та виникла в наслідок суттєвих диспропорцій в тенденціях народжуваності й смертності населення та останніми роками значно загострилася через виїзд дієздатного населення, молоді та дітей за межі країни в пошуках безпечного та більш якісного життя; фінансово-економічну кризу через неспроможність економіки країни функціонувати у повному обсязі в наслідок воєнних дії та порушення або неможливість користування устояними економічними зв’язками на міжнародному рівні. Для того, щоб вивести економіку України з описаного стану, потрібно, перш за все, виконання двох ключових умов. Першою і самою головною умовою початку процесів відродження країни має стати перемога у війні із агресивною сусідньою країною, повне виведення військ агресора з української території та встановлення українських кордонів на рівні 1991 р. Тут також важливо набути нашій країні гарантій подальшого ненападу країни-агресора, які можуть надати наші потужні в економічному та воєнному планах країни-партнери. Другою умовою має стати трансформація економічної політики країни шляхом відходження від ресурсно-сировинної орієнтації її діяльності, яка була визначальною для всіх тридцяти двох років незалежності України, й досягнення її стратегічної спрямованості на лідерство та технології. Суттєве сприяння у реалізації означених двох умов має надати розвиток ІТ-сфери країни, що може бути здійснено через активізацію процесів функціонування відносно нової для України ринкової складової – інформаційного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика, пов'язана з поступовим формуванням різних аспектів функціонування інформаційного ринку в дослідженнях, результати яких опубліковано у виданнях, що індексуються в наукометричній базі Scopus, з’явилася ще у 1902 р. і надалі поступово розширювалася та поглиблювалася: з 1994 р. щорічна кількість статей за цим напрямом у базі перевищує одну тисячу од., а максимальна їх кількість була досягнутою в 2022 р. – 11678 од. [1]. За останні п'ять років лідерами серед авторів в дослідженні тематики інформаційного ринку виступають представники наукових шкіл Південної Африки, Китаю, Південної Кореї, Ірану, Лівану та Фінляндії. Отже, можемо зробити висновок про те, що обрана тематика дослідження є досить актуальною в світі та останнім часом більш інтенсивні розробки здійснюються науковцям з Африки, Східної та Західної Азії, що може свідчити про досить інтенсивні тенденції розвитку ІТ-сфери кожної з перелічених країн.

В Україні тематика актуалізації ІТ-сфери за рахунок розвитку інструментів інформаційного ринку нажаль не є досить поширеною, проте окремі дослідження здійснюються, що свідчить про наявність потенційних тенденцій розвитку даного сектору економіки в країні. Так, М. Науменко описує особливості та закономірності функціонування ринку інформаційних товарів та послуг, робить висновки про ті аспекти, які мають бути врахованими при побудові високоефективної ІТ-сфери в Україні [2]. С. Мельниченко формулює основні напрями, які мають забезпечити інтенсивний розвиток

інформаційного ринку та ІТ-сфери загалом в Україні [3]. Н. Савран аналізує результативність розвитку в Україні ринку ІКТ та на основі отриманих даних обґрунтовує ті проблеми, які стримують можливі позитивні тенденції [4]. Л. Клевчік досліджує можливості інтеграції українського ринку економічної інформації у світовий інформаційний ринок [5]. К. Прохоров вивчає український інформаційний ринок з позиції співвідношення попиту та пропозиції на інформаційно-технологічні послуги [6]. Н. Жмурко та О. Терешко на підставі детального аналізу сучасних тенденцій розвитку ІТ-сфери в Україні та світового досвіду оподаткування даного сегменту ринку аналізують доцільність збільшення податкового тиску на український ринок ІТ [7].

Отже, можемо констатувати, що українські науковці докладають зусиль для того, щоб досягти на практиці позитивних тенденцій розвитку як інформаційного ринку, так і ІТ-сфери країни загалом. Разом із тим, для того, щоб надати більш потужного імпульсу розвитку ІТ-сфері України, а отже і створити сприятливі умови для пришвидшення виведення економіки країни з кризового стану, існує необхідність у поглибленні наукових знань щодо інформаційного ринку, щоб набути реальних важелів управління регулюванням розвитку ІТ-сфери України.

Формулювання цілей статті. Метою роботи обрано розкриття викликів та можливостей формування інформаційного ринку України як важеля успішного регулювання розвитку ІТ-сфери країни.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку бізнес-процесів в Україні характеризується все більшим використанням фахівцями інструментів цифровізації, діджиталізації та електронної комерції, що дозволяє суттєвим чином пришвидшувати процеси прийняття управлінських рішень та прискорювати швидкість періоду обороту оборотних коштів суб'єктів господарювання. Розвиток цифрових технологій та зростання рівня використання у виробничо-господарській діяльності суб'єктів господарювання глобальної мережі «Інтернет» поступово й покроково трансформували традиційний формат бізнесу в його електронну форму, що, в свою чергу, стимулювало створення та широке розповсюдження нових видів продуктів та послуг, появу нових можливостей для професійного розвитку людини, забезпечило можливості застосування віддаленої форми організації праці (дистанційної чи надомної), стимулювало підвищення цифрової та інформаційної культури суспільства тощо.

Моделювання розвитку електронних бізнес-процесів в економіці країни здійснюється за допомогою процедур електронної комерції, тобто ділової активності з купівлі-продажу товарів та послуг із застосуванням технологій сучасних інформаційних мереж. Електронний бізнес є діловою активністю, що використовує можливості інформаційних мереж для зміни внутрішніх та зовнішніх зв'язків з метою отримання комерційного прибутку. Це область, що охоплює такі концепції, як електронна комерція, Інтернет-комерція, електронні банки, електронна освіта, електронна реклама та електронне страхування.

Виходячи з трактування змісту електронної комерції або бізнесу (e-business), наведеному в Оксфордському електронному словнику, сутність даного економічного терміну визначається як бізнес, побудований на актах купівлі-продажу товарів і послуг в мережі Інтернет [8]. Це визначення є узагальненим і охоплює всі можливі варіанти взаємодії між продавцем та споживачем при здійсненні ними торгівельних операцій. При цьому це поняття не є незмінним за змістом і перманентно трансформується за рахунок тих ІТ-інновацій, що відбуваються в світі і досить швидко входять до сфери життєдіяльність людини. Узагальнено ці трансформації пройшли умовно п'ять етапів становлення (рис. 1), завдяки чому сьогодні ми маємо досить потужний інструмент розвитку ІТ-сфери в світі.

Звичайно, що запропонований нами розподіл на етапи та конкретизація їх часових меж є досить умовними, так як процеси, що протікали під час становлення інформаційного ринку, та безпосередньо у сфері електронної комерції, на практиці могли

дублюватися, переплітатися та трансформуватися протягом виокремлених нами часових меж. До того ж для кожної країни часові межі скоріш за все будуть різними залежно від досягнутого рівня розвитку ІТ-сфери.

Рис. 1. Узагальнені етапи становлення електронної комерції у світі як інструмента розвитку інформаційного ринку

Джерело: створено автором на основі [9-12]

Враховуючи той факт, що інформаційний ринок та взагалі ІТ-сфера в Україні розвиваються не такими швидкими темпами, як у розвинених країнах світу, то наведена етапізація має стати орієнтиром для побудови української траєкторії розвитку електронної комерції. При цьому слід наголосити на тому, що на подальші тенденції розвитку електронної комерції суттєвим чином буде впливати ступінь інноваційності технологій та культурні тенденції, що сформувалися в країні в ІТ-сфері. Ці аспекти мають бути обов'язково врахованими при прийнятті управлінських рішень різного рівня відповідальності, спрямованих на активізацію розвитку інформаційного ринку в країні. А це безпосередньо стане підґрунтям для більш інтенсивного та результативного розвитку ІТ-сфери в країні.

Взаємодія представників бізнесу, споживачів, фінансових інститутів та органів державної і регіональної влади, що являються постійними й безпосередніми учасниками інформаційного ринку, де кожен із них виконує свої функції, формує рельєф сфери електронної комерції країни. При цьому, важливу роль у забезпеченні та гарантуванні надійності операцій, що здійснюються у віртуальному середовищі, має відіграти нормативно-законодавча база країни. В Україні у липні 1994 р. було прийнято нормативний документ, який сьогодні носить назву Закон України «Про захист інформації

в інформаційно-комунікаційних системах» та спрямований саме на надання описаних гарантій [13]. Зміст документу періодично оновлюється та доповнюється відповідно до тих трансформацій, що відбуваються в Україні в розвитку інформаційного ринку і останні зміни, що були внесеними протягом 2022-2023 рр., стосуються посилення захисту інформації у ситуації, що склалася в країні в наслідок військової агресії рф.

Формуючи стратегію розвитку ІТ-сфери країни слід враховувати ті особливості, які має інформаційний ринок та характеристики проведення операцій за допомогою інструмента електронної комерції (табл. 1).

Таблиця 1. Порівняння моделей традиційної та електронної комерції за ключовими показниками

Показник	Традиційна модель	Електронна модель
Товар	Матеріальний, що реально існує і представлений в торгівельних залах та на складі	Використовується як матеріальна, так і нематеріальна форма товару, проте при його виборі споживач має лише опис та фото
Суб'єкти	Торгова площа або продавець розташовані у конкретному місці, що суттєво обмежує аудиторію покупців	Здійснюють функції через віртуальні комп'ютерні мережі без прямих контактів, що дозволяє охоплювати велику аудиторію
Процес	Оплата здійснюється безпосередньо готівкою або банківськими картками через термінали	Товар має цифровий вигляд, послуга є не матеріальною, розрахунки та доставка відбуваються за допомогою комп'ютерних мереж
Автоматизація	Оптимізація операцій завдяки високій компетенції найманих працівників та закупівлі дорогого обладнання	Об'єднання бізнес-процесів в корпоративну мережу – back-office, можливості віддаленої та дистанційної праці фахівців
Організація зовнішніх зв'язків	Живе спілкування учасників операцій купівлі-продажу, використання різних електронних інструментів для підвищення ефективності взаємодії учасників торгівлі	Використання всього спектру електронних інструментів (мережа Інтернет, соціальні мережі, Web-сайт, е-пошта, IP-телефонія, ICQ – front-office, m-commerce тощо)
Взаємодія з клієнтами та бізнес-партнерами	Живе спілкування з клієнтами та партнерами, використання електронних інструментів для підвищення ефективності взаємодії	Використання всього спектру електронних інструментів для забезпечення можливості мережевого спілкування
Реорганізація структури	Рішення про реорганізацію приймається на основі глибокого аналізу результативності діяльності управлінців підприємства за останні місяці	Рішення про реорганізацію приймається на основі оцінювання рівня інноваційності ІКТ, що використовуються (віртуальна компанія, мережні оргструктури, горизонтальна корпорація)
Бренд-капітал	Здебільшого використовується стратегія нав'язування продукції споживачу	Здебільшого використовується стратегія приваблення споживачів цікавими акціями
Людський капітал	При підборі персоналу основна орієнтація спрямована на знання виробництва та уміння спілкування	При підборі персоналу основна орієнтація спрямована на знання в галузі маркетингу, ІТ та іноземних мов

Продовження табл.1

Показник	Традиційна модель	Електронна модель
Оборотний капітал	Значна тривалість одного обороту через розрив у часі між моментами вкладання коштів та отримання прибутку. Може бути обмеженість через географічні межі	Більш коротка тривалість одного обороту, що досягається за рахунок продажів в онлайн-середовищі, швидкого реагування на зміну попиту, можливостей залучення клієнтів з різних регіонів та країн
Ціна одиниці товару	Для організації операцій купівлі-продажу необхідно залучати приміщення та будівлі, що суттєвим чином збільшує витрати продавця та ціни товару	Існує суттєва можливість зменшити ціну товару за рахунок того, що витрати на оренду приміщень відсутні при можливостях швидкого позиціювання товару для споживачів з різних регіонів

Джерело: створено автором

Різниця традиційного та електронного бізнесу спостерігається за кожним з виділених показників і обираючи ту чи іншу модель ведення бізнесу підприємець має враховувати не лише переваги, а й ризики, які він при цьому отримає. Саме тому більшість бізнес-процесів, що відбуваються в діловому середовищі світу, здебільшого представляють собою компромісне поєднання двох моделей ведення бізнесу, що дозволяє одночасно доповнювати позитивні та зменшувати негативні прояви. Водночас, не зважаючи на такі світові тенденції, рівень використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України є незадовільним і дуже низьким. Так, за даними 2021 р. всього 5,0% підприємств в Україні здійснювали електронну торгівлю, що дозволило їм отримати від цієї моделі торгівлі обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у розмірі лише 5,3% від загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) [14]. При цьому безпосередньо у сфері оптової та роздрібної торгівлі лише 6,7-8,1% підприємств від їх загального числа здійснювало операції за допомогою інструментів електронної комерції. Враховуючи той факт, що 2021 р. був другим роком запровадження карантинних обмежень, такий низький рівень залученості підприємств сфери торгівлі до операцій в електронному форматі свідчить, по-перше, про невикористання потенційних можливостей для розширення ринку і реальної втрати перспектив зростання прибутку, а, по-друге, про недостатній розвиток ІТ-сфери в країні, що може суттєво гальмувати соціально-економічне зростання території.

Нехватка знань і фахівців з ІТ-сфери суттєво скорочує можливості до успішного ведення бізнесу в онлайн форматі. Підтвердженням цієї тези для України є констатація того факту, що незначна частка суб'єктів господарювання користується можливостями інформаційного простору для розвитку власної справи. Так, невелике число українських підприємств розташовують на власному корпоративному сайті вичерпну інформацію щодо надання інтерактивних послуг (%у загальній кількості підприємств), а саме [14]:

опис товарів чи послуг, інформація про ціни на них – 31,0;

можливість замовлення або бронювання в режимі онлайн – 10,4;

можливість для відвідувачів вебсайту налаштовувати або розробляти у режимі онлайн товари чи послуги – 4,5;

відстеження або перевірка статусу розміщених замовлень – 9,3;

персоналізований уміст (контент) вебсайту для постійних клієнтів – 9,3;

електронне посилання на профілі підприємства в соціальних медіа – 16,9.

Отже, спостерігаємо втрату діловим середовищем країни шансу на збільшення обсягів продажів та стимулювання зацікавленість споживачів у підтримці вітчизняного товаровиробника. Тому досягти тенденцій відновлення економіки вже сьогодні та у

повоєнний період буде дуже складно і тому зараз мають бути прийнятими управлінські рішення, спрямовані на інтенсифікацію тенденцій розвитку інформаційного ринку в країні та активізацію її ІТ-сфери. З цією метою доцільно спрямовувати зусилля на такі напрями трансформації:

1. Спрямування уваги на поширення мобільного варіанту електронного бізнесу в діловому середовищі країни. Потенціал цього виду електронного бізнесу є дуже потужним, так як більшість населення, особливо молодого та середнього віку, мають доступ до швидкісного Інтернету у власному мобільному пристрої, а отже вони виступають потенційними споживачами. При цьому головна увага має бути спрямованою на молодь, яка виступає найбільш мобільною частиною суспільства. Водночас і підприємства мають максимально бути готовими до ефективного користування таким ефективним інструментом, забезпечити максимально зручний та функціональний інтерфейс корпоративного сайту.

2. Максимальне застосування штучного інтелекту та машинного навчання у виробничо-господарській діяльності суб'єктів господарювання. Технології штучного інтелекту можуть бути використаними для персоналізації ділових пропозицій, прогнозування попиту, аналізу даних та автоматизації бізнес-процесів, що дозволить підвищити ефективність електронного бізнесу та забезпечити тенденції нагромадження людського капіталу.

3. Розширення асортименту товарів та послуг, які надають українські підприємці. Інтернет та сучасні ІТ дають можливість підприємствам демонструвати свій асортимент без обмежень фізичного простору, що дозволяє представляти більше товарів та послуг споживачеві, вести онлайн-торгівлю. Реалізація цього напряму можлива виключно шляхом залучення на підприємство високо компетентного ІТ-фахівця, який зможе реалізувати всі амбітні задуми керівництва стосовно розвитку бізнесу, у тому числі і за рахунок електронної комерції.

4. Розширення ринків збуту товару завдяки використанню потенціалу електронного бізнесу. Вдало побудована та успішно реалізована маркетингова стратегія розвитку електронного бізнесу дозволить полегшити процес проникнення підприємства на міжнародні ринки, збільшити власний потенціал через залучення нових клієнтів. Реалізувати на практиці цю досить амбітну задачу неможливо без залучення цілої команди високо компетентних ІТ-фахівців маркетингового профілю, до складу якої мають увійти різні профільні фахівці, такі як менеджери із залучення користувачів, creative маркетологи, фахівці з контенту, e-mail маркетологи, SMM-менеджери, SEO-спеціалісти, performance маркетологи та інші. Розмір такої команди буде визначатися фінансовими можливостями компанії та ступенем амбітності поставлених нею цілей щодо розширення ринків збуту.

5. Максимальне забезпечення надійності бізнес-операцій в онлайн-просторі, безпеки даних та статусу приватності інформації. Тенденції зростання кібер-злочинності, особливо під час війни, ставлять під загрозу безпеку реалізації електронного бізнесу в Україні. Компанії мають розробити та швидко запровадити ефективну систему захисту особистої інформації клієнтів та даних про операції, що реалізуються зараз або плануються до реалізації. Реалізація цього напряму буде прямим чином залежати від рівня компетентності ІТ-фахівців, що працюють на підприємстві та результативності їх праці з кібербезпеки.

6. Посилення соціальної відповідальності компанії, що є дуже актуальним як за часів війни, так і в повоєнний період відновлення економіки України. До того ж, цей напрям є одним з найбільш сильних мотиваторів при залученні іноземних клієнтів. Дійсно, у розвиненому світі споживач все більше вимагає, щоб компанії здійснювали свою діяльність з урахуванням екологічних та соціальних норм, здійснювали конкретні заходи, спрямовані на розв'язання цього блоку проблем суспільства. Бізнеси, які активно впроваджують соціально відповідальні практики, у очах свідомих споживачів можуть

мати більшу перевагу. Для реалізації цього напряму на підприємстві, крім безпосереднього здійснення на постійній основі програм і проєктів соціальної відповідальності, ІТ-фахівцями має бути приділено достатню увагу висвітленню на корпоративному сайті вичерпної інформації про реалізовані заходи та своєчасно розміщено нефінансові звіти.

Перелічені напрями активізації електронної комерції не є вичерпними, залежно від сфери та масштабів діяльності підприємства вони можуть бути розширеними та доповненими. Крім того, через швидкі технологічні, інноваційні, культурні та економічні зміни, перманентно трансформуються умови здійснення електронного бізнесу, що буде обумовлювати необхідність розробки та застосування нових напрямів активізації цього виду бізнесу. Слід також акцентувати увагу на тому, що досягти інтенсивних тенденцій розвитку електронної комерції на підприємстві практично неможливо без залучення високо професійних ІТ-фахівців. Таким чином, розвиваючи електронну комерцію одночасно будуть відбуватися позитивні зрушення і в розвитку ІТ-сфери країни.

Висновки. В межах проведеного дослідження доведено необхідність проведення більш глибокого аналізу сутності, змісту та особливостей здійснення процедур електронної комерції. Необхідність пов'язана з тим, що саме даний інструмент інформаційного ринку являється важелем фінансової стабільності суб'єктів господарювання та виступає активатором соціально-економічного розвитку країни, що для України сьогодні є надважливо. Нажаль залученість підприємств України до процедур електронної комерції, навіть у довоєнний період, була незначною, що не дозволить отримати повний ефект від використання цього інструменту. З метою покращення ситуації в роботі обґрунтовано напрями підвищення залученості суб'єктів господарювання до системи електронної комерції. Подальші дослідження мають бути спрямованими на розробку дорожньої карти побудови в Україні інформаційного ринку та інформаційного суспільства, що дозволить пришвидшити процеси виведення України з кризового стану в повоєнний період.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Scopus. URL: https://www.scopus.com/.
2. Науменко М.О. Ринок інформаційних товарів та послуг. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. № 58 (спец. вип.). С. 229-231.
3. Мельниченко С. Ринок інформаційних технологій: реалії України. *Товари і ринки*. 2018. № 1. С. 5-15.
4. Савран Н.В. Ринок інформаційно-комунікаційних технологій в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку. *Економічний простір*. 2020. № 156. С. 213-220.
5. Клевчік Л.Л. Основні аспекти інтеграції українського ринку економічної інформації у глобальний ринок факторів виробництва. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка*. 2016. Вип. 773-774. С. 38-42.
6. Прохоров К. Ринок інформаційних технологій України: формування попиту і пропозиції. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2017. № 1-2. С. 70-83.
7. Жмурко Н.В., Терешко О.М. Доцільність збільшення податкового навантаження на ринок інформаційних технологій в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 46. С. 88-94.
8. Cambridge Dictionary. Meaning of e-business in English. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/e-business.
9. Артемов В., Бахчеван Е., Данько Т. Тенденції розвитку електронної комерції в Україні. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2018. №10. С. 13-35.
10. Зубенко І.Р., Лихошерстова Ю.О. Вплив пандемії коронавірусу на ринок електронної комерції в Україні та світі. *Наукові записки Національного університету «Острозька*

академія». Серія: Економіка. 2022. №27. С. 36-40.
11. Капелюшна Т.В., Пильнова В.П., Полякова А.С., Купрієнко Є.О. Роль електронної комерції в умовах формування цифрової держави та інформатизації суспільства. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2021. №4. С. 68-74.
12. Ярема О.Р., Малецький О.М., Гавришків О.В. Світові тенденції глобальної електронної комерції. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2022. №15. С. 29-32.
13. Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» № 80/94-ВР від 5 липня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text.
14. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/.

REFERENCES

1. Scopus. (2023). URL: https://www.scopus.com/.
2. Naumenko, M.O. (2017). Rynok informacijnykh tovariv ta poslugh. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 58, 229-231.
3. Meljnychenko, S. (2018). Rynok informacijnykh tekhnologhij: realiji Ukrajiny. *Tovary i rynky*, 1, 5-15.
4. Savran, N.V. (2020). Rynok informacijno-komunikacijnykh tekhnologhij v Ukrajini: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku. *Ekonomichnyj prostir*, 156, 213-220.
5. Klevchik, L.L. (2016). Osnovni aspekty integhraciji ukrajinsjkogho rynku ekonomichnoji informaciji u ghlobaljnyj rynok faktoriv vyrobnyctva. *Naukovyj visnyk Chernivecjkogho universytetu. Ekonomika*, 773-774, 38-42.
6. Prokhorov, K. (2017). Rynok informacijnykh tekhnologhij Ukrajiny: formuvannja popytu i propozyciji. *Naukovyj visnyk Odesjkogho nacionaljnogho ekonomichnogho universytetu*, 1-2, 70-83.
7. Zhmurko, N.V., Tereshko, O.M. (2020). Dociljnistj zbiljshennja podatkovogho navantazhennja na rynok informacijnykh tekhnologhij v Ukrajini. *Infrastruktura rynku*, 46, 88-94.
8. Cambridge Dictionary. (2023). Meaning of e-business in English. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/e-business.
9. Artemov, V., Bakhchevan, E., Danjko, T. (2018). Tendenciji rozvytku elektronnoji komerciji v Ukrajini. *Naukovyj visnyk Odesjkogho nacionaljnogho ekonomichnogho universytetu*, 10, 13-35.
10. Zubenko, I.R., Lykhosherstova, Ju.O. (2022). Vplyv pandemiji koronavirusu na rynok elektronnoji komerciji v Ukrajini ta sviti. *Naukovi zapysky Nacionaljnogho universytetu «Ostrozjka akademija». Serija: Ekonomika*, 27, 36-40.
11. Kapeljushna, T.V., Pyljnova, V.P., Poljakova, A.C., Kuprijenko, Je.O. (2021). Rolj elektronnoji komerciji v umovakh formuvannja cyfrovoji derzhavy ta informatyzaciji suspiljstva. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, 4, 68-74.
12. Jarema, O.R., Malecjkyj, O.M., Ghavryshkiv, O.V. (2022). Svitovi tendenciji ghlobaljnoji elektronnoji komerciji. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka»*, 15, 29-32.
13. Zakon Ukrajiny «Pro zakhyst informaciji v informacijno-komunikacijnykh systemakh». (1994). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text.
14. Vykorystannja informacijno-komunikacijnykh tekhnologhij na pidpryjemstvakh. (2023). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny. URL: https://ukrstat.gov.ua/.

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.14

УДК 331.103:004
JEL L86, M12, O32, O33

Бурлака О.С.,
старший аналітик комп'ютерних систем ТОВ «ЕРАМ ДІДЖИТАЛ»,
здобувач Донецького національного університету імені Василя Стуса
burlaka.oleksandr@donnu.edu.ua

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ В ГАЛУЗІ ІТ

Статтю присвячено дослідженню особливостей управління розвитком персоналу в галузі інформаційних технологій (ІТ). У роботі наведено ключові фактори, які зумовлюють динаміку розвитку ринку кадрів у сфері ІТ на глобальному рівні в довгостроковій перспективі, серед яких виділено наступні: 1) стійке зростання зайнятості в секторі ІТ і менша схильність до безробіття в порівнянні з іншими галузями економіки; 2) збільшення інвестицій у цифровізацію у різних секторах економіки; 3) високі заробітні плати ІТ-фахівців, які стимулюють вибирати кар'єру за відповідними спеціальностями; 4) реалізація заходів щодо залучення до сфери ІТ мало представлених груп та осіб, схильних до ризику безробіття через старіння на тлі цифровізації деяких професій; 5) реалізація заходів для подолання дефіциту фахівців із кібербезпеки, штучного інтелекту, науки про дані. У статті надано приклади ініціатив та проектів підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців з ІТ за напрямами: державне співфінансування навчання на програмах підвищення кваліфікації та перепідготовки; співфінансування технологічними компаніями навчання на програмах підвищення кваліфікації та перепідготовки для своїх співробітників; проведення професіональної сертифікації ІТ-фахівців; створення профільних асоціацій або національних рад щодо розвитку професіоналізму фахівців у сфері ІТ; проекти, спрямовані на залучення до ІТ-професії дівчат та жінок. Розглядаючи приватні ініціативи глобальних компаній у підготовці ІТ-фахівців (наприклад, таких як Google, Microsoft, IBM, Huawei, Amazon) можна відзначити, що масштаби їхньої діяльності дозволяють їм розв'язувати проблеми в цьому напрямку шляхом вибудовування потужної міжнародної партнерської екосистеми, що включає реалізацію програм і проектів спільно з навчальними установами, галузевими асоціаціями, некомерційними організаціями та освітніми платформами. Наприклад, екосистема Huawei охоплює понад 900 університетів та коледжів по всьому світу, і за планами корпорації до 2024 року їй вдасться підготувати понад 1 млн галузевих фахівців. Зроблено висновки щодо важливості управління розвитком персоналу як напряму кадрової роботи у галузі ІТ.

Ключові слова: управління персоналом, інформаційні технології, менеджмент, кадровий потенціал, підвищення кваліфікації, ІТ, ІКТ.

Таб. 1. Літ. 19

Burlaka O.
Vasyl Stus Donetsk National University
burlaka.oleksandr@donnu.edu.ua

MANAGEMENT OF PERSONNEL DEVELOPMENT IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGIES

The article is devoted to the study of the peculiarities of personnel development management in the field of information technologies (IT). The work presents the key factors that determine the dynamics of the development of the HR market in the field of IT at the global level in the long term, among which the following are highlighted: 1) steady growth of employment in

the IT sector and a lower tendency to unemployment compared to other sectors of the economy; 2) increase in digitalization investments in various sectors of the economy; 3) high salaries of IT specialists, which encourage them to choose a career in the relevant specialties; 4) implementation of measures to involve underrepresented groups and persons exposed to the risk of unemployment due to aging in the IT sphere against the background of digitization of some professions; 5) implementation of measures to overcome the shortage of specialists in cyber security, artificial intelligence, and data science. The article provides examples of initiatives and projects for professional development and retraining of IT specialists in similar directions: state co-financing of training in professional development and retraining programs; co-financing by technology companies of training in advanced training and retraining programs for their employees; conducting professional certification of IT specialists; creation of specialized associations or national councils for the development of professionalism of specialists in the field of IT; projects aimed at attracting girls and women to the IT profession. Considering the private initiatives of global companies in the training of IT specialists (for example, such as Google, Microsoft, IBM, Huawei, Amazon), it can be noted that the scale of their activities allows them to solve problems in this direction by building a powerful international partner ecosystem, which includes implementation of programs and projects together with educational institutions, industry associations, non-profit organizations and educational platforms. For example, the Huawei ecosystem covers more than 900 universities and colleges around the world, and according to the corporation's plans, it will be able to train more than 1 million industry professionals by 2024. Conclusions were made regarding the importance of personnel development management as a direction of personnel work in the IT industry.

Keywords: personnel management, information technologies, management, personnel potential, professional development, IT, information and communication technologies.

Постановка проблеми. Сьогодні цифрова економіка є для багатьох країн ключовим механізмом прискорення економічного зростання. Однак, на глобальному рівні її розвитку перешкоджає серйозна нестача фахівців у галузі інформаційних технологій (ІТ), які є основною рушійною силою цифрової економіки. Тому важливою темою обговорень в урядових колах та професійній спільноті сьогодні стає питання розкриття потенціалу ІТ-фахівців для забезпечення високих темпів розвитку цифрової економіки та конкурентоспроможності на світовому ринку.

За цим напрямом уряди багатьох країн, транснаціональні та національні компанії-лідери, а також некомерційні організації вживають заходів щодо розвитку якості освіти з ІТ та підвищення її доступності, пошуку талантів, а також створення привабливих умов для залучення кваліфікованих кадрів із-за кордону. Іноді ініціативи приватних глобальних технологічних компаній зрівнюються з державними програмами у сфері розвитку кадрів сфери ІТ або навіть перевершують їх за масштабами впливу. Забезпечення реалізації актуальних та ефективних кадрових програм для галузі ІТ стає запорукою стійкого зростання цілих секторів економіки в умовах цифровізації. Динамічність змін у сфері ІТ зумовлює потребу адаптувати загальноприйняті інструменти управління персоналом до специфічних особливостей цієї галузі.

Аналіз досліджень та публікацій. Серед науковців, що аналізували особливості управління розвитком персоналу в галузі ІТ можемо відзначити О. Орлову [1], Т. Лазоренко, Ю. Німуху [2], О. Дьомкіну [3] та інших. Проте, зважаючи на стрімкий розвиток та секторальну мінливість галузі ІТ, подальшого дослідження та наукового осмислення потребує управління розвитком персоналу цієї сфери.

Мета дослідження - дослідити особливості управління розвитком персоналу в галузі ІТ.

Виклад основного матеріалу. У статистиці таких країн, як США, Китай, Індія, Великобританія та ЄС у цілому нині немає даних щодо кадрів для цифрової економіки, як

і загальноприйнятого визначення самої цифрової економіки. Статистичні органи в цій галузі ведуть облік зайнятості в цифровій економіці за такими категоріями, як "ІКТ-фахівці", "зайняті в секторі ІКТ", "робочі місця з високою інтенсивністю використання ІКТ". У деяких джерелах статистика наводиться лише з ІТ-галузі, що є складовою сектора ІКТ. Зустрічається також поняття цифрових професій (наприклад, їх виділяє у своїх прогнозах Microsoft).

На національному рівні статистичний облік ведеться переважно за сектором ІКТ (наприклад, у статистиці ЄС). У вивчених статистичних джерелах сектор ІКТ традиційно включає сегменти апаратного та програмного забезпечення, у тому числі послуги з його розробки, виробництва, впровадження, обслуговування, а також послуги зв'язку та телекомунікації. Тоді як ІТ-галузь охоплює зазначені сегменти, крім телекомунікацій.

Згідно з дослідженням Gartner, ІТ-керівники різних компаній вважають нестачу кадрів найсерйознішим бар'єром для впровадження цифрових технологій. Так, нестача фахівців ставиться компаніями на перше місце частіше, ніж такі фактори, як вартість впровадження або ризики безпеки.

Пандемія COVID-19 виступила каталізатором впровадження цифрових технологій у звичні способи виробництва та споживання і, як наслідок, призвела до підвищення попиту на ІТ-фахівців.

Дефіцит кваліфікованих кадрів та боротьба за них лише посилюватиметься найближчими роками та стимулюватиме глобальний перерозподіл на ринку праці у сфері ІТ. Аналіз показує, що ця проблема має довгостроковий характер і, швидше за все, не буде повністю вирішена до 2030 року, який для багатьох країн є горизонтом планування [4].

У зв'язку з цим представляють інтерес ключові фактори, які зумовлюють динаміку розвитку ринку кадрів у сфері ІТ на глобальному рівні в довгостроковій перспективі. Серед них виділімо наступні.

1. Стійке зростання зайнятості в секторі ІТ і менша схильність до безробіття в порівнянні з іншими галузями економіки. Починаючи з 2020 року, на тлі загального зростання рівня безробіття у світі сектор ІКТ демонстрував відносну стійкість ринку праці – прогнозувалося зростання штатних співробітників компаній. До кінця 2023 року очікується зростання кількості зайнятих у секторі ІКТ у світі до 62 млн осіб. При цьому третина з них припадає на розробників програмного забезпечення, системних аналітиків та фахівців з підтримки користувачів.

Дослідницька компанія IDC відзначала у 2019 році у своєму прогнозі до 2023 року, що найвищі щорічні темпи приросту зайнятості очікуються у сегменті інформаційної безпеки, а найнижчі – у сегменті технічних ІТ-фахівців. Ринок праці у сфері ІТ у ЄС також демонструє бум зайнятості. У період з 2012 по 2021 рік зайнятість ІКТ-фахівців у країнах ЄС зросла майже у 8 разів більше, ніж у середньому за всіма галузями (50,5% – зростання зайнятості ІКТ-фахівців; 6,3% – зростання загальної зайнятості) [5].

2. Збільшення інвестицій в цифровізацію у різних секторах економіки. Цифрова економіка сьогодні продовжує відчувати гострий дефіцит кадрів, що пов'язано з наскрізним характером ІТ, що пронизують різні галузі. ІТ-фахівці потрібні в галузях охорони здоров'я, освіти, торгівлі, промисловому виробництві, державному секторі та інших галузях. Проникнення технологій практично у всі сектори економіки змушують організації та компанії збільшувати бюджет на розвиток та залучення ІТ-фахівців. Найбільша активність припадала у 2020 році на охорону здоров'я, торгівлю, технології, благодійні та некомерційні організації, індустрію розваг, транспорт та логістику, освіту, нафтогазову галузь, фінансові послуги, телекомунікації, бізнес, промисловість та автопром. Нині ця тенденція зберігається.

Державний сектор також стає одним із споживачів ІТ-фахівців, що зростає. У 2019 році Gartner прогнозував, що перехід до цифрового уряду до кінця 2023 створить у державних структурах близько 50% нових робочих місць у сфері ІТ [6].

3. Високі заробітні плати ІТ-фахівців, які стимулюють вибирати кар'єру за відповідними спеціальностями. Через нечисленність у загальній структурі зайнятих у світі та підвищений попит з боку роботодавців ІТ-фахівці незалежно від місця проживання та країни походження є високооплачуваною категорією працівників, що має стабільний попит.

На початку 2020 року найвищі зарплати для ІТ фахівців спостерігалися у Північній Америці. Річний показник зарплати керівника у сфері ІТ перевищував 133 тис. дол. США, ІТ персоналу – понад 106 тис. дол. США. Для регіону Європи, Близького Сходу та Африки (ЕМЕА) цей показник становив 72 і 64 тис. дол. США та для регіону АТР – 64 та 61 тис. дол. США, відповідно. Найнижчі заробітні плати для фахівців сфери ІТ були зафіксовані в країнах Латинської Америки, де річний показник із заробітку у ІТ керівників не сягав 50 тис. дол. США, а у ІТ персоналу – 40 тис. дол. США. Найбільш оплачуваними були відзначені позиції рівня Chief (C) та Vice President (PV) у категорії ІТ керівників (133 тис. дол. США на рік) та хмарні розробники у категорії ІТ персоналу – 105 тис. дол. США на рік. Найменш оплачувані позиції у секторі ІТ сервісів та підтримки – менше 53 тис. дол. США на рік [7].

4. Реалізація заходів щодо залучення до сфери ІТ мало представлених груп та осіб, схильних до ризику безробіття через старіння на тлі цифровізації деяких професій. Світовою тенденцією є спрямованість зусиль держави та бізнесу на залучення до сфери ІТ більшої кількості мало представлених груп, наприклад, жінок (політика гендерного балансу), різних етнічних груп (наприклад, афроамериканців, латиноамериканців у США), груп населення з низькими доходами. Експертами зазначається, що в галузі гендерної різноманітності у сфері ІТ в даний час спостерігається покращення ситуації – все більше жінок обирають тут освіту та кар'єру, хоча представленість жінок, як і раніше, залишається низькою, особливо в розробці програмного забезпечення. Згідно з опитуванням Stack Overflow у 2020 році частка жінок-розробників у США становила 11,8%, у Великобританії – 10,9%, Індії – 7%. Загалом, за оцінкою Міжнародної організації праці (ILO), приблизно третину ІКТ-фахівців у світі становлять жінки. У ЄС частка жінок серед ІКТ фахівців становить 20% [8].

5. Реалізація заходів для подолання дефіциту фахівців із кібербезпеки, штучного інтелекту, науки про дані.

Глобальні оцінки дефіциту кадрів у галузі інформаційних технологій відсутні, однак у розглянутих країнах впроваджуються заходи, спрямовані на подолання цього негативного явища. Ці галузі – у фокусі уваги держави та приватного бізнесу. Зокрема, приклади таких ініціатив зустрічаються у політиці Великобританії, США та Китаю. Також у проектах вивчених країн виділяється група проектів, націлених на скорочення дефіциту фахівців із кібербезпеки. За оцінкою Національного центру з кібербезпеки у Великій Британії у 2020 році дефіцит фахівців з кібербезпеки у світі становив 2,93 млн осіб. Міжнародна консалтингова компанія PWC зазначала, що потреба в таких фахівцях у 2021 році становила 3,5 млн осіб [9].

Таким чином, цифровізація охоплює більшість країн світу, у зв'язку з чим потреба у відповідних ІТ-фахівцях зростає і в Україні, і у світі, пронизуючи всі галузі економіки. Усвідомлюючи роль цифрової економіки, що зростає, нині більшість країн світу реалізують цифрові стратегії та визначають розвиток нових цифрових технологій як ключові пріоритети національного розвитку.

Проекти, що реалізуються у вивчених країнах (у тому числі організовані некомерційними організаціями, благодійними фондами та великими технологічними корпораціями), охоплюють широкий спектр заходів із підготовки ІТ-фахівців, а саме:

• профорієнтаційні ініціативи та заходи щодо популяризації інформатики та виявлення талантів;

• підтримку та розвиток освіти з ІТ у школах;

• підтримку та розвиток освіти з ІТ у коледжах та ВНЗ;

• реалізацію програм підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців;
• підтримку викладачів та розвиток педагогічних кадрів для навчання ІТ.

У цьому дослідженні особливу увагу приділимо пункту «реалізація програм підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців».

Розглядаючи приватні ініціативи глобальних компаній у підготовці ІТ-фахівців (наприклад, таких як Google, Microsoft, IBM, Huawei, Amazon) можна відзначити, що масштаби їхньої діяльності дозволяють їм розв'язувати проблеми в цьому напрямку шляхом вибудовування потужної міжнародної партнерської екосистеми, що включає реалізацію програм і проектів спільно з навчальними установами, галузевими асоціаціями, некомерційними організаціями та освітніми платформами. Наприклад, екосистема Huawei охоплює понад 900 університетів та коледжів по всьому світу, і за планами корпорації до 2024 року їй вдасться підготувати понад 1 млн галузевих фахівців [10].

Серед напрямів розвитку кадрів у рамках програм перепідготовки та підвищення кваліфікації в різних країнах відзначається використання співфінансування навчання від держави або компаній, створення спеціальних рад чи асоціацій щодо розвитку професіоналізму фахівців у сфері ІТ, створення всесвітньо-визнаної системи професійної сертифікації, запуск програм із залучення жінок до навчання та роботу у сфері ІТ. Приклади таких ініціатив наведено в таблиці нижче.

Таблиця 1 - Приклади ініціатив та проектів підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців з ІТ

Напрями ініціатив	Приклади ініціатив и проектів
Державне співфінансування навчання на програмах підвищення кваліфікації та перепідготовки	Digital Skills Partnership (Великобританія); FutureSkills Prime (Індія)
Співфінансування технологічними компаніями навчання на програмах підвищення кваліфікації та перепідготовки для своїх співробітників	Amazon Upskilling 2025 (США)
Проведення професіональна сертифікації ІТ-фахівців	Професіональна сертифікація від Google (США); Certifications for IT professionals (BCS-The Chartered Institute for IT) (Великобританія); Професіональна сертифікація від Huawei (Китай)
Створення профільних асоціацій або національних рад щодо розвитку професіоналізму фахівців у сфері ІТ	Council of European Professional Informatics Societies (EC); BCS membership (Великобританія); Telecom Sector Skill Council; IT-ITeS Sector Skill Council (Індія)
Проекти, спрямовані на залучення до ІТ-професії дівчат та жінок	Code First Girls (Великобританія); TechSaksham (Індія)

Державна підтримка навчання на курсах підвищення кваліфікації та перепідготовки ІКТ-фахівців в Індії реалізована в проекті FutureSkills Prime. FutureSkills Prime – спільна ініціатива Міністерства електроніки та інформаційних технологій Індії (MeitY) та представників ІКТ-індустрії під керівництвом некомерційної організації NASSCOM, запущена у 2018 році [11]. У рамках цієї ініціативи уряд та бізнес прагнуть перекваліфікувати та підвищити кваліфікацію загалом близько 1,4 млн фахівців протягом 5 років. Проект реалізований у вигляді платформи, на якій представлені недорогі сертифікаційні курси та програми підвищення кваліфікації за новими популярними технологіями. Задля підтримки громадян можлива компенсація вартості навчання від

держави. Програми проекту включають такі напрямки як штучний інтелект, великі дані, хмарні обчислення, кібербезпека. Цільові показники проекту майже виконані. У серпні 2022 року досягнуто 8,2 млн реєстрацій на курси FutureSkills PRIME, з них 1,36 млн осіб вже завершили навчання. Цей проект реалізується в рамках діяльності Національної корпорації розвитку навичок (National Skill Development Corporation) – спеціального інституту розвитку Індії, який забезпечує розвиток навичок та компетенцій у працездатного населення шляхом координації багатьох партнерських ініціатив у цьому напрямку. У сфері ІКТ корпорація створила кілька рад щодо розвитку навичок в області ІКТ – Рада з навичок телекомунікаційного сектора (Telecom Sector Skill Council, TSSC) та Рада з навичок у IT (IT-ITeS Sector Skill Council) [12]. Вказані ради спільно з партнерами працюють над удосконаленням професійних стандартів у галузі, проводять із ними програми перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців, організують заходи та стажування для залучення студентів, агрегують на своїй платформі різні курси, підтримують розвиток педагогів.

У Великобританії реалізується схожий проект, але з більш вузькою метою – підтримати підвищення кваліфікації з штучного інтелекту та науки про даних 2 500 фахівців (в рамках ініціативи «Digital Skills Partnership») [13]. Проходження курсів заохочується стипендіями, а результати проекту демонструють високу залученість регіональної аудиторії.

Масштабні зобов'язання щодо підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців на себе бере бізнес США. Яскравим прикладом є програма «Amazon Upskilling 2025», в рамках якої Amazon прагне підвищити кваліфікацію та перепідготувати 300000 своїх співробітників [14]. На цю мету компанія виділила 1,2 млрд дол. США. Програма складається з низки проектів, що допомагають співробітникам Amazon, які працюють на низькооплачуваних позиціях, покращити свій рівень доходу за рахунок навчання від Amazon. У питанні підвищення кваліфікації власних IT-фахівців відрізняється підхід Google, який до 80% внутрішньокорпоративних навчань влаштовує в рамках організованої всередині компанії волонтерської спільноти Googler-to-Googler. Спільнота складається з понад 6 000 співробітників компанії, які розробляють та проводять навчальні програми для розвитку своїх колег.

Глобальні технологічні компанії США та Китаю спільно з широкою мережею партнерів організують власні програми професійної сертифікації, які визнаються в галузі як передові стандарти підтвердження компетенцій за професіями у сфері ІКТ. Як приклади можна відзначити кейси таких компаній, як Google та Huawei. Обидві компанії реалізують масштабні програми сертифікації, але із різним підходом.

Google надає безкоштовне онлайн-навчання на освітній платформі Coursera для осіб, які не мають досвіду у сфері IT, дозволяючи їм отримати базові навички для роботи в галузі IT-підтримки початкового рівня протягом 8–12 місяців [15]. На виході з програми фахівцям, що пройшли сертифікацію, забезпечується доступ до вакансій спеціально освіченого ним консорціуму зі 150 американських компаній. За даними на вересень 2022 року, кількість зареєстрованих слухачів курсів сертифікації від Google, організованих на платформі Coursera, склала 4,48 млн осіб. Також Google з лютого 2022 року реалізує нову програму підтримки навчання працівників з низьким доходом технічним навичкам для отримання професійних сертифікатів у галузі підтримки інформаційних технологій, аналізу даних, управління проектами та дизайну інтерфейсу користувача. У 2022 році Google створила для цього фонд у розмірі 100 млн. дол. США. Програма спрямована на підвищення рівня доходу даної категорії населення та передбачає зворотні позички на цю мету, які необхідно повертати лише у разі отримання після навчання високооплачуваної роботи.

Huawei вибудовує для проведення сертифікації глобальну мережу партнерів. До кінця 2019 року у всьому світі налічувалося понад 110 авторизованих партнерів Huawei з

навчання та 4 700 сертифікаційних екзаменаційних центрів Huawei у 183 країнах. На кінець 2019 року Huawei сертифікував у рамках своєї програми понад 250 000 осіб [10].

Великобританія також організувала для ІТ-фахівців масштабну систему сертифікації, доступну та визнану у 200 країнах світу. Система сертифікації створена благодійною організацією BCS-The Chartered Institute for IT спільно з провідними компаніями та реалізована через широку мережу освітніх партнерів. За 10 років цю сертифікацію пройшли понад 700 000 фахівців. Цією ж організацією створено професійну спільноту для осіб, які вивчають ІТ або вже працюють у цій сфері (BCS Membership). Спільнота BCS налічує понад 63 000 учасників у більш ніж 150 країнах світу [16].

Для розвитку професіоналізму ІТ-фахівців у ЄС створено Раду європейських професійних товариств інформатики (Council of European Professional Informatics Societies, CEPIS) – асоціацію, яка представляє інтереси понад 450 000 ІКТ-фахівців у Європі [17]. Місія CEPIS – у покращенні та просуванні високих стандартів для ІКТ-фахівців, підвищенні інклюзивності та рівності (гендерної, етнічної) у сфері ІКТ у країнах-учасницях асоціації, спонуканні більшої кількості молодих людей до здобуття освіти та кар'єри в галузі ІТ. Одна з ініціатив CEPIS – IT Professionalism Europe (ITPE), спрямована на організацію дискусій, партнерських відносин та вироблення узгоджених дій між зацікавленими сторонами для підвищення професіоналізму та статусу професій у сфері ІКТ. До 2025 року ITPE планує стати основним форумом для співпраці та обговорення між зацікавленими сторонами у галузі ІТ-спеціальностей усіх європейських країн. Організація тісно співпрацює з Європейською комісією, Європейським парламентом та Європейським комітетом зі стандартизації. У тренді глобального прагнення підвищення ґендерної різноманітності у сфері ІТ також присутні великі проекти, що реалізуються переважно приватним бізнесом або некомерційними організаціями.

В Індії в серпні 2021 року було запущено спільну ініціативу SAP India та Microsoft (проект TechSaksham) для навчання цифровим професіям молодих жінок з депресивних регіонів. В результаті цієї співпраці ставиться мета навчити 62 000 осіб на курсах зі штучного інтелекту, хмарних обчислень, веб-дизайну та цифрового маркетингу [18].

Високих результатів у підготовці ІТ-фахівців із жіночої аудиторії досягла Великобританія. З 2012 року в країні діє некомерційний проект Code First Girls, завдяки якому кодуванню навчені 70 000 дівчат. Проект є найбільшим організатором безкоштовних курсів із програмування для дівчат у Великій Британії (вартість наданих освітніх курсів оцінюється в 40 млн фунтів стерлінгів), навчивши програмуванню в 3 рази більше дівчат, ніж вся система бакалаврату британських університетів [19]. Навчання спонсорується технологічними компаніями, які таким чином вибудовують вирву пошуку нових кадрів та стимулюють встановлення гендерного балансу у сфері ІКТ.

Висновки. На основі наведеного вище можна зробити висновок, що на глобальному ринку праці дефіцит ІТ-кадрів буде існувати та посилюватися. Такий стан речей зумовлено подальшим активним впровадженням цифрових технологій у багатьох галузях та секторах економіки, що супроводжуватиметься появою нових робочих місць для ІТ-фахівців. Динаміка розвитку цифрової економіки та сектора ІТ на глобальному рівні в 2-2,5 рази вище, ніж зростання світового ВВП, що у контексті дефіциту відповідних кадрів робить сферу ІТ однією з найбільш значущих для зайнятості населення та підвищення його добробуту. Зважаючи на це, управління розвитком персоналу стає одним із ключових напрямів кадрової роботи у сфері ІТ.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Орлова О.М. Особливості управління персоналом в ІТ-сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Вип. 11. 2017. С 117–120

2. Лазоренко Т.В., Німуха Ю.К. Оцінка ефективності навчання персоналу в IT компаніях. *Молодий вчений*. 2018. №1. С. 914-916

3. Дьомкіна О. В. Особливості інвестування у розвиток персоналу сфери інформаційних технологій в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 9. С. 65-68.

4. Full-time employment in the information and communication technology (ICT) industry worldwide in 2019, 2020 and 2023. Statista. URL: https://www.statista.com/statistics/1126677/it-employmentworldwide/

5. ICT specialists in employment. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=ICT_specialists_in_employment

6. «Gartner Predicts By 2023 Over Half of Government IT Workers Will Occupy Roles That Don't Exist Today». URL: https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2019-03-06-gartner-predicts-by-2023-over-half-of-government-it-w

7.Employment in the IT industry. Statista. URL: https://www.statista.com/topics/5275/employment-in-the-it-industry/#editorsPicks

8. The Future of Work in Information Communication Technology, 2021. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---sector/documents/publication/wcms_829438.pdf .

9. Using upskilling to solve the cybersecurity talent shortage. URL: https://proedge.pwc.com/blog/using-upskilling-to-solve-the-cybersecurity-talent-shortage .

10. Partner Content - Overcoming the Shortage of ICT Talent: Huawei's Talent Ecosystem Strategy. URL: https://e.huawei.com/cz/publications/global/ict_insights/201907041409/talent-ecosystem/talent-ecosystem-strategy

11. FutureSkills Prime. URL: https://futureskillsprime.in/.

12. India poised to become trillion dollar digital economy by FY26. URL: https://www.livemint.com/news/india/india-poised-to-become-trillion-dollar-digital-economy-by-fy26-govt-11659524004034.html

13. Artificial intelligence and data science graduate opportunities in a new tech world. URL: https://digitalskillspartnership.blog.gov.uk/2021/02/17/artificial-intelligence-and-data-science-graduate-opportunities-in-a-new-tech-world/

14. How the Amazon Upskilling Program Is Retaining Top Talent. URL: https://www.staffing.com/amazon-retaining-top-talent-through-upskilling/

15. Google starts certificate program to fill empty IT jobs. URL: https://cacm.acm.org/careers/224327-google-starts-certificate-program-to-fill-empty-it-jobs/fulltext

16. Certifications for IT professionals. URL: https://www.bcs.org/qualifications-and-certifications/certifications-for-professionals/

17. IT Professionalism Europe. URL: https://cepis.org/it-professionalism-europe/

18. IT & BPM Industry in India. URL: https://www.ibef.org/industry/information-technology-india

19. ABOUT US. URL: https://codefirstgirls.com/about-us/

REFERENCES

1. Orlova O. M. (2017). Osoblyvosti upravlinnya personalom v IT-sferi [Feautures of personnel management in IT sphere] *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Ser.: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific bulletin of Uzhgorod National University. Ser: International economic relations and global household*,11. (in Ukrainian)

2. Lazorenko T.V., Nimukha Yu.K. (2018) Otsinka efektyvnosti navchannia personalu v IT kompaniiakh [evaluation of efficiency of staff training in IT companies]. *Molodyi vchenyi*, 1, 914-916. (in Ukrainian)

3. Domkina O.V. (2015). Features of investment in the development of personnel of IT firms in Ukraine. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 9, 65-68. (in Ukrainian)

4. Full-time employment in the information and communication technology (ICT) industry worldwide in 2019, 2020 and 2023. Statista. URL: https://www.statista.com/statistics/1126677/it-employmentworldwide/

5. ICT specialists in employment. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=ICT_specialists_in_employment

6. «Gartner Predicts By 2023 Over Half of Government IT Workers Will Occupy Roles That Don't Exist Today». URL: https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2019-03-06-gartner-predicts-by-2023-over-half-of-government-it-w

7.Employment in the IT industry. Statista. URL: https://www.statista.com/topics/5275/employment-in-the-it-industry/#editorsPicks

8. The Future of Work in Information Communication Technology, 2021. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---sector/documents/publication/wcms_829438.pdf .

9. Using upskilling to solve the cybersecurity talent shortage. URL: https://proedge.pwc.com/blog/using-upskilling-to-solve-the-cybersecurity-talent-shortage .

10. Partner Content - Overcoming the Shortage of ICT Talent: Huawei's Talent Ecosystem Strategy. URL: https://e.huawei.com/cz/publications/global/ict_insights/201907041409/talent-ecosystem/talent-ecosystem-strategy

11. FutureSkills Prime. URL: https://futureskillsprime.in/.

12. India poised to become trillion dollar digital economy by FY26. URL: https://www.livemint.com/news/india/india-poised-to-become-trillion-dollar-digital-economy-by-fy26-govt-11659524004034.html

13. Artificial intelligence and data science graduate opportunities in a new tech world. URL: https://digitalskillspartnership.blog.gov.uk/2021/02/17/artificial-intelligence-and-data-science-graduate-opportunities-in-a-new-tech-world/

14. How the Amazon Upskilling Program Is Retaining Top Talent. URL: https://www.staffing.com/amazon-retaining-top-talent-through-upskilling/

15. Google starts certificate program to fill empty IT jobs. URL: https://cacm.acm.org/careers/224327-google-starts-certificate-program-to-fill-empty-it-jobs/fulltext

16. Certifications for IT professionals. URL: https://www.bcs.org/qualifications-and-certifications/certifications-for-professionals/

17. IT Professionalism Europe. URL: https://cepis.org/it-professionalism-europe/

18. IT & BPM Industry in India. URL: https://www.ibef.org/industry/information-technology-india

19. ABOUT US. URL: https://codefirstgirls.com/about-us/

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.15

УДК 332.14-026.17
JEL C78; J23; M14

Момот С.В.
здобувач ступеня доктора філософії,
Черкаський державний технологічний університет
ORCID 0000-0002-0375-6407
e-mail: Sergey.momot@ukr.net

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ ЯК ВАЖІЛЬ ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ КРИЗ

Роботу присвячено розкриттю ролі соціальної відповідальності бізнесу в подоланні соціально-економічних наслідків кризових станів різної етимології в економіці країни. Проаналізовано результати щорічного дослідження у сфері корпоративної репутації світових компаній, визначено позицію лідеру рейтингу щодо соціальної відповідальності. Доведено, що протягом останніх дев'яти років Україна відчула три хвилі потужного зовнішнього впливу, що привів до соціально-економічної кризи. Такими хвилями стали: окупація та анексія росією частини території України в 2014 р.; оголошення пандемії від COVID-19 у 2020 р. та повномасштабне військове вторгнення росії на територію України в 2022 р. Наведено соціально-економічні наслідки для економіки України, що відбулися в наслідок кожної хвилі кризи. Проаналізовано соціальну відповідальність представників українського бізнесу, що спостерігалась протягом кожної хвилі кризи. Наведено конкретні приклади соціально відповідальної поведінки суб'єктів господарювання України в аналізований період.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, Україна, криза, соціально-економічні наслідки, COVID-19, військова агресія.

Рис. 1, Літ. 21.

Momot S. V.
Postgraduate,
Cherkasy State Technological University
ORCID 0000-0002-0375-6407
e-mail: Sergey.momot@ukr.net

SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS AS A LEVER FOR OVERCOMING THE SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES OF CRISES

The work is devoted to revealing the role of social responsibility of business in overcoming the socio-economic consequences of crisis situations of various etymologies in the country's economy. The results of the annual research in the field of corporate reputation of global companies were analyzed, and the position of the ranking leader in terms of social responsibility was determined. It is proven that during the last nine years, Ukraine experienced three waves of powerful external influence, which led to a socio-economic crisis. These waves were: the occupation and annexation of part of the territory of Ukraine by russia in 2014; the announcement of a pandemic from COVID-19 in 2020 and a full-scale military invasion of russia on the territory of Ukraine in 2022. The socio-economic consequences for the economy of Ukraine that occurred as a result of each wave of the crisis are given. The social responsibility of representatives of Ukrainian business, which was observed during each wave of the crisis, was

analyzed. Concrete examples of socially responsible behavior of business entities of Ukraine in the analyzed period are given.

Key words: social responsibility of business, Ukraine, crisis, socio-economic consequences, COVID-19, military aggression.

Постановка проблеми. У 2020 р. через швидке поширення територією світу гострої респіраторної хвороби COVID-19 людство відчуло проблему незахищеності та крихкості життя, відсутності стабільності та впевненості у майбутньому в усіх сферах своєї життєдіяльності, значної залежності добробуту людини від зовнішніх чинників. При цьому сприйняття ситуації загострювалося ще й через чітке розуміння того факту, що сама людина вплинути на наявний стан справ ніяким чином не може. Звісно держава здійснює захисну функцію і гарантує виконання всіх прав і свобод людини, закріплених в Конституції країни, проте цей захист й допомога існують апріорі та носять скоріше глобальний та юридичний, ніж практичний характер і через це реалізація цієї функції майже не відчуваються людиною у її повсякденному житті. За цих умов виконання принципів соціальної відповідальності та досягнення цілей сталого розвитку покладається безпосередньо на тих суб'єктів господарювання, на базі яких людина працює або в територіальній близькості до яких проживає. У такій ситуації саме бізнес має стати тим захисним «щитом», який дозволить людині поступово відчути себе захищеною від агресивного впливу зовнішнього середовища і на цьому підґрунті досягти максимізації продуктивної віддачі та підвищення якості життя. Реалізувати на практиці цю тезу можливо на основі активізації процесів соціальної відповідальності бізнеса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність обраної тематики підтверджується тим, що дослідженням цього аспекту соціальної відповідальності бізнесу сьогодні зайнято достатнє число науковців світу, про що свідчить досить потужний блок опублікованих лише за першу половину 2023 р. наукових праць у виданнях, що входять до наукометричної бази Scopus. Так, Х.А. Агуадо-Ернандес (J.A. Aguado-Hernández), Х.А.Р. дель Піно (J.A.R. del Pino) та М.А.А. Лопес (M.Á.A. López) на конкретних прикладах доводять, що лише широкомасштабний прояв соціально відповідальної поведінки суб'єктів господарювання дозволив у самі критичні роки пандемії COVID-19 мінімізувати ймовірність настання найбільш травмуючих її наслідків як для конкретної країни, так і для людства в цілому [1]. Автори також констатують ту важливу роль, яку відповідальні компанії відіграють у боротьбі з наслідками пандемії. С. Турчина, К. Турчина, Л. Дашутіна та Л. Баценко, за результатами проведеного ними аналізу діяльності малих, середніх та великих компаній світу, стверджують, що соціально відповідальні суб'єкти господарювання продемонстрували більш легке та швидке адаптування до тих змін, що вимушено та неочікувано відбулися в країнах через пандемію COVID-19 [2]. Г. Мадаан (G. Madaan), М. Каур (M. Kaur), К.Р Гоуда (K.R Gowda), Р. Гуджраті (R. Gujrati) та Х. Уйгун (H. Uygun) провели дослідження діяльності десяти індійських компаній на предмет виконання ними принципів корпоративної соціальної відповідальності та дійшли висновку, що, по-перше, великі за розміром компанії у діловому середовищі мають більше можливостей для реалізації соціально відповідальної поведінки й подолання наслідків пандемії COVID-19, а, по-друге, суб'єкти господарювання приватного сектору економіки більшою мірою використовують наявні можливості щодо побудови соціально відповідального бізнесу, що в обов'язковому порядку має стимулюватися на державному рівні [3]. Т. Фрезе, А. Корнєєв, Р. Крайнєва, Т. Оруч, В. Кандалов та В. Стрієлковський у своєму дослідженні стверджують, що не зважаючи на значні ризики та втрати, які принесла пандемія COVID-19 світу та кожній країні окремо, разом із тим таке випробування стало поштовхом для переходу компаній на соціально відповідальний стиль управління, завдяки чому можливо забезпечити сталий економічний розвиток регіону та країні в цілому [4]. Отже, спираючись на доводи та висновки науковців, ми також будемо

дотримуватися думки, що соціальна відповідальність бізнесу має стати тим стимулюючим важелем, який дозволить активізувати та запустити в економіці країни процеси сталого розвитку й інноваційного зростання на ефективному соціально-екологічному фундаменті.

Формулювання цілей статті. Роботу присвячено розкриттю тієї ролі, яку має відіграти соціальна відповідальність бізнесу в подоланні соціально-економічних наслідків кризових станів різної етимології в економіці країни.

Виклад основного матеріалу. Соціально відповідальна поведінка бізнесу суттєвим чином впливає й навіть визначає рівень репутації компанії на ринку [5, с. 151]. У 2020, 2021 та 2023 рр. за результатами щорічного дослідження у сфері корпоративної репутації Global RepTrak-100 міжнародним репутаційним лідером ставала компанія виробник конструкторів The Lego Group (Данія) [6]. Рейтинг будується на порівняльних дослідженнях соціально відповідальної поведінки ста найбільш потужних компаній світу, що щорічно проводиться консалтинговою компанією The RepTrak Company. За три останні роки до п'ятірки лідерів також входили компанії Rolex (у 2022 р. компанія посіла перше місце у цьому рейтингу), Ferrari, The Bosch Group та Harley-Davidson Inc, Mersedes-Benz. До десятки лідерів входили також компанії Canon Inc., Adidas AG, The Wolt Disney Company, Microsoft Corp., Miele, Intel, Netflix та Sony Group Corp. Кожна з перелічених компаній є світовим лідером у своїй ніші, дотримується принципів соціально відповідальної поведінки та реалізує велику кількість різнорідних проєктів, що мають соціальну й екологічну спрямованість. Звичайно, що за часів пандемії кожна з перелічених компаній доклала зусиль щодо зменшення негативного впливу COVID-19 на життя людства.

Соціально відповідальна стратегія компанії Lego пов'язана з наміром повного переходу на екологічне й циклічне виробництво. Щорічно компанія використовувала до 100 тис. т пластику для створення своєї продукції, який тепер замінять використаним пластиком, що скоротить навантаження на планету, знизивши шкідливі викиди. До 2030 р. керівництво Lego планує налагодити виробництво з екологічно чистих матеріалів усіх основних продуктів. Компанія збирається витратити 400 млн дол. США протягом трьох років, щоб запустити в продаж Lego із переробленого пластику. Крім того, Lego запускає такі екологічні ініціативи, як повторна переробка пластику, розроблення альтернативних матеріалів для виробів, перехід на відновлювальні джерела енергії (використання енергії вітру), поступова відмова від поліетиленової упаковки тощо [7]. При цьому компанія являється одним з найбільших приватних благодійників світу та останні три роки спрямовує багато зусиль на допомогу родинам з дітьми, щоб мінімізувати ризики, які несе в собі COVID-19. Так, компанія Lego взяла на себе зобов'язання перерахувати 150,0 млн дол. США на підтримку родин з дітьми, що постраждали від COVID-19. У межах цієї ініціативи у 2020 р. Lego спрямувало 50,0 млн дол. США на підтримку дітей, які цього більше потребували, в першу чергу, на освіту та охорону здоров'я, щоб забезпечити їх максимальний захист та мінімізувати негативні наслідки від COVID-19, а у 2021 р. – 70,0 млн дол. США до фонду UNICEF з метою справедливого розподілу вакцин від COVID-19 між представниками найбільш вразливих груп населення [8]. Така практика має стати прикладом для інших представників бізнесових кіл світу, у тому числі і українських суб'єктів господарювання.

Що ж стосується тенденцій розвитку українського ділового середовища протягом останніх років, то велика кількість негативних факторів непереборної сили та ризиків, які разом із пандемією COVID-19 впливали на цей процес, суттєвим чином змінили конфігурацію бізнес-сфери країни. Протягом всього періоду незалежності України кризові явища різного характеру суттєвим чином тиснули на можливості створення, успішного функціонування та досягнення вітчизняними суб'єктами господарювання конкурентних позицій на регіональному, національному та світовому ринках. Разом з тим, функціонування суб'єктів господарювання тривалий час в таких важких та агресивних умовах загартувало тих представників бізнесу, які змогли за цей час утриматися на ринку.

Проте нажаль останні дев'ять років відбулося три хвилі настільки потужного зовнішнього впливу, які вдарили досить боляче по економіці країни та безпосередньо по функціонуванню суб'єктів господарювання, рис. 1.

Перша хвиля пов'язана з проявом російської агресії у 2014 р., коли відбулася анексія української АР Крим та окупація частини території Донецької та Луганської областей. Весь великий бізнес цих регіонів як мінімум на дев'ять років став недоступним для економіки України, що суттєвим чином скоротило її промисловий потенціал. Так, економіка країни серед іншого втратила контроль над 115 вугільними шахтами, 30 підприємствами оборонної промисловості, 10,0% портової інфраструктури та 80,0% нафтогазових покладів [9]. У результаті таких віроломних дій сусідньої країни, за підрахунками представників владних органів, обсяг ВВП України в 2014 р. скоротився на 6,6%, а в 2015 р. – вже на 9,8% [9; 10]. Одночасно в соціально-економічній сфері країни відбулася ціла низка негативних явищ від вимушеного переселення населення та втрати частини промислового потенціалу і до зростання рівня безробіття, девальвації національної валюти та різкого скачка інфляції.

Друга хвиля кризових явищ відбулася на початку 2020 р., коли більше ніж на чотири роки в країні було оголошено карантин через пандемію від COVID-19 і введено відповідні карантинні обмеження. Такі вимушені заходи найбільшим чином вдарили по малому та середньому бізнесу країни, який на початку карантину здійснював свою діяльність у сфері послуг. За даними офіційної статистики обсяг ВВП у 2020 р. скоротився на 3,8% порівняно з попереднім роком при його розрахунку у постійних цінах 2016 р. [11, с. 10]. Карантинні заходи не призвели до зростання рівня бідності населення (показник, що характеризує питому вагу населення країни, яке вимушено жити в бідності на суму менше ніж 6,85 дол. США на людину на день), так як він у 2020 р. залишився на рівні попереднього року і дорівнював 7,1%, а у 2021 р. ситуація навіть покращилася та значення показника бідності скоротилося до 5,5% [12]. Натомість в економіці країни спостерігався цілий ряд негативних проявів соціального та економічного характеру. Так, для країни, яка більше тридцяти років перебуває під впливом дуже глибокої демографічної кризи, зростання рівня смертності населення, яке спостерігалося протягом всього карантинного періоду, стало дуже загрозливим фактором. Одночасно, через запровадження жорстких норм соціального дистанціювання, що було зроблено владою з метою мінімізації ймовірності неконтрольованого інфікування значної кількості населення, відбулося скорочення доходів суб'єктів господарювання країни, що для малого та середнього бізнесу стало перевіркою на міцність та критерієм виживання на ринку. Нажаль не всі представники бізнесу країни успішно пройшли цю перевірку, що додатково посилило тенденції вивільнення зайнятого населення.

Третя хвиля кризових явищ стала найбільш руйнівною для економіки України за всі часи її незалежності, так як була викликана повномасштабним військовим напад росії одночасно зі своєї території, з території сусідньої білорусі та з окупованих й анексованих у 2014 р. українських земель, який почався 24 лютого 2022 р. Протягом 365 днів війни за підрахунками фахівців Організації об'єднаних націй економіка України відчула прямих збитків на суму понад 135,0 та додаткових збитків на суму близько 290,0 млрд дол. США, переважна більшість яких пов'язана з руйнуваннями міської та критичної інфраструктури, промислових і комунальних об'єктів прифронтових територій країни, мінуванням або забрудненням значних за обсягом територій, а саме таких областей, як Донецька, Харківська, Луганська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Київська, Сумська та Чернігівська [15, с. 18; 16]. Така ситуація призвела до різкого збільшення числа внутрішньо переміщених осіб до більш безпечних регіонів країни, а саме центральних і західних, та масштабного виїзду жінок і дітей за межі країни в статусі біженців. Водночас є надія, що більша частина біженців повернеться в Україну по завершенню війни.

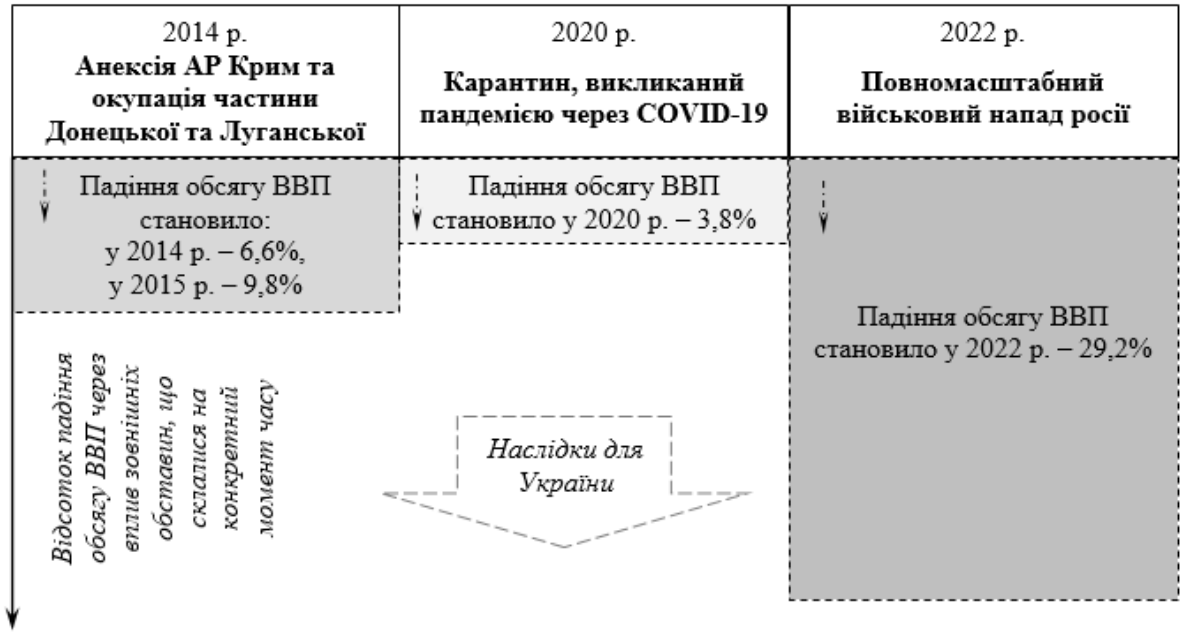

Рівень бідності у 2014 р. становив 9,0%, у 2015 р. – 15,0%	Рівень бідності населення становив 7,1%	Різке зростання рівня бідності в країні до 24,1%
Поява явища внутрішньо переміщених осіб, число яких у березні 2015 р. наблизилося до 2,0 млн осіб	Зростання рівня смертності населення у 2020 р. на 6,1%, а у 2021 р. – на 22,9% порівняно з 2019 р.	Число внутрішньо переміщених осіб у червні 2023 р. наблизилося до 4,9 млн осіб. Число біженців до Європи перевищило 8 млн осіб, половина з яких повернулася в Україну
Скорочення промислового потенціалу країни	Збільшення числа безробітного населення через підвищення інтенсивності ліквідації суб'єктів малого та середнього бізнесу з-за збитковості, третина підприємців потребувала додаткового фінансування	Значні втрати мирного населення та військових
Скорочення обсягів експорту товарів до країн пострадянського простору		Руйнування житлової, критичної, освітньої та промислової інфраструктури, скорочення експортного потенціалу
Девальвація національної валюти та зростання інфляції	Падіння числа вакансій на ринку праці країни	
Зростання рівня безробіття та падіння реального заробітку	Соціальне дистанціювання	Релокація бізнесу та різке зростання рівня безробіття

Рис. 1. Три хвилі потужного зовнішнього впливу останніх років та їх соціально-економічні наслідки для економіки України

Джерело: складено автором на основі [10; 12; 13; 14]

Найстрашніші ж й непоправні втрати пов’язані з щоденними смертями українців в тилу та на фронті. Через цілий комплекс негативних наслідків, пов’язаних з війною, обсяг ВВП України в 2022 р. скоротився на 29,2%, що не могло негативно не позначитися на рівні та якості життя населення країни [15, с. 18; 16]. Дійсно, в Україні відбулося різке зростання рівня бідності населення з 5,5% у 2021 р. до 24,1% у 2022 р. [12; 16]. Отже, рівень бідності в країні впритул наблизився до найвищого значення за останні сімнадцять років, а саме до 26,4-26,6%, що були характерними для 2006-2007 рр. [12]. На державному рівні була спроба скоротити ці втрати та стримати негативні тенденції в соціально-економічній сфері шляхом релокації бізнесу з окупованих або небезпечних регіонів до більш спокійніших територій України, проте через неможливість фізичного переїзду великих та навіть середніх промислових підприємств масштаби позитивного результату від цього рішення виявилися не такими високими, як очікувалося спочатку.

Кожна з трьох охарактеризованих нами хвиль звичайно викликала відповідні дії в межах корпоративної соціальної відповідальності в українських суб’єктів

господарювання. Особливістю реагування українського бізнесу на першу хвилю кризи стала залученість до будь-яких програм допомоги та проявів соціально відповідальної поведінки, в першу чергу, тих суб'єктів господарювання, які або безпосередньо, або опосередковано були пов'язаними з постраждалими регіонами. І тут можна виокремити два напрями спрямування допомоги в межах соціальної відповідальності бізнесу, які спостерігалися у той складний час:

1) сконцентрованість на внутрішніх проблемах бізнесу: суб'єкти господарювання, які змогли вивести (евакуювати, перемістити) свій бізнес з-за меж окупованих або анексованих територій на підконтрольні Україні землі, зосередили зусилля на створенні більш-менш комфортних умов життя та праці для тієї частини власного персоналу, яка прийняла рішення виїхати разом з підприємством на територію України. Залежно від фінансових можливостей суб'єктів господарювання, їх персонал забезпечувався цілим спектром різних складових захисту від повного або часткового покриття витрат, пов'язаних з орендою житла, і до періодичної матеріальної та/або фінансової допомоги. При цьому, як показала практика, максимальні розміри допомоги надавалися протягом перших трьох-чотирьох місяців з моменту переміщення бізнесу, а надалі вони скорочувалися або взагалі переставали надаватися через суттєві фінансові обмеження підприємств, викликані необхідністю переміщення. В якості прикладів найбільш відповідальної соціальної поведінки компаній у цьому напрямі можна назвати діяльність ДТЕК та Корпорації «Індустріальний союз Донбасу»;

2) гуманітарна допомога (продуктові набори або іншого типу допомога) населенню регіонів, що постраждали в наслідок російської агресії (незалежно від того, підпорядковується ця територія Україні, чи ні): єдиною організацією, яка добровільно взяла на себе обов'язки по наданню малозабезпеченому українському населенню з окупованих територій, що опинилося у скрутному стані (багатодітні сім'ї, люди похилого віку, особи з інвалідністю та діти), допомоги у вигляді щомісячних продуктових наборів, став Фонд Рената Ахметова. На окупованих територіях допомога надавалася тридцять місяців – з 22 серпня 2014 р. по 28 лютого 2017 р., а загалом за шість років Гуманітарним Штабом фонду населенню постраждалих регіонів України було надано 134,4 тис. т продуктів [17].

Отже, як бачимо, у першу хвилю кризи ініціатива соціальної відповідальності українського бізнесу була чітко обмеженою територіальними рамками постраждалих регіонів та здебільшого зосередженою на внутрішніх проблемах кожного бізнесу, який докладав всіх зусиль, щоб вижити у значно ускладнених для нього умовах. Одночасно в українському суспільстві спостерігався значний дефіцит толерантності та емпатії до внутрішньо переміщених осіб з постраждалих регіонів, що, при недостатній державній підтримці, не сприяло більш швидкому процесу їх адаптації на нових територіях і призводило до скорочення із часом їх числа на підконтрольній Україні території через виїзд за межі країни або повернення до зареєстрованих місць проживання [18]. Тобто здебільшого пасивна соціальна позиція українського бізнесу в першу хвилю кризи не дозволила мінімізувати ті втрати та витрати різного характеру, які приніс підступний напад сусідньої країни, що суттєво збільшило часові межі кризового стану.

Друга хвиля кризи за своїм характером та сферою поширення охопила всю територію країни, а карантинні заходи і обмеження зачепили всі без виключення види економічної діяльності, що викликало відповідну соціально відповідальну реакцію від представників ділового середовища країни. Хоча знову простежувалося фокусування бізнесу на внутрішніх проблемах, проте одночасно значно збільшився вклад українського соціально відповідального бізнесу у боротьбу з коронавірусом та його наслідками в країні. Можна приводити велику кількість прикладів такої соціально відповідальної поведінки. Так, НАК «Нафогаз» протягом 2020 р. спрямувала понад 12,0 млн грн. для закупівлі засобів індивідуального захисту та інших захисних матеріалів медикам з десяти областей України, компанії ДТЕК та «АрселорМіттал Кривий Ріг» у межах соціально

відповідального інвестування закупили та передали апарати штучної вентиляції легень та кисневі концентратори лікарням України, компанія ДТЕК у грудні 2021 р. на суму 1 млн грн. передала комп'ютерне обладнання НТУ «Дніпровська політехніка» для забезпечення безперервного й безпечного навчального процесу [19; 20]. Крім того, компанії з перших днів карантину запровадили дистанційну форму роботи для офісного персоналу й вахтовий метод для робітничого персоналу, що дозолило досягти максимальної ізольованості працівників. На високому рівні дотримуються санітарно-гігієнічні норми на всіх робочих місцях, проводилося ПЛР-тестування на коронавірус, що дозволило максимально захистити персонал від зараження та поширення інфекції.

Наведені приклади соціально відповідальної поведінки українських компаній в період другої хвилі кризи, що демонструють в дії модель корпоративного альтруїзму, за часів пандемії не є вичерпними, проте їх не так багато. Більшість же суб'єктів господарювання України дотримувалися принципів, на яких побудовано концепцію теорії корпоративного егоїзму [5, с. 151], в межах якої намагаються досягти максимальних зусиль при досить невисоких рівнях прибутковості й низьких фінансових можливостях, які через пандемію суттєвим чином скоротилися. Проте, щоб зберегти довіру населення, підвищити бренд роботодавця на ринку та мати змогу залучати найбільш талановитих й високопрофесійних фахівців з ринку праці, компанії мають і надалі докладати значних зусиль для створення безпечного й якісного середовища для проживання та праці людини. Лише на таких засадах й спільними зусиллями вдасться зупинити руйнування нашого спільного «будинку» під назвою Україна.

Масштаби втрат, руйнувань та витрат, які зазнала Україна у третю хвилю кризи сьогодення не можна навіть порівняти з двома попередніми хвилями, поєднаними разом, або взагалі з будь-якими кризовими станами, що пережила Україна за період її незалежності. Звичайно, що без фінансової та воєнної допомоги різних країн світу, які від початку повномасштабної агресії безперервно підтримують Україну, зберегти національну ідентичність, забезпечити функціонування економіки під час воєнного стану та досягати успіху на фронтах було б практично неможливо. Ми щиро вдячні нашим партнерам за це. Разом із тим, саме повномасштабне вторгнення сприяло консолідації українського суспільства з однією метою – перемога над ворогом та вивільнення всіх українських територій у кордонах, міжнародно визнаних на момент серпня 1991 р. Водночас, навіть зі всіма обсягами наданої та планованої до надання у найближчому майбутньому допомоги різних країн світу, втілити у життя найбільшу мрію України дуже складно. Розуміння цього моменту внутрішньо вимагає від кожного українця щоденно робити справи, які будуть наближати омріяну перемогу. Так, українці вже понад 500 днів зайняті різними аспектами допомоги фронту – від плетіння маскувальних сіток та виготовлення продуктів харчування для військових і до волонтерства та перерахування власних коштів на потреби ЗСУ або для постраждалих від російської агресії.

Естафету соціально відповідальних дій з перших же днів війни перейняв і український бізнес. Важко знайти в Україні суб'єкта господарювання, який би не здійснював тих чи інших дій, спрямованих на допомогу ЗСУ, відновлення критичної інфраструктури або подолання наслідків воєнних дій. Навіть заклади освіти збирають кошти на певне обладнання для конкретної військової частини. Внутрішнім аспектам діяльності все ще також приділяється велика увага суб'єктами господарювання, проте фокус соціально відповідальної поведінки під час війни змістився на всебічну підтримку армії й подолання тих наслідків, що виникли в результаті війни. Так, в якості ілюстрації соціальної відповідальності бізнесу можна навести окремі приклади участі представників ділового середовища України у відновленні Херсонської області після підриву дамби та повного знищення Каховської ГЕС [21]:

ПУМБ спрямував 7 млн грн. до Херсонської області, з яких 5 млн грн. пішло на порятунок постраждалих від підриву дамби людей, 2 млн грн. – тварин;

Фокстрот перерахував 1 млн грн. для забезпечення всім необхідним екстрених служб

України, що здійснюють ліквідацію наслідків аварії;

Intellias перерахував більше 1 млн грн. на технічне забезпечення фахівців ДСНС та гуманітарну допомогу для постраждалого місцевого населення;

Rozetka в короткий час здійснила пошук та придбання обладнання, необхідного для проведення рятувальних робіт, здійснювала координацію збору коштів, призначених для постраждалих областей, від юридичних осіб;

Нова Пошта та БФ «Онуки» за власний рахунок доставляла у постраждалий регіон гуманітарну допомогу, яку збирали, пакували та приносили до відділень компанії пересічні українці.

Ми проілюстрували лише незначну частку тих благодійних вчинків і проєктів, які здійснювали і продовжують здійснювати українські компанії для швидкої ліквідації наслідків цього окремого страшного акту тероризму, здійсненого російською армією на території України, і які були задокументованими фахівцями команди CSR Ukraine. Проте прояви російської агресії проти України відбуваються щоденно і у безперервному режимі представники ділового середовища країни доєднуються до потоків різного роду допомоги, які спрямовуються на той напрям, який потребує найбільшої уваги у конкретний момент часу. Тобто можемо констатувати, що протягом третьої хвилі відбулося суттєве підвищення середнього рівня соціальної відповідальності ділового середовища України, що є досить позитивним моментом. Нажаль такий результат було отримано в наслідок проходження країни через дуже важкий для неї етап розвитку та через кров та втрати доведення права на незалежність та взагалі існування. Разом із тим, у повоєнний період весь отриманий досвід має бути закріпленим, посиленим та примноженим. Лише на таких засадах можливо буде відновити знекровлену економіку України та розпочати етап її відродження.

Висновки. Весь період незалежності України пов’язаний з дією різних кризових станів (фінансового, демографічного, соціального, промислового тощо), більшість з яких були викликаними причинами внутрішнього характеру. Проте останні десять років ситуація в країні різко загострилася через дію трьох хвиль зовнішнього характеру походження, причинами яких стали війна та пандемія COVID-19. Наслідки, які для населення та економіки країни принесли ці три кризові хвилі є настільки потужними та загрозливими, що самостійно держава подолати їх не змогла б. Потрібна була допомога всіх учасників ділового середовища країни. Саме тому соціальна відповідальність бізнесу мала стати тим важелем, активізація якого сприяла б не лише стабілізації соціально-економічної ситуації, але й створювала б фундамент для швидкого відновлення економіки країни у повоєнний період. Під час дослідження було встановлено, що український бізнес поступово і досить повільно включався в процес надання різного роду допомоги і констатовано, що його активність прямо пропорційно зростала залежно від рівня зовнішньої загрози. Від того, наскільки владі вдасться і надалі, особливо у повоєнний період, стимулювати досить інертний український бізнес до соціально відповідальної поведінки, будуть залежати перспективи подальших тенденцій відновлення та розвитку економіки України, можливості підвищення рівня та якості життя українців.

Подальші дослідження мають бути присвяченими розробці концепції розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні в повоєнний період з урахуванням всіх напрацювань, які було здійснено за три описані в роботі хвилі кризового стану.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Aguado-Hernández J.A., del Pino J.A.R., López M.Á.A. The responsible social economy and the sustainable development goals in the face of the post-COVID-19 crisis: The voice of experts. *CIRIEC-Espana Revista De Economia Publica, Social y Cooperativa*. 2023. №107. Pp. 289-319. doi:10.7203/CIRIEC-E.107.20681.

2. Turchina S., Turchina K., Dashutina L., Batsenko L. A review of top corporate sustainability initiatives and their resilience during the COVID-19 pandemic. *Comparative Economic Research.* 2023. №26(1). Pp. 111-126. doi:10.18778/1508-2008.26.06.
3. Madaan G., Kaur M., Gowda K.R., Gujrati R., Uygun H. Business responses towards corporate social responsibility and sustainable development goals during COVID-19 pandemic. *Journal of Law and Sustainable Development*. 2023. №11(1). doi:10.37497/sdgs.v11i1.309.
4. Freze T., Korneev A., Krayneva R., Oruch T., Kandalov W., Strielkowski W. Business leadership and corporate social responsibility in the post-COVID era. *Economies*. 2023. №11(3). Pp. 98. doi:10.3390/economies11030098.
5. Манн Р.В., Березюк-Рибак І.Р., Момот С.В. Посилення ролі соціальної відповідальності бізнесу у постпандемічний період. *Трансформація підходів в управлінні та маркетингу у постпандемічний період:* монографія / під заг. ред. д.е.н., проф. Храпкіної В.В., к.е.н., доц. Пічик К.В. Київ: Інтерсервіс, 2022. Підр. 3.3. С. 145-152.
6. Global RepTrak 100. URL: https://www.reptrak.com/rankings/.
7. Іграшкові цеглинки Lego виготовлятимуться із екологічних матеріалів. URL: https://ecolog-ua.com/news/igrashkovi-ceglinki-lego-vigotovlyatimutsya-z-ekologichnih-materialiv.
8. UNICEF. Пресреліз. 2021 р. URL: https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/lego-foundation-becomes-single-largest-private-sector-contributor-unicefs-covid.
9. Окупація Донбасу і Криму коштувала Україні майже 20% ВВП, – віце-прем'єр. SMIDA. URL: https://www.unian.ua/economics/finance/10453779-okupaciya-donbasu-i-krimu-koshtuvala-ukrajini-mayzhe-20-vvp-vice-prem-yer.html.
10. Україна у 2020-2021 роках: наслідки пандемії. Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. *Консенсус-прогноз*. №51. Київ, 2020. 30 с. URL: www.me.gov.ua.
11. Національні рахунки України. 2020 р. Київ: Державна служба статистики України, 2022. 223 с.
12. Як змінювався рівень бідності в Україні. *Слово і діло*. Аналітичний портал. URL: https://www.slovoidilo.ua/2023/05/04/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsya-riven-bidnosti-ukrayini.
13. Внутрішньо переміщені особи. Міністерство соціальної політики України. URL: https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html.
14. Дерев'янко А. Що чекає бізнес у посткоронавірусну епоху. Європейська Бізнес Асоціація. 2020. URL: https://eba.com.ua/shho-chekaye-biznes-u-postkoronavirusnu-epohu/.
15. World Economic Situation and Prospects. 2023. Mid-year update. 21 p. URL: https://unctad.org/publication/world-economic-situation-and-prospects-2023.
16. World Bank, Government of Ukraine, European Union, United Nations. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment February 2022 – February 2023. 2023. URL: https://ukraine.un.org/en/224376-ukraine-rapid-damage-and-needs-assessment.
17. Фонд Ріната Ахметова. Продуктові набори. URL: https://akhmetovfoundation.org/project/produktovi-nabory.
18. Zakharova O., Prodanova L. A university displaced twice: Irreversible and erroneous losses of human capital. *Problems and Perspectives in Management*. 2023. №21. Pp. 123-132. doi:10.21511/ppm.21(2-si).2023.15.
19. Як працює українська корпоративно-соціальна відповідальність видобувного сектору в умовах карантину? *Громадський простір*. 17.11.2020. URL: https://www.prostir.ua/?news=yak-pratsyuje-ukrajinska-korporatyvno-sotsialna-vidpovidalnist-vydobuvnoho-sektoru-v-umovah-karantynu.
20. За підтримки ДТЕК у студентів НТУ «Дніпровська політехніка» з'явилася нова комп'ютерна техніка. Офіційний сайт компанії DTEK. Медіа-центр. Новини. URL:

https://dtek.com/media-center/news/pri-podderzhke-dtek-u-studentov-ntu-dneprovskaya-politekhnika-poyavilas-novaya-kompyuternaya-tekhnika-/.
21. CSR Ukraine. URL: https://csr-ukraine.org/.

REFERENCES

1. Aguado-Hernández, J.A., del Pino, J.A.R., López, M.Á.A. (2023). The responsible social economy and the sustainable development goals in the face of the post-COVID-19 crisis: The voice of experts. *CIRIEC-Espana Revista De Economia Publica, Social y Cooperativa*, 107, 289-319. doi:10.7203/CIRIEC-E.107.20681.
2. Turchina, S., Turchina, K., Dashutina, L., Batsenko, L. (2023). A review of top corporate sustainability initiatives and their resilience during the COVID-19 pandemic. *Comparative Economic Research*, 26(1), 111-126. doi:10.18778/1508-2008.26.06.
3. Madaan, G., Kaur, M., Gowda, K.R., Gujrati, R., Uygun, H. (2023). Business responses towards corporate social responsibility and sustainable development goals during COVID-19 pandemic. *Journal of Law and Sustainable Development*, 11(1). doi:10.37497/sdgs.v11i1.309.
4. Freze, T., Korneev, A., Krayneva, R., Oruch, T., Kandalov, W., Strielkowski, W. (2023). Business leadership and corporate social responsibility in the post-COVID era. *Economies*, 11(3), 98. doi:10.3390/economies11030098.
5. Mann, R.V., Berezjuk-Rybak, I.R., Momot, S.V. (2022). Posylennja roli socialjnoji vidpovidaljnosti biznesu u postpandemichnyj period. *Transformacija pidkhodiv v upravlinni ta marketynghu u postpandemichnyj period*: monoghrafija / pid zagh. red. d.e.n., prof. Khrapkinoji V.V., k.e.n., doc. Pichyk K.V. Kyjiv: Interservis, 3.3, 145-152.
6. Global RepTrak 100. URL: https://www.reptrak.com/rankings/.
7. Ighrashkovi ceghlynky Lego vyghotovljatymutjsja iz ekologhichnykh materialiv. URL: https://ecolog-ua.com/news/igrashkovi-ceglinki-lego-vigotovlyatimutsya-z-ekologichnih-materialiv.
8. UNICEF. Presreliz. (2021). URL: https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/lego-foundation-becomes-single-largest-private-sector-contributor-unicefs-covid.
9. Okupacija Donbasu i Krymu koshtuvala Ukrajini majzhe 20% VVP, – vice-prem'jer. SMIDA. URL: https://www.unian.ua/economics/finance/10453779-okupaciya-donbasu-i-krimu-koshtuvala-ukrajini-mayzhe-20-vvp-vice-prem-yer.html.
10. Ukrajina u 2020-2021 rokakh: naslidky pandemiji. (2020). Departament strateghichnogho planuvannja ta makroekonomichnogho proghnozuvannja. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torghivli ta siljsjkogho ghospodarstva Ukrajiny. Konsensus-proghnoz, 51. Kyjiv, 30. URL: www.me.gov.ua.
11. Nacionaljni rakhunky Ukrajiny. 2020. (2022). Kyjiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny.
12. Jak zminjuvavsja rivenj bidnosti v Ukrajini. (2023). *Slovo i dilo*. Analitychnyj portal. URL: https://www.slovoidilo.ua/2023/05/04/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsya-riven-bidnosti-ukrayini.
13. Vnutrishnjo peremishheni osoby. (2023). Ministerstvo socialjnoji polityky Ukrajiny. URL: https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html.
14. Derev'janko, A. (2020). Shho chekaje biznes u postkoronavirusnu epokhu. Jevropejsjka Biznes Asociacija. URL: https://eba.com.ua/shho-chekaye-biznes-u-postkoronavirusnu-epohu/.
15. World Economic Situation and Prospects. (2023). Mid-year update. 21 p. URL: https://unctad.org/publication/world-economic-situation-and-prospects-2023.
16. World Bank, Government of Ukraine, European Union, United Nations. (2023). Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment February 2022 – February 2023. URL: https://ukraine.un.org/en/224376-ukraine-rapid-damage-and-needs-assessment.
17. Fond Rinata Akhmetova. (2023). Produktovi nabory. URL: https://akhmetovfoundation.org/project/produktovi-nabory.

18. Zakharova, O., Prodanova, L. (2023). A university displaced twice: Irreversible and erroneous losses of human capital. *Problems and Perspectives in Management*, 21, 123-132. doi:10.21511/ppm.21(2-si).2023.15.
19. Jak pracjuje ukrajinsjka korporatyvno-socialjna vidpovidaljnistj vydobuvnogho sektoru v umovakh karantynu? (2020). *Ghromadsjkyj prostir*. URL: https://www.prostir.ua/?news=yak-pratsyuje-ukrajinska-korporatyvno-sotsialna-vidpovidalnist-vydobuvnoho-sektoru-v-umovah-karantynu.
20. Za pidtrymky DTEK u studentiv NTU «Dniprovsjka politekhnika» z'javylasja nova komp'juterna tekhnika. (2021). Oficijnyj sajt kompaniji DTEK. Media-centr. Novyny. URL: https://dtek.com/media-center/news/pri-podderzhke-dtek-u-studentov-ntu-dneprovskaya-politekhnika-poyavilas-novaya-kompyuternaya-tekhnika-/.
21. CSR Ukraine. (2023). URL: https://csr-ukraine.org/.

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.16

УДК 331.108:658.3
JEL J 21

Томчук О.В.
доктор економічних наук, доцент,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
o.tomchuk@donnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-1817-7483

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ЗНАНЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРАТЕГІЇ ЇЇ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Статтю присвячено розробці рекомендацій щодо формування системи менеджменту знань в організації в контексті зміцнення її кадрового забезпечення задля успішного вирішення поточних та стратегічних завдань. Встановлено, що при тлумаченні сутності категорій «менеджмент знань», «управління знаннями» переважає процесно-діяльнісний підхід. В той же час, в контексті розвитку теоретичних основ менеджменту знань важливим є акцентування на його ролі в удосконаленні кадрового забезпечення організацій. Визначено ключові завдання системи менеджменту знань в організації. Узагальнено характеристики основних елементів системи менеджменту знань в організації (моделі управління знаннями, етапи управління знаннями, центри управління знань).

Ключові слова: менеджмент знань, знання, центри знань, кадрове забезпечення, стратегія

Табл. – 1, Літ. – 8

Tomchuk O.V.
Doctor of Economics, Associate Professor
Vasyl' Stus Donetsk National University
o.tomchuk@donnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-1817-7483

FORMATION OF THE KNOWLEDGE MANAGEMENT SYSTEM IN THE ORGANIZATION AS AN ELEMENT OF ITS HR STRATEGY

The article is devoted to the development of recommendations for the knowledge management system formationing in the organization in the context of strengthening its human resources for the successful solution of current and strategic tasks. It was established that when interpreting the essence of the categori "knowledge management" the process-activity approach prevails. At the same time, in the context of the development of the theoretical foundations of knowledge management, it is important to emphasize its role in improving the staffing of organizations. The key tasks of the knowledge management system in the organization are determined. The characteristics of the main elements of the knowledge management system in the organization (knowledge management models, stages of knowledge management, knowledge management centers) are summarized.

Keywords: knowledge management, knowledge, knowledge centers, human resources, strategy

Tab. – 1, Ref. – 8

Постановка проблеми. В сучасних умовах кадрове забезпечення організацій є одним з найскладніших управлінських завдань, вирішення якого в Україні останнім часом ускладнюється через війну, погіршення показників людського капіталу та руйнування людського потенціалу, ускладнення ситуації на зовнішньому ринку праці, обмеженість організаційних можливостей тощо. При цьому, планомірне та ефективне вирішення питань кадрового забезпечення організації має безсумнівне стратегічне значення для її розвитку. В умовах економіки знань, навіть попри перелічені вище обставини, забезпечення організації персоналом з необхідними навичками та зміцнення кадрового забезпечення бізнесу вбачається можливим на основі створення та розвитку системи менеджменту знань в організації, що й обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика менеджменту знань як окремий науковий та прикладний напрямок є доволі «молодою» в науці управління й почала досліджуватись зарубіжними науковцями в 90-х роках ХХ ст. Наразі цей напрям набуває стрімкого розвитку й активно вивчається вітчизняними дослідниками серед яких Грабовська І.К., Назаренко І.М., Островська Г.Й., Руденська Г., Томах В.В., Федулова І.В. та інші. З розвитком цього напряму з'являються дослідження проблематики менеджменту знань, що мають чітко виражену галузеву спрямованість Останнім часом в науковій літературі зростає кількість публікацій, присвячених питанням оборонного менеджменту та удосконаленню військової освіти. Зокрема, дослідниця Г. Руденська [6] у своїй публікації обґрунтовує застосування концепції CALS як технології менеджменту знань з метою підтримки функціонування системи безперервної військової освіти. Тобто, менеджмент знань саме через систему освіти розглядається у якості прямого інструменту удосконалення кадрового забезпечення воєнної галузі. Вдосконалення кадрового забезпечення підприємств як складову місії стратегічного менеджменту знань обґрунтовано у дослідженні І.М. Назаренко [2], проте теоретико-прикладні питання формування системи менеджменту знань в організації залишаються не достатньо вивченими.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у розробці рекомендацій щодо формування системи менеджменту знань в організації в контексті зміцнення її кадрового забезпечення задля успішного вирішення поточних та стратегічних завдань.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах господарювання ключовим чинником ефективного функціонування та розвитку організацій, підприємств й установ всіх форм власності виступає кадрове забезпечення. Саме від забезпеченості бізнесу персоналом з необхідними знаннями, навичками, досвідом, здатністю до інноваційної праці та роботи в команді залежить спроможність організації реалізовувати свою стратегію. Умови воєнного стану, що введений в Україні 24.02.2022 р. суттєво ускладнюють вирішення завдання якісного кадрового забезпечення бізнесу, що обумовлено як чинниками зовнішнього середовища, зокрема погіршенням ситуації на ринку праці, так і станом внутрішнього середовища організації. В той же час, об'єктивно зростають вимоги до наявного персоналу, від працівників очікується володіння новими знаннями, що дозволить їм бути більш продуктивними, виконувати кросфункціональні посадові обов'язки, продукувати та впроваджувати інновації тощо. Вважаємо, що в таких умовах актуальності набуває формування в організації сучасної системи менеджменту знань, що дозволить суттєво покращити якість кадрового забезпечення організації за рахунок знаннєвої складової та формування на цій основі нових прогресивних навичок і досвіду.

Термін «управління знаннями» був уперше вжитий у 1986 р. американським вченим та консультантом з управління Карлом Віїгом на конференції в Швейцарії, а у 1991 році з'явилися перші статті, присвячені менеджменту знань, і створено посаду директора з управління знаннями в страховій компанії Skandia [4, с.98]. На основі огляду напрацювань вітчизняних науковців, дослідимо сутність понять «менеджмент знань», «управління знаннями» (табл.1).

Таблиця 1 – Теоретичні підходи щодо визначення сутності менеджменту знань (управління знаннями)

Дослідник	Особливості тлумачення сутності менеджменту знань
Грабовська І.К. [1, с.44]	Менеджмент знань - цілеспрямована діяльність людини або компанії, де «знання» розглядаються як головний стратегічний ресурс успіху, а філософія (цінності компанії) направлена на розвиток здатності навчатися, прогнозувати нові потреби, створювати нові джерела своєї конкурентної переваги
Назаренко І.М. [2, с.11]	Стратегічний менеджмент знань та інновацій — це процес управління інтелектуальним потенціалом працівників (новаторів), інноваційними процесами та іншими ресурсами підприємства з метою підвищення конкурентоспроможності, цінності, інвестиційної привабливості та зростання вартості бізнесу суб'єкта господарювання з урахуванням умов зовнішнього середовища
Островська Г.Й. [3, с.106]	Менеджмент знань підприємства — це концепція стратегічного управління, яка спрямована на нагромадження та ефективне використання інтелектуального потенціалу на основі методів управління та нових інформаційних технологій задля збільшення або створення цінності підприємства та забезпечення принципово нових конкурентних переваг
Пан Л. В., Сисенко Н. В., Абрамович О. К. [4, с.98]	Управління знаннями - це тип діяльності менеджерів, який полягає в систематичному формуванні, оновленні та застосуванні знань з метою максимізації ефективності діяльності підприємства
Руденська Г. [6, с.255]	Менеджмент знань* як системний процес ідентифікації, використання та передачі інформації і знань, які слухачі створюють, удосконалюють і застосовують
Томах В.В. [7, с.162]	Управління знаннями – це безперервний багатогранний процес, за допомогою якого організація збільшує свої конкурентні переваги через своєчасне використання необхідних знань та обов'язковими елементами якого є визначення, збирання, вибір, зберігання, розподіл, використання, створення та продаж знань.
Федулова І.В. [8, с.228]	Управління знаннями це сукупність управлінських впливів на способи, методи, форми відображення дійсності в мисленні людини за допомогою перевіреного суспільною практикою результату процесу пізнання для забезпечення практичного використання і розповсюдження згідно із визначеними цілями

* в системі освіти

Джерело: складено автором

Узагальнення представлених у табл.1 підходів дозволяє зауважити, що при тлумаченні сутності досліджуваних категорій переважає процесно-діяльнісний підхід. В той же час, в контексті розвитку теоретичних основ менеджменту знань важливим є акцентування на його ролі в удосконаленні кадрового забезпечення організацій.

На нашу думку, ключові завдання системи менеджменту знань в організації полягають у такому:

1. Вирішення проблем кадрового забезпечення організації, що мають якісний характер (розвиток працівників через поширення серед них неявних знань організації; підготовка працівників, які є носіями нових знань; «виховання» працівників, які є власниками міждисциплінарних знань тощо).
2. Підвищення результатів індивідуальної та колективної праці.

3. Покращання фінансово-економічних показників діяльності організації та її позицій на відповідному ринку, у певному сегменті бізнесу.

4. Підтримка інноваційної діяльності організації.

5. Зміцнення в організації культури запровадження змін, потенційне зниження рівня опору змінам.

Ґрунтовно сформована та гнучка система менеджменту знань в організації розглядається нами як активний інструмент реалізації стратегії кадрового забезпечення організації, що дозволяє покращити якість наявних людських ресурсів організації та наблизити їх характеристики до вимог бізнесу, індикаторів економіки знань тощо.

На етапі формування системи менеджменту знань в організації важливо враховувати, що існує поділ знань на три основі групи [5, с.75]:

явні (мають певну кодифікацію, наприклад, у документах). Явні знання, фактично, формуються в процесі довготривалого використання та наукового підтвердження ефективності застосування неявних знань;

неявні (не є документованими, формуються здебільшого на власному досвіді в процесі роботи). Неявні знання розглядаються як найбільш цінне джерело інформації для підприємства, яке здатне призвести до певного прогресу в процесі діяльності організації;

вбудовані знання (заблоковані в певних об'єктах чи процесах на стадії їх створення).

До методів управління явними знаннями відносять навчання, обмін інформацією, інформаційні технології та системи тощо. До неявних методів управління — система наставництва, корпоративна культура, створення спільнот-професіоналів тощо [5, с.75].

У контексті зміцнення кадрового забезпечення організації та реалізації відповідної стратегії управління неявними знаннями є більш важливим, хоча й складним процесом та потребує включення в систему менеджменту знань спеціальних інструментів, що будуть дозволяти виявляти такі знання, кастомізувати їх, стимулювати експертів-носіїв неявних знань до поширення їх в середовищі організаційної корпоративної культури, заохочувати інших членів трудового колективу сприймати ці знання та на їх основі продукувати нові.

В свою чергу професійні знання, що є важливою якісною характеристикою персоналу, науковці поділяють на такі види (рівні) [7, с.164]:

пізнавальні знання («знаю, що») – майстерне володіння базовою дисципліною, що досягається професіоналами шляхом інтенсивного навчання й сертифікації;

прикладна майстерність («знаю, як») – переводить «книжкове навчання» в ефективне виконання, найпоширеніший рівень професіоналізму, що створює цінності;

системне розуміння («знаю, чому») – знання системи взаємовідношення, причин і наслідків, що лежать в основі певної дисципліни;

особиста мотивація творчості («прагну знати, чому») – охоплює волю, мотивацію й налаштування на успіх.

Реалізація кадрової політики організації та налаштування системи менеджменту знань в сучасних умовах мають бути чітко орієнтовані саме на підтримку системного розуміння та особистої мотивації творчості, тому що в умовах економіки знань ці рівні професійних знань забезпечують конкурентоспроможність організації та успішність (затребуваність) працівника, який є носієм таких знань.

В основу системи менеджменту знань в організації має бути покладена модель управління знаннями, що корелюється зі стратегією розвитку організації, її життєвим циклом та відмітними особливостями, специфікою кадрової політики, корпоративної культури та наявним рівнем розвитку системи менеджменту в цілому. У роботі М. В. Руденко та В. О. Криворучко [5] узагальнено найбільш поширені моделі, запропоновані зарубіжними дослідниками. Серед них:

чотирифазна модель управління знаннями SECI або "Спіраль знань" запропонована японськими дослідниками І. Нонакою та Х. Такеучі, що являє собою систему передачі

знань між чотирма фазами — соціалізація, екстерналізація, комбінація, інтерналізація через три рівні соціальної агрегації, а саме: індивід, група, контекст;

модель управління знаннями запропонована К. Віїнгом, що базується на чотирьох основних положеннях: створення і застосування знань у технологіях та процедурах виробництва, систематичні дослідження знань, оцінювання знань для кожного типу бізнесу та активне управління знаннями протягом всього життєвого циклу товару та інновацій;

модель управління знаннями П. Сенге, що являє собою концепцію організації, яка навчається. Вона базується на п'яти уміннях підприємства, зокрема, до них відносять навички удосконалення особистості, інтелектуальні моделі, корпоративне бачення, групова стратегія та системне мислення;

модель управління знаннями Д. Сноудена, яка включає чотири елементи (явні та неявні знання, активи знання, віра, визначеність і невизначеність рішень щодо цілей та причинних зв'язків) та здатна існувати лише за рахунок сприятливого морального клімату в організації.

Руденко М.В. та. Криворучко В. О. пропонують й власну модель управління знаннями [5, с.76], що побудована на системно-процесному підході і передбачає послідовність та взаємодію процесів: створення та розвитку людського потенціалу, організаційних процесів з формування та інформаційного забезпечення бази знань та бізнес процесів у конкурентному середовищі. В цій моделі на увагу заслуговує те, що людський потенціал визначено основним видом ресурсної складової моделі, а в цьому блоці окрема увага приділяється у тому числі й мотивації удосконалення знань, що вважаємо надзвичайно важливим з точки зору вирішення управлінського завдання зміцнення кадрового забезпечення організації.

Модель системи менеджменту знань, запропонована у дослідженні Островської Г.Й. ґрунтується на процесному підході та відображає практичний підхід щодо концепції менеджменту знань. В основу цієї моделі покладено принципи управління якістю: досягнення стійких результатів; створення цінності для клієнта; лідерство, що ґрунтується на візії та натхненні працівників; керування процесами; прагнення співробітників до успіху; креативний підхід та інновації; розвиток партнерства; відповідальність за стабільне майбутнє [3, с. 107].

Адаптуючи напрацювання Г.Руденської щодо процедур менеджменту знань у сфері військової освіти [6, с.255] до більш широкої сфери його впровадження в організаціях різних видів економічної діяльності можна зазначити, що менеджмент знань включає наступні процедури: генерування знань; відбір, систематизацію і накопичення актуальної інформації з зовнішніх джерел; збереження, класифікація, трансформація, забезпечення доступності знань; поширення знань та обмін ними; використання знань при реалізації поточних та стратегічних завдань; втілення знань в документах, базах даних і програмному забезпеченні; оцінка знань, вимірювання і використання нематеріальних активів організації; захист знань від несанкціонованого доступу.

Томах В.В. у процесі управління знаннями виокремлює такі 8 етапів [7, с.163], що змістовно покривають наведену вище процедуру:

визначення – окреслення кола знань, що мають вирішальне значення для успіху підприємства;

збір – пошук, знаходження та придбання існуючих знань, досвіду, методів і кваліфікації;

вибір – формування потоку зібраних, упорядкованих знань та оцінка їх корисності;

зберігання – відібрані знання піддаються процесу класифікації та вносяться до корпоративної пам'яті;

розподіл – знання видобувають з корпоративної пам'яті, стають доступними для використання;

застосування – практичне використання знань при здійсненні завдань, вирішенні проблем, прийнятті розв'язків, пошуку ідей і навчанні;

створення – виявлення нових знань шляхом спостереження за клієнтами, використання зворотного зв'язку, причинного аналізу, еталонного тестування, досвіду, досліджень, експериментування, креативного мислення, розробки даних;

продаж – на основі інтелектуального капіталу створюються нові продукти, які можуть бути реалізовані поза підприємством.

Задля успішної реалізації наміченої організацією стратегії кадрового забезпечення акцент має робитись саме на етапах розподілу, застосування та створення знань, оскільки саме вони дозволяють суттєво покращити стан наявного кадрового забезпечення організації за рахунок продукування нових знань, поширення неявних знань на більш широку спільноту та використання наявних знань в трудовій діяльності працівників.

Адміністрування системи менеджменту знань в організації може здійснюватись через центри знань, як специфічні підрозділи організаційні, що мають стратегічне значення для її розвитку. Центри знань – це підрозділи, співробітники яких виконують функції, пов’язані з управлінням знаннями: структурування і кастомізацію джерел знань, розробку «карт знань», формування умов для виявлення експертів, створення нових знань і т.д. Іноді вони ж здійснюють інформаційну підтримку бізнесу (дослідження запитів внутрішніх клієнтів, пошуки оптимальних ресурсів інформації і знань, моніторинг використання наявних джерел, навчання співробітників користуванню ресурсами) [1, с.45].

При цьому в штатному розкладі організації мають з’явитися нові категорії працівників - менеджери знань, координатори знань фасілітатори знань (інженери знань).

Діяльність менеджерів знань спрямована на постановку цілей та розробку завдань, визначення критичних для підприємства знань та пов’язаних з їх рухом процесів, координацію переходу від одного етапу трансформації знання до іншого, спрямування та корегування цього процесу. Менеджер знань – це спеціаліст, в обов’язки якого входить організація процесів управління знаннями та інтелектуальними активами підприємства [1, с.45]. Науковці виокремлюють певний набір вимог, що висуваються до менеджера знань [1, с.45]:

група морально-психологічних якостей (високі життєві ідеали, чесність і правдивість, справедливість і об’єктивність, воля і мужність, розвинуте почуття обов’язку і відповідальності, інтелігентність і толерантність тощо);

група організаційних здібностей та ділових якостей (висока ерудиція і професійна компетентність, схильність до лідерства в колективі, підприємництва і здатність ефективно діяти в умовах економічного ризику, практичний розум і здоровий глузд, комунікабельність, заповзятливість, ініціативність і енергійність, вимогливість і дисциплінованість, висока працездатність, воля, цілеспрямованість тощо);

група управлінських умінь, які менеджер знань розвиває у процесі професійної діяльності і постійного самовдосконалення (ефективний менеджер знань повинен вміти: працювати з знаннями підприємства, оволодіння мистецтвом управління знаннями; використовувати сучасні знання, що необхідні для здійснення управлінського процесу; володіти технологіями виявлення, передавання та зберігання знань; використовувати нові знання для вирішення тієї чи іншої проблеми; ефективно управляти знаннями, планувати і прогнозувати знання, оволодіння засобами підвищення знань; забезпечувати можливість використання знань для управлінської діяльності; підвищувати якість, розширювати кількість знань на основі отриманих знань.

На нашу думку, до цього переліку слід додати групу дослідницько-креативних якостей, що буде охоплювати здатність цих фахівців до проведення власного дослідження в певній предметній галузі, самостійного продукування нових знань та креативних ідей, володіння навичками креатології та відчуттям рівня креативності ідей, що виникають у працівників організації.

До обов'язків координатора знань входять функції, пов'язані з контентом інформаційних систем, які включають обслуговування працівників підприємства відповідно до їхніх інформаційних профілів. Одна з головних функцій координатора знань – обслуговування різних запитів, що стосуються інформаційних ресурсів підприємства (каталогів, рубрикаторів, довідників, інформації про клієнтів тощо), а також постійне оновлення інформаційних профілів співробітників підприємства [1, с.46].

Завдання фасилітаторів - допомогти працівникам у явній формі зафіксувати свої знання, зрозуміло сформулювати думки, щоб вони стали зрозумілими іншим людям. Фасилітатори мають навички ведення діалогу і методики одержання знань фахівців [1, с.46].

Очевидно, що наразі в закладах вищої освіти України практично відсутня підготовка таких фахівців, а отже координаторами та інженерами знань можуть бути працівники самої організації, які добре розуміються на специфіці її діяльності, мають інформацію про конкурентне середовище в якому вони працює та пройшли відповідне навчання з питань менеджменту знань на відповідних тренінгових програмах, платформах дистанційного навчання або в межах внутрішньокорпоративної системи навчання в організації.

Важливим елементом системи менеджменту знань є носії знань. Експерти (носії знань) – це будь-які співробітники підприємства, які володіють необхідними знаннями та досвідом і здатні їх передавати. Робота з експертами потребує участі інженерів знань (фасилітаторів) з метою одержання знань, їхньої формалізації та цілеспрямованого використання [1, с.46]. Цілком логічно, що чим більше таких експертів є в організації, тим більшим потенціалом розвитку вона володіє, а отже система менеджменту знань має передбачати такі інструменти, що будуть заохочувати працівників організації різних професійно-кваліфікаційних груп перетворюватись у експертів (носіїв) знань та допомагати іншим працівникам (наприклад, новачкам) перетворитися в експертів.

Висновки. Стратегія кадрового забезпечення сучасної організації як різновид функціональної стратегії в умовах економіки знань має ґрунтуватись на сформованій в організації системі менеджменту знань, оскільки саме знання є провідним чинником розвитку та конкурентоспоможності. Формування системи знань в організації має відбуватись з урахуванням особливостей самої організації та її кадрового складу. Це дозволить організації з використанням внутрішнім резервів вирішувати завдання щодо удосконалення кадрового забезпечення за рахунок знаннєвої складової, поширення культури продукування та обміну знаннями, мотивації працівників до участі у процесах трансферу знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грабовська І. В. Сучасні аспекти управління знаннями в інноваційному менеджменті організації на засадах креативності. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2020. № 3. С. 42-47.

2. Назаренко І. М. Стратегічний менеджмент знань та інновацій в контексті розвитку стратегічного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 1. С. 9-13.

3. Островська Г.Й. Система менеджменту знань як інструмент ефективного використання інтелектуального потенціалу підприємства. *Економічний форум*. 2019. № 1. С. 104-110.

4. Пан Л. В., Сисенко Н. В., Абрамович О. К. Концепція управління знаннями як новий напрям менеджменту організацій. *Наукові записки.* Том 30. Економічні науки, 2004. С.97-102.

5. Руденко М. В., Криворучко В. О. Управління знаннями як конкурентна перевага підприємства. *Економіка та держава*. 2016. № 4. С.74-78.

6. Руденська Г. Менеджмент знань на основі концепції CALS для системи безперевної військової освіти. *Військова освіта*. 2023. № 1 (47). С.254-262.

7. Томах В. В. Сутність процесу управління знаннями підприємств промисловості. *Проблеми економіки,* 2014. № 2. С. 161-166.

8. Федулова, І. В. Сутність концепції інноваційного менеджменту з позиції управління знаннями. *Наукові праці ОНАХТ*. 2008. № 33. С. 224-230.

REFERENCES

1. Hrabovska I. V. Suchasni aspekty upravlinnia znanniamy v innovatsiinomu menedzhmenti orhanizatsii na zasadakh kreatyvnosti. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. 2020. № 3. S. 42-47.

2. Nazarenko I. M. Stratehichnyi menedzhment znan ta innovatsii v konteksti rozvytku stratehichnoho upravlinnia. *Investytsii: praktyka ta dosvid.* 2015. № 1. S. 9-13.

3. Ostrovska H.I. Systema menedzhmentu znan yak instrument efektyvnoho vykorystannia intelektualnoho potentsialu pidpryiemstva. *Ekonomichnyi forum.* 2019. № 1. S. 104-110.

4. Pan L. V., Sysenko N. V., Abramovych O. K. Kontseptsiia upravlinnia znanniamy yak novyi napriam menedzhmentu orhanizatsii. *Naukovi zapysky*. Tom 30. Ekonomichni nauky, 2004. S.97-102.

5. Rudenko M. V., Kryvoruchko V. O. Upravlinnia znanniamy yak konkurentna perevaha pidpryiemstva. *Ekonomika ta derzhava.* 2016. № 4. S.74-78.

6. Rudenska H. Menedzhment znan na osnovi kontseptsii CALS dlia systemy bezperevnoi viiskovoi osvity. *Viiskova osvita.* 2023. № 1 (47). S.254-262.

7. Tomakh V. V. Sutnist protsesu upravlinnia znanniamy pidpryiemstv promyslovosti. *Problemy ekonomiky,* 2014. № 2. S. 161-166.

8. Fedulova, I. V. Sutnist kontseptsii innovatsiinoho menedzhmentu z pozytsii upravlinnia znanniamy. *Naukovi pratsi ONAKhT.* 2008. № 33. S. 224-230.

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.17

УДК 330.88
JEL J 44

Алярова А.,
аспірантка,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
https://orcid.org/0000-0003-2353-9167
aliarova.a@donnu.edu.ua

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОЄКТУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ МЕНЕДЖМЕНТУ ПЕРСОНАЛУ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

В статті обґрунтовано концептуальні засади проєктування технологій менеджменту персоналу в умовах діджиталізації. Надано тлумачення сутності процесу проєктування HR-технологій, визначено фактори, які на нього впливають та принципи, яких варто дотримуватись задля досягнення очікуваних результатів. Обґрунтовано, що проєктуванню технологій має передувати визначення векторів трансформації HR-технологій, яке може здійснюватися, зокрема на основі опитувань персоналу. Наведено результати опитувань працівників IT-компаній щодо оцінки їх задоволення чинними технологіями менеджменту персоналу. Запропоновано логіко-структурну схема концептуальних засад трансформації технологій менеджменту персоналу в умовах діджиталізації ринку праці, одним з етапів якої є проєктування HR-технологій.

Ключові слова: менеджмент персоналу, технології менеджменту персоналу, діджиталізація, проєктування, цифровий менеджмент персоналу

Рис. – 5, Літ. – 5

Alyarova A.,
postgraduate,
Vasyl’ Stus Donetsk National University
https://orcid.org/0000-0003-2353-9167
aliarova.a@donnu.edu.ua

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF DESIGNING PERSONNEL MANAGEMENT TECHNOLOGIES IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

The article substantiates the conceptual principles of designing personnel management technologies in the conditions of digitalization. An interpretation of the essence of the HR technology design process is given, the factors affecting it and the principles that should be followed in order to achieve the expected results are defined. It is justified that the design of technologies should be preceded by the definition of HR technologies transformation vectors. , They can be carried out, in particular, on the basis of personnel surveys. The results of surveys of employees of IT companies regarding the assessment of their satisfaction with current personnel management technologies are presented. A logical-structural scheme of the conceptual foundations of the development of personnel management technologies in the conditions of digitalization of the labor market is proposed. It’s proved that one of the stages of transformationis of HR technologies is the design.

Keywords: personnel management, personnel management technologies, digitization, design, digital personnel management

Fig. – 5, Ref. – 5

Постановка проблеми. Діджиталізація економіки наразі є важливим чинником, що впливає на різні сфери економічних, трудових, соціальних відносин, а також підходи до управління соціально-економічними системами. Останніми роками масштаби та інтенсивність діджиталізації в суспільстві та бізнесі стрімко зростають. В умовах воєнного стану в Україні, попри різного роду технічні та технологічні обмеження (блекаути, обмежений доступ до швидкісного Інтернет-зв'язку та подекуди повна відсутність доступу до мережі Інтернет, пошкодження відповідної інфраструктури тощо) роль діджиталізації та сфера її проникнення зростають, оскільки саме цифрові інструменти та віртуалізація відносин в таких умовах дозволяють підтримувати діяльність та всілякі види активності за умов коли безпосередні комунікації є не можливими, а використання традиційних форм ведення бізнесу, зайнятості ускладняються ризиками воєнного часу. Сфера менеджменту не є виключенням, й поширення дистанційної (віддаленої) зайнятості вимагає відповідного переходу до цифрового менеджменту персоналу й проєктування відповідних технологій менеджменту персоналу. В сучасних умовах ці процеси відбуваються з неоднаковою інтенсивністю в різних видах економічної діяльності, не всі компанії демонструють готовність до переходу на цифрові технології в управлінні в цілому, й в менеджменті персоналу, зокрема. Таким чином, набуває актуальності дослідження питань трансформації технологій менеджменту персоналу в умовах діджиталізації та обґрунтування підходів до їх проєктування. Це обумовлює проблематику даного дослідження й постановку його цілі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика вивчення особливостей менеджменту персоналу в умовах діджиталізації активно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями. Так, колективом дослідників з Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (Кравчук О.І., Варіс І.О., Заривних К.В.) визначено ключові тенденції та фактори, що активізують та формують особливості цифрової трансформації менеджменту персоналу, її переваги для HR та бізнесу, а також виявлено викликів та бар'єрів для менеджменту персоналу під час цифрової трансформації під час пандемії COVID-19 [3]. В іншій роботі цих науковців за співаторства з Є.Паращук визначено сучасні способи цифровізації бізнес-процесів менеджменту персоналу за допомогою HRM-систем, ідентифіковано їх функціонал та можливості [1]. Науковці Смолинець І.Б. та Г.Я.Левків на основі аналізу сучасних підходів до управління персоналом обґрунтували необхідність впровадження інноваційних методів розвитку персоналу в умовах діджиталізації [4]. Чупріна М.О., Жалдак Г.П. в своємо дослідженні визначили особливостей HR-менеджменту в умовах діджиталізації бізнес [5].

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є обґрунтування концептуальних засад проєктування технологій менеджменту персоналу в умовах діджиталізації.

Виклад основного матеріалу. Перехід до цифрової економіки є новим етапом розвитку менеджменту персоналу та виводить роботу служби персоналу на новий рівень менеджменту, де мають бути імплементовані цифрові інструменти відповідно до особливостей розвитку зовнішнього та внутрішнього середовища реалізації функції менеджменту персоналу [2,3]. Такий перехід має для компанії та самих працівників багато різних вигід. Цифрова трансформація HR-процесів через соціальні, мобільні, аналітичні та хмарні технології дозволяє скоротити обсяг паперових носіїв інформації та документування, підвищити реактивність процедур та операцій з менеджменту персоналу, зменшити їх трудомісткість, зробити всю HR-діяльність більш мобільною та оптимізованою. Завдяки цьому можливе досягнення не тільки покращення залученості та утримання працівників, а також помітне збільшення успіху підприємства шляхом постійної трансформації, що є важливим для бізнесу в цілому [1].

При проєктуванні технологій менеджменту персоналу в умовах діджиталізації варто розуміти, що на ефективність функціонування HRM-систем впливають такі фактори, як: висока ступень децентралізації усіх видів ресурсів, зокрема інформаційних; віддалена робота виконавців робіт; несумісність програмного забезпечення із організації даних, обробки і передачі інформації.

Вважаємо, що під час проєктування технологій менеджменту персоналу надзвичайно важливим є застосування суб'єктно-суб'єктного підходу, тобто врахування не тільки викликів зовнішнього середовища, стратегії компанії, традицій менеджменту, сучасних трендів в управлінні персоналом, а й врахування думки самих працівників компанії та їх оцінок щодо дієвості тих, чи інших технологій HR-менеджменту, значущості для них окремих інструментів менеджменту персоналу.

Задля з'ясування думки працівників щодо їхнього ставлення до технологій менеджменту персоналу, які застосовуються в компанії було розроблено авторський соціологічний інструментарій, а саме анкету з оцінки рівня задоволеності технологіями менеджменту персоналу в компанії. Анкета містить 19 запитань різних типів, що стосуються як загального рівня задоволеності роботою в компанії (яка в тому числі може сприйматись як один з індикаторів задоволеності працівника системою й технологіями менеджменту персоналу), так й задоволеності окремими видами технологій HR-менеджменту. Крім того, цілий блок питань в анкеті стосується з'ясуванню впливу воєнного стану на сферу менеджменту персоналу та виявленню пропозицій працівників щодо удосконалення технологій менеджменту персоналу. Апробація даного інструментарію проведена на прикладі українських ІТ-компаній, які наразі в умовах війни, демонструють доволі високий рівень стійкості порівняно з іншими видами економічної діяльності, є потужним джерелом валютних надходжень в країни та застосовують прогресивні гнучкі підходи до управління, в тому числі – управління персоналом. Проаналізуємо більш детально основні результати опитування, що отримані в період з лютого по травень 2023 р.

До соціологічної оцінки рівня задоволеності технологіями менеджменту персоналу в компанії долучились працівники ІТ-компаній з різних регіонів України (Вінниця, Київ, Одеса, Черкаси, Львів, а також є ті, хто працює в українських компаніях закордоном). Переважна більшість респондентів працюють в компанії 1-3 роки (близька 40%) і тільки чверть опитаних зазначили, що працюють в цій компанії менше 1 року. Це дає підстави говорити, про достатній рівень обізнаності працівників в особливостях технологій менеджменту персоналу та сформованість думок щодо їх ефективності та дієвості. Професійне та посадове представництво респондентів охоплює різні рівні та професійні групи, зокрема менеджмент, HR-фахівців, розробників ПЗ та інші групи фахівців ІТ-компаній. Більшість респондентів (57,6%) представляють доволі великі ІТ-компанії (з персоналом понад 100 осіб), що дозволяє отримати більш детальну інформацію про технології менеджменту персоналу.

Оскільки набір технологій, що використовуються для управління персоналом має залежати від технологій управління персоналом, було з'ясовано у якому форматі наразі працюють компанії та отримано такі відповіді: змішаний – 63,6% респондентів; офлайн – 15,2%; віддалений – 18,2%. Частина респондентів зазначили, що режим роботи залежить від безпекової ситуації в регіоні.

Під час опитування встановлено позитивний факт (рис.1-а), що переважна більшість працівників задоволені роботою в компанії (42,9% респондентів) та технологіями менеджменту персоналу в цілому (53,9%). При цьому, майже 87% респондентів зазначили, що готові рекомендувати свою компанію друзям, рідним, знайомим для працевлаштування за рівнем якості та ефективності технологій менеджменту персоналу (рис.1-б).

Рисунок 1-а - Відповіді респондентів на запитання «Наскільки Ви задоволені роботою в компанії в цілому?»

Рисунок 1-б - Відповіді респондентів на запитання «На скільки Ви задоволені системою та технологіями менеджменту персоналу, які застосовуються в компанії ?»

Рисунок 1 - Задоволеність працівників ІТ-компаній роботою в компанії, системою й технологіями менеджменту персоналу (за результатами опитування працівників, % від загальної кількості респондентів)

Найбільш поширеними серед респондентів є думки про те, що позитивний вплив технологій менеджменту персоналу проявляється в такому: комфортні умови зайнятості – 64,5% респондентів; належна увага, яка приділяється питанням менеджменту персоналу – 58,1% респондентів; добре спілкування з колегами –54,8 респондентів.

В той же час, яскраво вираженим негативним моментом є відсутність чітко визначених кар'єрних перспектив працівників, відсутність чіткого плану розвитку (про це зазначили майже 62% працівників ІТ-компаній). Ще близька чверті опитаних висловились про такі фактори: несприятливий моральний клімат та конфлікти, формальний характер навчання та його хаотичність, обмеженість програми пільг та їх непрозорий розподіл, недостатня увага питанням менеджменту персоналу в компанії.

В ході опитування респондентам було запропоновано оцінити за 5-ти бальною шкалою рівень задоволеності основними групами технологій менеджменту персоналу (5 - задоволений повністю, 1 – абсолютно не задоволений): технології адаптації персоналу (A); технології розвитку персоналу (B); технології оцінки персоналу (C); технології мотивації персоналу (D); технології організації діяльності персоналу та управління робочим часом (E); технології підтримки командного духу (F). Відповіді респондентів на запитання щодо задоволеності окремими групами технологій менеджменту персоналу (рис.2) демонструє в цілому доволі збалансовану ситуацію.

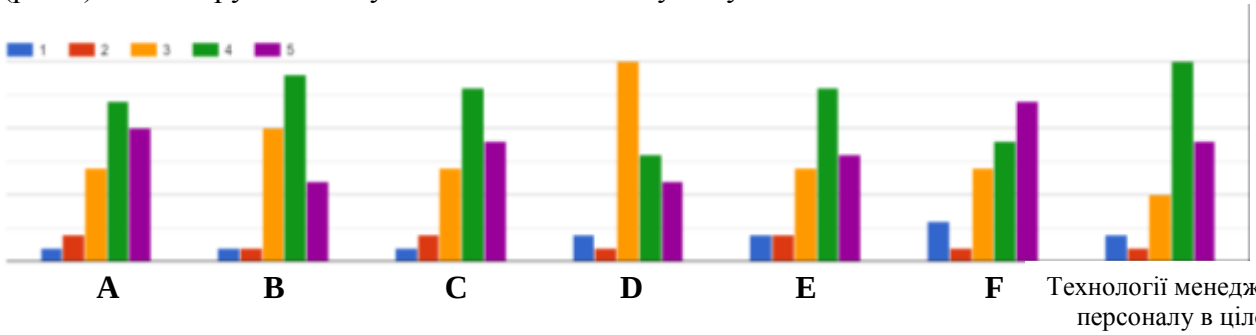

Рисунок 2 - Відповіді респондентів на запитання «Оцініть за 5-ти бальною шкалою рівень Вашої задоволеності технологіями менеджменту персоналу (5 - задоволений повністю, 1 – абсолютно не задоволений)», частота вибору респондентів

При цьому найвищу кількість «полярних оцінок» (1 та 5 балів) виставлено технологіям підтримки командного духу, а найменша кількість високих оцінок (5 балів) спостерігається відносно технологій мотивації персоналу. Щодо загальної оцінки задоволеності технологіями менеджменту персоналу в цілому, то майже 75% залучених до опитування працівників ІТ-компаній продемонстрували високий рівень задоволення, проставивши оцінки в 4 або 5 балів. Лише 5% надали відповідь «повністю незадоволений».

В контексті теми дослідження під час опитування було з'ясовано вплив діджиталізації на технології менеджменту персоналу компанії (рис.3). Отже, виявлено доволі високий рівень діджиталізації практично за всіма групами технологій менеджменту персоналу, крім технологій підтримки командного духу, що є цілком логічним, оскільки ці технології є більш ефективними безпосередньо в «очному» використанні.

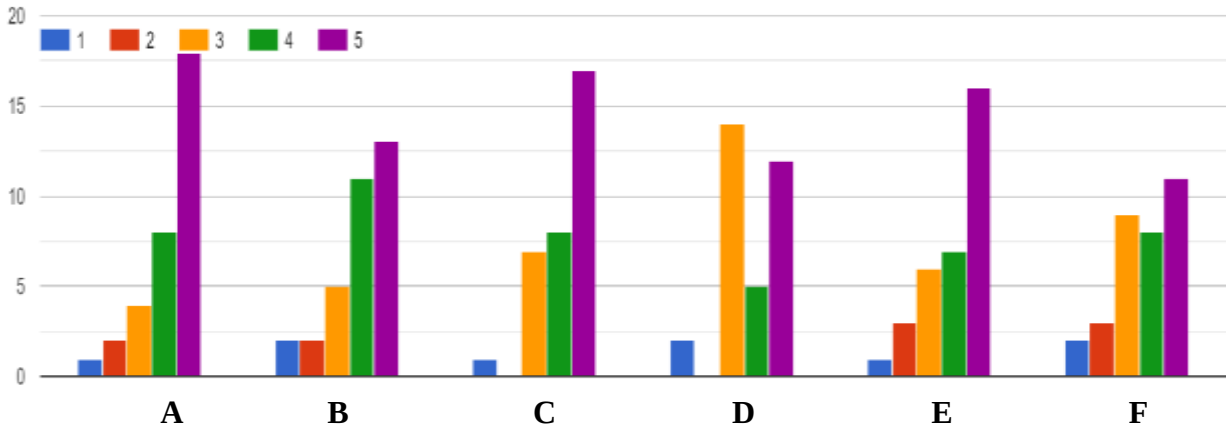

Рисунок 3 - Оцінка за 5-ти бальною шкалою рівня цифровізації технологій менеджменту персоналу в компанії (5 – всі HR технології застосовуються виключно в цифровому форматі, 1 – цифровий формат абсолютно не використовується), за результатами опитування працівників

Відповіді респондентів на запитання «Чи використовується штучний інтелект під час проєктування та застосування технологій менеджменту персоналу у Вашій компанії?» розподілились наступним чином:

так – 12,8% респондентів;

ні – 56,4% респондентів;

складно сказати – 30,8% респондентів.

При цьому, безпосереднє спілкування з HR-фахівцями ІТ-компаній показало, що фактично технології штучного інтелекту (ШІ) набагато ширше використовуються в компаніях, ніж це показали результати опитування. Така ситуація є наслідком недостатньої поінформованості персоналу, що вимагає проведення з працівниками додаткової інформаційно-роз'яснювальної роботи, щодо застосованих технологій менеджменту персоналу та можливостей ШІ.

Тим працівникам які на дане питання відповіли стверджувально, було запропоновано уточнити для чого саме використовується ШІ і системі менеджменту компанії та отримано такі коментарі: в трекінгу робочого часу й при проходженні академій перебуваючи на випробувальному терміні, при описі процесів та політик, як основа спеціалізація компанії в розробці рішень.

Окремий блок питань в анкеті було присвячено питанням впливу воєнного стану на систему та технології менеджменту персоналу ІТ-компаній. Зокрема, на запитання «Які

зміни відбулись в технологіях менеджменту персоналу, що застосовуються в компанії з введенням воєнного стану в Україні?» отримано такий розподіл відповідей (у респондентів була можливість обрати декілька варіантів):

суттєвих змін не відбулося – 43,6% респондентів;

більшість технологій менеджменту персоналу стали використовуватись в цифровому форматі -28,2% респондентів;

змінилися пріоритети в системі менеджменту персоналу – 20,5% респондентів;

скоротилось фінансове забезпечення технологій менеджменту персоналу – 15,4% респондентів;

окремі технології менеджменту персоналу компанії втратили актуальність – 10,3% респондентів.

Таким чином, ці результати можуть бути інтерпретовані як готовність ІТ-компаній працювати в нових умовах, приймаючи виклики воєнного стану, а також як підтвердження гнучкості інструментів менеджменту персоналу в компаніях досліджуваної сфери діяльності.

На думку респондентів, основним пріоритетом менеджменту персоналу в умовах війни має бути психологічна підтримка персоналу (рис.4), а працівники найбільш всього потребують гарантій зайнятості (про це висловились майже 65% респондентів).

В ході опитування було з'ясовано думки працівників щодо напрямів тих трансформацій, які б дозволили удосконалити технології менеджменту персоналу в компанії та сприяли б зростанню рівня задоволеності персоналу ними.

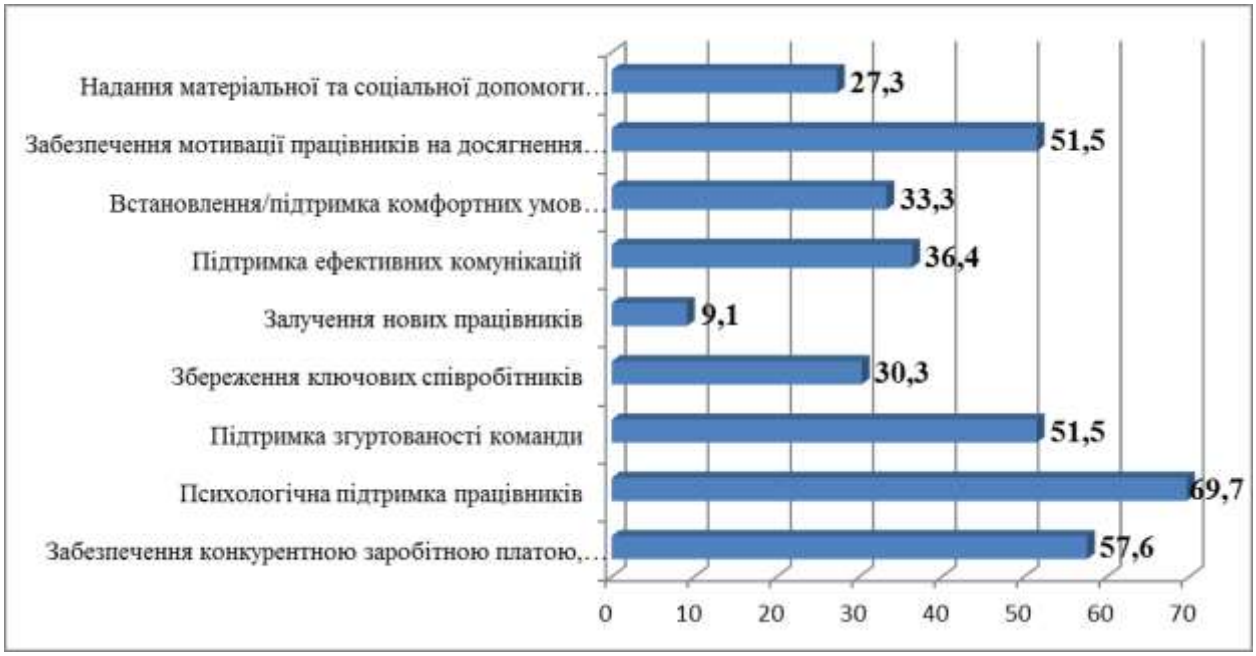

Рисунок 4 – Розподіл відповідей респондентів на запитання «Які пріоритети, на Вашу думку, повинні підтримувати технології менеджменту персоналу компанії в умовах війни на індивідуальному рівні?»,% до загальної кількості відповідей

Опрацювання відповідей респондентів на це відкрите питання дозволило виділити такі укрупнені змістовні напрями розвитку технологій менеджменту персоналу в ІТ-компанія, що були б очікуваними та затребуваними серед працівників:

1) психологічна підтримка та проведення тімбілдінгів (як в довоєнний час);

2) провадження тренінгових програм і й зокрема для працівників всіх категорій (не лише менеджменту);

3) цифровізація технологій менеджменту персоналу та впровадження ШІ;

4) запровадження регулярних опитувань.

Отже, ці напрями мають бути враховані на етапі трансформації системи та технологій менеджменту персоналу в компаніях та під час проєктування нових технологій управління. При цьому слід зазначити, що другий, третій та четвертий з перелічених напрямів в умовах діджиталізації безпосередньо можуть реалізовуватись у цифровій формі, що спростить їх адміністрування, дозволить скоротити витрати часу на отримання відповідних результатів та підвищити ефективність застосування технологій розвитку персоналу, його оцінювання, а також технологій організації діяльності персоналу та управління робочим часом.

В ході дослідження нами розроблено концептуальні засади трансформації технологій менеджменту персоналу в умовах діджиталізації ринку праці, що ґрунтуються на логіко-змістовній схемі трансформації технологій менеджменту персоналу в умовах діджиталізації ринку праці та визначенні векторів трансформацій технологій менеджменту персоналу в умовах воєнного стану. Запропонована логіко-структурна схема концептуальних засад розвитку технологій менеджменту персоналу в умовах діджиталізації ринку праці представлена на рис.5. Вона орієнтована на досягнення актуальних для сучасних компаній цілей (підтримка корпоративної стратегії, підтримка функціональної ефективності, підтримка персональної мотивованості) саме через трансформацію технологій менеджменту персоналу та їх діджиталізацію.

При цьому, особливу роль відіграє саме етап проєктування технологій менеджменту персоналу, оскільки від якості його реалізації залежатиме не тільки ефективність цих технологій, а й загальні результати діяльності компанії та рівень задоволеності персоналу. Вважаємо, що проєктування технологій менеджменту персоналу має здійснюватись на принципах науковості, холістичності, реальності, інклюзії, системності, сталості. Як видно з рис.5, проєктування технологій фактично є центральною ланкою процесу їх трансформації в умовах діджиталізації. Для її вдалої реалізації варто уникати хаотичності та спонтанності, авторитарність керівника варто замінювати залученістю всього колективу в їх проєктування. Крім того, при проєктуванні технологій менеджменту персоналу в сучасних умовах варто розуміти, що з еволюцією цифрових технологій розвиваються і ризики, пов’язані з ними. Для компаній важливо оцінити не лише можливість втілення, а й те, як це сприймуть співробітники, які працюють всередині компанії. Оскільки вони формують найцінніше джерело – людський капітал для подальшого розвитку та процвітання [4].

Висновки. Проєктування технологій менеджменту персоналу в умовах діджиталізації слід розглядати як цілеспрямований і узгоджений зі стратегією компанії процес відбору та поєднання інструментів, методів та способів управління персоналом, що можуть бути використані у цифровій формі задля забезпечення ефективності та якості не тільки управлінського рішення в сфері менеджменту персоналу, а й управлінської діяльності в компанії взагалі. Проєктування нових технологій менеджменту персоналу є важливим кроком їх трансформації, що дозволятиме здійснювати управління талантами в умовах діджиталізації ринку праці. Перспективи подальших досліджень за зазначеною тематикою вбачаються у напрацюванні детального алгоритму проєктування технологій менеджменту персоналу в умовах діджиталізації економіки та ринку праці, а також обґрунтуванні пріоритетних напрямів трансформації HR-технологій.

Рисунок 5 - Логіко-структурна схема концептуальних засад розвитку технологій менеджменту персоналу в умовах діджиталізації ринку праці

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варіс І., Кравчук О., Паращук Є. Цифровізація бізнес-процесів менеджменту персоналу: можливості HRM-систем. *Галицький економічний вісник, №* 1 (74), 2022. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.01

2. Кобеля З. І., Тодорюк С. І. Диджиталізація HR: майбутнє кадрового адміністрування. *БІЗНЕСІНФОРМ*, № 1, 2022. С. 397-402.

3. Кравчук О.І., Варіс І.О., Заривних К.В. Цифрові технології менеджменту персоналу: тенденції та виклики в умовах пандемії COVID-19. *Економіка і суспільство.* Випуск 26, 2021. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-73

4. Смолинець І. Б., Левків Г. Я. Управління персоналом в умовах діджиталізації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,* серія «Економічна», 2021, випуск 101. С. 94-100. https://doi.org/10.26565/2311-2379-2021-101-09.

5. Чупріна М. О., Жалдак Г. П. Особливості HR-менеджменту в умовах діджиталізації бізнесу. *Сучасні підходи до управління підприємством*. № 5, 2020. http://spu.fmm.kpi.ua/article/view/204745

REFERENCES

1. . Varis I., Kravchuk O., Parashchuk Ye. Tsyfrovizatsiia biznes-protsesiv menedzhmentu personalu: mozhlyvosti HRM-system. Halytskyi ekonomichnyi visnyk, № 1 (74), 2022. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.01

2. Kobelia Z. I., Todoriuk S. I. Dydzhytalizatsiia HR: maibutnie kadrovoho administruvannia. BIZNESINFORM, № 1, 2022. S. 397-402.

3. Kravchuk O.I., Varis I.O., Zaryvnykh K.V. Tsyfrovi tekhnolohii menedzhmentu personalu: tendentsii ta vyklyky v umovakh pandemii COVID-19. Ekonomika i suspilstvo. Vypusk 26, 2021. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-73

4. Smolynets I. B., Levkiv H. Ya. Upravlinnia personalom v umovakh didzhytalizatsii. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina, seriia «Ekonomichna», 2021, vypusk 101. S. 94-100. https://doi.org/10.26565/2311-2379-2021-101-09.

5. Chuprina M. O., Zhaldak H. P. Osoblyvosti HR-menedzhmentu v umovakh didzhytalizatsii biznesu. Suchasni pidkhody do upravlinnia pidpryiemstvom. № 5, 2020. http://spu.fmm.kpi.ua/article/view/204745.

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.18

УДК 338.24:316.4
JEL H 55, H 56

Демченко К.О.,
аспірант кафедри соціальної економіки,
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4097-9407
e-mail: kate0074@ukr.net

ОЦІНКА ПОКАЗНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Нестабільність сучасного світу, постійні пливи зовнішніх факторів, світові пандемії, військові конфлікти, призводять по постійної переоцінки пріоритетів як особистості, так і країни в цілому. Все частіше можливість досягнення національної безпеки не уявляють без соціальної безпеки як складова економічного показника. Оцінка соціальної безпеки відбувається великою кількістю методів, та науковці не зупиняються у виділенні нових способів. У статті проведено таксономічний аналіз інтегральних показників соціальної безпеки таких як: середньомісячна номінальна заробітна плата; чисельність економічно активного населення, чисельність безробітного населення; відносна бідність; співвідношення доходів найбільш та найменш забезпечених двадцяти відсотків населення; частка населення із середньодушовими еквівалентними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму; споживання продуктів харчування в домогосподарствах України в місяць на одну особу. На основі досліджень була сформована динаміка зміни інтегрального показника рівня соціальної безпеки України за досліджуваний період протяжністю одинадцять років.

Ключові слова: соціальна безпека, національна безпека, таксономічний аналіз, інтегральні показники, стимулятор, дестимулятор.

Рис. – 2. Табл. – 4. Літ. – 5.

Demchenko K.O.,
graduate student of the Department of Social Economy,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4097-9407
e-mail: kate0074@ukr.net

EVALUATION OF SOCIAL SECURITY INDICATORS OF UKRAINE

The instability of the modern world, the constant influx of external factors, global pandemics, military conflicts, lead to a constant reassessment of the priorities of both the individual and the country as a whole. Increasingly, the possibility of achieving national security is not imagined without social security as a component of the economic indicator. Assessment of social security is carried out by a large number of methods, and scientists do not stop at identifying new methods. The article carries out a taxonomic analysis of integral indicators of social security, such as: average monthly nominal salary; the number of economically active population, the number of unemployed population; relative poverty; the income ratio of the most and least well-off twenty percent of the population; the share of the

population with average per capita equivalent monthly incomes below the subsistence minimum; consumption of food products in Ukrainian households per month per person. On the basis of research, the dynamics of changes in the integral indicator of the level of social security of Ukraine over the studied period of eleven years were formed.

Keywords: social security, national security, taxonomic analysis, integral indicators, stimulator, destimulator.

Fig. – 2. Tab. – 4. Ref. – 5.

Постановка проблеми. Все частіше в сучасній науковій сфері піднімають тему «соціальної безпеки» як невід'ємну частину національної безпеки через призму економічної безпеки. Глобальна економіка змінила вектор розвитку країн, виробництво готової продукції значно поступається інтелекту, створення наукоємних товарів відкидає назад навіть сферу надання послуг, яка потерпає від пандемії Covid-19 та воєнних дій на території України. Відповідно до цього, «соціальна безпека» виступає гарантом розвитку держави, вона забезпечує результативні управлінські рішення, які призводять до досягнення конкурентної переваги національної економіки.

При цьому, недостатнє фінансування інститутів соціальної економіки створює перешкоди для впровадження в бізнес-структури, ще і на державному рівні виникають дискусії щодо її нормативно-правового забезпечення. Таким чином, оцінювання фактичного стану соціальної безпеки в країні допоможе звернути увагу на її важливість для держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує безліч авторів, які присвячують свої наукові публікації темі «соціальна безпека». Це стосується як національного рівня, так і регіону, міста чи особи. Зокрема, систему соціальної безпеки держави досліджували такі вчені, як: І. Гнидюк, Ю. Романовська, Т. Палій, Т. Завора, О. Чепурний [1-3] та ін. Проте, обґрунтовані в працях методики оцінювання потребують більш конкретних інтегральних оцінок реального стану.

Постановка завдання. Автор ставить собі за мету дослідити фактичний стан соціальної економіки завдяки застосуванню таксономічного аналізу індикаторів.

Виклад основного матеріалу. Оцінювання соціальної безпеки України здійснюється завдяки відокремленим індикаторам. Саме вони характеризують якість життя як населення, так і держави в цілому завдяки забезпеченню соціальними умовами та благами. До них відноситься середньомісячна заробітна плата, чисельність економічно активного населення, чисельність безробітних, їх співвідношення між собою, тобто рівень безробіття, інформація про диференціацію доходів, відносний рівень бідності та інші [1].

Державна служба статистики України [4] виступає основним джерелом інформації, яку використовують для здійснення оцінки, адже дані, які надаються є достовірними та доступними.

Складним завданням є реалізація принципу відбору та систематизації показників, які становлять загрозу. Вибір будь-яких показників має базуватися на достовірних даних, що дає можливість формалізувати явище.

Економічні показники є невід'ємною частиною критеріїв оцінки динаміки та валідності дослідження. Загальні вимоги щодо значення та обґрунтованості показників наступні:

відображення основних закономірностей проявів соціальної безпеки або соціального ризику;

встановлення прямих та непрямих зв'язків між усіма елементами досліджуваної системи;

наявність єдності якісних та кількісних показників [1].

Для проведення таксономічного аналізу виділимо головні індикатори, згідно з приведеними вище вимог. Ними виступають: середньомісячна номінальна заробітна плата; чисельність економічно активного населення, чисельність безробітного населення; відносна бідність; співвідношення доходів найбільш та найменш забезпечених двадцяти відсотків населення; частка населення із середньодушовими еквівалентними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму; споживання продуктів харчування в домогосподарствах України в місяць на одну особу.

Згідно наведеними вище індикаторами, була сформована табл.1.

Таблиця 1

Основні індикатори, що характеризують соціальну безпеку України [4,5]

№	Індикатори соціальної безпеки	Роки										
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	Середньо-місячна номінальна заробітна плата, грн.	2633	3026	3265	3480	4195	5183	7104	8865	10727	12337	14577
2	Чисельність економічно активного населення, тис. осіб	20247,9	20393,5	20478,2	19035,2	17396	17303,6	17193,2	17296,2	17381,8	16917,8	16666,8
3	Чисельність безробітного населення, тис. осіб	1731,7	1656,6	1576,4	1847,1	1654	1677,5	1697,3	1577,6	1486,9	1673,3	1709,5
4	Відносна бідність, %	25,8	25,5	24,5	23,4	22,9	23,9	24,5	24,1	24,4	22,3	25
5	Співвідно-шення доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення, разів	3,8	3,1	3	2,8	2,6	2,9	2,6	2,5	3,4	3	3,4
6	Частка населення із середньо-душовими еквівалент-ними доходами у місяць, нижчими податкового мінімуму, %	7,8	9,1	8,4	8,6	6,4	3,8	2,6	2,7	3,7	5,2	4,8
7	Рівень безробіття, %	8,55	8,12	7,70	9,70	9,51	9,69	9,87	9,12	8,55	9,89	10,26
8	Споживання продуктів харчування в домогоспо-дарствах України (в місяць на одну особу), % сукупних витрат	62,8	60,1	57,7	59,3	60,8	58,9	56,6	58,4	53,4	55,5	51,9

Проведення таксономічного аналізу було здійснено на основі мультимедійного навчального посібника «Бізнес-аналітика багатовимірних процесів» [5].

Таксономічний показник рівня розвитку запропонований З. Хельвігом. Таксономічний показник рівня розвитку є синтетичною величиною, «рівнодіючою» всіх ознак, які характеризують об’єкти. Це дозволяє за його допомогою лінійно

впорядкувати елементи досліджуваної сукупності. На рис.1 пропонуємо ознайомитися із алгоритмом проведення даного аналізу.

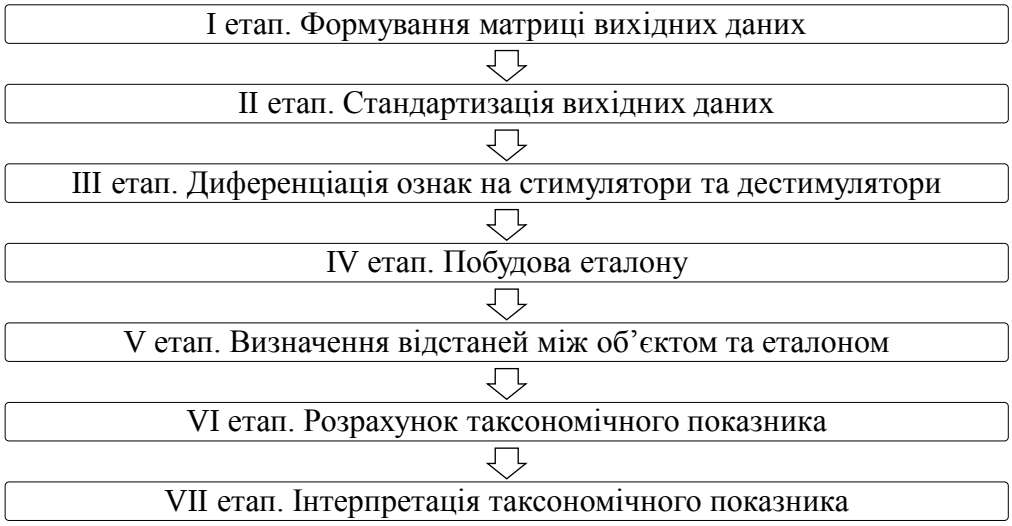

Рис. 1. Алгоритм проведення таксономічного аналізу

Існують суттєві переваги у використанні цього методу порівняно із іншими. Зокрема це: можливість проведення лінійного впорядкування багатовимірних об'єктів, нормованість показників від 0 до 1, легка інтерпретація отриманих результатів.

Таким чином, для отримання матриці стандартизованих значень необхідно провести додаткові розрахунки середніх значень восьми індикаторів та стандартне відхилення по ним. Далі завдяки функції «НОРМАЛІЗАЦІЯ» в програмі Microsoft Excel були отримані стандартизовані значення матриці індикаторів (табл. 2).

Таблиця 2.

Стандартизовані значення матриці індикаторів

№	Індикатори соціальної безпеки	Роки										
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Середньо-місячна номінальна заробітна плата, грн.	-0,50	-0,45	-0,42	-0,40	-0,31	-0,20	0,03	0,24	0,46	0,65	0,91
2	Чисельність економічно активного населення, тис. осіб	0,80	0,86	0,90	0,33	-0,32	-0,36	-0,40	-0,36	-0,33	-0,51	-0,61
3	Чисельність безробітного населення, тис. осіб	4,41	-0,38	-5,49	11, 76	-0,54	0,95	2,21	-5,41	-11, 19	0,69	2,99
4	Відносна бідність, %	2,81	2,28	0,51	-1,43	-2,31	-0,55	0,51	-0,19	0,34	-3,37	1,40
5	Співвідношення доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення, разів	2,80	0,32	-0,03	-0,74	-1,45	-0,39	-1,45	-1,80	1,38	-0,03	1,38

Продовження табл.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
6	Частка населення із середньо-душовими еквівалентними доходами у місяць, нижчими податкового мінімуму, %	0,97	1,59	1,26	1,35	0,31	-0,91	-1,48	-1,43	-0,96	-0,25	-0,44
7	Рівень безробіття, %	-0,52	-0,88	-1,23	0,43	0,27	0,43	0,57	-0,05	-0,52	0,59	0,89
8	Споживання продуктів харчування в домогоспо-дарствах України (в місяць на одну особу), % сукупних витрат	0,65	0,30	-0,01	0,20	0,39	0,15	-0,15	0,08	-0,57	-0,29	-0,76

Варто зазначити, що отримання достовірних результатів може бути тільки у випадку використання діапазону як мінімум в 10 років, в нашому випадку для динаміки обрано період з 2011 по 2021 роки.

Згідно третьому етапу необхідно провести розподіл індикаторів. Серед восьми обраних лише два здійснюють підвищення соціальної безпеки, тобто виступають стимуляторами. Це індикатор середньомісячна номінальна заробітна плата та чисельність економічно активного населення. Інші шість є дестимуляторами. У табл. 3 відображені результати для побудови вектору-еталону.

Таблиця 3

Розподіл індикаторів на стимулятори і дестимулятори

№	Індикатори соціальної безпеки	Характер індикатору	Вектор-еталон
1	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.	стимулятор	0,91
2	Чисельність економічно активного населення, тис. осіб	стимулятор	0,90
3	Чисельність безробітного населення, тис. осіб	дестимулятор	-11,19
4	Відносна бідність, %	дестимулятор	-3,37
5	Співвідношення доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення, разів	дестимулятор	-1,80
6	Частка населення із середньодушовими еквівалентними доходами у місяць, нижчими податкового мінімуму, %	дестимулятор	-1,48
7	Рівень безробіття, %	дестимулятор	-1,23
8	Споживання продуктів харчування в домогосподарствах України (в місяць на одну особу), % сукупних витрат	дестимулятор	-0,76

Далі для отримання результатів було здійснено додаткові розрахунки: відстані між спостереженнями та вектором еталоном, середньої і граничної відстаней відхилень від еталону, що відображено у табл. 4.

На рис. 2. відображена динаміка зміни показника рівня соціальної безпеки України за період 2011-2021 рр.

Таблиця 4

Результати розрахунку таксономічного показника рівня соціальної безпеки України

Назва показника	Роки										
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Відстань між стандарти-зованим значенням індикаторів і вектором еталону, C_{oj}	15,10	15,55	16,68	17,58	17,13	16,91	15,78	17,13	12,62	13,30	14,65
Середня відстань між стандарти-зованими значеннями індикаторів і вектором еталону, $C_{ср.0}$											
15,68											
Загальна відстань між показника-ми та еталоном, C_0											
22,54											
Відхилення показників j-го року від еталону, dj	0,67	0,69	0,74	0,78	0,76	0,75	0,7	0,76	0,56	0,59	0,65
Показник рівня безпеки, Kj	0,33	0,31	0,26	0,22	0,24	0,25	0,3	0,24	0,44	0,41	0,35

Згідно отриманих результатів можна сказати про нестабільність показника, коливання від 22% у 2014 році до 44% у 2019 році. Тобто кризові значення за аналізований період були в 2019 та 2020 роках, а критичний в інші аналізовані роки.

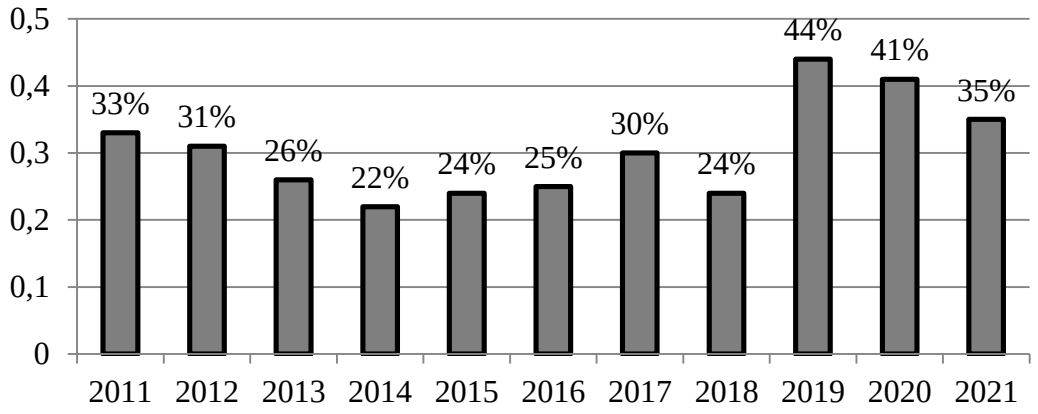

Рис. 2. Динаміка зміни інтегрального показника рівня соціальної безпеки України за 2011-2021 рр.

Найкращий результат став у наслідок підвищення номінальної середньомісячної заробітної плати порівняно із попереднім роком на 21%, зниженням числа безробітних на 6%, зменшенням рівня безробіття на 0,57%, хоча кількість економічно активного населення теж знизилася на 0,4%. Натомість у 2014 році причиною виступає різке скорочення кількості економічно активного населення на 7%, чисельність безробітного населення збільшилося на 17%, відповідно і рівень безробіття виріс на 2%, споживання продуктів харчування в домогосподарствах піднялося на 1,6%. Довготривалі невирішені проблеми соціальної безпеки, які не є пріоритетними в країні, призводять до загроз національній безпеці.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Забезпечення соціальної безпеки відіграє дуже важливу роль в становленні розвиненої держави із стабільною

економікою. Особливо із посиленням воєнного конфлікту на території України (різке зниження динаміки в 2013-2014 рр.). Таким чином, ефективні управлінські рішення щодо соціальної безпеки, зокрема посилення соціальних інститутів, які гарантують доступ до благ та покращення соціальних умов, мають неабияку вагу. Проведений аналіз показує їх необхідності.

Нестабільна динаміка протягом 2011-2021 рр. та амплітуда в 22%, тобто на один пункт (від кризових до критичних значень) є результатом постійних змін вибраних індикаторів: якщо середньомісячна номінальна заробітна плата залежить напряму від чітко сформованої державою мінімальної заробітної плати, то цей стимулятор виявляє тільки зростання. Тобто удосконалення нормативно-правової бази із залученням успішного досвіду європейських країн повинне стати пріоритетним питанням для майбутнього процвітання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гнидюк І. В. Показники оцінювання соціальної безпеки [Електронний ресурс] / І. В. Гнидюк, Ю. А. Романовська. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: http://www.moderntechno.de/index.php/meit/article/view/meit21-02-004.
2. Палій Н.С. Система діагностики соціальної безпеки [Електронний ресурс] / Н. Палій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ portal/soc_gum/Tiru /2009_28_1/ 16.pdf
3. Завора Т. М. АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ІНДИКАТОРІВ СТАНУ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ [Електронний ресурс] / Т. М. Завора, О. В. Чепурний,. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1365.
4. Державна служба статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua.
5. Офіційний сайт *Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи.* Відкриті дані. URL: https://idss.org.ua/index
6. Бізнес-аналітика багатовимірних процесів: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] / [Т. С. Клебанова, Л. С. Гур'янова, Л. О. Чаговець та ін.] // ХНЕУ ім. С. Кузнеця,. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: http://ebooks.git-elt.hneu.edu.ua/babap/about.html.

REFERENCES

1. I. V. Hnydyuk. Social security assessment indicators [Electronic resource] / I. V. Hnydyuk, Yu. A. Romanovska. – 2022. – Mode of access to the resource: http://www.moderntechno.de/index.php/meit/article/view/meit21-02-004.
2. Palii N.S. System of diagnosis of social security [Electronic resource] / N. Palii [Electronic resource]. — Access mode: http://www.nbuv.gov.ua/ portal/soc_gum/Tiru /2009_28_1/ 16.pdf
3. Zavora T. M. ANALYSIS AND EVALUATION OF INDICATORS OF THE STATE OF SOCIAL SECURITY IN UKRAINE [Electronic resource] / T. M. Zavora, O. V. Chepurnyi. – 2012. – Mode of access to the resource: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1365.
4. State Statistics Service [Electronic resource] – Resource access mode: http://www.ukrstat.gov.ua.
5. The official website of the Institute of Demography and Social Research named after M.V. birds Open data. URL: https://idss.org.ua/index
6. Business analytics of multidimensional processes: multimedia tutorial [Electronic resource] / [Vol. S. Klebanova, L. S. Guryanova, L. O. Chagovets, etc.] // KHNEU named after S. Kuznetsa, – 2020. – Mode of access to the resource: http://ebooks.git-elt.hneu.edu.ua/babap/about.html.

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.19

УДК 332.146.2(477):[658.114+37]
JEL D21, I20, O18

Захарова О.В.
д.е.н., професор, професор кафедри економіки та управління,
Черкаський державний технологічний університет
ORCID 0000-0001-5793-6203
e-mail: bonheur5576@gmail.com
Настенко О.Р.
здобувач ступеня доктора філософії з економіки,
Черкаський державний технологічний університет
ORCID 0000-0002-5005-4168
e-mail: o.r.nastenko.asp22@chdtu.edu.ua

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ АКТИВІЗАЦІЮ ПАРТНЕРСТВА БІЗНЕСУ ТА ОСВІТИ

Доведено, що здійснити розвиток економічного простору регіонів України за сучасних умов можливо виключно на підґрунті активізації партнерських стосунків між закладами освіти та суб'єктами ділового середовища регіону. Визначено та проаналізовано зміст трьох найбільш поширених і результативних форм партнерства освіти і бізнесу. Першою формою обрано створення й реалізацію спільних проєктів між бізнесом та освітніми установами. Другою формою визначено запровадження дуальної форми навчання за широким спектром спеціальностей. Третя форма партнерства пов'язана зі створенням спільних освітніх програм представниками освіти та бізнесу регіону. Систематизовано конкурентні переваги закладів освіти та суб'єктів господарювання регіону, які будуть отриманими завдяки партнерству та реалізації на практиці трьох його виокремлених форм. Встановлено, що комплексна дія конкурентних переваг, отриманих кожною стороною, сформує конкретні чинники впливу на розвиток економічного простору регіону. Проведено аналіз відомостей про самооцінювання двох освітньо-наукових програм, які отримали сертифікат про зразкову акредитацію, на предмет партнерських відносин з представниками бізнесу. Сфокусовано увагу на шляхах подальшого розвитку партнерських відносин закладів освіти та бізнесу.

Ключові слова: економічний простір, регіон, бізнес, освіта, стратегічне партнерство, розвиток, Україна.

Рис. 1, Табл. 1, Літ. 12.

.

Zakharova Oksana
Doctor of economic sciences, Professor,
Cherkasy State Technological University
ORCID 0000-0001-5793-6203
e-mail: bonheur5576@gmail.com
Nastenko Oleh
Postgraduate,
Cherkasy State Technological University
ORCID 0000-0002-5005-4168
e-mail: o.r.nastenko.asp22@chdtu.edu.ua

DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SPACE OF UKRAINIAN REGIONS THROUGH THE ACTIVATION OF BUSINESS AND EDUCATION PARTNERSHIP

The advancement of the economic space in the regions of Ukraine under contemporary conditions has been demonstrated to be achievable exclusively through the intensification of collaborative relationships between educational institutions and business entities within the region. The content of three prevalent and effective forms of education-business partnerships has been identified and analyzed. The first selected form involves the creation and implementation of joint projects between businesses and educational institutions. The second form entails the introduction of a dual education system across a broad spectrum of specialties. The third form of partnership is associated with the development of joint educational programs by representatives of both the education and business sectors within the region. Competitive advantages derived from partnerships and the practical implementation of these three distinct forms have been systematically organized for educational institutions and business entities within the region. It is established that the collective impact of competitive advantages acquired by each party will contribute specific influencing factors to the development of the economic space within the region. An analysis of self-assessment information from two educational and scientific programs that have received exemplary accreditation certificates has been conducted, focusing on their partnerships with business representatives. Attention is directed towards pathways for the further development of collaborative relationships between educational institutions and businesses.

Key words: economic space, region, business, education, strategic partnership, development, Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасні політичні, економічні та екологічні умови функціонування вимагають для виживання регіонів України запровадження вже сьогодні заходів по досягненню більш високого рівня їх конкурентоспроможності. Це означає, що регіони мають постійно розвивати свій промисловий та людський потенціали, створювати нові робочі місця, запроваджувати інформаційні технології та штучний інтелект у всі сфери управління, залучати інвестиції для розвитку соціальної та економічної сфер і все це здійснювати на засадах сталого розвитку. Іншими словами розвиток економічного простору регіонів України має відбуватися на засадах комплексності, гармонійності та інноваційності. Водночас слід чітко розуміти, що досягти всього переліченого без виконання двох базових умов практично неможливо. Першою умовою виступає висока якість освіти, що надається здобувачам в регіоні за всіма освітніми рівнями, галузями та спеціальностями. До того ж, в основу такої освіти обов'язково має бути покладено наукове підґрунтя, що надасть інноваційного характеру рішенням, які випускники будуть приймати на майбутньому робочому місті. Другою умовою має стати чіткий зв'язок між потребами ринку праці за кількістю фахівців в розрізі спеціальностей та їх компетентнісним рівнем. Саме тому стратегічне партнерство бізнесу і освіти мають стати ключовими факторами розвитку економічного простору регіонів України. Дійсно, саме бізнес створює робочі місця, наповнює бюджет та активізує економічне зростання, а

освіта забезпечує регіони достатнім обсягом кваліфікованих та мотивованих кадрів. Таким чином, партнерство бізнесу та освіти забезпечить ефективне використання ресурсів цих двох секторів, стане умовою для скорочення соціальних проблем території, розвитку інновацій та підвищення конкурентоспроможності регіонів. Отже, можна зробити висновок, що активізація партнерства бізнесу та освіти є важливим завданням для розвитку економічного простору регіонів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність обраної тематики дослідження підтверджується також і тим, що за останні п'ять-сім років суттєвим чином зросло число досліджень, що проводять провідні вчені світу в сфері партнерства бізнесу і освіти, шукаючи все нові точки дотику та інструменти ефективної взаємодії задля отримання позитивного ефекту як для кожної сторони, так і для суспільства й економіки території в цілому. Так, у виданнях, проіндексованих в межах наукометричної бази Scopus, лише за останній рік було опубліковано результати досліджень фахівців з різних куточків світу, що доводить важливість та значущість обраної тематики незалежно від країни і території. Португальські вчені (A.C. Alves, N. Costa, M.L. Nunes, R. Sousa, R.M. Lima та D. Carvalho) описують практичний досвід використання в університеті методології активного навчання за участі представників бізнесу, яка спрямована на активацію творчості та стимулювання критичного мислення здобувачів [1]. Бразильські науковці (A.B.A. Avelar, K.D. da Silva Oliveira та M.C. Farina) під час дослідження щодо пошуку більш ефективних шляхів, практик й інструментів реалізації цілей сталого розвитку до 2030 р., також дійшли висновку, що партнерство навчальних закладів і бізнесу буде сприяти розвитку компетенцій, необхідних майбутнім фахівцям для їх успішної трудової діяльності та посилення рівня індивідуальної та корпоративної соціальної відповідальності [2]. Дослідники з В'єтнаму (V.T.K. Oanh, D.H. Lan та T.M. Tung) описують зміну сучасного ландшафту вищої освіти, його суттєву трансформацію та прагнення подолання розриву між наукою та промисловістю у відповідь на зміну потреб студентів і суспільства [3]. Науковці приходять до висновку, що найбільш ефективним інструментом досягнення цих цілей являється акцентування освітніх програм на розвитку підприємницьких навичок і лідерства, підтримку інновацій, чого можливо досягти шляхом створення при університетах бізнес-інкубаторів із забезпеченням тісних зв'язків із бізнесом. Американські дослідники R. Guarasci та T.K. Eatman на підґрунті аналізу причин прояву кризових явищ в функціонуванні закладів освіти, пропонують впровадити «модель громадянської місії та залученості», яка обумовлює необхідність їх партнерства з органами влади, громадськістю та бізнесом задля підвищення якості й результатів освіти, активізації місцевого підприємництва та залучення громади, підвищення доходів населення та конкурентоспроможності регіону [4]. Американські науковці-практики в галузі освіти (E.M. Holcombe, A.J. Kezar, S. Elrod та J.A. Ramaley) розкривають феномен спільного лідерства в умовах діяльності закладів освіти, що реалізується через їх партнерство із бізнесовими структурами [5]. Науковці з Португалії (S. Amante та R. Fernandes) на основі практичних спостережень доводять, що співпраця між академічним середовищем і бізнесом надає можливості переходу від концепції до дії, стимулює підприємництво, підвищує рівень цифровізації, скорочує існуючий розрив між можливостями закладів освіти та вимогами ринку праці [6]. При цьому у всіх перелічених дослідженнях науковці приходять до висновку про наявність прямого тісного зв'язку між інтенсивністю та результативністю співпраці освітніх установ з бізнесовими структурами та рівнями тих кінцевих показників, що характеризують розвиток економічного простору регіону, де ця співпраця була реалізованою. Спираючись на цей позитивний висновок та розуміючі ті проблеми, які війна, COVID-19 та перманентна багаторічна соціально-економічна криза завдали українській освітній та діловій сферам, можемо констатувати нагальну потребу в продовженні та поглибленні цієї тематики дослідження з метою

перенесення в Україну найкращих практик та найбільш вдалого зарубіжного досвіду.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є доведення необхідності активізації партнерства бізнесу та освіти задля розвитку економічного простору регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Партнерство освіти та бізнесу може мати різні форми реалізації, разом із тим, кожна з них буде приносити ту чи іншу користь не лише безпосередньо учасникам цієї взаємодії, а й суспільству та економіки регіону в цілому. Тому будь-які прояви означеної форми партнерства мають вітатися та всебічно підтримуватися регіональною владою.

Найбільш поширеними формами партнерства освіти і бізнесу можна вважати:

1. Створення й реалізація спільних проєктів між бізнесом та освітніми установами. Цей напрям партнерства є одним з найбільш перспективних, ефективних та взаємовигідних форм взаємодії, так як партнери на рівноправних умовах здійснюють різнопланові заходи, проводять спільні наукові дослідження за конкретною тематикою, актуальною для виробництва, обмінюються корисною інформацією та знаннями, що активізує одночасний розвиток обох інституцій і, як результат, посилює економічний простір регіону. При цьому спільні проєкти можуть бути спрямованими на вирішення різного роду проблем та завдань. Так, бізнес може надавати освітнім установам доступ до своїх ресурсів, таких як технології, знання, інвестиції та експертиза, натомість заклад освіти здатний генерувати ідеї та пропозиції для впровадження інновацій в діяльність бізнесових структур, надавати консультаційні послуги бізнесу. Бізнес може надавати студентам і випускникам можливості для стажування та працевлаштування, що дозволить здобувачам отримати практичний досвід роботи в бізнесі та підвищити свої шанси на успішне працевлаштування після закінчення навчання, а підприємцям – набути можливість пошуку та відбору талантів для їх подальшого працевлаштування на підприємстві. Заклади освіти можуть на постійній основі здійснювати процедури підвищення кваліфікації, надавати послуги з стажування та перенавчання працівників бізнесових структур. Співпраця надає можливість студентам та викладачам збільшити свою мережу контактів, встановлювати зв’язки з професіоналами та експертами в галузі. Результатом такої взаємодії бізнесу та освіти, за умови набуття нею масового характеру, стане поштовх до розвитку економічного простору регіону, можливості до створення нових робочих місць, стимулювання інвестиційних потоків та активізація інноваційної діяльності.

2. Запровадження дуальної форми навчання за широким спектром спеціальностей. Дуальна освіта передбачає поєднання навчання в закладі освіти з практикою в конкретному бізнесі. Цей підхід дозволяє студентам отримати практичні навички, необхідні для успішної роботи в бізнесі, а також краще зрозуміти вимоги ринку праці. Співпраця з бізнесом надає студентам та викладачам можливість отримати практичний досвід із реального бізнес-середовища. Завдяки цьому випускники будуть мати більший рівень професійної мобільності, вищу адаптованість до робочого процесу й скоріше стануть повноцінними членами трудового колективу та дієвими учасниками команди. Причому ця форма не є новою і її ефективність перевірена часом (наприклад, система навчання за схемами «3-2-1», «4-1» та «4-2», яку ще на початку XXI ст. було запроваджено як дієвий інструмент практичної підготовки інженерів-машинобудівників в межах співпраці Новокраматорського машинобудівного заводу та Донбаської державної машинобудівної академії [7]).

3. Створення спільних освітніх програм. Представники бізнесу можуть брати участь в розробці контенту освітніх програм задля приведення його до потреб ринку праці, їх можуть запрошувати гаранти освітніх програм в якості викладачів-практиків для надання здобувачам найбільш сучасних практичних знань за фахом. Для викладачів досвід тісної співпраці з представниками бізнесу стане основою для підвищення рівня їх

компетентності та надання студентам більш глибокого розуміння предмету. Такі заходи дозволять підвищити якість освітніх програм, збільшити рівень їх відповідності вимогам роботодавців, полегшити процес працевлаштування випускників програми та посилити затребуваність програми серед бажаючих на неї вступити.

Для успішної реалізації спільних проєктів між бізнесом та освітніми установами важливо, щоб обидві сторони були зацікавленими в партнерстві та готовими до плідної співпраці. Для успішної реалізації спільних проєктів важливо встановити взаєморозуміння між бізнесом і закладами освіти, чітко визначити цілі та очікування кожної сторони та активно співпрацювати для досягнення спільних цілей. Важливим також є чітке розуміння сторонами-учасниками тих конкурентних переваг, які кожна з них отримає, рис. 1.

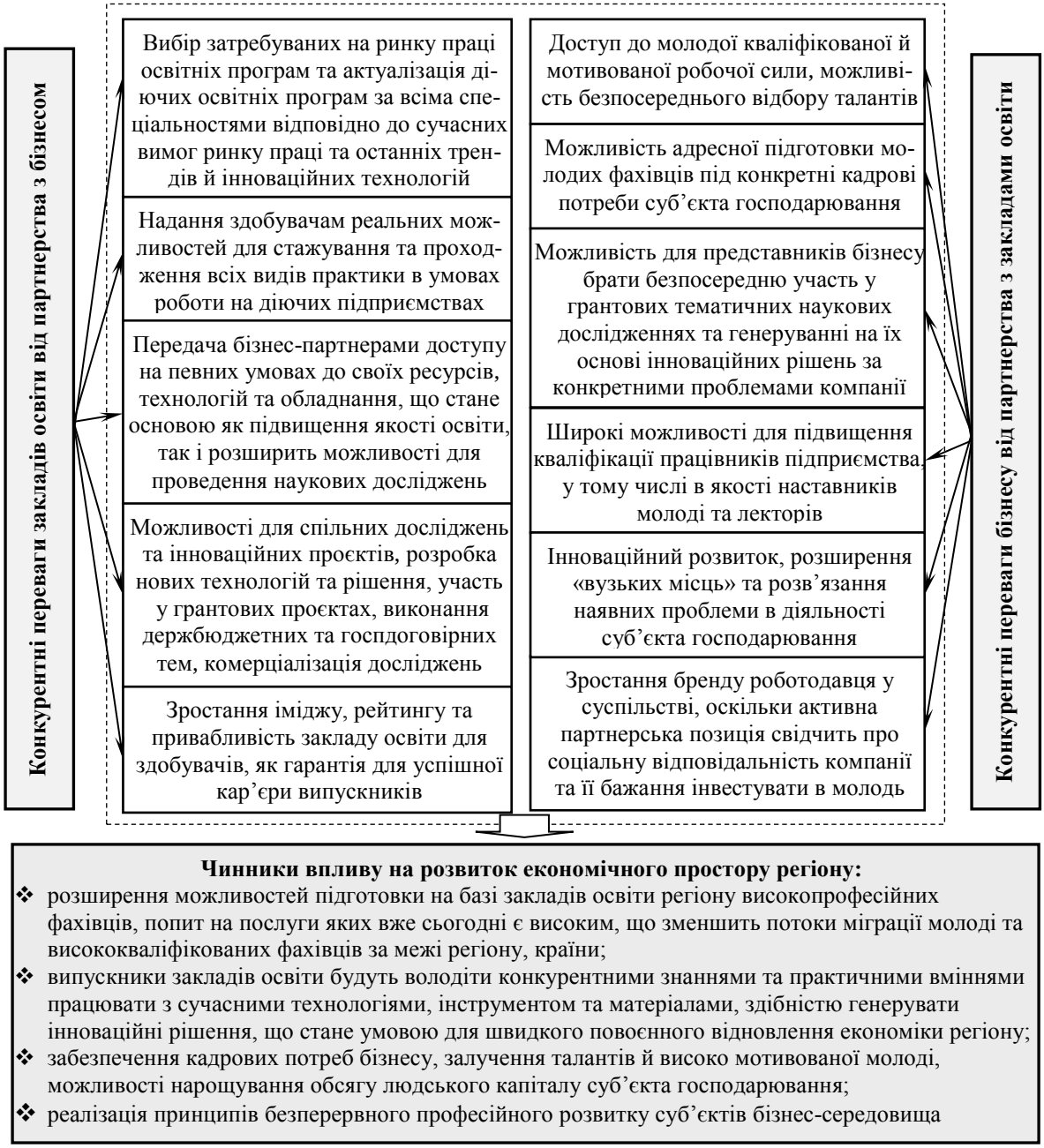

Рисунок 1. Систематизація конкурентних переваг закладів освіти та суб'єктів господарювання регіону, отриманих завдяки партнерству

Джерело: розроблено авторами на основі [8-11]

Реалізація перелічених та інших форм партнерства бізнесу й освіти, враховуючі виокремлені конкурентні переваги, буде сприяти в цілому ефективному розвитку економічного простору регіонів України.

Загалом, партнерство бізнесу з освітою є перспективним напрямом взаємодії за будь-яких часів задля досягнення та подальшої підтримки власної конкурентоспроможності на ринку, а в повоєнний період воно може допомогти представникам ділового середовища отримати доступ до талановитих фахівців, інновацій та ресурсів, що покращують його конкурентоспроможність і будуть сприяти поширенню принципів сталого розвитку на всіх рівнях.

Для того, щоб отримати хоча б приблизне уявлення про те, наскільки використаним є потенціал партнерства освіти та бізнесу ЗВО України, проаналізуємо дві освітні програми економічного профілю, які на даний час останніми отримали сертифікати про зразкову акредитацію від Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти України і тому можуть вважатися такими, на які мають рівнятися всі інші заклади освіти при створенні власних освітніх програм [12]:

1) освітньо-наукова програма «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень, 076 Підприємництво та торгівля, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана;
2) освітньо-наукова програма «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок», третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень, 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок, Державний торговельно-економічний університет.

Детальний аналіз інформації, наведеної в відомостях про самооцінювання кожної освітньої програми на предмет наявності партнерства з представниками ділового середовища країни дозволив дійти висновків, систематизацію яких наведено в табл. 1.

Отже, проведений аналіз дозволив зробити висновок, що з трьох виокремлених нами форм партнерства освіти та бізнесу в межах двох освітньо-наукових програм реалізовано лише одну форму, причому здійснено це було дуже потужно та на комплексному підґрунті. Разом з тим, друга форма партнерства, а саме запровадження дуальної форми навчання, в межах аналізованих програм реалізованою не була, проте це не можна вважати доволі критичним моментом по відношенню до якості програм. Дійсно, підготовка докторів філософії більшою мірою має бути спрямованою на виховання науковця, здатного використовувати наявні інструменти і методи дослідження та нагромаджену людством систему знань, щоб на їх основі генерувати нові технології, підходи і рішення, використання яких сприяло б розв’язанню нагальних проблем суспільства, регіону та бізнесу зокрема. Тому освітньо-наукова програма взагалі більшою мірою має бути спрямованою на реалізацію наукової складової загальної підготовки майбутнього доктора філософії, а її практична складова має бути застосованою в якості інструмента апробації сформульованих молодим дослідником наукових гіпотез. У цьому контексті дуже важливим аспектом стала б реалізація першої, з виокремлених нами, форми партнерства освіти і бізнесу, а саме – створення й реалізація спільних наукових проєктів між закладом освіти та суб’єктами ділового середовища регіону за участю здобувачів наукового ступеня доктора філософії. Нажаль дана форма партнерства не була реалізованою жодною з розглянутих програм. Натомість саме ця форма є визначальною при підготовці докторів філософії в провідних закладах освіти розвинених країн світу і тому на її реалізацію мають бути спрямованими зусилля гарантів освітніх програм закладів освіти України. Враховуючи проголошені в розглянутих освітньо-наукових програмах перспективи їх подальшого розвитку, можемо бути впевненими, що саме ця траєкторія розбитку і буде обраною поважними закладами освіти, що має стати прикладом для всіх інших ЗВО України. Якщо вдасться цю позитивну практику реалізувати та

поширити, то це стане потужним драйвером для розвитку економічного простору України в повоєнний період.

Таблиця 1 – Аналіз відомостей про самооцінювання двох освітніх програм, які отримали сертифікат про зразкову акредитацію, на предмет партнерських відносин з представниками бізнесу

Форма партнерства освіти і бізнесу, перспективи	Освітньо-наукова програма	
	Підприємництво, торгівля та біржова діяльність	Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
Створення спільних освітніх програм	На підставі угоди про співпрацю створено Професійний дорадчий комітет, до складу якого входять представники 82 організацій. Одна з цілей діяльності комітету – удосконалення освітніх програм з метою приведення їх до вимог ринку праці. В обговоренні проєкту ОНП-2020 взяли участь представники компаній: ПрАТ Київстар, ТОВ «Козятинський м'ясокомбінат», Sportsequipment, ТОВ «Укрімпексбуд», Кіндерклінік, ТОВ «СПЗ-Україна», ТОВ «Меркурій», ТОВ «Вортекс +», ПРаТ «Телеканал «Інтер», Luxoft, СП «Оптіма-Фарм, ЛТД», ТОВ «Будінвест-сервіс15», ІНТЕРПАЙП Україна, Ukrsibbank Bnp Paribas, PR-Service, ТОВ «Тема Мода Юкрейн» (LC Waikiki), ПрАТ «Детвілер», ГК «Галафарм», Vortex, співробітники наукових установ, ЗВО. Запрошення до проведення окремих лекцій, участі в спіч-кафе та Workshop представників Європейського фонду менеджменту якості, Інституту економіко-правових досліджень НАН України, Укрпатенту, Всеукраїнського об'єднання малого та середнього бізнесу «Фортеця», Monobank, Фонду сталого розвитку підприємництва (Німеччина)	Участь у розробці ОНП взяв директор Департаменту з питань фінансового та економічного розвитку Секретаріату Кабінету Міністрів України. Центром розвитку кар'єри разом з роботодавцями щорічно проводяться круглі столи, майстер-класи, воркшопи, тренінги, зустрічі з підприємцями, екскурсії. Проводяться відкриті лекції фахівцями-практиками: керівником Секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань бюджету, директором Департаменту з питань фінансового та економічного розвитку Секретаріату Кабінету Міністрів України, начальником Управління моніторингу пов'язаних із банками осіб Національного банку України, директором Департаменту фінансової стабільності Національного банку України. Укрдаються договори та угоди з установами та організаціями. Основні стейкхолдери: Міністерство фінансів України, Пенсійний фонд України, Державна казначейська служба України, Офіс великих платників податків Державної фіскальної служби України, Державна аудиторська служба України, Незалежна асоціація банків України
Перспективи подальшого розвитку ОНП	Активізація академічного підприємництва в інноваційній екосистемі університету, заохочення креативних ідей та Start-up, забезпечення їх комерціалізації	Започаткувати практику комерціалізації результатів наукових досліджень докторів філософії, в тому числі в установах стейкхолдерів (за можливості)

Джерело: розроблено авторами на основі [12]

Висновки. Розвиток економічного простору регіону є комплексним явищем, що залежить від цілої низки факторів впливу, не останнє місце серед яких займають досягнутий рівень якості освіти, що надається закладами освіти в регіоні та конкурентоспроможність регіонального бізнесу. Практика зарубіжних країн доводить, що посилити позитивну дію цих двох факторів можливо завдяки активізації партнерства освіти та бізнесу, результатом чого має стати синергетична дія та позитивний вплив на всіх стейкхолдерів такої взаємодії та загалом на розвиток економічного простору регіону. Саме тому є необхідність у поглибленні досліджень щодо тематики партнерства освіти і бізнесу, для чого в роботі проаналізовано найбільш поширені форми такого партнерства та систематизовано конкурентні переваги, які кожна сторона взаємодії отримає в її результаті. Розглянуто найкращі практики реалізації в Україні партнерства освіти і бізнесу, що мають стати орієнтиром для інших закладів освіти при побудові стратегічного плану їх розвитку. Визначено наявні «вузькі місця» та окреслено перспективи розвитку партнерських відносин між освітою та бізнесом. Подальші дослідження мають бути присвяченими пошуку найбільш дієвих, раціональних та ефективних моделей стратегічного партнерства між закладами освіти та суб'єктами ділового середовища регіону, запровадження яких на практиці дозволить прискорити виведення регіональної економіки з кризового стану в повоєнний час.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Alves A.C., Costa N., Nunes M.L., Sousa R., Lima R.M., Carvalho D. PBL in a university-business cooperation in engineering and operations management master: challenges and opportunities. *International symposium on project approaches in engineering education*. 2023. №13. Pp. 47-57.
2. Avelar A.B.A., da Silva Oliveira K.D., Farina M.C. The integration of the Sustainable Development Goals into curricula, research and partnerships in higher education. *International Review of Education*. 2023. Vol. 69. Issue 3. Pp. 299-325. DOI 10.1007/s11159-023-10013-1.
3. Oanh V.T.K., Lan D.H., Tung T.M. Evaluating strategies to create successful business incubators in higher education in Vietnam. *Migration Letters*. 2023. №20. Pp. 40-53.
4. Guarasci R., Eatman T.K. Neighborhood democracy: a model for building anchor partnerships between colleges and their communities. 2023. Pp. 1-177. DOI: 10.4324/9781003446132.
5. Holcombe E.M., Kezar A.J., Elrod S., Ramaley J.A. Shared leadership in higher education: a framework and models for responding to a changing world. *Shared Leadership in Higher Education: A Framework and Models for Responding to a Changing World*. 2023. Pp. 1-231. DOI: 10.4324/9781003446965.
6. Amante S., Fernandes R. Aligning he pedagogical innovation with vet, industry, and research partnerships: insights on the demola portugal initiative. *Education Sciences*. 2023. №13 (1). Art. no. 93. DOI: 10.3390/educsci13010093.
7. Donbass State Engineering Academy. URL: http://eng.dgma.donetsk.ua/.
8. Захарова О.В., Настенко О.Р. Стратегічне партнерство бізнесу та освіти як умова активізації розвитку ІТ-сфери України. *Економіка і організація управління*. 2023. №1 (49). С. 5-15.
9. Захарова О.В. Зміна підходів вищої школи до підготовки фахівців як виклик нової економіки. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. *Зб. наук. пр. Київ: ДВНЗ «Київський національний економічний ун-т ім. В. Гетьмана».* 2017. №2 (14). С. 131-142.
10. Хоружа Л., Тадеуш О. Партнерство освіти та бізнесу: у пошуках нових форм взаємодії. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2020. Вип. 1. С. 7-16.
11. Почтавюк А.Б., Захарова О.В. Роль высшего образования в активизации процессов

накопления человеческого капитала. *Vybrané aspekty regionálního rozvoje. 6. Vysoká škola evropských a regionálních studií, vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií*, 2021. P. 58-81.
12. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Офіційний сайт. URL: https://naqa.gov.ua/#.

REFERENCES

1. Alves, A.C., Costa, N., Nunes, M.L., Sousa, R., Lima, R.M., Carvalho, D. (2023). PBL in a university-business cooperation in engineering and operations management master: challenges and opportunities. *International symposium on project approaches in engineering education*, 13, 47-57.
2. Avelar, A.B.A., da Silva Oliveira, K.D., Farina, M.C. (2023). The integration of the Sustainable Development Goals into curricula, research and partnerships in higher education. *International Review of Education*, 69(3), 299-325. DOI 10.1007/s11159-023-10013-1.
3. Oanh, V.T.K., Lan, D.H., Tung, T.M. (2023). Evaluating strategies to create successful business incubators in higher education in Vietnam. *Migration Letters*, 20, 40-53.
4. Guarasci, R., Eatman, T.K. (2023). Neighborhood democracy: a model for building anchor partnerships between colleges and their communities, 1-177. DOI: 10.4324/9781003446132.
5. Holcombe, E.M., Kezar, A.J., Elrod, S., Ramaley, J.A. (2023). Shared leadership in higher education: a framework and models for responding to a changing world. *Shared Leadership in Higher Education: A Framework and Models for Responding to a Changing World*, 1-231. DOI: 10.4324/9781003446965.
6. Amante, S., Fernandes, R. (2023). Aligning he pedagogical innovation with vet, industry, and research partnerships: insights on the demola portugal initiative. *Education Sciences*, 13(1), 93. DOI: 10.3390/educsci13010093.
7. Donbass State Engineering Academy. URL: http://eng.dgma.donetsk.ua/.
8. Zakharova, O.V., Nastenko, O.R. (2023). Strateghichne partnerstvo biznesu ta osvity jak umova aktyvizaciji rozvytku IT-sfery Ukrajiny. *Ekonomika i orghanizacija upravlinnja*, 1 (49), 5-15.
9. Zakharova, O.V. (2017). Zmina pidkhodiv vyshhoji shkoly do pidghotovky fakhivciv jak vyklyk novoji ekonomiky. Socialjno-trudovi vidnosyny: teorija ta praktyka. *Zb. nauk. pr. Kyjiv: DVNZ «Kyjivsjkyj nacionaljnyj ekonomichnyj un-t im. V. Ghetjmana»*, 2(14), 131-142.
10. Khoruzha L., Tadeush O. (2020). Partnerstvo osvity ta biznesu: u poshukakh novykh form vzajemodiji. *Neperervna profesijna osvita: teorija i praktyka*, 1, 7-16.
11. Pochtovuk, A., Zakharova, O. (2021). Role of higher education in activating the processes of accumulation of human capital. *Vybrané aspekty regionálního rozvoje. 6. Vysoká škola evropských a regionálních studií, vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií*, 58-81.
12. The National Agency for Higher Education Quality Assurance. URL: https://en.naqa.gov.ua/.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЕКОНОМІКА і ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ

Засновано у 2007 р.

ВИПУСК №2 (50) • 2023

Підписано до друку 30.06.2023 р.

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21 Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.